LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS

SUVAŽIAVIMO DARBAI

XIV

Keturioliktasis L.K.M. Akademijos Suvažiavimas
1988 m. spalio mėn. 3-6 d.
Kongresų rūmuose *Domus Pacis*, Romoje

Redagavo
A. LIUIMA, S.J.

1993

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA
Jakšto 9
VILNIUS

ACTES DU QUATORZIÈME CONGRÈS

DE

L'ACADÉMIE LITUANIENNE CATHOLIQUE DES SCIENCES

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS
SUVAŽIAVIMO DARBŲ XIV TOMAS

Maketavo A. ir G. Raškiniai
Korektorė D. Simutienė

SL 214 1993.12.22. 21 sp. l. Tir. 1550 egz. Užs. 1863
Leido LKMA leidykla „XXI amžius", Gimnazijos 7, 3000 Kaunas
Spausdino valst. „Aušros" spaustuvė, Vytauto pr. 23, 3000 Kaunas
Kaina sutartinė

ISBN 9986-455-01-4
© LKMA leidykla „XXI amžius", 1993 m

Šv. Tėvo telegrama Akademijos suvažiavimui

QUANDOQUIDEM CERTIOR EST FACTUS ACADEMIAM LITUANAM SCIENTIARUM CATHOLICAM PROXIME CONVENTUM FELICITER ESSE PERACTURAM SUMMUS PONTIFEX MAGNOPERE EST LAETATUS IDEMQUE DUM OMNIBUS PARTICIPIBUS FRUGIFERAM OMINATUR INVESTIGATIONEM AC RERUM NATURAE ACREM INQUISITIONEM CUNCTIS SODALIBUS VOLENS IPSEQUE LIBENS EX ANIMO VEREQUE BENEDICTIONEM APOSTOLICAM DILARGITUR.

AUGUSTINUS CARDINALIS CASSAROLI

A Sa Sainteté Pape Jean Paul II
Vatican

NOUS SOMMES HEUREUX ET RECONNAISSANTS QUE SA SAINTETÉ EN SA DOUCE BIENVEUILLANCE AIT DAIGNÉ ACCORDER LA BÉNÉDICTION APOSTOLIQUE ET L'AUDIENCE AUX PARTICIPANTS DU QUATORZIÈME CONGRÉS DE L'ACADÉMIE LITUANIENNE CATHOLIQUE DES SCIENCES.

CETTE BÉNÉDICTION EST GRAND ENCOURAGEMENT POUR NOUS DE NOUS VOUER AUX ÉTUDES AVEC PLUS D'ARDEUR ET ESPÉRER LES FAVEURS DE LA PROVIDENCE DANS CETTE TÂCHE PESANTE HORS DE LA PATRIE.

L'ACADÉMIE EST RECONNAISSANTE ET SE RÉJOUIT QUE SON EXCELLENCE L'ARCHEVÊQUE MONSEIGNEUR AUDRYS BAČKIS EST LE TROISIÈME ÉVÊQUE CHOISI PARMI LES MEMBRES DE L'ACADÉMIE LITUANIENNE CATHOLIQUE DES SCIENCES ET QUE SA SAINTETÉ EN PERSONNE AIT DAIGNÉ L'ORDONNER PENDANT LE CONGRÈS DE L'ACADÉMIE.

ANTANAS LIUIMA, S.J.,
PRÉSIDENT DE L'ACADÉMIE LITUANIENNE
CATHOLIQUE DES SCIENCES.

PRATARMĖ

Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, užgniaužta tėvynėje ir atgaivinusi savo veiklą tremtyje, pirmą Suvažiavimą išeivijoje surengė Romoje 1957 metais. Per 30 metų ji apkeliavo pasaulį, jo didmiesčiuose, kur tik buvo didesnės lietuvių kolonijos, surengdama Suvažiavimus, o besiartindama prie tėvynės ribų, vėl susirinko Romoje.

Šis antrasis Suvažiavimas Romoje išsiskiria iš visų kitų tuo, kad pirmą kartą Akademijos suvažiavimo metu vienas jos narių — mons. dr. Audrys Bačkis — buvo įšventintas vyskupu, ir tuo dar labiau išryškėjo Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos dvasingumas.

Kita naujovė, palyginti su buvusiais Akademijos suvažiavimais, yra dalyvavimas net septynių viltingos aušros pranašų iš Lietuvos, būtent: dviejų Jų Ekscelencijų vyskupų — Julijono Steponavičiaus ir Juozo Preikšo, - trijų kunigų ir dviejų pasauliečių.

Taip pat pirmą kartą Šventasis Tėvas privačioje audiencijoje priėmė visus Suvažiavimo dalyvius.

Lieka tik apgailestauti, kad, nors ilgai buvo laukta, - atsižvelgiant į turimus darbus, pareigas bei įsipareigojimus, - ir pakartotinai raginta, nesulaukta kai kurių autorių skaitytų paskaitų teksto. Keturi paskaitininkai iš viso neatvyko, kiti keturi, nors Suvažiavime dalyvavo, paskaitą skaitė, tų paskaitų redaktoriui neįteikė nė vėliau neatsiuntė. Tad šis Suvažiavimo tomas išeina su spragomis, gerokai mažesnis negu buvo suplanuota. «Reikia apgailestauti, - rašė Suvažiavimo Darbų XII tomo recenzentas Drauge (Kazys Bradūnas), - kad kai kurių suvažiavime skaitytų paskaitų spausdintuose Suvažiavimo darbuose trūksta». Visų autorių gautos studijos spausdinamos, nors nėra vienodo lygio ir vertės.

Tačiau nepaisant minėtų spragų, ar kaip recenzentas sako «duobių», Akademijos leidiniai «sudaro tikrą aukso fondą išeivijos mokslinėje lituanistinėje leidyboje».

Belaukiant trūkstamų tekstų, įvykiai ėjo kone kūlvirsčiomis. Pradžioje didelis susidomėjimas Akademija Lietuvoje, tada visus nudžiuginęs staigus nepriklausomybės atgavimas, XV Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos suvažiavimas Vilniuje, Centro Valdybos išrinkimas Lietuvoje.

Suvažiavimo metu Romoje nedrąsiai išreikštas pageidavimas - plum desiderium realizavosi visapusiškai. XV Akademijos suvažiavimas be jokių pereinamųjų etapų, po trijų tradicinių metų, 1991 metais birželio 9-16 dienomis, įvyko Vilniuje, Universitetui priklausančioje buvusios jėzuitų Akademijos-Universiteto Šv. Jono bažnyčioje - Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos ištakų lopšyje.

Šiais metais (1992.II.28) Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija perkelta į Lietuvą - išrinkta Centro Valdyba Vilniuje.

Pagaliau autentiška įstaiga - Vytauto Didžiojo Universitetas oficialiai pripažįsta Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos mokslinį įnašą į lietuvių tautos kultūrą, jos pirmininkui kun. Antanui Liuimai, S.J., organizavusiam šios institucijos veiklą, suteikiamas garbės daktaro laipsnis (vasario 7 d. Universiteto Rektoriaus ir Senato nutarimu). 1992 m. gegužės 28 dieną iškilmingo akademinio akto metu jam buvo įteikti Vytauto Didžiojo Universiteto doktorato honoris causa žymenys.

Akademijos Centro Valdybai persikėlus į Lietuvą, ten organizuojamas tolimesnis Akademijos knygų leidimas. Ten bus išspausdintas ir šis tomas. Romoje belieka tik per vasarą išspausdinto ketvirtojo (paskutinio) prof. A. Salio Raštų tomo išsiuntinėjimas ir netikėtai mirusio autoriaus T. dr. Viktoro Gidžiūno, OFM, spaustuvėje užsigulėjusio veikalo apie Pabrėžą: Kun. Ambraziejaus gyvenimas ir raštai - išleidimas. Tuo Centro Valdybos veikla Romoje baigsis.

Baigiant Akademijos darbą Romoje, belieka labai nuoširdžiai padėkoti visiems autoriams ir bendradarbiams, ypač su didele pagarba ir dėkingumu prisiminti didžiuosius Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos jau mirusius mecenatus: prel. Pranciškų Jurą, P.A., prof. dr. Kazį Alminą, teis. Juozą Vembrę, prel. Juozapą Karalių, dėkoti gyviesiems dideliems geradariams : prel. dr. Juozui Prunskiui, dr. Juozui Kazickui ir daugeliui kitų didesne ar mažesne auka parėmusių Akademijos darbą. Teatlygina jiems visų gėrybių ir palaimos Šaltinis.

Telaimina Aukščiausias Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos darbus tėvynėje, kaip jis laimino juos išeivijoje.

Kun. Antanas Liuima, S.J.

Brig, 1992 m. rugsėjo 8 d.,
Marijos Gimimo šventėje

TURINYS

PRATARMĖ IX
TURINYS XI
SUVAŽIAVIMO PROGRAMA XV

PILNATIES POSĖDŽIŲ PASKAITOS

Kun. Prof. Dr. JONAS JŪRAITIS

Religijos ir teologijų sąveika 3
Die Religion in Wechselwirkung mit den Theologien 9

TEOLOGIJOS SEKCIJA

Prel. Dr. VALDEMARAS CUKURAS

Išlaisvinimo Teologijos šaknys ir ištakos 13
Liberation Theology 42

FILOSOFIJOS SEKCIJA

Dr. ANDRIUS VALEVIČIUS

Antanas Maceina tarp religijos ir filosofijos 45
Antanas Maceina entre la religion et la philosophie 55

LIETUVIŲ KALBOS IR LITERATŪROS SEKCIJA

Prof. Dr. BIRUTĖ CIPLIJAUSKAITĖ

Gamtos vaidmuo Vaižganto ir Krėvės kūryboje 59
(La rôle de paysage dans les oeuvres de Vaižgantas et de Krėvė).

Prof. Dr. BIRUTĖ ŽINDŽIŪTĖ-MICHELINI

Pastabos dėl Bretkūno «Postilės» leksikos didžiajame «Lietuvių kalbos žodyne» 75

Osservazioni sul lessico della «Postilla» di Bretkūnas nel grande dizionario della lingua lituana 81

LIETUVOS ISTORIJOS MOKSLŲ SEKCIJA

Kun. Prof. Dr. PAULIUS RABIKAUSKAS, S.J.

Naujausi Lietuvos istorijos šaltinių leidiniai tėvynėje ir išeivijoje (Les dernieres publication des sources de l'histoire de Lituanie dans la patrie et dans l'émigration). 85

Dr. RASA MAŽEIKA

Prekyba ir taika mirties zonoje: prekybinės taikos sutartys tarp lietuvių ir kryžiuočių XIV a. 105
The influences of trade treaties on Lithuanian foreign policy in the 14th century 118

SOCIALINIŲ IR TEISĖS MOKSLŲ SEKCIJA

Mons. Dr. VYTAUTAS KAZLAUSKAS

Visuotinio tautų solidarumo enciklika 121
Lettera enciclica «Sollicitudo rei socialis» di Giovanni Paolo II e la sua attualita per la Lituania 141

Dr. ADOLFAS DAMUŠIS

Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai 143
Victims and losses of population of Lithuania during the 1939-1959 period of the World War II and Postwar years 171

PSICHOLOGIJOS IR PEDAGOGIKOS MOKSLŲ SEKCIJA

Prof. Dr. ALGIMANTAS NORVILAS

Kalba ir tautinė sąmonė 179
Language and national identity 194

GAMTOS IR MATEMATIKOS MOKSLŲ SEKCIJA

Inž. ANTANAS GIRNIUS

Laikas kaip ketvirtoji dimensija 197
Time as the forth dimension 227

Prof. Dr. JONAS B. GENYS

Sovietų biologija Lysenkos šešėlyje — 1940-1965 m. 229
Soviet biology in the shadow of Lysenko — 1940-1965 236

POLITINIŲ IR EKONOMINIŲ MOKSLŲ SEKCIJA

Dr. RIČARDAS BAČKIS

1992 metų Europa: Galutinis bendrosios rinkos įgyvendinimas . . 239
L'Europe de 1992: achevement du marché intérieur de la Communauté Européenne 248

ARCHITEKTŪROS IR MENOTYROS SEKCIJA

Dr. POVILAS REKLAITIS

Dar prie šv. Kazimiero ikonografijos. Apžvalga ir žiupsnelis duomenų apie kūrinius už Lietuvos ribų 251
Nochmals zur Ikonographie des hl. Kasimir vom 16. bis 19. Jahrhundert. Die Übersicht und Handvoll von Belegen uber die Kunstwerke im Ausland 287

MEDICINOS MOKSLŲ SEKCIJA

Dr. MILDA BUDRIENĖ

Vaikų gydymas — socialinė globa ir sanitarinė būklė Lietuvoje prieš nepriklausomybės laikus 289

SUVAŽIAVIMO DARBŲ EIGA

XIV Akademijos Suvažiavimo darbų eiga 293

Asmenvardžių ir vietovardžių rodyklė 309

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS
KETURIOLIKTOJO SUVAŽIAVIMO

PROGRAMA

Spalio 3-6 d.
1988 m.

Domus Pacis
94 via Torre Rossa
Roma

PIRMADIENĮ, spalio 3 d.

15:00 Registracija

17:00 Vysk. dr. Antanas Deksnys, Šv. Mišios į Šventąją Dvasią. Norintieji kunigai koncelebruoja.

18:00 Atidaromasis pilnaties posėdis
Prel. Algimanto Bartkaus žodis.
Prezidiumo sudarymas.
Akademijos pirmininko kun. dr. Antano Liuimos, S.J., žodis.
Kun. prof. dr. Jonas Jūraitis: *Religijos ir teologijų sąveika: Į du Vatikano II dokumentus pažvelgus.*
Parodų atidarymas.
Susipažinimo vakaronė.

ANTRADIENĮ, spalio 4 d.

8:00 Koncelebruotos šv. Mišios už mirusius Akademijos narius.

9:00 Teologijos Sekcija
Vadovauja mons. dr. Paulius Jatulis.

Prel. dr. Valdemaras Cukuras: *Išlaisvinimo sąjūdžio teologija ir Lietuva.*

9:00 Gamtos ir Matematikos Mokslų Sekcija
Vadovauja prof. dr. Jonas B. Genys.
Inž. Antanas Girnius: *Laikas kaip ketvirtoji dimensija.*
Prof. dr. Jonas B. Genys: *Sovietų biologija Lysenkos laikotarpiu, 1936-1965 metais.*

10:30 Architektūros ir Menotyros Sekcija
Vadovauja mons. Stasys Žilys.
Dr. Povilas Reklaitis: *Šv. Kazimiero ikonografija.*
Prel. dr. Audrio Bačkio konsekracija
Visa popietė skirta konsekracijos iškilmėms.

16:00 Išvyka į Šv. Petro baziliką.

17:30 Šv. Tėvas Jonas Paulius II konsekruos prel. dr. Audrį Juozą Bačkį arkivyskupu.

Po konsekracijos priėmimas.

TREČIADIENĮ, spalio 5 d.

8:00 Šv. Mišios koncelebruotos už mirusius Akademijos narius.

9:00 Lietuvių kalbos ir literatūros Sekcija
Vadovauja dr. Barbora Vileišytė.
Prof. dr. Birutė Ciplijauskaitė: *Šviesusis Tumas-Vaižgantas*
Prof. dr. Birutė Žindžiūtė-Michelini: *Pastabos dėl Bretkūno "Postilės" leksikos didžiajame "Lietuvių kalbos žodyne".*
Dr. Pietro U. Dini: *Lizijaus 1719 metų "Katekizmo" slavizmai.*

9:00 Politinių ir Ekonominių Mokslų Sekcija
Vadovauja dr. Juozas Laučka.
Min. Stasys Lozoraitis: *Lietuvos ir Lenkijos santykiai.*
Inž. Antanas Rudis: *Nepriklausomos Lietuvos konstitucinių teisių kaita.*
Dr. Ričardas Bačkis: *1992 metų Europa: Galutinis Bendrosios Rinkos įgyvendinimas.*

15:00 Lietuvos istorijos Mokslų Sekcija
Vadovauja dr. Saulius Girnius.
Kun. prof. dr. Paulius Rabikauskas, S.J.: *Naujausi Lietuvos istorijos šaltinių leidiniai tėvynėje ir išeivijoje.*

Dr. Rasa Mažeika: *Lietuvių prekybinių santykių poveikis į užsienio politiką XIV amžiuje.*

Dr. Milda Danytė: *Vatikano ir Laisvosios Europos radijų lietuviškųjų programų siekiai.*

15:00 Socialinių ir Teisės Mokslų Sekcija

Vadovauja inž. Antanas Rudis.

Mons. dr. Vytautas Kazlauskas: *Visuotinio tautų solidarumo enciklika.*

Dr. Adolfas Damušis: *Lietuvos gyventojų skaičiaus kaita.*

Prof. dr. Bronius Kaslas: *Šių dienų tarptautinės teisės pobūdis.*

20:00 Banketas Domus Mariae - Kongresų pastate, Via Aurelia 481.

KETVIRTADIENĮ, spalio 6 d.

8:00 Filosofijos Mokslų Sekcija

Vadovauja prel. dr. Valdemaras Cukuras.

Dr. Kęstutis Kazimieras Girnius: *Tautiškumas ir dorovė.*

Dr. Algirdas Statkevičius: *Bendra žmogiškos kultūros teorija.*

8:00 Psichologijos ir Pedagogikos sekcija

Vadovauja kun. dr. Antanas Paškus

Prof. dr. Algimantas Norvilas: *Kalba ir tautinė sąmonė.*

9:00 Medicinos Mokslų Sekcija

Vadovauja dr. Algirdas Statkevičius.

Dr. Milda Budrienė: *Vaikų gydymas, socialinė globa ir sanitarinė būklė Lietuvoje prieš nepriklausomybės laikus.*

11:00 Audiencija pas Šv. Tėvą.

15:00 Baigiamasis pilnaties posėdis

Dr. Saulius Girnius: *Prelato Adomo Jakšto-Dambrausko minėjimas.*

Suvažiavimo uždarymas.

16:30 Koncelebruotos Šv. Mišios prašant palaimos Akademijos ateičiai.

PILNATIES POSĖDŽIŲ PASKAITOS

KUN. PROF. DR. JONAS JŪRAITIS

RELIGIJOS IR TEOLOGIJŲ SĄVEIKA

DR. SAULIUS GIRNIUS

PREL. ADOMO JAKŠTO-DAMBRAUSKO MINĖJIMAS

2. 1663

Dr. Sauliaus Girniaus studijos *Prel. Adomo Jakšto minėjimas* tekstas nė po pakartotinių paraginimų nesulauktas.

RELIGIJOS IR TEOLOGIJŲ SĄVEIKA

Į DU VATIKANO II SANTARYBOS PAREIŠKIMUS PAŽVELGUS, BŪTENT: *APIE BAŽNYČIOS SANTYKIUS SU NEKRIKŠČIONIŠKOMIS RELIGIJOMIS* IR *APIE RELIGINĘ LAISVĘ*

Dokumentų istorija ir jų šaltiniai. - Palyginus su Vatikano II Susirinkimo priešparuošiamosios komisijos darbais[1] (16 tomų su 10.000 puslapių, 2212 kalbėtojų bei 4361 pasisakymų raštu) tie du šiame referate peržvelgiami dekretai yra vieni iš trumpiausių.

Dokumentas apie Bažnyčios santykius su nekrikščioniškomis religijomis beveik atsitiktinai pateko į Vatikano II Susirinkimo lobyną[2]. Nors abu dokumentai buvo vėlai, t.y. tik Vatikano II oficialiai sankcionuoti[3], bet abiejų dokumentų mintys - asmens laisvė ir kultūrinis bendradarbiavimas - jau yra teoriškai seniai žinomi, kaip kiekvienos demokratijos pagrindai. Kiekvienas sielovadininkas ir katechetas ir šventykloje, ir mokykloje kalbėjo apie šias tiesas kaip savaime suprantamus krikščionybės vaisius. Atrodo, kad Bažnyčia ir šių tiesų atveju pasivėlavo su savo puikia doktrina. Pasaulis jau seniai ja naudojasi, bet nepaiso šios doktrinos nei kilmės, nei šaltinių[4].

Šiuos dokumentus Vatikanas II paskelbė tik laiko reikalavimų priverstas. Abudu dokumentai prasideda beveik tais pačiais žodžiais: «Mūsų amžiuje...»

Nepaisant to, kad šie dokumentai jau, taip sakant, kaip «šaukštai po pietų» per vėlai pasirodė, jie praturtina mūsų teologiją ir metodu, ir turiniu.

Šis oficialus religinės laisvės ir bendradarbiavimo su kitomis teologijomis pripažinimas gali duoti dvejopų vaisių: pirmiausia, mūsų

---

1 Karl RAHNER, Herbert VORGRIMMLER. *Kleines Konzilskompendium*, Herder Bücherei, 6 1969, p. 37.

2 Ten pat,p. 665.

3 1965.XII.7 ir 1965.X.28.

4 Antanas MACEINA. *Ora et labora*. Perugia (metai nepažymėti), p. 82-83, plg. A.MACEINA. *Bažnyčia ir pasaulis*. Chicaga, 1970, p. 134-136.

krikščioniškosios doktrinos mokslinis bei pedagoginis pateikimas gali tapti «katalikiškesniu», t.y., gali remtis bendra visuotine antropologija. Šių dokumentų dėka mes, katalikai, esame verčiami ne tik teoriškai, bet ir kasdienybėje įrodyti, kad krikščionybė nėra tik tūla teologija tarp kitų teologijų, bet sutampanti su pačia žmogaus religine prigimtimi.

Į pirmąjį dokumentą, būtent *Apie religinę laisvę*, pažvelgus, galima būtų teigti, kad ekonistų reikalavimas, esą žmogus nėra religiškai laisvas, yra tam tikru atžvilgiu teisingas. Nes antropologiškai žiūrint, žmogus nėra religinėje srityje laisvas. Bet ši «nelaisvė» tegali būti tik tada gerai suprasta, jeigu mes skirtume vieną vienintelę visai žmonijai bendrą religiją nuo aibės teologijų. Žvilgterkime į šią deklaraciją apie religinę laisvę.

Kokiu atžvilgiu žmogus nėra laisvas religinėje plotmėje? - Į šitą klausimą ši deklaracija apie religinę laisvę taip atsako: «Kadangi *visi* žmonės yra asmenys, taigi asmeniškai atsakingi, vadinasi, tos savo vertės ir savo pačių prigimties yra verčiami ir moraliai įpareigoti ieškoti tiesos...»[5] Šioje vidinėje «nelaisvėje» glūdi reikalavimas įžvelgti bei pažinti savo žmogiškojo esimo sąlygas. Žmogus pačia savo prigimtimi yra verčiamas pripažinti, kad jis savo esme yra priklausomas. Ši įžvalga ir yra religijos pradžia. Tolimesnė įžvalgos interpretacija jau priklauso įvairioms plačiausia prasme suprantamoms teologijoms bei filosofijoms. Šiose interpretacijose žmogus turi visišką laisvę. Jokia išorinė jėga negali žmogų įpareigoti tapti krikščioniu. Tik mūsų krikščionišku gyvenimu galima kitus žmones «priversti» priimti krikščionybę ne tik kaip religiją, bet ir kaip paskutinę ir galutinę teologiją. Tai yra pagrindinis krikščionių uždavinys ateičiai.

Kas gi yra savo esme religija ir kokia yra sąveika tarp religijos ir teologijų? - Religija savo esme yra «išgąstis» - baiminimasis, netikrumas. Šis netikrumas verčia mus pačius ir mūsų aplinką interpretuoti ir užmegzti kokį nors santykį. Antanas Maceina, kalbėdamas apie senąjį filosofinį klausimą «kodėl aš būnu, o ne veikiau niekis»[6], išryškina pirmiausia netiesiogiai religijos sąvoką, kaip reakciją niekio akivaizdoje. Ši reakcija nėra nei koks laisvas filosofinis apsisprendimas, nei kokia teorija, bet priverstinis pažinimas, kad aš savo buvime nesu tvirtai stovintis. «Staiga būtinybė nebėra tarsi ranka pasiekiama; ji ima svyruoti kaip tokia, vadinasi, kaip būsiančioji. Šis svyravimas eina ligi kraštutinės bei

---

5 Abi deklaracijos cituojamos pagal oficialų lietuvišką vertimą: *II Vatikano susirinkimo nutarimai*. Vilnius-Kaunas, 1968, p. 390.

6 Antanas MACEINA. *Filosofijos kilmė ir prasmė*. Roma, 1978, p. 224-229

priešingos galimybės, būtent, ligi nebūties, t.y., niekio»[7]. Su šiuo įžvelgimu, kad būtybės buvimas yra «stebuklų stebuklas», o ne savaime suprantamas tvirtumas, prasideda žmogaus religingumas. Savo vienišume ir savo netikrume žmogus ieško santykio su tuo, kas jam buvimą galėtų užtikrinti[8]. Jokia pasaulio jėga negali žmogui šios įžvalgos naštos nuimti. Teologija prasideda tada, kai žmogus stengiasi šią įžvalgą interpretuoti. Religingas yra žmogus, kai jis šią priklausomybę sąmoningai paverčia savo kasdienos būsena. Ši kasdienos būsena tegali reikštis tam tikra kultūros forma. Šiuo būdu žmogus atsiranda, taip sakant, ant slenksčio į teologiją. Jeigu vienas filosofas žmogų interpretuoja kaip būčiai dovaną (Jaspers), o kitas kaip buvimui pasmerktą (Sartre), tai jie abudu jau yra ant teologijos slenksčio. Ant ribos, kur galima rinktis, kokiu būdu aš patį save patirties, t.y., kultūros šviesoje interpretuoju, prasideda filosofijos ir teologijos. Taigi, jeigu mes religiją suprasime griežtąja prasme, t.y., kaip žmogaus įžvalgą į savo priklausomybę pačiame savo buvime, tai tuo atveju nėra prasmės kalbėti apie religinę laisvę. Religinė laisvė prasideda filosofinėmis ir teologinėmis interpretacijomis. Netiesiogiai, bet kartu su pirmuoju dekretu apie «bendradarbiavimą su nekrikščioniškomis religijomis» Vatikanas II pabrėžia skirtumą tarp religijos ir filosofijų. Šis skirtumas pasireiškia sąvoka «šventas». «Katalikų Bažnyčia neatmeta nieko, kas šiose visose religijose teisinga ir šventa. Su nuoširdžia pagarba ji svarsto veikimo ir gyvenimo būdus, įsakymus ir teiginius, nors jie daug kuo skiriasi nuo jos pačios»[9].

Ligi šiol kalbėdami apie religijos esmę mes palietėme daugiau intelektualinę šio fenomeno pusę. Religija yra savo paties netikrumo įžvalgos vaisius. Tai labai tipiška toms teologijoms, kurios save išreiškia Vakarų filosofijos dvasioje. Ne be reikalo mūsų racionalizmas prasideda Parmenido krūptelėjimu niekio galimybės akivaizdoje. Bet kurgi esame «religingi» mūsų jausmų pasaulyje ?

Pagrindinis pirmosios deklaracijos apie «bendradarbiavimą su nekrikščioniškomis religijomis» žodis yra taipogi sąvoka «šventas». Ši

---

7 Ten pat,p. 226-227.

8 A. N. WHITEHEAD. *Wie entsteht Religion?*. Suhrkamp 2, 1986, p. 15-16. Plg. A. MACEINA. *Religijos filosofija*. p. 31-32, 36-37. Šią mintį, kad religija savo esmėje priklauso žmogaus prigimčiai, deklaracija apie religinę laisvę taip išreiškia: «Kadangi visi žmonės yra asmenys, apdovanoti protu ir laisva valia, taigi ir asmeniškai atsakingi, vadinasi, tos savo vertės ir savo pačių prigimties jie yra verčiami ir moraliai įpareigoti ieškoti tiesos, visų pirma, tos tiesos, kuri susijusi su religija. Taigi, religija ir religinė laisvė yra pagrįsta ne subjektyviniu asmens nusiteikimu, bet pačia jo prigimtimi». (*II Vatikano susirinkimo nutarimai*, p. 390)

9 Ten pat,p. 403.

sąvoka apsprendžia antrąją religijos savybę. Ši savybė pasižymi daugiau kaip jausmas ir emocija, o ne kaip logika. Ši sąvoka «šventas» dar labiau paryškina skirtumą ne tik tarp religijos ir teologijos, bet ir tarp filosofijos ir teologijos. Filosofijos kilmė yra pradžioje beveik ta pati, kaip ir religijos. Tačiau religija turi dar antrąją jai būdingą savybę, būtent, ji atskleidžia žmogaus prigimtyje «šventumo» išgyvenimą. Jeigu religija nežino, kas yra «šventa», tai ji pasilieka «tik» filosofija. Šitaip žiūrint, šiandien turime daug nereligingų teologijų. Apie šventumo išgyvenimą yra daug literatūros, ypač mitologijos ir vadinamosios gelmių psichologijos srityse[10]. Šitaip suprastoje religijoje, ypač šventumo atžvilgiu, galima būtų ieškoti ir ontologinio maldos fenomeno pagrindo. Mūsų visuomenininkai ir ypač semiotikai pradeda kalbėti apie mitus. Gaila, kad mūsų teologija šios sąvokos dar vengia. Dėl to ir «baubo» sąvoka, kuri, man atrodo, yra tikras «šventumo» sinonimas, mūsų kalboje dar labai paviršutiniškai mūsų mokslininkų vartojama[11]. Net ir Vatikano II deklaracija apie santykius su nekrikščioniškomis religijomis pasitenkina tik šventumo sąvokos palyginimu su induizmu, budizmu, su judaizmu ir su musulmonais[12].

Šis palyginimas galėtų būti įžanga į praktišką ateities religijos sąveiką tarp įvairių teologijų. Sąveika yra ir atoveika, keitimasis - procesas. Šiame procese turėtų mums krikščionims pavykti «įrodyti», kad krikščionybė nėra tik tūla teologija tarp kitų teologijų, bet sutampanti su religija. Krikščionybė galėtų vystytis kaip būtinybė, kurioje ir žmogaus priklausomybė, ir šventumo išgyvenimas apsireikštų jų aukščiausioje ir galutinėje formoje. Šitoks krikščionybės supratimas palengvintų mūsų ekumeninius santykius su kitomis teologijomis. Didžiausias skirtumas tarp «bažnyčių» ir teologijų yra ne religinis.

Mūsų Bažnyčia, pripažindama teologinę laisvę ir skatindama bendradarbiauti su kitomis teologijomis bei kultūromis, leidžiasi lyg į lenktynes, lyg į tam tikrą «laisvą rinką» su kitomis teologijomis[13].

Beveik visuose Antano Maceinos veikaluose, taigi, po Vatikano II Santarybos, gvildenamos sąvokos yra santykis tarp žmogaus savimonės, būtent, tarp mano «aš» ir Dievo bei tarp kultūros ir Bažnyčios. Savo *Religijos filosofijoje* jis, remdamasis Maxo Schelerio mintimis, teigia,

---

10 Rudolf OTTO. *Das Heilige*. München, 1963.

11 J. L. NAVICKAS. *Vertybės ir dorovė: Moralinės filosofijos pagrindai*. Roma, 1988, p. 85-91. Gaila, kad čia autorius apsiriboja tik gana siaura «baubo» kritika.

12 *II Vatikano susirinkimo nutarimai*. p. 402-405.

13 Stebėtina, kad mūsų teologai šio fakto ligi dabar dar nėra į savo «mokslinę» teologiją ryškiau integravę.

kad krikščionybė yra vienintelė religija bei teologija, kuri grįžta į žmonijos prigimties pradmenis - esame sukurti pagal Jo paveikslą ir panašumą. Taigi, kaip asmenys, kurie žino apie jų galią bei pareigą save patį apspręsti ir kartu jaučia «baubingą» kūrėjo gelmę. Aš sąmoningai apsiribojau «žvilgsniu» į šiuos du Vatikano II dokumentus. Esame laimingi, turėdami Antano Maceinos raštuose tiek daug «medžiagos» apie laisvės ir kultūros sąvokas. Ši medžiaga mums palengvins «įrodyti», kad krikščionybė yra «daug daugiau» negu teologija bei kultūra. Krikščionybė yra žmogaus esmę atitinkanti gyvenimo forma.

«Tad kodėl ji (krikščionybė) turėtų būti paskutinė ir galutinė? Ar tuo nesusiaurinamas pats Dievo apreiškimas? Kas gi galėtų nustatyti Dievui kelią į žmogų?» Ir vis dėlto šis priekaištas nė kiek nemažina Krikščionybės savimonės, kad ji esanti paskutinė bei galutinė religija ir kad po jos yra galimas tiktai ateizmas, o ne kokia nors nauja religija. Teigdama, kad ji esanti paskutinė bei galutinė, vadinasi, nebeperžengiama ir nebepakeičiama, Krikščionybė anaiptol neišjungiama iš religijų istorijos: ji iš tikro laiko save viena iš ligšiolinių Dievo ir žmogaus santykio lyčių. Tačiau ji teigia, kad kaip tik joje šisai santykis pasiekęs tokio aukščio, kuris esąs nebeperkopiamas. Nors istorija truktų ir neaprėžtą laiką, ji nebegalėtų kildinti jokio žmogaus su Dievu santykio, kuris peržengtų krikščioniškąjį santykį, kadangi šiame Dievas ir žmogus yra susitikę tokie, kokie jie yra pačia savo esme. Pakeisti krikščioniškąjį santykį reikštų pakeisti Dievo ir žmogaus esmę, ko nepajėgia jokia, net ir milijardus metų trunkanti istorija. Tai gerai suvokė M. Scheleris, klausdamas, kodėl yra neįmanoma nauja religija. Norint šį klausimą išspręsti, reikią, pasak Schelerio, pasiklausti, ar kartais pačioje religijos esmėje bei kilmėje nesama priežasčių, neleidžiančių Krikščionybės pakeisti kuria kita nauja religija. Tokių priežasčių Scheleris randa dvi: «pati Dievo idėjos esmė» ir «žmogiškosios dvasios išsivystymo linkmė». Šios priežastys esančios «visiškai nepriklausomos nuo tikėjimo požiūrio ir suvokiamos proto; tai yra, jos esančios ne teologinio, o grynai filosofinio pobūdžio».

Užtat ir religija, kuri Dievą suvokia kaip asmenį ir juo grindžia žmogaus santykį su Dievu, nėra ir negali būti laikoma buvusių religijų pratęsimu ar patobulinimu, bet ligtolinio Dievo ir žmogaus santykio pertrūkiu (cezūra) ir naujo santykio apraiška. Dievo kaip asmens samprata yra ne paprastas tolimesnio religijų istorijos išsivystymo tarpsnis, o Dievo ir žmogaus santykio perversmas.

Todėl krikščionybė ir laiko save tokiu šuoliu ir tokiu perversmu[14].

---

14 Antanas MACEINA. *Religijos filosofija*. Putnam, 1976, p. 174-177.

Tą pačią mintį randu ir šv. Augustino raštuose: «Šis dalykas, kuris šiandien yra krikščioniškąja religija vadinamas, buvo nuo pat pasaulio pradžios ir jis buvo proseniams žinomas. Po Kristaus įsikūnijimo ši jau visada buvusi religija buvo pradėta vadinti krikščioniškąja religija»[15].

Visos krikščionijos, bet ypač mūsų Bažnyčios reikalingumas bei svarba pasauliui ateityje išsispręs kasdienybės praktikoje. Savo gyvenimu turėsime įrodyti, kad krikščionybė nėra tūla teologija tarp kitų teologijų, bet Žodžio, tapusio kūnu, paskutinis žodis žmonijai. Krikščionys galėtų «įrodyti», kad krikščionybėje religija ir teologija sutampa.

Termen, Šveicarija JONAS JŪRAITIS

[15] Augustinus, Retractationes I, 12.

DIE RELIGION IN WECHSELWIRKUNG MIT DEN THEOLOGIEN

von

JONAS JŪRAITIS

Zusammenfassung

Der Autor versucht, anhand der zwei Dekrete des Vatikanum II *Über die Religionsfreiheit* und *Über das Verhältnis der Kirche zu den nichtchristlichen Religionen* den Unterschied zwischen der «einen» Religion und den vielen Theologien herauszuarbeiten. Anschliessend werden Zukunftsperpektiven aufgezeigt, wie das Christentum auch als Theologie mit der einen, einzigen Religion identisch werden könnte.

In der Erklärung des Vatikanum II *Über die Religionsfreiheit* wird festgestellt, dass der Mensch gedrängt und genötigt werde, «jene Wahrheit zu suchen, welche die Religion betrifft». Diese Feststellung ist für den Autor ein Anlass, um nachzuweisen, dass die Religion als solche ein notwendiges, zum menschlichen Dasein gehörendes Phänomen ist. Die Notwendigkeit offenbart sich ja im und durch das Ich-Bewusstsein. Der Mensch erkennt, daß er abhängig ist. In diesem Wissen um seine Abhängigkeit ist das Phänomen der Religion begründet. Damit entsteht im Menschen auch eine eigentümliche Ehrfurcht vor jenem Aspekt der Wirklichkeit, der als das «Heilige» bezeichnet wird. Der Autor nimmt an, dass das Phänomen des «Heiligen» in der litauischen Sprache unter dem alten Wort «baubas» erkennbar sei.

Im Dekret des Vatikanum II *Über das Verhältnis der Kirche zu den nichtchristlichen Religionen* wird das «Heilige» in den verschiedenen Religionen weitgehend mit dem «Heiligen» im Christentum gleichgesetzt.

Die *Einsicht*, daß ich abhängig bin, und das Gespür für das «Heilige» begründen also in der Sicht des Autors das Phänomen der Religion. In diesem Sinn gibt es keine «Religionsfreiheit». Die Freiheit in Sachen Religion setzt erst mit der *Interpretation* der eigenen Selbstbefindlichkeit bzw. der Unsicherheit ein. Unter dem Druck dieser Unsicherheit interpretiert sich der Mensch im Licht verschiedenster Erfahrungen und Kulturen. Auf diese Weise entstehen nicht nur die Philosophien, sondern auch die Theologien.

Der Autor arbeitet hier den Unterschied zwischen Theologien und Philosophien nicht weiter aus. Er begnügt sich mit dem Hinweis, dass bestimmte «Existenzphilosophien» hart an der Grenze zwischen Philosophie und Theologie angesiedelt werden können. Ganz besonders gilt dies für die Philosophien, die

sich mit den Mythen beschäftigen. Die Mythen sind ja die ersten Offenbarungen, d.h. die Theologien der Menschheit.

Anschliessend versucht der Autor, die Zukunftsaufgabe der christlichen Theologie in einem modernen Gemeinschaftswesen zu bestimmen. Zunächst stellt er fest, dass sich das Christentum als eine Theologie unter anderen Theologien, sozusagen auf dem freien Markt der verschiedenen theologischen «Wirtschaftsformen», anzubieten hat. Und nur in diesem Sinn kann in der Demokratie die theologische Freiheit gewährleistet werden. Von der religiösen Freiheit ist dagegen zu sagen, dass sie dem Menschen weder gegeben noch genommen werden kann.

Worin besteht aber nun die Zukunftsaufgabe des Christentums? Das Christentum hat als Theologie im praktischen Leben das zu verwirklichen, was zum Phänomen der Religion gehört. Das ist zunächst die *Einsicht* des Menschen in seine Abhängigkeit bzw. Bedürftigkeit. Der Mensch steht ja geradezu unter dem «Zwang», su seiner Abhängigkeit Stellung zu nehmen. Darin besteht seine Würde. Die «*emotionale*» Seite dieser Einsicht in die eigene Abhängigkeit bzw. Bedürftigkeit äussert sich als das Gefühl für das «Heilige». Das ist das zweite grundlegende Merkmal des Phänomens der Religion.

Es scheint, dass die christliche Theologie diese beiden Phänomene, nämlich die Menschenwürde und das Erfühlen des «Heiligen», auf unübertroffene Weise, zumal theoretisch, anzuerkennen und befriedigend zu deuten vermag. Denn die christliche Theologie kennt nur einen «Zwang»: den der Liebe. In einer solchen Theologie wird also wohl die bestmögliche Gewähr geboten, dass sowohl die Würde des Menschen als auch sein Gefühl für das «Heilige» ganz und gar ernstgenommen werden können.

TEOLOGIJOS SEKCIJA

PREL. DR. VALDEMARAS CUKURAS

IŠLAISVINIMO TEOLOGIJOS ŠAKNYS IR IŠTAKOS

IŠLAISVINIMO TEOLOGIJOS ŠAKNYS IR IŠTAKOS

Šiandien vargu ar rasime žmogų, kuris nebūtų girdėjęs ar skaitęs apie Išlaisvinimo teologiją. Nerimas, kuris pamažu brendo kelių jaunų Pietų Amerikos teologų straipsnių ir veiklos atmosferoje, ypač sustiprėjo prieš 8 metus, kai Vatikano Doktrinos kongregacijos prefektas kardinolas Josef Ratzinger pasiuntė laišką Brazilijos teologui Leonardo Boff, O.F.M. Šiame laiške buvo iškeltos kelios vietos bei teigimai, randami minėto teologo knygoje *Bažnyčia: charizma ir valdžia*[1]. Autorius buvo pakviestas atvykti į Romą ir pasiaiškinti. Reakcijų nereikėjo ilgai laukti. Pirmieji, aišku, reagavo jaunieji jau augančio sąjūdžio kūrėjai ir jų simpatikai. Teologas Leonardo Boff į Romą atvyko ir ilgai kalbėjosi su pačiu prefektu kardinolu Ratzinger. Kaip vėliau pranešė spaudos atstovams, pokalbis buvęs atviras ir nuoširdus. Paaiškėjo, kad Leonardo Boff yra buvęs Josef Ratzinger mokinys studijų laikais Vokietijoje, kai tuo metu ir daugelis kitų Pietų Amerikos būsimųjų teologų studijavo Vakarų Europos universitetuose. Leonardo Boff po to parašė ilgą ir išsamų laišką, kuriame paaiškino tas vietas, kurios kėlė daugiausia klausimų, ir baigė savo pranešimą šiuo sakiniu: «Leonardo Boff, pranciškonas, brolis, mažasis teologas ir nusidėjėlis»[2]. 1984 metai ir buvo tie, kai pradėjo klostytis įvykiai, plačiai išgarsinę pradžioje tik lokalinį Pietų Amerikos sąjūdį.

Iki tolei ir lietuvių tarpe labai mažai kas girdėjo apie minėtąjį Išlaisvinimo sąjūdį teologijoje. 1985 metais ta tema buvo dvi paskaitos: kun. Vyt. Kazlausko Europos lietuvių Studijų savaitėje ir kun. V. Cukuro - Iapkričio mėn. Čikagoje įvykusiame penktajame Meno ir kūrybos simpoziume. Tais pačiais metais prof. Antanas Maceina paskelbė keletą straipsnių Išlaisvinimo teologijos tema Kanados *Tėviškės Žiburiuose*. Šie straipsniai vėliau buvo išleisti atskira knyga Toronte 1986 metais[3].

---

1 Originalo angliškasis vertimas: Leonardo BOFF, *Church: Charism & Power*. New York, 1985.

2 *L'Osservatore Romano*. 1984 m. rugsėjo 9 d.

3 Antanas MACEINA. *Išlaisvinimo teologija. Visuomeninio Bažnyčios įsipareigojimo pavojai*. Torontas, 1986.

Tyliai rusenanti naujosios teologijos ugnis labai staigiai įsiliepsnojo po minėtosios Leonardo Boff knygos pasirodymo. Visus suintrigavo ypač tos knygos paantraštė: *Išlaisvinimo teologija ir institucinė Bažnyčia*. Čia daugumas įžiūrėjo subtilią ir gana aštrią kritiką, nukreiptą prieš hierarchinę Bažnyčios santvarką. Iš pirmo žvilgsnio minėtas veikalas, rodos, nesiskiria nuo kitų panašių teologinių svarstymų. Kodėl jis sukėlė tokią audrą? Nelaukdami oficialiai paskelbto pasitarimo tarp kardinolo Ratzingerio ir Leonardo Boff rezultatų, jaunieji teologai, susispietę apie Europoje leidžiamą žurnalą *Concilium*, jau 1984 m. birželio pradžioje atspausdino atsišaukimą antrašte: *Grėsmė naujam Bažnyčios keliui*. Ten randame tokį sakinį: «Mes ryžtingai solidarizuojame su Išlaisvinimo sąjūdžiu ir jo teologija. Mes protestuojame prieš jų įtarinėjimus bei neteisingas kritikas. Mes esame įsitikinę, kad šis sąjūdis siejasi su Bažnyčios ateitimi, su Dievo karalystės vykdymu»[4]. Reikia pripažinti, kad L. Boffo veikalo stilius gana aštrus ir griežtas. Ten rasime vietų, kur jis kritikuoja katalikų Bažnyčią ir josios vadovybės elgesį istorijoje. Pagrindinė šios knygos tezė - tai tvirtinimas, kad Bažnyčia jau nuo ketvirtojo šimtmečio leidosi įveliama į politinę sferą, ir taip nejučiom joje pasirodę tokių reiškinių, kurie neturi nieko bendro su Evangelija, nes visą dėmesį koncentravo į tai, kad būtų išlaikytas monarchinis Bažnyčios modelis. O tai esą kaip tik priešinga tam, kas buvo nutarta ir paskelbta Vatikano II dokumentuose.

Dar daugiau alyvos į įsiliepsnojančią ugnį įpylė tų pačių 1984 metų rugpjūčio mėn. paskelbtas Vatikano Doktrinos kongregacijos dokumentas, pavadintas *Instrukcija, liečianti kai kuriuos Išlaisvinimo teologijos aspektus*. Šito dokumento pasirodymas ir minėtasis pokalbis tarp kardinolo Ratzingerio ir Leonardo Boff daugelio kritikų buvo pavadintas sąmoningu veiksmu, siekiančiu suvaržyti teologinį mąstymą. Tačiau, kai atidžiau pažvelgiame į tą *Instrukciją*, pamatome, kad joje, ypač pirmojoje dalyje, labai pagrįstai ir sistemingai iškeliamas tradicinis Bažnyčios mokymas apie nuodėmę, kaip pačią svarbiausią žmogaus pavergėją, ir sugestijonuojamos priemonės, kaip iš šitos vergijos išsivaduoti.

Metams praslinkus, 1986 m. pabaigoje, buvo paskelbta antra instrukcija Išlaisvinimo teologijos reikalu. Ji, galima sakyti, yra pirmosios tąsa. Tačiau ši yra žymiai pozityvesnė už pirmąją dalį, nes čionai ramiu ir pagrįstu tonu pateikiama pirmiausia - krikščioniškojo socialinio teisingumo doktrina. Šios doktrinos šviesoje kitaip pasirodo ir kai kurie Išlaisvinimo teologijos teigimai, pozityviai įvertinami Išlaisvinimo

4 *Concilium*. 1984 m., nr. 4, p. 360.

sąjūdžio pasiekti rezultatai ir teigiamai iškeliamas šio sąjūdžio svarbiausias rūpestis - pasirinkimas stoti neturtingųjų ir beteisių žmonių pusėje, juos užtarti ir visokiais būdais jiems pagelbėti. Šitai juk labai aiškiai pabrėžia pats Kristus ir Evangelija.

Reikšmingas įvykis, kuris taip pat įsirikiuoja į jau minėtų apraiškų eilę, buvo 1984 m. rugpjūčio 15-16 dienomis įvykęs pokalbis tarp italų žurnalisto Vittorio Mesori ir Vatikano Doktrinos kongregacijos prefekto kardinolo Josef Ratzinger, šiam atostogaujant Brixene, Tirolyje. Šio interviu turinys netrukus buvo paskelbtas atskira knyga ir tuojau išverstas į pagrindines Vidurio Europos kalbas, įskaitant ir anglų kalbą. Angliškoji tos knygos antraštė - *The Ratzinger Report*[5]. Ji pasirodė viešumon jau 1985 m. pirmoje pusėje. Tuojau pasipylė įvairių reakcijų audra abipus Atlanto. Kardinolas vėliau paaiškino, kad ten išreikštos mintys bei pastabos, analizė ir kritika esančios jo privati nuomonė. Atgarsis buvo skardus ir truko gana ilgai. Taigi 1984-85 metus reikia laikyti Išlaisvinimo teologijos išėjimu į platųjį pasaulį.

1985 m. lapkričio 25 - gruodžio 8 d. Romoje įvykęs nepaprastasis vyskupų sinodas, apžvelgdamas Bažnyčios būklę praslinkus 20-čiai metų po Vatikano II susirinkimo, trumpai apžvelgė ir Pietų Amerikos teologų išjudintąjį sąjūdį, jo nenagrinėjo, bet jame įžvelgė kai kurių Vatikano II paskelbtų dokumentų atbalsį, ypač konstitucijos apie Bažnyčios santykį su dabarties pasauliu. Paskelbus šio sinodo svarstymų rezultatų ataskaitinį dokumentą ir popiežiaus Jono Pauliaus II laišką Brazilijos vyskupams, pamažu nurimo subangavę protestų bei kritikos balsai. Išlaisvinimo sąjūdžio teologija pamažu jau pradeda įgyti tam tikrą pastovesnę formą. Nuo kontraversinių, gal daugiau metodinių negu esminių dogmatinių, problemų jau ir patys aktyviausieji kūrėjai, kaip, pavyzdžiui, Limos Peru universiteto prof. Gustavo Gutierrez ir Brazilijos išgarsėjęs pranciškonas Leonardo Boff, koncentruojasi į dvasinio gyvenimo problemas, aktyviai įsijungia į mažų liaudies bendrijų ganytojišką gyvenimą. 1988 m. viduryje minėtasis Gustavo Gutierrez išleido savo garsiojo veikalo *Išlaisvinimo Teologija* antrąją, žymiai pataisytą ir papildytą, laidą, iš kurios matome, kad šis sąjūdis jau nusistovėjęs ir daugumos Pietų Amerikos vyskupų palaikomas.

---

5 *The Ratzinger Report. An Exclusive Interview on the State of the Church*. San Francisco, 1985.

SĄJŪDŽIO GENEZĖ

Kad geriau galėtume susiorientuoti Išlaisvinimo sąjūdžio įtakoje sukurtoje ir vis tebekuriamoje teologinėje literatūroje bei šio sąjūdžio įkvėptuose įvykiuose, reikėtų bent trumpai mesti žvilgsnį atgal ir paieškoti šio sąjūdžio genezės šaknų.

Pirmiausia - tolimesnės priežastys. Į klausimą, kas yra Išlaisvinimo teologija, iš kur ji kyla, kur ieškotinos josios šaknys, galėtume atsakyti, kad tai yra r e l i g i n i s atsakymas į problemą, kuri yra sykiu ir religinė, ir politinė - tai tos nepakeliamos gyvenimo sąlygos, skurdas ir išnaudojimas, į kurį yra patekę dauguma Pietų Amerikos gyventojų. Ši problema žymi konfliktą, iki šiol dar vis neišspręstą, tarp mažos, politiškai ir visuomeniškai dominuojančios pasiturinčiųjų klasės ir tikinčiųjų masės. Problemos pamatuose kyla klausimas: kokia turėtų būti Bažnyčios rolė šitoje situacijoje, nes ir vieni, ir kiti save laiko Bažnyčios nariais, ir koks iš tikrųjų turi būti Bažnyčios santykis su pasauliu. Šis pagrindinis klausimas visais laikais buvo aktualus Bažnyčios gyvenime ir, kaip žinoma, jam spręsti ir buvo sušauktas Vatikano II susirinkimas. Bažnyčios istorija rodo, kad jau nuo pat pradžios, ypač po IV-tojo šimtmečio, išryškėjo įtampa, kartais išvirtusi net į nuožmią kovą, norint praktiškai gyvenime vykdyti esminius Dievo įsakymus, «kuriais remiasi visas Įstatymas ir pranašai» (Mt 22,37-40). Tai Dievo meilės ir meilės artimui problema. Kaip šio pagrindinio įstatymo abi šakas derinti gyvenime - tai nuolatinė Bažnyčios dilema. Juk Bažnyčia, kaip regima institucija, negali išvengti įtampos vykdydama savo misiją: uoliai puoselėti pamaldumą ir Dievo meilę. Ji jautėsi pašaukta būti gyvenamojo laiko dvasinio gyvenimo mokytoja. Tai buvo ir yra josios v e r t i k a l i n ė dimensija. Iš kitos pusės, Bažnyčiai rūpi taip pat ir savo narių laikinojo, žemiškojo gyvenimo poreikius patenkinti, nes jai juk visi yra Dievo vaikai. Šitai galima pavadinti h o r i z o n t a l i n e Bažnyčios orientacija. Įsitikinimas, kad Viešpats Jėzus yra Bažnyčios Steigėjas, suteikęs jai ypatingą misiją skelbti Gerąją Naujieną, savyje turi įskiepytą ir pagrindinį tikslą - galutinį išganymą, išlaisvinimą ir atpirkimą visų be išimties. Šitai yra Bažnyčios pateisinimas ir pagrindinis rūpestis, besitęsiąs per visą istoriją iki amžių pabaigos. Čia glūdi Bažnyčios e s c h a t o l o g i n ė prigimtis. Taigi Bažnyčia neša šią didžiąją misiją, trokšdama ne vien tik stiprinti savo narių antgamtinio gyvenimo - galutinio tikslo ilgesį, bet taip pat rūpintis, kad josios vaikai suprastų, jog jie gyvena istorijoje, kad Dievo karalystė privalo augti ir skleistis šios žemės tikrovėje. Iš čia kyla josios įsipareigojimas daryti viską, kad gyvenamoji tikrovė, visas pasaulis būtų pakeistas, nes tik tokioje konkretybėje Dievo karalystė auga ir plėtojasi.

Labai gerai šią įtampą įžvelgė šv. Augustinas. Jis savo kapitaliniame veikale *De Civitate Dei* daug vietos skiria šiai įtampai aptarti. Įtampa, anot šv. Augustino, yra tarp «amžinojo miesto» - Dievo karalystės ir «žemiškojo miesto» - konkrečios gyvenamosios tikrovės. Bažnyčios užduotis nuo pat pirmųjų josios gyvavimo dienų buvo: skelbti Gerąją Naujieną ir atsakyti už šį pasaulį. Šią dvigubą misiją Bažnyčia stengėsi vykdyti, remdamasi į šv. Augustino laikais ypač dominavusią d u a - l i s t i n ę tikrovės sampratą. Bažnyčia elgėsi panašiai kaip ir to meto pagoniškosios religinės srovės: buvo pabrėžiamas skirtumas tarp veiksmų, kurie skiriami Dievui, ir tų, kurie priklauso žmogui. Šitaip susikūrė savotiška dviejų tikrovių struktūra, buvo išskirta vadinamoji «sakralinė erdvė» ir «profaninė» erdvė. Įtampa tarp šių «karalysčių» - dieviškosios ir žmogiškosios - ypač išryškėjo, pradėjus kurtis vienuoliniam gyvenimui, kur dvasinis gyvenimas išvystė gausių pamaldumo formų. Viena jų - Augustino sakinys jo *Išpažinimų* pačioje pradžioje: «Viešpatie, tu mus sukūrei sau[6], ir nerami yra mano siela, kol neatsilsės tavyje...»[7]. Šitokios formos pamaldumas padarė labai didelę įtaką religiniam gyvenimui ir teologijai per visus praeities šimtmečius. Jis formavo ir bendrąją minties kryptį, kur žmonėms buvo siūloma pirmiausia siekti tik Dievo karalystės, o žemiškąją tikrovę lyg ir nuvertinti, pamiršti. Visas kultūrinis viduramžių veidas tapo nudažytas šitokios dangaus ir žemės konflikto dialektikos. Išaugo ir įsitvirtino dualistinė tikrovės samprata. Žinoma, krikščionybė labai griežtai atsiribojo nuo manicheistinio dualizmo, kuris siekė išaiškinti gėrio ir blogio pradus tikrovėje. Bažnyčia priėmė šv. Pauliaus skelbtąją tiesą, skelbiančią žmogaus kūno sakralinę paskirtį:[8] mūsų kūnas yra Šventosios Dvasios šventovė. Nuo pat pradžios Bažnyčioje augo ir tvirtai išliko įsitikinimas, kad pasaulis ir materija iš esmės nėra blogi. Šis įsitikinimas rėmėsi Viešpaties Jėzaus Kristaus įsikūnijimo paslaptimi: Dievas tapo kūnu, tapo regimas Jėzaus Kristaus asmenyje. Kristus - Dievas ir žmogus - laisvai prisiėmė kančią ir kryžių, tuo visiškai įsijungdamas į mūsų regimąją tikrovę ir ją pašventindamas, atpirkdamas. Šituo įsitikinimu krikščionių bendruomenė įvedė naują dimensiją į žmogaus gyvenimo, Dievo ir pomirtinio gyvenimo sampratą. Šventumas (*das Heilige, the Sacred*) ir dvasios pasaulis krikščionims tapo tuo, kas peržengia žmogaus proto galias, tuo tarpu žemiškoji - profaninė tikrovė, priešingai, buvo suprantama kaip tai, kas prieinama žmogaus protui,

---

6 Tiksliau «sukūrei mus, Viešpatie, linkusius į tave, t.y., ieškančius tavęs», nes originale nėra *sibi*, bet *ad te*: *fecisti nos ad te, Domine* (Red.).

7 *Confessionum Libri XIII*, I, 1. Torino, 1942.

8 Plg. 1 Kor 6,19.

vadinasi, protu matuojama ir pavaldi priežastingumo dėsniams, protu pasiekiama, aptariama ir eventualiai apvaldoma. Taigi, tikrovės vertinime po šv. Augustino filosofinių bei teologinių svarstymų tai, kas mūsų patiriama kaip «šventumas», savaime reiškė g e r a, o vadinamoji profaninė, žemiškoji tikrovė - b l o g a, nuodėminga. Taip nuo viduramžių pradžios krikščionių teologijoje pamažu vis labiau išryškėjo minėtasis dualizmas. To laikotarpio teologija ir apskritai religinis gyvenimas įtakojo ir nuspalvino visą Europos kultūrinį gyvenimą. Europos viduramžių kultūrinis ir religinis gyvenimas iki šešioliktojo šimtmečio pabaigos yra tas laikotarpis, kurį šiuo metu ypač noriai studijuoja dabartinės Išlaisvinimo teologijos atstovai. Jiems šitoji viduramžių religinė bei kultūrinė atmosfera, kurioje pagrindinę vietą užėmė tendencija viską kreipti į antgamtiškumą ir vertybių skalėje pirmaujančią rolę teikti dvasiniams poreikiams, žemiškuosius nustumiant į antrą eilę, buvo kaip tik nukrypimo nuo originaliosios Evangelijos dvasios pradžia. Viduramžių žmonių gyvenimas - tai orientacija į Dievą, o paties žmogaus konkretūs kasdieninio gyvenimo poreikiai tapo antraeiliais. Šitą išvadą, aišku, dabartiniai Išlaisvinimo teologijos kūrėjai nuolat pabrėžia kaip vieną iš argumentų savoje Bažnyčios gyvenimo kritikoje. Tačiau pamirštama, kad ir viduramžiais ypač vienuolijos jau buvo plačiai išvysčiusios našlaičių globą, steigė ligonines, gydymo centrus raupsuotiesiems, prieglaudas pamestinukams ir vargšams. Tuo laikotarpiu įkurtos garsiosios mokslo įstaigos - universitetai ir gausūs rankraštynai, kuriais ir dabartiniai mokslininkai bei istorikai labai sėkmingai gali pasinaudoti. Žinoma, asmeninio šventumo akcentavimas, tobulumo siekimas, kontempliacijos ordinų gausa dabarties akims atrodo per daug individualistinis. Tačiau šitaip buvo ugdomas kultūrinis elitas, atsirado daug šventųjų. Išlaisvinimo teologijos pradininkai pabrėžia, kad tokią viduramžių kultūrą ir religinio gyvenimo formą šešioliktajame šimtmetyje kolonistai atgabeno į Pietų Ameriką. Jie kolonijose skiepijo įsitikinimą, kad Bažnyčia esanti sykiu ir «mokytoja, ir motina». Tuo būdu pamažu pradėjo reikštis tam tikros klerikalizmo formos naujai besikuriančioje bažnytinėje bendruomenėje, nes krikščionybė būdavo pristatoma kaip identiška su Bažnyčia, kuri tapo ten įskiepyto krikščioniškojo tikėjimo išraiška ir saugotoja. Apskritai tais laikais vienuoliškojo gyvenimo idealas skelbė visos kūrinijos vienybę, o Bažnyčia - tai toji, kuri už viską atsako prieš Dievą. Ir Išlaisvinimo sąjūdžio atstovai pripažino, kad anais laikais nestokota tikro socialinio jausmo, tikro krikščioniško visuomeninio gyvenimo supratimo, tačiau bendruomenės samprata buvusi beveik išimtinai dvasinio charakterio. Todėl tokią krikščionybės formą jie ir vadina kultūrine krikščionybe. Kritikai negalėjo paneigti, kad anais laikais buvo ir nuoširdžių intencijų bei pastangų, buvo

rodoma geros valios iš Bažnyčios vadovų pusės, ypač vienuolių, kurie skelbė krikščioniškąjį teisingumą ir savo pavyzdingu gyvenimu davė viduramžių krikščionybei tikrą dvasinę atramą. Asketinis gyvenimas, asmeninio tobulumo ir šventumo siekimas nejučiomis iš vienuolynų persimesdavo ir į platesnius tikinčiųjų sluoksnius, nes visa ši dinamika, ypač ryškiai atsispindinti didžiųjų viduramžių mistikų raštuose ir gyvenime, negalėjo nepaliesti ir viso to meto žmonių gyvenimo. Tačiau mistikai, šventieji savo pamoksluose ir raštuose kalba apie dvasinę laisvę kaip apie asmeninę, privačią, beveik niekada neužsimindami apie šitokios laisvės puoselėjimą visuomenėje ir tada vyravusiose politinėse bei bažnytinėse struktūrose. Dabartiniai Išlaisvinimo teologai ir jų simpatikai kaip tik pirmiausia ir nukreipia savo kritiškąsias pastabas į šią vietą. Pavyzdžiui, William Blum savo knygoje *Theories of Political Systems* (1965), kalbėdamas apie šv. Augustino teologiją, pavadino ją «politiškai labai ramia». Šis autorius teigia, kad šv. Augustino raštuose nerasime jokios užuominos apie teisingos valdžios reikalingumą, kad jis neragina tikinčiųjų sukilti prieš prievartą, neteisingumą ir išnaudojimą. Šio didžiojo teologo raštuose, jie tvirtina, nerasime jokio politinės laisvės svarstymo. Buvę priešingai - anuomet kankinystė, esamos politinės-visuomeninės tvarkos priėmimas ir pasikliovimas Dievo apvaizda buvo laikomos dorybėmis. Tačiau Bažnyčia negalėjo anksčiau ar vėliau išvengti įsiterpimo į politinį gyvenimą. Bet ir šis žygis buvo grindžiamas religine motyvacija: Bažnyčia konflikto metu pirmiausia turėjo aiškiai stoti skriaudžiamųjų pusėn, nes tai vertė daryti pats tikėjimas. Antra vertus, Bažnyčiai tais laikais rūpėjo, kad žmonių gyvenimas būtų kiek galima stabilesnis ir sudaryta atmosfera, palanki Evangelijai skelbti. Kadangi religija yra kultūrinė tikėjimo išraiška, todėl pagrindinis rūpestis buvo t i k ė j i m a s, kurį reikėjo apsaugoti ir taip veikti, kad visos išorinės sąlygos ir aplinka būtų kuo palankiausia Gerosios Naujienos skelbimui, ir pačios Bažnyčios gyvenimas vystytųsi netrukdomas.

Tokioje dvasioje subrendusi religija buvo statoma pavyzdžiu visoms toms tautoms, kurias palietė kolonizacijos procesas. Naujojo pasaulio ispaniškoji-amerikietiškoji visuomenė ir bandė tas Iberijos (Ispanijos-Portugalijos) pusiasalyje subrandintas religines-kultūrines formas imituoti. Kitaip tariant, viduramžių europinė krikščionybė buvo «persodinta» į naujai atrastojo žemyno dirvą. Vakarų Europoje tuo metu jau buvo iškilęs renesanso ir humanizmo sąjūdis, šiek tiek vėliau ir Reformacijos sukeltoji banga, tačiau jie visiškai nepalietė nei Ispanijos, nei Portugalijos. Šių kraštų krikščionybė liko viduramžiška. Todėl ir Naujajame Pasaulyje Bažnyčia ir valstybė liko savotiškais partneriais, kur pagrindinis vaidmuo teko Bažnyčiai. Nesileisdami į detalesnę šios būklės analizę tik

paminėsime, kad įvykiai, kurie vystėsi XVII-XVIII a. Europoje, ypač po protestantizmo reformų, Švietimo laikotarpio ir Prancūzų revoliucijos, tiesiogiai nepalietė Pietų Amerikos. Bažnyčia tuose kraštuose, plačiose jų masėse, reiškėsi kaip konservatyvioji katalikybė. Buvo ir toliau pabrėžiama prigimties įstatymu paremta privatinės nuosavybės privilegija. Be to, Pietų Ameriką nuo Europos tuomet skyrė ir pats Atlantas, ir komunikacijų trūkumas. Todėl senojo pasaulio teologijos raida, socialinės savimonės atbudimas bei tiksliųjų mokslų pažanga nebuvo pastebėta Pietų Amerikoje. Čia glūdi gilesnės šaknys, kodėl naujoji teologija pirmiausia atsirado Pietų Amerikos kraštuose.

Dabar meskime žvilgsnį į artimesnes, betarpiškas priežastis, kurių įtakoje Pietų Amerikoje gimė išsilaisvinimo sąjūdis. Viskas prasidėjo labai paprastai, beveik nepastebimai, tarsi kokia srovelė pavasarį tirpstant ledams pradėjo bėgti žemyn nuo kalvų, pamažu vis augdama, susiliedama su kitomis ir tapdama nebesulaikoma jėga. Keli jautresni ir daugiau prasilavinę kunigai ir universitetų studentai matė ir patys asmeniškai patyrė skurdą, turtingųjų žemvaldžių visišką nesiskaitymą su žmonių masėmis, kurias, kaskart skaudžiau išnaudodami bei prislėgdami, padarė vergais. Tokia būklė labiau ar mažiau buvo apėmusi beveik visą Pietų Amerikos žemyną. Iš visų pusių sklido balsai, besišaukią pagalbos. Jau nebebuvo galima atidėlioti, reikėjo tuojau daryti viską, kad šitokia būklė būtų pakeista, kad tie žmonės, kurie savo rankose turėjo valdžią ir laikė save tikinčiaisiais ir Kristaus mokslą išpažįstančiais, pravertų akis ir pamatytų, į kokią pražūtį eina tautos dauguma. Tad reikėjo nedelsiant parodyti, kad šitoks neapsakomas skurdas, bejėgiškumas ir beteisiškumas bei socialinė nelygybė nėra Dievo Apvaizdos pasėka, o brutalus galingųjų asmenų pačių elementariausių krikščionių mokslo vertybių paneigimas ir pamynimas po kojų. Tiems jauniesiems teologams ir jautresniems pasauliečiams atrodė, kad visos šios nelaimės priežastis glūdi sustabarėjusioje socialinėje santvarkoje, kurioje vienas iš esminių požymių yra ekonominis priklausomumas nuo kitų. Reikėjo visą sistemą iš esmės pertvarkyti. Jie ir ėjo pirmiausia į mases ne vien tik žmones guosti ir tuščiais žodžiais bei proginėmis dovanomis juos raminti. Jiems pamažu paaiškėjo, kad jie yra pašaukti ne lopyti ar iš dalies taisyti, bet iš esmės jį keisti ir būtent kurti naują, krikščioniškais principais pagrįstą, santvarką. Karui pasibaigus, Pietų Amerikos šviesesnieji vyskupai parinko keletą gabesnių studentų ir pasiuntė į Europą, kad jie geriausiuose Vokietijos, Prancūzijos, Olandijos ir Romos universitetuose gautų platesnį ir patį geriausią išsilavinimą. Ten jiems buvo proga klausytis iškiliųjų teologų, filosofų, ekonomistų ir sociologų, tokių kaip Karl Rahner, Jurgen Moltmann, Edw. Schillebeeckx, J.B. Metz ir kitų paskaitų. Vatikano II susirinkimo metu jau

buvo pradėjusi formuotis vadinamoji politinė teologija, kurios vienu iš pačių dinamiškiausių skelbėjų buvo tapęs J. B. Metz. Šie jaunieji Lotynų Amerikos studentai labai greitai susižavėjo naujausiomis idėjomis, kurios skambėjo iš universitetų katedrų. Jie matė ir praktiškai seminaruose iškeliamų pavyzdžių, dalyvaudavo diskusijose, stebėjo, kaip praktiškai veikia tokios Dorothea Sholl Sölle krikščioniškoji socialinė akcija. Viską jie dėjosi savo širdin ir, dar būdami Europoje, bendraminčių tarpe jau pradėjo austi pirmąsias naujo sąjūdžio gijas, sąjūdžio, kuris, jų manymu, buvo Dievo įkvėptas ir ypač jų gimtuosiuose kraštuose reikalingas. Vatikano II dokumentai, ypač konstitucija *Gaudium et Spes* ir dekretas apie religijos laisvę *Dignitatis Humanae* ir vėliau paskelbtoji Pauliaus VI enciklika *Populorum Progressio* buvo tie varikliai, kurie padrąsino jaunuosius Pietų Amerikos teologus formuoti savo mintis, skelbti pirmuosius savo darbus spaudoje.

Sąjūdžio pradžia reikia laikyti Pietų Amerikos vyskupų pastoracinį laišką, kurį jie paskelbė po visuotinio tų kraštų vyskupų suvažiavimo, CELAM, įvykusio 1968 m. Medelline, Kolumbijoje. Ko siekė tuo pastoraciniu laišku Pietų Amerikos vyskupai? Jų pagrindinis tikslas buvo - iškelti aikštėn ir aptarti, kokią rolę turėtų vaidinti Bažnyčia jau įpusėjusiame kaitos procese, kuris išjudino visą Pietų Amerikos kontinentą. Pietų Amerikos Bažnyčia pasijuto atsidūrusi kryžkelėje, ir jai reikėjo rasti atsakymą į visuomeninio-politinio gyvenimo spaudimą, kai buvo panaikintas vadinamasis *Alliance for Progress*: iš vienos pusės buvo labai stiprus konservatyviojo sparno priešinimasis bet kokiam progresui, iš kitos - jau pradėjusiam tuose kraštuose galvą kelti marksizmui. Šiame sinode jau pasigirdo kelių vyskupų balsai, reikalaują nedelsiant įgyvendinti Vatikano II sprendimus, įsitraukti ir rimtai persvarstyti marksistų siūlomus metodus pakeisti visai visuomeninei struktūrai. Vyskupai jautėsi gavę paties Popiežiaus pritarimą, kai jis lankėsi tais pačiais metais Pietų Amerikoje ir buvo atvykęs į Medelliną. Visi šie įvykiai padrąsino kai kuriuos teologus, filosofus, kunigus ir pasauliečius svarstyti ir kurti naujus planus, labai radikalius, bet nenutraukiančius ryšių su esminėmis Bažnyčios skelbiamomis tiesomis. Tačiau vyskupai, nenorėdami, kad Vatikano II dokumentas *Gaudium et Spes* ir Pauliaus VI enciklika *Populorum Progressio* būtų panaudoti beatodairiškai, kaip tik ir siekė minėtame savo suvažiavime-sinode nustatyti pagrindines gaires tiems dokumentams interpretuoti. Šio sinodo dalyviai, nors ir laikėsi pagrindinės minėtų dokumentų minties linijos, tačiau dar pareiškė manąją, kad Pietų Amerikos Bažnyčia imasi atlikti iš pirmo žvilgsnio beveik neįmanomą uždavinį, žinodami, kad didesnioji tų kraštų gyventojų dalis yra nuo seno labai prisirišusi prie Bažnyčios institucijos ir josios hierarchijos aukšto prestižo.

Ši naujoji vizija rado gyvą atgarsį teologų tarpe. Pasinaudodami Vatikano II pastoracinės konstitucijos *Gaudium et Spes* panaudota metodika, Medellino dokumento sudarytojai gerai išanalizavo tų kraštų socialinę būklę ir pagrindinėmis užuominomis davė paskatinimą bei nurodė gaires kurti naujai teologijai, kuri iš esmės jau skirtųsi nuo tradicinės teologijos. 1971 m. pasirodė plačios apimties veikalas, pavadintas *La teología de la liberación* (Išlaisvinimo teologija). Josios autorius Peru sostinės Limos jėzuitas ir vietinio universiteto profesorius Gustavo G u t i e r r e z [9]. Šiuo veikalu buvo ne vien duotas pavadinimas naujajai teologijai; dar daugiau - šis veikalas ir savo apimtimi, ir struktūra tapo kertiniu akmeniu naujajai Išlaisvinimo teologijai augti ir plėtotis. Naujoji teologų karta Pietų Amerikos kraštuose netrukus buvo įtraukta į šį teologijos sąjūdį. Pasirodė vienas po kito įvairaus dydžio ir vertės straipsniai, studijos. Toje daugybėje iš pradžių buvo sunku susiorientuoti, nes kiekvienas drąsiai reiškė savo mintis ir dar nebuvo vieningos visų svarstymų linkmės. Netrukus G. Gutierrez veikalas buvo išverstas į visas pagrindines Vakarų Europos kalbas. Pavyzdžiui, anglų kalba vertimas buvo toks populiarus, kad iki 1988 m. jo išėjo net 15 laidų. Skaitant šį programinį G. Gutierrez veikalą, paaiškėja pagrindinės Išlaisvinimo teologijos prielaidos ir teiginiai.

Kad geriau paaiškėtų, kuo tos prielaidos remiasi ir iš kur jos kyla, pirmiausia pažvelkime į naujai susidariusią atmosferą apskritai. Po Vatikano II išryškėjo visiškai nauja linkmė teologiniame svarstyme. Subrendo įsitikinimas, kad iki šiolei dominavusi tradicinė teologija jau nebeįstengia visiškai atsiliepti į šiame visuotiniame susirinkime paskelbtą raginimą «skaityti laiko ženklus» ir sueiti į dinamiškesnį sąlytį su dabarties pasauliu. Susirinkime paskelbtųjų konstitucijų bei dekretų paskatinti, teologai iš naujo pradėjo grįžti prie šv. Rašto, Dievo įkvėptajame žodyje ir jo šviesoje naujai gvildenti aktualiausias laikotarpio problemas. Visur pasigirdo raginimai, kad Bažnyčia ir josios teologija «atsigręžtų į pasaulį» ir imtųsi atsakomybės už šį pasaulį. Tačiau šitokia nauja «sekuliaristinė» linkmė labai greit pavirto labai naiviai optimistiniu nusiteikimu, kuris pasirodė esąs beribio pasitikėjimo tikslių̨jų̨ mokslų pažanga bei pasiekimais rezultatas. Kai kurie teologiniai bandymai sudarė įspūdį tarytum laukdami gimstant kažkokios naujos sekuliaristinės «evangelijos». (Šią pastabą savo pokalbyje su italų žurnalistu 1984 m. vasarą Brixene, Šiaurės Italijoje, Tirolyje, padarė kardinolas Josef Ratzinger). Žiūrint į šias naujas kryptis, reikia pasakyti, kad toje daugybėje teologinių bandymų,

---

9 Šio veikalo ispaniškasis originalas *Teología de la liberación* išleistas 1971 m. Lima, Peru

pasivadinusių «Išlaisvinimo teologijos» studijomis, dar nematyti vienos Išlaisvinimo teologijos sistemos. Visus minėtus darbus ir jų forma, ir turiniu galima pavadinti pliuralistiniais. Kaip jau minėta, ši teologija pradėjo vystytis kaip reakcija į kasdieninę padėtį, į kurią yra patekusi dauguma Pietų Amerikos gyventojų: neapsakomas skurdas, išnaudojimas, visiškas eilinių darbo žmonių teisių nepaisymas, didžiųjų žemvaldžių savivaliavimas ir žmonių skriaudimas, negalint niekam pasiskųsti, neturint jokių teisių. Pamažu pradėjo kurtis mažos šitų žmonių grupelės - *comunidades de base* - savotiškos liaudies bendruomenės. Tai buvo tikinčiųjų krikščionių, daugiausia katalikų, nes tie kraštai, kaip žinome, iš tradicijos laikėsi katalikų tikėjimo, bendruomenės. Jas kaip tik pradėjo organizuoti jaunieji teologai ir kiti, kurie pajuto reikalą toms plačiosioms beteisėms minioms padėti. Taigi, teologija kilo iš kasdieninės tikrovės. O jaunieji teologai, gerai įsiskaitę ir įsigilinę į Vatikano II nutarimus, pamatė, kad jie ne tik turi teisę eiti pas tuos žmones, bet ir šventą kunigo pareigą juos gelbėti. Bažnyčia - tai Dievo tauta, vėl ir vėl jie skaitė to susirinkimo dogmatinėse konstitucijose bei dekretuose. Ši Bažnyčios charakteristika ir konkreti jų tautos krikščionių būklė buvo pirmieji motyvai gyvai įsijungti į naujų kelių ieškojimą. Iš šio įsitikinimo išsivystė pirmieji Išlaisvinimo teologijos teiginiai ir sykiu su jais formavosi naujos teologijos kontūrai. Pagrindinė tų kraštų liaudies patirtis - tai neturto ir bejėgiškumo patirtis. Neturtas, pabrėžė jaunieji teologai, tai nėra jokia dorybė. Tai ne tas pats, ką laisvai pasirenka vienuoliai darydami iškilminguosius įžadus, tuo norėdami sekti Kristų tobulybės keliu. Tuose kraštuose neturtas - tai visur paplitęs ir žmones sukaustęs skurdas ir bejėgiškumas. Tad naujajai Išlaisvinimo teologijai ir rūpi pirmiausia tapti tų skurde atsidūrusių žmonių balsu, besikreipiančiu į Bažnyčios vadovų ir viso pasaulio geros valios žmonių sąžinę. Priežastys, dėl kurių susidarė šitokia būklė, yra kelios. Iš neigiamosios pusės - visos šios nelaimės ir skurdo negalima priskirti Dievo valiai, nes mūsų tikėjimo apreikštieji šaltiniai labai aiškiai sako, kad Dievas smerkia tas šaknis, iš kurių kyla neturtas bei vargas. Iš kitos pusės - šis žmonių vargas, neturtas ir beteisiškumas visus įpareigoja, tampa moraline pareiga, kvietimu eiti ir padėti to skurdo aukoms. Šis kvietimas yra nukreiptas į kiekvieno krikščionio sąžinę. Iš čia kyla pirmasis Išlaisvinimo teologijos postulatas: eiti pagalbon prislėgtiesiems, nužmogintiems broliams bei seserims ir sudaryti jiems bent minimalias sąlygas krikščioniškai gyventi Dievo akivaizdoje. Antras būdingas šiai teologijai bruožas yra i s t o r i n ė sąmonė. Istorinė sąmonė yra tokia patirtis bei įsitikinimas, kad visi mūsų veiksmai yra laiko sąlygojami. Todėl Išlaisvinimo teologija ir reikalauja, kad krikščionys teologines tiesas suprastų ir jomis gyventų esamojo laikotarpio konkrečioje perspek-

tyvoje. Šitaip suprasta istorinė sąmonė rodo, kad viskas, kas vyksta žmonių gyvenime, yra visad atvira, nuolat dinamiškai atsiskleidžia, neturi aprėžiamų ribų, nuolat kreipiant žvilgsnį į ateitį. Todėl šių teologų veikaluose pastebėsime mintį, teigiančią, kad žmonių istorija iš dalies priklauso nuo pačių žmonių kūrybinių pastangų.

Tretysis teiginys bei charakteristika, žyminti Išlaisvinimo teologiją ir turinti ryšį su minėtąja istoriškumo sąmone, - kad žmogui yra duotas ir jo sąmonėje visada gyvas autonomijos ir laisvės pojūtis. Žodis «autonomija» čia suprantamas ne neigiama, antireligine prasme, bet pozityviai. Autonomiją reikia suprasti kaip galią būti atsakingu už savo asmenį ir istorijos vyksmą. Visuomeninė santvarka ir kultūra, primena mums šie teologai, yra žmonių kuriama ir dėl to nėra absoliučiai pavaldi gamtos dėsniams. Žmonės gali socialines struktūras keisti, vykdydami savo užsibrėžtus planus ir savo iniciatyva. Be šitos esminės prielaidos, tvirtina Išlaisvinimo teologai, nebus įmanoma ištraukti žmones, patekusius į beteisiškumo, neturto ir bejėgiškumo duobę.

Dar viena būdinga šios teologijos žymė - tai jos sekuliarinis charakteris. Sekuliraiškumą čia reikia suprasti labai plačia ir ne vien materialistine prasme, būtent - kaip intymiai išgyvenamą įsitikinimą, jog žmogui šis pasaulis yra nepaprastai svarbus, nuolat jį viliojantis ir žavingas, kad konkreti gyvenamoji situacija, šis jį supantis pasaulis, žmonių kuriamos institucijos - viskas žmogų įtraukia ir valdo jo gyvenimą. Pasinaudodami fenomenologų apibūdinimu, Išlaisvinimo teologai tvirtina, kad žmoguje yra giliai įsišaknijęs pajutimas, kad šiame pasaulyje mes «esame namie». Šis jausmas neprieštaraująs religinei patirčiai ir josios neneigiąs, o tik pasakąs, kad pasaulis yra ta vieta, kur «aš priklausau». Todėl suprantama, kodėl Išlaisvinimo teologija žiūri į pasaulį ir į konkretų žmonių gyvenimą labai rimtai. Iš to, kas pasakyta, aišku, kodėl viena iš esminių šiai teologijai būdingų žymių yra konteksto akcentavimas ir santykio kategorijos pirmavimas svarstant žmogaus gyvenimo problemas. Ši charakteristika tvirtai siejama su tuo, ką Išlaisvinimo teologai vadina «istoriniu išeities tašku». Jų įsitikinimu, dabartinė istorinė tikrovė, kurion atsidūrė Pietų Amerikos plačiosios masės, šaukėsi naujos teologijos, reikalavo krikščioniško atsakymo į esamąją būklę.

Dar kita būdinga Išlaisvinimo teologijos žymė - tai jos egzistencinis charakteris. Šios sąvokos nereikia painioti su egzistencialistų tvirtinimais, kurie pirmiausia taikomi individualiems asmenims. Būtent Išlaisvinimo teologijos pagrindinis rūpestis kokrečia nuskriaustų ir beteisių žmonių egzistencija ir yra tai, kas nuspalvina ir motyvuoja visas teologines išvadas. Visa, kas nagrinėjama šioje teologijoje, nuolat susiję su konkrečiu, dabartiniu tų žmonių gyvenimu. Visi beturčiai, nuskriaustieji ir pažemintieji,

beteisiai ir vargšai, sako šie teologai, nėra kokia beveidė kolektyvinė masė, jie yra gyvi, individualūs asmenys. Tai jų vaikai, broliai ir seserys, seneliai, ligoniai ir sveikieji, kurie dabar, čia, šiame mieste, kaime, šioje gatvėje, šioje lūšnoje gyvena. Išlaisvinimo teologija tampa egzistencine ta prasme, kad jai būdingas nerimstantis, primygtinis skubumas ir aktyvus užsirekomendavimas. Kartais šis skubumas pasireiškia dideliu nekantrumu, nesulaukiant greitos pagalbos, supratimo ir nors lėto atgarsio iš tradicinės teologijos ir Bažnyčios vadovų sluoksnių. Iš čia suprantamas ir kai kuriuose šių teologų veikaluose randamas poleminis tonas ir kritika, nukreipta ne tik į nejautriąją visuomenę, bet ir į pačią Bažnyčios hierarchiją. Tokio tono ir krypties veikalu tenka laikyti ir Brazilijos pranciškono teologo Leonardo Boff knygą *Charizma ir valdžia*, dėl kurios jis buvo iškviestas pasiaiškinti Vatikano Doktrinos kongregacijoje. Nuo to įvykio jau praėjo šiek tiek laiko, ir į visa tai tenka žvelgti bei vertinti kaip tik tos pirminės patirties kontekste, apie kurią Išlaisvinimo teologijos atstovai ir kalba. Susumuojant galima pasakyti, kad ši naujai besikurianti teologija vertintina iš platesnio teologijos ir apskritai žmogaus minties horizonto, kuriame vyksta žmonijos istorijos raida su visa kasdienine patirtimi bei konkretybe. Ši Pietų Amerikos žemyne gimusi ir toliau plintanti teologija yra jau tapusi rimtu iššūkiu ne vien Bažnyčiai, jos vadovybei, bet ir pačiai krikščionybei, ragindama neatsilikti, užsirekomenduoti ir išvystyti glaudžius ryšius su gyvenamąja tikrove, tapti žymiai aktyvesne šių dienų pasaulyje ir istorijoje apskritai.

Šalia minėtų Išlaisvinimo teologijos pagrindinių teiginių ir būdingų savybių iškyla viena aštriausių su šiuo sąjūdžiu bei jo patirtim susijusių problemų. Tai ryškus marksistinės minties brovimasis į kai kurių šios teologijos atstovų raštus. Jų pastangos ieškoti tinkamesnių bei veiksmingesnių būdų, kaip šiame pasaulyje, dabartinėje konkrečioje situacijoje «eiti su gyvenimu» ir taip krikščioniškąjį turinį įlieti į gyvenamąją tikrovę, kartais nukrypsta į marksistinę socialinės būklės analizę. Tie teologai pastebėjo, kad marksistinės tendencijos jau ir gerokai anksčiau pradėjo veržtis į Pietų Amerikos kraštus su savo pasiūlymais efektyviau spręsti socialinės nelygybės problemas. Tai buvo marksizmo iššūkis teologijai, tradicinei krikščioniškajai doktrinai. Todėl šie naujieji teologai pajuto, kad jau išaušo metas ir krikščionims pajudėti ir pasitikti bei atsakyti į marksistų iššūkį. Jie matė, kad šito iki šiolei dar nepadarė vadinamojo «pirmojo» pasaulio krikščionys, Europos ir Šiaurės Amerikos Bažnyčios vadovai. Kad tai buvo pavojingas posūkis, pastebėjo Vatikano Doktrinos kongregacija, ir dėl to paskelbė specialią Instrukciją, kurioje dviem aspektais buvo aiškiai ir išsamiai pabrėžta marksistinės ideologijos grėsmė visai išlaisvinimo minčiai ir jos teologų pastoracinei praktikai.

Vienas rimčiausių Pietų Amerikos teologų, Uragvajaus jėzuitas Juan Luis Segundo[10] tuojau reagavo į minėtą instrukciją atskiru veikalu. Ten jis bandė pateisinti marksistinės socialinės analizės panaudojimą kai kurių Išlaisvinimo teologų raštuose. Patys iškiliausieji šio sąjūdžio teologai, aišku, nedviprasmiškai pareiškė atsiriboją nuo marksizmo kaip ideologijos, o tik bandę panaudoti kai kuriuos socialinės analizės metodus. Luis Segundo pakartotinai pabrėžė, kad Išlaisvinimo teologamas rūpi tų kraštų žmonių socialinio gyvenimo pagerinimas. Tačiau tam pasiekti būtinas s o l i d a r u m a s, kuris jungtų visus žmones, nepaisant nei kultūrinių, nei rasinių skirtumų - kad visi pasijustų esą vienos šeimos nariai. Šitaip iškeldami pagrindinius bruožus, pabrėžiančius visų kontinentų ir kultūrų pagrinduose esantį panašumą, Išlaisvinimo teologai skelbia, kad mes visi privalome jaustis esą atsakingi vieni už kitus, privalome užjausti nelaimėn patekusius, bejėgius ir nuskriaustuosius ir visokeriopai jiems padėti. Taigi, solidarumas čia iškyla kaip vienas iš raiškiausių šios teologijos simbolių.

Prielaida, kuri grindžia Išlaisvinimo teologų veiksmus, yra įsitikinimas, jog Dievas yra visiems prieinamas, visiems yra duodama Dievo malonės dovana, nieko neišskiriant. Todėl idealiai būtų galima tikėtis, kad ši naujai besikurianti teologija nori ir stengiasi, kad pasiektas solidarumas, jungiąs tikinčiuosius į bendrąjį išganymo procesą, nuvestų į laipsnišką išsivadavimą bei krikščioniškojo mokslo ir Kristaus paskelbto idealo visišką įgyvendinimą. Krikščionybės esmė yra paremta m e i l e. Tačiau, norint, kad ir dvasiniame gyvenime subręstų tikrasis krikščionio veidas, būtina, kad meilė jungtųsi su teisingumo reikalavimais. Šie teologai labai aiškiai nori pabrėžti, kad socialinis tesingumas yra tas šaltinis, iš kurio trykšta pradinė iniciatyva, kad jis - pagrindinis tikro, autentiško krikščionio gyvenimas, kuriame taps integruota artimo meilė su konkrečiomis pastangomis pakeisti neteisingas, pavergiančias socialinio gyvenimo struktūras, tuo atveriant kelią visuotinam Jėzaus Kristaus paskelbtam išsilaisvinimui. Šiais esminiais tvirtinimais ir ateities planais Išlaisvinimo teologija nori pasakyti, kad tai nėra vien paprasta reakcija prieš esamąją socialinę bei kultūrinę situaciją jų gyvenamuose kraštuose ir ten išaugusį viską naikinantį blogį. Šis sąjūdis ir jo teologija kyla iš gilesnės religinės patirties ir intuicijos. Šio sąjūdžio atstovai yra įsitikinę, kad jų pastangos siekiančios kur kas toliau: jiems tai esąs radikalus klausimas, nukreiptas į visus krikščionis, raginantis atvirai pasisakyti,

---

10 Plg. jo veikalą *Theology and the Church. A response to Cardinal Ratzinger and a Warning to the Whole Church*. New York, 1985.

koks iš tikrųjų jų santykis su Dievu, kokie jų tarpusavio ryšiai, kaip jie supranta ir vykdo Dievo meilės ir tiesos uždavinį. Tad pirmiausia kyla klausimas: ne kaip mes s u p r a n t a m e Dievą, bet koks yra mūsų ryšys su Dievu, kaip mūsų vienybė su Juo pasiekta ir kas šį ryšį ir vienybę palaiko. Išlaisvinimo teologai atsako: tikrai, autentiškai būti vienybėje su Dievu, reiškia būti vienybėje su savo artimu. Šitai, kaip matome, yra ne kas kita, kaip Naujajame Testamente randamo Jėzaus Kristaus mokymo pakartojimas, pabrėžiąs, kad mes negalime mylėti Dievo, nemylėdami savo artimo. Kito kelio nėra. Todėl ši teologija pirmiausia ir stengiasi užakcentuoti, kad šis įstatymas visais laikais laikytas pirminiu, ir dėl to ypač šiuo metu būtinas jo pritaikymas. Būtina neatidėliotinai įsitikinti, kad kitaip neįstengsime praktikuoti meilės įstatymo, kaip tik konkrečiame socialiniame kontekste ir būdami atsakingi už mūsų artimo dvasinę bei materialinę gerovę. Praktiškas pasiūlymas: grįžkime prie šv. Rašto, į jį įsigilinkime ir stenkimės įgyvendinti tai, kas ten pasakyta, konkrečiose dabarties sąlygose. Trumpai tariant, Išlaisvinimo teologija pirmiausia nori būti ne abstrakčiu mokymu, bet *teo-praxia*, Jėzaus Gerosios Naujienos įgyvendinimu dabar gyvenamoje tikrovėje.

REAKCIJOS IR VERTINIMAI

Dabar tenka žvilgterėti į tai, kaip ši naujoji Išlaisvinimo teologija buvo priimta ir vertinama, kaip šį naująjį sąjūdį pasitiko ne vien teologai specialistai, bet ir plačioji krikščionių bendruomenė. Reakcija buvo labai įvairi. Šiaurės Amerikoje šis sąjūdis pirmiausia atkreipė teologų dėmesį po to, kai 1970 m. buvo išspausdintas straipsnis, pavadintas *Notes for a Theology of Liberation*[11]. Jo autorius - jau minėtasis Gustavo Gutierrez iš Peru sostinės Limos. Šį straipsnį pristatydamas to žurnalo redaktorius Walter J. Burghardt, S. J., pastebėjo: «tai tikras teologinis dinamitas». Tuojau vienas po kito pasirodė neigiami ir teigiami vertinimai. Vieni aštriai kritikavo, pabrėždami Išlaisvinimo teologijos atstovų beatodairišką marksistinės analizės panaudojimą šioje teologijoje[12]. Jiems labai krito į akį vienas iš pagrindinių Išlaisvinimo teologų akcentų, būtent «pasirinkimas stoti vargšų pusėje». Taip pat jiems labai užkliuvo šios naujo sąjūdžio pagrindinės prielaidos: neturtas-priklausomumas-išnaudojimas-

---

11 *Notes for a Theology of Liberation*, žr. *Theological Studies*. 1970 m. nr. 31.

12 Ricardo PLANAS, *Liberation Theology. The Political Expression of Religion*. Kansas City; MO, 1986; Michael NOVAK, *Will it Liberate? Questions about Liberation Theology*. New York, 1986; James V. SCHALL, S. J., *Liberation Theology*. San Francisco, 1980.

masių savimonės pažadinimas, pavadintas *konscienetizacija*, - kurios, tų kritikų nuomone, natūraliai veda į revoliuciją ir socializmą.

Teigiamai ir labai entuziastingai naująjį sąjūdį pasitiko pirmiausia misijų kongregacijos Maryknoll vienuoliai ir vienuolės, kurie ypač yra išplėtoję misijų darbą Pietų Amerikos kraštuose. Jų įsteigtoji leidykla *Orbis Books* pirmoji paskelbė G.Gutierrez veikalą anglų kalba, po kurio sekė daug didesnių ar mažesnių veikalų išlaisvinimo tema. Entuziastingą pritarimą sąjūdis rado apie tarptautinį žurnalą *Concilium* susispietusių jaunesniųjų teologų, sociologų ir moralistų gretose. Įtempimas sustiprėjo ir prasiveržė į platesnius sluoksnius po 1982 metų. Jau tada išlaisvinimo tema pasipylė veikalų srautas ne tik ispanų, portugalų, bet ir anglų, prancūzų ir vokiečių kalbomis. Vatikano Doktrinos Kongregacija pajuto reikalą į sąjūdį pažiūrėti iš arčiau ir pažadėjo duoti dokumentą, įvertinantį ir nušviečiantį, duodantį direktyvas katalikų teologams. Tokio dokumento pasirodymą jau prognozavo Kongregacijos atsakymas-pastabos bei kritika, pasiųsta brazilų teologui Leonardo Boff, OFM. Po to, 1984 metų vasaros atostogų metu Kongregacijos prefektas kardinolas Josef Ratzinger davė ilgesnį interviu aktualiais teologijos klausimais italų žurnalistui Messori, kuris jį aplankė rugpjūčio viduryje Brixene, Šiaurės Italijoje. Šis pokalbis greitai buvo paskelbtas italų spaudoje ir netrukus kitomis Vakarų Europos kalbomis pasirodė jo vertimai. Po to, tų pačių 1984 metų rudenį, Vatikanas paskelbė minėtąją išsamią Instrukciją, liečiančią Išlaisvinimo teologijos kai kuriuos klausimus. Tai buvo svarbaus dokumento pirmoji dalis, kurioje dominavo kritinės pastabos. Antroji dalis, jau gerokai pozityvesnė, buvo paskelbta po pusantrų metų 1986 metais. Sujungę pagrindinius teiginius, išreikštus pokalbyje su žurnalistu Messori ir esmines mintis Doktrinos Kongregacijos Instrukcijoje, kurią pasirašė Kongregacijos prefektas kardinolas J.Ratzingeris, matome ramų ir įžvalgų naujojo Išlaisvinimo sąjūdžio vertinimą bei apžvalgą tų priežasčių, kurios sukėlė ir remia naują kryptį Lotynų Amerikos teologijoje bei ganytojiškoje praktikoje.

Trumpai aptarsime tai, ką norėjo pasakyti Instrukcija. Kardinolas Ratzingeris šioje naujoje teologijoje mato pagrindinę orientaciją į vargšus, beteisius ir skriaudžiamus, aiškų pasisakymą atsistoti vargšų pusėn. Tai esąs, jo įsitikinimu, labai teigiamas ir sveikintinas posūkis teologinėje kūryboje. Tačiau kard. Ratzingeris taip pat atkreipia dėmesį į kai kuriuos pavojaus ženklus, kurių nepaisydami naujieji teologai atsiduria pavojuje nukrypti nuo Evangelijoje skelbtojo Kristaus mokymo ir gali nejučiomis pakliūti į pavojingas pinkles. Kardinolas mato tris veiksnius, kurie padėjo šiai teologijai taip greitai paplisti: viena - tai pasikeitusi orientacija visoje dabartinėje teologijoje. Jei ją palyginsime su teologiniuose vadovėliuose

randama tradicine teologija, kuri dar taip neseniai būdavo pristatoma būsimiesiems teologams, išryškės šios teologijos orientacija - kvietimas grįžti prie Šventraščio ir iš jo tiesiogiai semtis medžiagą teologiniams svarstymams, papildant ją rezultatais, gautais «skaitant laiko ženklus» (kaip Vatikano II susirinkimo pradžioje ragino Popiežius Jonas XXIII). Antra - naujai gimusi mintis ir nusiteikimas atsigręžti į pasaulį ir imtis atsakomybės už šį pasaulį, o ne vien stebėti ir vertinti jį iš tolo. Tačiau ši linkmė jau parodė, kad yra pavojaus būti suklaidintiems naivaus pasitikėjimo tiksliųjų mokslų pažanga bei įtaka pačiam teologiniam mąstymui. Trečia - iškilaus protestantų teologo Rudolf Bultmann'o įtaigi Šv. Rašto egzegezė ir apskritai jo siūlomoji egzegetinė ir hermeneutinė linkmė. Ratzingeris šio teologo ir egzistencialisto raginime viską i š s i a i š k i n t i mato priežastį, kuri atitraukė teologus nuo autoriteto ir skatino viską pačiam asmeniui savo jėgomis išsiaiškinti, šitaip paliekant kiekvieną žmogų sau pačiam. Rudolf Bultmann'o autoritetas įtakojo ir nuspalvino beveik visų naujųjų Šventraščio tyrinėtojų darbus, tuo būdu paveikdamas ir jaunąją teologų kartą. Šitoks interpretacijos kelias sugriovė anksčiau turėtąjį Evangelijų patikimumą (*credibility*). Kristaus asmuo ir Bažnyčios tradicija, kurioje per šimtmečius gyvavo aiškus įsitikinimas Jėzaus istoriškumu, dabar atsidūrė pavojuje. Kardinolas, žinoma, nenori paneigti didelių Bultmann'o laimėjimų Šv. Rašto studijose, tačiau jis vis dėlto nori pabrėžti jo hermeneutikos ir egzegezės pasekmes, kurios paliečia patį tikėjimo branduolį, jo esmę ir visą kristologiją. Sekant Bultmann'o mintį ir išvadas, viskas tampa priklausoma nuo i n t e r p r e t a c i j o s, o jo skelbtasis «numitologinimas» padarė tai, kad pradėta diskredituoti Bažnyčios mokomoji rolė, nes viską tada apima beribis pasitikėjimas tiksliaisiais mokslais bei jų metodais. Grįždamas prie Išlaisvinimo teologų raštuose išreikštų pagrindinių krikščioniškojo mokslo tiesų aiškinimų, kardinolas Ratzingeris mato, kad šitoji teologija t i k ė j i m ą supranta tiktai kaip ištikimybę istorijai. Tų teologų tvirtinimai, liečią Jėzaus asmenį, sako - taip, Jėzus Kristus yra Dievas, tačiau tikrasis Dievas esąs tas, kuris save apreiškia Jėzuje kaip «kertiniame istorijos pastato akmenyje» ir vargšuose, gyvenimo nuskriaustuosiuose Jis gyvena ir ten konkrečiai atrandamas. V i l t i e s dorybė naujųjų teologų suprantama kaip «pasitikėjimas ateitimi» ir pagrindiniu veiksniu, kuris kuria ateitį ir yra subordinuotas klasių konfliktams. M e i l ė, pagal juos, pirmiausia reiškiasi ryžtingu pasirinkimu «stoti vargšų pusėje» ir su jais identifikuotis. Kardinolui Ratzingeriui atrodo, kad šioje teologijoje meilės samprata yra kažkoks mišinys, kuriame sumaišytos autentiškos tiesos su nekrikščioniškais elementais. Jėzaus pamokslas nuo kalno šios krypties teologams esąs įrodymas, kaip Dievas «pasirenka» beturčius ir varguolius

ir atsistoja jų pusėn. Tuo tarpu pačią beturčio sąvoką jau aiškina marksistinės istorinės dialektikos šviesoje. Išlaisvinimo teologai, pastebi kardinolas, ima savo sąjūdžiui šv. Rašto izraelitų išėjimo iš Egipto - *Exodo* įvykį kaip pagrindinį įvaizdį, kuris jiems pasitarnauja aiškinant visą Išganymo istoriją. Dar daugiau: velykinė paslaptis - Jėzaus nukryžiavimas ir prisikėlimas - šiems teologams tampa revoliuciniu simboliu, o Eucharistija - išlaisvinimo švente, kurioje iškilmingai švenčiama politinė-mesianinė viltis ir josios visiškas išsipildymas. Taigi, žodis «išganymas arba atpirkimas» čionai pakeičiamas į «išlaisvinimą», kuris vystosi klasių kovos fone. Panašus pasikeitimas matomas teiginiuose apie t i e s ą. Ji nėra jokia baigtinė vertybė, bet realybė, palaipsniui išryškėjanti istorijos bėgyje. Sprendžiamosios reikšmės Išlaisvinimo teologijoje, pastebi kardinolas Ratzingeris, turi a k c i j a - *praxis*, o ortodoksija - ortopraksija. Istorinėse studijose ir teologinėse diskusijose dominuojančią rolę kaip tik turi istorijos hermeneutika[13].

Šiose Doktrinos Kongregacijos asmeniškose pastabose, liečiančiose Išlaisvinimo teologiją ir jos sąjūdį, nesunkiai atseksime pirmąsias užuominas minčių, kurios sistemingai buvo kiek vėliau išdėstytos minėtose oficialiose Kongregacijos Instrukcijose. Tų Instrukcijų apžvalga jau išeina už šios paskaitos ribų.

Doktrinos Kongregacijos Instrukcijos, tikriau sakant, tos pačios Instrukcijos dvi dalys, sukėlė labai gyvas diskusijas ir tapo priežastimi kelių rimtų teologinių studijų, kurių autoriai yra trys jėzuitai profesoriai: Roger Haight, S. J., Juan Luis Segundo, S. J. ir Alfred T. Hennelly, S. J. Jeigu Segundo knyga buvo daugiau panaši į aštrią reakciją prieš pirmąją Instrukcijos dalį, tai Haight ir Hannelly darbai jau yra pozityvus ir konstruktyvus bandymas ramiai ir su tam tikra simpatija žvelgti į visą išlaisvinimo sąjūdį, ieškant jame ženklų, rodančių į teologijos ateitį. Norėčiau kiek sustoti prie Regis kolegijos Toronte profesoriaus Roger Haight knygos, pavadintos *An Alternative Vision. An Interpretation of Liberation Theology*[14]. Šiame veikale autorius kviečia pažvelgti iš toliau į visą Išlaisvinimo teologijos kūrimą ir vertinti iš gilesnės perspektyvos, gvildenant jos sudedamąsias dalis. Šitaip objektyviai be jokios polemikos žvelgiant, tvirtina autorius, paaiškėja, kad Išlaisvinimo teologija siekia duoti naują tikėjimo vizijos interpretaciją. Roger Haight joje mato keturias pagrindines dalis, sudarančias šios teologijos struktūrą: a. l a i s v ė, kurią reikia suprasti branduoline ir egzistencine prasme. Žmoguje laisvė

---

13 Žiūr. *The Ratzinger Report*. p. 179-186.

14 New York, 1985.

reiškia jame glūdinčią galią save nuolat peržengti, kitaip tariant, esminį atvirumą transcendencijai. Žmogaus laisvė reiškiasi trejopu santykiu: sau - galia nuolat peržengti savo ribas: tai laisvė kaip autonominio AŠ galia; antra - galia žmogui sueiti į santykį su tuo, kas nėra jo AŠ, t.y. su jį supančiu pasauliu, su kitais žmonėmis; trečia - galia žmogui, laikinajai būčiai, susiliesti su pačia transcendencija - Dievu. Taigi, žmogaus egzistencija yra pagrįsta šitų santykių ir reiškiasi kaip laisvė trijose dimensijose: asmeninėje, visuomeninėje ir religinėje. b. Tai ypatingas m e t o d a s, kurio pagalba vyksta teologinė refleksija. Šis metodas reikalauja, kad teologinė tiesa būtų tinkamai perduota ir komunikuota kitiems. Čia labai svarbu, kad pagrindinės premisos būtų aiškios ir visiems suprantamos, kad teologinis turinys, kurį norima perteikti, būtų pagrįstas bendra žmogiškąja patirtimi ir neatitrūkęs nuo konkrečios žmogaus situacijos. Taip pat svarbu, kad panaudotos sąvokos šiame procese ir pats Dievo žodis būtų tinkamu, žmonėms prieinamu įrankiu, nesunkiai visiems suprantamu jų gyvenamoje situacijoje. c. Tai viską sutelkiantis ž i d i n y s, į kurį nukreipiama visa krikščioniškosios interpretacijos akcija. Iš subjektyviosios pusės tas židinys-centras yra viską jungiąs ir motyvuojąs rūpestis, o iš objektyviosios pusės - tai Jėzaus Kristaus asmuo, į kurį nukreipiamas ir koncentruojamas teologinis mąstymas. Jis tuo pačiu tampa ir išaiškinimu daugelio problemų, abejonių ir neaiškumų, susijusių su mūsų tikėjimu. d. S i m b o l i s. Simbolį autorius supranta griežta, religine prasme. Tokiu religiniu simboliu gali būti ir sąvoka, ir idėja, ir žodis arba tekstas, koks nors apčiuopiamas dalykas, kaip medis, šventas kalnas ir t.t. Simboliu gali būti ir žmogaus asmuo, istorinis įvykis, žodžiu - bet koks apčiuopiamas, patiriamas daiktas ar įvykis, pasiekiamas žmogiškajai sąmonei. Šitai, sako autorius, yra epistemologinė būties sklaida, tarpininkaujanti tarp žmogaus sąmonės ir transcendencijos. Todėl ir sakome, kad Dievo pažinimo simboliu gali būti šis Jo sukurtasis pasaulis, nes tiesioginio, betarpiško priėjimo prie visagalio Dievo, kuris yra transcendentinė būtis, mes neturime, pažįstame Jį tik per tarpininkus. Roger Haight minėtas dalis pavadina «pagrindiniais blokais», ant kurių stovi Išlaisvinimo teologijos pastatas, ir atskleidžia šios teologijos pastangas interpretuoti visą krikščioniškojo mokslo ir gyvenimo kraitį[15]. Šio pastato pats centras, židinys ir siela yra Jėzaus Kristaus asmuo.

Dabar žvilgterkime į tai, kaip autorius mato Išlaisvinimo teologijos pagrindinius siekius. Jis yra įsitikinęs, kad Išlaisvinimo teologija ir jos

---

15 *An Alternative Vision.* p. 16-24.

pažadintas sąjūdis siekia būti krikščioniškuoju atsaku į dabarties pagrindinę problemą - būtent į klausimą, kokia yra istorijos apskritai ir krikščionybės joje prasmė. Dėl to ši naujoji teologija, tvirtina autorius, nenori savęs laikyti tik viena iš naujai iškylančių teologinių sistemų ar krypčių, kurioms rūpi duoti teologinį atsakymą, pavyzdžiui, į darbo, mirties, poilsio ir pramogų, socialinio ar politinio gyvenimo problemas. Tokių konkrečios gyvenimo tikrovės padiktuotų teologijų ypač pagausėjo šio šimtmečio antroje pusėje. Išlaisvinimo teologijai rūpi iš pagrindų sukrėsti visą tikinčiųjų bendriją, visą krikščioniškąjį pasaulį. Šitai savo programiniame veikale jau aiškiai pabrėžė vienas iš šios teologijos pionierių Gustavo Gutierrez. Todėl, nors šios teologijos lopšys yra Pietų Amerika, pagrindiniai skelbėjai nenori jos laikyti vien tik lokaliniu teologiniu sąjūdžiu, bet būti veiksminga ir prasminga visiems krikščionims visuose kraštuose. Aišku, šituo nenorima pasakyti, kad pirmąją išraišką radusi Pietų Amerikos krikščionių tarpe ir glaudžiai susijusi su jų išgyvenimais, ši teologija būtų galima kopijuoti kituose kraštuose, kur konkretūs išgyvenimai yra skirtingi. Pagrindiniai neturto, priespaudos, vargo ir beteisiškumo išgyvenimai vis dėlto turi visuotinę dimensiją, kokią turi ir pati tiesa. Tačiau yra pagrindo klausti, ar Išlaisvinimo sąjūdis lygiai pritaikintinas ir beturčiams, ir pasiturintiems. Yra vietų toje pačioje Pietų Amerikoje, kur vidurinioji žmonių klasė iki šiolei dar visai nebuvo paliesta Išlaisvinimo sąjūdžio. Kitas klausimas: ar Išlaisvinimo teologų dėmesys bei rūpestis vargšais kartais neatspindi rūpesčio vien tik tam tikra klase ir teologija tik jiems skiriama dėl to, kad jų skaičius yra proporcingai didesnis? Kritikai kaip tik ir darė priekaištų šiai naujajai teologijai, vadindami ją «partizanine», skirta tik vienai visuomeninei grupei ir šitaip praradusia tikrai krikščionišką charakterį. Šitai sugestionuoja šios teologijos atstovų dažnai kartojamas šūkis: «Dievas yra vargšų Dievas, kuris pasirenka jų pusę». Blaivesnieji teologai, kaip, pavyzdžiui, anksčiau minėtasis Roger Haight, S. J., kurie palankiai pasitiko šį naująjį sąjūdį ir žavisi mažųjų «liaudies bažnyčių» (*comunidades de base*) pasisekimu, ypač Brazilijoje, jau pakartotinai skelbia, kad esąs atėjęs laikas Išlaisvinimo sąjūdžiui atsiverti platesniems sluoksniams, eiti į kitas tautas, pažvelgti į kitų kontinentų gyvenimo problemas ir tuo tapti reikšmingu visam pasauliui. Kad šitoks raginimas jau randa atgarsio, matome iš nemažo kiekio teologų raštų bei konkrečių bandymų, pasirodžiusių Afrikos ir Azijos žemyne.

IŠLAISVINIMO SĄJŪDIS «TREČIOJO PASAULIO» KRAŠTUOSE: AFRIKOJE IR AZIJOJE

Pietų Amerikos teologų išjudinta išlaisvinimo mintis greitai rado atgarsio Afrikos ir Azijos krikščionių teologų tarpe. Reikšmingu tenka laikyti 1975 m. Detroite įvykusį suvažiavimą, kuriame jau matome atstovų ir iš Pietų ir Rytų Afrikos, iš Pietų Korėjos ir Šri Lanka. Jie aktyviai reiškėsi šalia Amerikos teologų ir feministų savo pastabomis ir jiems bei jų kraštams būdingų problemų iškėlimu. 1976 m. Dar Es Salaam, Tanzanijoje, įvyko kongresas, kuriame šalia afrikiečių buvo nemaža ir Pietų Amerikos teologų. Kongreso metu buvo apsvarstyti panašumai ir skirtumai, kurie žymi Afrikos ir Pietų Amerikos politinę-socialinę situaciją. Viena bendra žymė, kuri visus dalyvius siejo, tai ta, kad visų Išlaisvinimo teologų idėjų šaknys glūdi dvasiniame išgyvenime, t.y. jų nuoširdžiame nore viską paremti tikėjimu Dievu ir Jėzumi Kristumi. Afrikos teologų tarpe pastebėtos dvi išlaisvinimo akcijos kryptys: viena politinė-socialinė-ekonominė, kita - kultūrinė, t.y. pastangos išsilaisvinti iš jiems atneštos europinės kultūros įtakos ir remtis savo šimtmečiais išsaugota, čiabuviška kultūra. Ši pastaroji žymė yra bendra visoms tautoms. Šiuo metu žinomiausi Afrikos teologai ir aktyviausi išlaisvinimo judintojai yra: Tanzanijos Charles Nyamiti, Pietų Afrikos Manas Buthelezi ir Kenijos John Mbiti. Afrikos teologams rūpi, kad liturgijoje atsispindėtų autentiškas jų religinis gyvenimas ir papročiai. Pirmieji misionieriai, kurie atvyko į Afriką skelbti Kristaus mokslo, 1846 metais pasistatė mažą koplytėlę netoli Mambasa vietovės. Tai buvo keli liuteronai. Jie vieną sekmadienį pakvietė čiagimius į savo pamaldas. Atvyko tik 15 iš Warabai genties žmonių. Pamaldoms pasibaigus, šiedu misionieriai skubėjo prie koplytėlės durų pasisveikinti su žmonėmis ir sužinoti jų reakciją. Paklausti, ar jie žada ateiti ir sekantį sekmadienį, atsakė «ne» ir paaiškino, kad jie įpratę visai kitaip melstis. Jų supratimu, į pamaldas turėjo būti atvestas paršiukas, kuris pagal ritualą būtų papjautas, kad būtų pakankamas kiekis ryžių ir gėrimo - tada jie pasijustų dalyvavę tikrose pamaldose. Aišku, misionieriai to visiškai nelaukė ir savo raporte pranešė, kad vietiniai gyventojai tai darą, nes esą nusidėjėliai. Warabi genties žmonės, be abejo, nenorėjo aštriai priešintis atvykėliams, o tik paaiškinti, kodėl visos misionierių atvežtos pamaldų formos jiems nieko nereiškia, yra svetimos. Todėl europiečiai misijų darbuotojai tik pamažu suprato, kad pirmiausia reikia gerai susipažinti su Afrikos genčių vietos papročiais ir jų per šimtmečius paveldėtomis religinėmis formomis, o tik tada nešti Kristaus Gerąją Naujieną. Štai ką sako savo neseniai paskelbtoje knygoje minėtasis Kenijos teologas Mbiti: «Biblijoje pavaizduotas Dievas yra tas

pats Dievas, kuris būdingos tradicinės religijos rėmuose jau nuo seno buvo žinomas afrikiečiams. Misionieriai, kurie įvedė Evangeliją Afrikoje per šiuos pastaruosius 200 metų, iš tikro neatnešė Dievo į mūsų kontinentą. Atvirkščiai, Dievas juos mums atnešė. Jie skelbė Jėzaus Kristaus vardą. Šitai darydami, jie panaudojo tuos Dievo vardus, kurie jau buvo žinomi Afrikos gyventojams: Mungu, Mulungu, Katonda, Ngai ir tūkstančius kitų vardų. Ir tie nebuvo tik tušti vardai. Tai buvo vardai vieno ir to paties Dievo, pasaulio Kūrėjo ir Jėzaus Kristaus Tėvo»[16]. Šio paskutinio pusšimčio metų bėgyje daug kas pasikeitė. Daug Afrikoje gimusių talentingų žmonių baigė žymiuosius Vakarų Europos universitetus ir paskelbė rimtų studijų apie Afrikos žmonių religiją. Belgų ir flamandų pranciškonai yra parašę didelę studiją apie b a n t ų tautos gyvenimo filosofiją[17]. Iš tų paskelbtų darbų paaiškėja, kad Afrikos žmonėms labai rūpi gilintis į g y v y b ė s paslaptį, kaip jie kilniai supranta patį gyvenimą. Bantų pasaulėžiūroje ir pasaulėjautoje yra naudojamos trys kategorijos tikrovei nusakyti: Dievas, kuris yra visiškai skirtingas nuo visų kitų, žmogus su savo proto galiomis ir trečioje vietoje - visa kita kūrinija. Kenijos žmonių tarpe labai ryškus d ž i a u g s m o tonas. Pagal juos, Afrikos kultūros pagrindu yra š o k i s, kuris įtraukia ir jungia visus. Jie taip pat labai vertina visokias šventes. Jos sudaro progą šventiškai išreikšti patį žmogaus gyvenimą šokio forma. Labai simbolišku Afrikos žmonės palaikė Popiežiaus Jono Pauliaus II atvykimo į Afriką proga nusilenkimą ir jų žemės pabučiavimą. Šis gestas, kurį dabartinis Popiežius beveik rutiniškai atlieka savo kelionėse po įvairius kraštus, padarė tiesiog jaudinantį įspūdį Afrikos žmonėms. Popiežiaus ta proga pasakyti žodžiai: «Aš sveikinu jus, atvykusius iš kalnų ir slėnių, nuo ežerų ir okeano...» palietė labai jautrią to kontinento žmonių sielą ir rado atgarsį jų širdyse. Užtat Afrikoje išlaisvinimas ypač dabar reiškia išsivadavimą iš kolonijiniu laikotarpiu atvežto, jiems svetimo, europietiško antspaudo, kuris atsispindėjo Europai būdingais įvaizdžiais ir liturgijoje, ir Dievo Žodžio skelbime. Todėl dabarties Afrikos teologai, kurie priklauso katalikų Bažnyčiai, labai vertina ypač du dokumentus: Vatikano II pastoralinę konstituciją apie Bažnyčią moderniajame pasaulyje (*Gaudium et Spes*) ir popiežiaus Pauliaus VI encikliką *Populorum Progressio*. Statistika rodo, kaip sparčiai auga krikščionių skaičius Afrikos žemyne. Ilgą laiką dirbęs misijose Joseph G.Donders pastebi, kad afrikiečiai mato kažką nuostabaus Jėzaus

---

16 *Profiles in Liberation. 36 Portraits of Third World Theologians*, XXIII Publications. 1988, p. 34.

17 Joseph G. DONDERS, *Non-Bourgeois Theology. An African Experience of Jesus*. New York, 1985.

asmenyje. Jie įsitikinę, kad tik Jėzus gali juos išgelbėti ir geriausiai jiems padėti spręsti gyvenimo padiktuotas problemas. Jiems Jėzus Kristus yra tas nuostabus asmuo, kuris Evangelijose parodomas apsuptas paprastų ir neturtingų žmonių, tokių, kaip ir jie patys. Ir Vatikano II dekrete apie liturgiją jie mato taip pat aiškų išlaisvinantį kelią, švenčių iškilmingą šventimą. Toksai laipsniškas savosios kultūros bei tradicijų įvedimas ir inkorporavimas į jų teologijos veikalus tebevyksta, ir konvertitų procentas sparčiai auga.

Čia padarytos tik užuominos ir nuoroda, kaip pagrindinė Išlaisvinimo teologijos intuicija ir Afrikos žemyne randa savo būdingą kelią: teologinę kūrybą. Dar viena būdinga Afrikos naujųjų teologų pastangų žymė - tai to krašto žmonėse gimusio ilgesio įsilieti į pasaulinę Bažnyčią iškėlimas. Vietinių čiabuvių genties vadų ir dvasiškių praktikuojamas ritualas jų jau nebepatenkina. Afrikos krikščionys mato Jėzuje Kristuje ne vien nuostabiai patrauklų ir išlaisvinantį tėvą. Jie jaučiasi tapę viso pasaulio krikščioniškosios šeimos nariais. Joseph Donders šitai aiškiai pabrėžia savo knygoje *Non-Bourgeois Theology. An African Experience of Jesus.* Panašiai kalba ir ilgametis misijų darbuotojas vokiečių kapucinas Walbert Bühlmann[18], tvirtindamas, kad «afrikiečiai jau pradeda nusisukti nuo vietinių genties religijų, nes jie ten nemato išganymo ir tikrojo išsivadavimo. Jie mielai tampa konvertitais, nes šitaip jiems atsiveria kelias į bendravimą su platesne žmonių gimine ir priklausymą visuotinei religinei bendruomenei. Jie nori išsivaduoti iš varžančių šeimos, grupės ar genties ritualo varžtų ir įsilieti į didžiąją krikščionių šeimą». Taigi, jau labai išsijudinęs Afrikos krikščionių teologijos laukas, didele dalimi kaip išlaisvinimo sąjūdžio, prasidėjusio Pietų Amerikoje pasekmė.

Azijoje taip pat kuriasi to kontinento kultūros teologija. Iš iškiliausių Azijos teologų minėtini: Tissa Balasuryja, kilęs iš Ceilono, dabar vadinamo Šri Lanka, teologijos studijas baigęs Romos Gregoriano universitete; filipinietis Carlos H. Abesamis, kuris studijas baigė Vakarų Vokietijoje ir Austrijoje, artimai bendravo su įžymiuoju teologu Karl Rahner; iš Šiaurės Korėjos kilęs Ahn Byung-Mu, Heidelbergo universitete gavęs filosofijos daktaro laipsnį iš Naujojo Testamento studijų; iš Tokijo kilęs Kosuke Koyama, teologines studijas baigęs Šiaurės Amerikoje; iš Indijos Kerala provincijos kilęs ortodoksų kunigas Geevarghese Mar Osthathios. Iš šių teologų raštų matome, kokią nepaprastą reikšmę jie skiria Jėzaus asmeniui. Jiems rūpi pabrėžti, kad to krašto žmonės privalo matyti

---

18 Walbert BÜHLMANN, *The Church of the Future. A Model for the year 2001*, New York 1986.

Azijos žmonių akimis. Jėzuje, sako jie, konkrečiai apsireiškė Dievo meilė. Dvasinį gyvenimą jie supranta plačiausia prasme kaip būties visumą, kuri reiškiasi įvairiomis gyvenimo formomis, tiems kraštams būdingomis kategorijomis ir jų žmonėms būdingu elgesiu. Išsilaisvinimo mintis ir siekimas yra giliausiai įsišaknijęs indų ir budistų tradicijose. «Niekas negali paneigti, jog Jėzus visada stovėjo vargšų pusėje. Jis matomas bendraujant su tais, kuriuos visuomenė laikė nusidėjėliais ir iš gyvenimo nustumtaisiais. Jis priėmė juos kaip Dievo vaikus be jokių iš anksto nustatytų sąlygų ar kvalifikacijų. Šitoks Jėzaus supratimas suteikia mums galimybę matyti Jėzų kaip gyvą ir gyvenantį tarp mūsų, ir mes labai lengvai priimame Jį kaip išlaisvintoją», rašo teologas Ahn Byung-Mu[19]. Šis teologas yra sąjūdžio, vadinamo «Minjung» vadovaujanti figūra. Tas vardas yra sinonimas, kalbant apie nuskriaustuosius ir iš gyvenimo išstumtuosius žmones Korėjoje. Į šitą nuskriaustųjų kategoriją įeina ir moterys, ir politiniai kaliniai, ir beraščiai, pavainikiai ir eiliniai darbininkai. Taigi, ir Azijos naujoji teologija pirmiausia traktuoja socialines-ekonomines problemas, tuo tarpu liturgijoje, panašiai kaip ir Afrikoje, nori kuo daugiau įtraukti vietinės kultūros elementų ir ypač pabrėžia veiksnią, judesį. Tačiau tų teologų tarpe yra tokių, kaip minėtasis Balasuryja, kurie skelbia būtinybę «trečiojo pasaulio» krikščionims išeiti iš siaurų lokalinio gyvenimo rėmų ir kurti visuotinę teologiją, peržengiančią atskirų tautų tradicijas ir jas inkorporuojančią. Reikšmingas yra, pavyzdžiui, teologo Kosuke Koyama straipsnis, pavadintas *Aristotelinis pipiras ir Budistų druska*[20]. Jam atrodo, kad bandant pritaikyti krikščioniškąją evangeliją Tailande, aristotelinė filosofija ir budizmas gali praturtinti Evangelijos tiesas ir padaryti jas priimtinomis ir patraukliomis (jis vadina šį mišinį skaniu tailandiečiams). Budistiškas pasaulio išsižadėjimas ir krikščionių Dievas, kuris pamilo pasaulį ir jame įsikūnijo, šiam teologui yra būsimojo krikščionybės plėtimosi Azijos kraštuose užtikrinimas. Panašiai kalba savo studijose ir kiti to kontinento teologai. Jėzus jiems yra labai konkretus ir įtikinantis, nes Jis skelbė savo dieviškąjį mokslą savo žmonių tarpe, turėdamas prieš akis visus jų poreikius, jų troškimą visiškai išsilaisvinti. Šitoks Jėzus, kuris sukrėtė savo meile ir prisirišimu prie šios žemės varguolių savo agonijoje ant kryžiaus, veikia įtikinančiai ir Azijoje kaip išlaisvintojas, būtent, išlaisvintojas ir iš tautoje įsigalėjusių ydų, varžančių ritualų ir baimės. (Vertingas ta prasme ir labai originalus, japonų dvasiai artimas yra Shusaku Endo veikalas *Jėzus Kris-*

19 *Profiles in Liberation*. p. 76.

20 *Third World Liberation Theologies*. New York, 1986, p. 287.

tus)[21]. Azijos krikščionių teologams labai rūpi pabrėžti ir ekumeninį įvairių teologinių tradicijų bendravimą, nes ir Azijoje visose tautose randami panašūs neturto, priespaudos, išnaudojimo ir kančios ženklai. Krikščionybė todėl ir turinti labai gerą progą patarnauti kaip išlaisvintoja ir vienytoja. Jiems taip pat didelės svarbos turi noras palaikyti ir išplėtoti per amžius išaugusias vietines tradicijas, išvalyti jas ir pakelti aukštumon, nesvarbu, ar jų pradžia buvo induizme, budizme, šintoizme ir kitose tradicijose. Tuos elementus, kurie išryškina religinį bei moralinį idealą, būtina inkorporuoti į Jėzaus evangelijos mokslą. Praktiškai prieš gerą dešimtmetį tokios ekumeninės pastangos jau prasidėjo. Šiaurės Amerikoje įvyko du plataus masto ekumeniniai maldos seminarai, o Popiežiaus Asyžiuje sušauktą maldos dieną, kurioje dalyvavo daug ir Rytų tradicijų vienuolių bei religinių vadų, reikia laikyti šviesesnės ekumeninės dvasios pranašu.

IŠLAISVINIMO SĄJŪDŽIO VERTINIMAS IR ATEITIES PERSPEKTYVOS

Po to, kas pasakyta apie Išlaisvinimo teologijos pradžią ir plėtimąsi «trečiojo pasaulio» kraštuose, tenka nors trumpai pažvelgti į visą šitą teologijos lauką išjudinusį fenomeną ir paklausti, kas yra šio sąjūdžio pamatuose ir kurlink jis krypsta. Bandant atsakyti į šituos klausimus, pirmiausia pažvelkime, ar šio sąjūdžio pagrinduose nėra kokios bendros antropologinės ir religinės problemos, kurią stengiasi ši naujoji teologija spręsti. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad teologijos, kurios dabar dominuoja vadinamojo «pirmojo pasaulio» kraštuose, kelia ir svarsto problemas, kurios yra labai skirtingos nuo tų, kurios yra pietinių kraštų, «trečiojo pasaulio» teologinio svarstymo centre. Tačiau iš arčiau pažvelgę į vienų ir antrų teologinę kūrybą, pastebėsime, kad visų jų darbai yra ne kas kita, kaip tos pačios problemos skirtingas traktavimas, galintis tik praturtinti vienų ir kitų svarstymų rezultatus. Angliškai toksai tarpusavio galimas bendradarbiavimas vadinamas *complementary correlativity*. Šitoji mintis labai gerai išvystoma anksčiau minėto prof. Roger Haight, S. J. veikale. Jau žvelgdami į netolimą praeitį, vien per paskutinį šimtmetį, matome, kokie dideli pasikeitimai vyko ir tebevyksta šių laikų teologijoje. Teologų refleksijas grindžiąs filosofinis mąstymas pamažu nukrypo nuo objektyvistinio, fizinio ir natūralistinio modelio į subjektyvinį, antropologinį. Jau praeito šimtmečio pabaigoje pastebėta, kaip teologija vis labiau nutolsta nuo liberalistinės krypties ir atkreipia dėmesį į religinį

21 Shusaku ENDO, *A Life of Jesus*. New York, 1978.

išgyvenimą, į grynai žmogiškąją patirtį, tuo nusisukdama nuo išorinio autoriteto. Teologai pradėjo koncentruotis į žmogiškosios patirties sklaidą, pabrėžiant tos patirties istoriškumą. Buvo norima panagrinėti, kokios įtakos istorijai buvo padariusi Bažnyčia ir krikščionybė apskritai. Tačiau šie nauji posūkiai nepadarė didesnės įtakos katalikų teologijai net iki pat Vatikano II susirinkimo. Žiūrint atgal, pastebime, kad beveik visą XIX šimtmetį su mažomis išimtimis, kaip kardinolas John Newman ir Tūbingeno mokykla, katalikų Bažnyčia kažkodėl buvo pasitraukusi į savotišką izoliavimąsi ir laikėsi nuošaliai nuo kitų sąjūdžių. Bažnyčia tapo lyg kokia mūru apsupta tvirtovė ir užėmė defenzyvinę poziciją. Šitą izoliaciją dar labiau sustiprino kai kurie Vatikano I nutarimai ir vėliau iškilęs modernizmo sąjūdis, kuris Pijaus X dekretu vėliau buvo pasmerktas. Visai nauja dvasia pabudo tuojau po pirmojo pasaulinio karo. Ji atėjo iš liturginio sąjūdžio, prasidėjusio Belgijoje ir Prancūzijoje benediktinų vienuolių tarpe ir vėliau persimetusio į Vokietiją ir Austriją. Tačiau naujų proveržių dvasia dar labai tyliai brendo, o naujieji teologiniai bandymai, prasidėję Prancūzijoje, susilaukė gana griežtos cenzūros. Vatikano II susirinkimas parodė, kaip tyliai rusenusi teologinė mintis prasiveržė lyg srautas. Šio susirinkimo dokumentai apie Bažnyčią, Šv.Rašto įkvėpimą, liturgiją ir ypač *Gaudium et Spes* - apie Bažnyčią moderniajame pasaulyje, parodė katalikų teologijos naują posūkį, naują gyvybę. Bažnyčia atsiveria pasauliui, istorijai, visuomeniniam gyvenimui bei problemoms, kurias diktuoja modernusis pasaulis.

Pietų Amerikos teologas, kilęs iš Ispanijos ir dabar teologiją dėstąs San Salvadoro valstybėje, Jon Sobrino, S. J.[22], mato po Vatikano II iškilusioje teologijoje dvi pagrindines sroves, kurios ryžtasi spręsti dabar iškylančias aktualiąsias problemas: viena - tai toji, kuri rungiasi su dabar vis stiprėjančiu sekuliarizmu ir nori, sekuliaristiniais terminais, tiksliųjų mokslų pagalba svarstyti šio laiko žmogaus patirtį, kurią yra užgožusi toji sekuliaristinė įtaka, grasinanti išskirti Dievą iš gyvenimo patirties. Jie nori atsakyti į klausimus: ar iš viso galimas tikėjimas technologiniame amžiuje ir ar iš tikro Dievas dabar reikalingas. Čia, kaip matome, dar galima girdėti kadaise Imanuelio Kanto iškeltą Dievo pažinimo problemą, kurią jis paliko kaip paveldėjimą Vakarų kultūrai.

Antra kryptis - tai ta, kurioje visu aštrumu iškyla dabarties tikėjimo krizė. Jos atstovas - Karlas Marksas. Šitoji krizė kilo iš įsitikinimo, jog pati istorija ir visuomeninis žmonių gyvenimas yra priklausomas nuo ekonominių dėsnių. Ši kryptis taip pat paneigia Dievą, nes čionai

---

22 *Third World Theologies*. p. 135-159.

dominuoja įsitikinimas, kad socialinė žmonių gerovė visai nepriklauso nuo Dievo, dar daugiau - religija traktuojama kaip neigiamas ir stabdąs veiksnys, net priežastis visokiai prievartai ir žmogaus pavergimui. Ši minties srovė skelbia, kad žmogui būtina asmeniškai veikti, pakeisti susidariusią būklę, kurioje skursta pavergtas žmogus. Teologija, kuriai pirmiausia rūpi konfrontacija su šia antrąja moderniojo laiko tendencija, anot Sobrino, kaip tik esanti Išlaisvinimo teologija. Kova su sekuliarizmu ir technologinio amžiaus grėsme dominuoja «pirmojo pasaulio» teologijoje, o ši pastaroji, ryškiausiai besireiškianti «trečiajame pasaulyje», priešiškai pasitinkama naujosios Pietų Amerikoje gimusios Išlaisvinimo teologijos. Abi problemas, kurios dominuoja dabarties moderniajame pasaulyje, man atrodo, reikia spręsti bendromis jėgomis. Juk Dievo ir Jo pažinimo problema nėra vien tik racionalaus pažinimo problema. Tikėti ar netikėti - neišsprendžiama vien tik išmintingais ir logiškais argumentais. Čia įeina ir krikščioniškojo gyvenimo socialinė dimensija. Su Dievo problema glaudžiai siejasi konkrečios dabar gyvenamos tikrovės reiškiniai: priespauda, vargas, neturtas, alkis, kančia. Visi šie gyvenimo reiškiniai tampa ir tikėjimo problema. Istorija rodo, kad tikėjimo traktavimas atskirai nuo gyvenimo patirties, kančios, neteisybės, priespaudos ir vargo, dažniausiai būdavo priežastis nutolti nuo Dievo, nepasitikėti Jo Apvaizda ir net sukilti prieš jį. Dabar jau subrendęs laikas, kad abi kryptys būtų vieningai ir bendromis pastangomis atvirai ir drąsiai pasitinkamos. Šito kaip tik imasi išlaisvinimo minties teologai. Vienas iš pradininkų, *Gustavo Gutierrez*[23] tvirtina, kad Išlaisvinimo teologija kultūriškai ir ekonomiškai pažengusiuose kraštuose labai skiriasi nuo tos, kuri kilo ir vystosi «trečiajame pasaulyje». Ir jis mano, kad šiaurės kraštuose, vadinamame «pirmajame pasaulyje», teologijos rūpesčio centre yra sekuliaristinis, materialistinis, «vartotojiškasis» (*consumer type*) žmogus, ir jo religinis išgyvenimas visai kitoks, negu pietiečių ar «trečiojo pasaulio» žmonių išgyvenimas. Jei pažangiuosiuose ir ekonomiškai išsivysčiusiuose kraštuose teologija rūpinasi, kaip tinkamiau skelbti Kristaus mokslą viskuo pertekusiai visuomenei, tai Pietų kraštuose gimusiai teologijai pirmiausia rūpi ne Dievo egzistenciją liečią abstraktūs klausimai, tikėjimo problema ir pan., bet nuasmenintas, prislėgtas, vargo prispaustas žmogus. Šiai teologijai pirmiausia rūpi rasti būdų, kaip geriausiai atsilieptį į šią konkrečią problemą. Pietų Amerikos kraštuose matome, kaip glaudžiai kultūra susieta su religija, kai tuo tarpu šiauriniame kontinente vyrauja skepticizmas, agnosticizmas ir ateizmas.

---

23 *Profiles in Liberation*. p. 154.

Tačiau, iš arti pažvelgus, galėsime pastebėti, kad, nepaisant skirtumų, šių laikų bendra žymė yra - žmogus, kurio nuolat tyko grėsmė tapti nuasmenintu, praradusiu savo laisvę, žmogus, kuris gyvena Dievo sukurtajame pasaulyje. Jis yra tapęs iššūkiu tikėjimui Dievu ir Bažnyčios misijai šiame pasaulyje. Išlaisvinimo teologija ir nori atsakyti į šitą iššūkį ir apeliuoja į tikinčiųjų sąžinę, primindama, kad daugelyje kraštų vyraujanti nelygybė, išnaudojimas, nepakeliamas skurdas - tai dangaus šaukiantis papiktinimas - skandalas. Krikščionybė ir Bažnyčia privalo rimtai ir iš esmės įsitraukti į esamos būklės pagerinimą, panaudojant daug veiksmingesnes ir net radikalias priemones. Taip pat ir šiaurės kraštų teologai privalo prisidėti ir tapti kritiškuoju žodžiu, reikalaujančiu, kad jų gyvenamuose kraštuose būtų pasakomas tiesos žodis ir religinė praktika alsuotų nuoširdžiu religingumu, kad ir jiems neliktų svetima konkreti vargo žmonių būklė ir kad jų vekaluose ir svarstymuose atsispindėtų gyvenamojo laikotarpio patirtis: būtent, žmogaus laisvės netekimas ir nuolatinė dvasinio bei materialinio bado grėsmė. Šitaip žvelgdama į gyvenamojo laiko ženklus, teologija turi pripažinti, kad žmogaus kančia yra tapusi visos egzistencijos pagrindine ir sykiu teologijos problema, tampančia Dievo problema, istorijos problema ir paties žmogaus problema. Šių problemų sprendimas kaip tik ir motyvuoja naujosios Išlaisvinimo teologijos užmojį ir suteikia jai ateities perspektyvą. Į šią perspektyvą nesunkiai gali įsijungti ir kitų kraštų teologai, nes pagrindinės idėjos, kurios privalo grįsti būsimos ir gyvenimiškos teologijos ateitį, yra tos pačios: l a i s v ė, kuri žmoguje yra ir jo asmens tobulinimas bei paklusnumas tiems idealams bei vertybėms, kurios egzistuoja šalia asmens; antra - įsitikinimas, kad mes visi gyvename istorijoje ir kad ir pati laisvė pamažu atsiskleidžia bei brėsta istorijoje; ir trečia - žmogus savo esme yra socialinė būtybė, kuri nuolat bendrauja su kitais asmenimis ir solidarizuojasi su jais.

Šitaip trumpai nusakyti atrodo pagrindiniai žmogiškosios egzistencijos akcentai. Problemos, aišku, iškyla, kai susiduriame su konkrečia tikrove, kurioje apstu nelaisvės ženklų. Tačiau krikščioniškoji teologija taip pat skelbia ir įsitikinimą, kad žmogui įdiegta viltis, jog galiausiai mes visi esame pašaukti dalyvauti išganymo, atpirkimo slėpiningoje dramoje, kurios pagrindinis veikėjas yra pats Kūrėjas Dievas ir Jo įsikūnijęs Sūnus Jėzus Kristus. Išlaisvinimo teologija ir nori būti tuo kviesliu, kuris, turėdamas prieš akis Pietų Amerikos ir trečiojo pasaulio žmonių gyvenamąją tikrovę, tiesia kelius į visuotinį išlaisvinimą. Iš čia galėsime suprasti, kodėl šiai naujajai teologijai pirmiausia rūpi *praxis*, t.y. ne teorija, bet akcija, tam tikra žmogiškojo veiksmo forma istorijoje, dinamiškai palaipsniui atsiskleidžianti, bet ne iš anksto Apvaizdos determinuota ir dėsniais diriguojama. Šitoje *praxis* akcijoje žmogus imasi

atsakomybės iš dalies paveikti istorijos vyksmą ir, tikra to žodžio prasme, d a l y v a u j a istorijos vyksme. Tuo būdu daug nuo žmogaus priklauso laisvėjimo procesas visuomenėje. Šitaip suprastas išganymas, sako ši naujoji teologija, pamažu tampa tikrove, konkrečiai praktikuojant ir išgyvenant tas tiesas, kurias skelbia Evangelija. Susumuodami ir žvelgdami į šios naujai besiformuojančios teologijos ateitį pastebime, kad ji nėra tik lokalinis ir laikinas reiškinys.

Putnam, JAV VALDEMARAS M. CUKURAS

LIBERATION THEOLOGY

by

VALDEMARAS M. CUKURAS

Summary

Liberation theology who developed from a european attempt to create a political theology after the Second World War and took its roots in South America now has spread its influence throughout the antire «third world», including Africa and Asia. The first attempts of this new movement in Christian theology were sanctioned at the South American Bishops Conference /CELAM/ held in Medellin, Colombia in 1968. Strictly speaking this is not a unified one theological system but rather a movement consisting of a variety of theological studies and practical work among the poor in those countries. The activity of this momement provoked a lively response on the part of its supporters and its critics. However, now are developing a more balanced evalution of faith's vision. Several theologians, notably Roger Haight, S. J. and Alfred T. Hennelly see in this new theological movement an a l t e r n a t e vision which could enrich and expand the traditional Catholic theology going into the third millenium of Christianity. After the discussion of the basic suppositions and premises of this theology this paper presented also the shortcomings and apparent dangers emanating from this theological enterprise which caused the Vatican Congregation for the Doctrine of the Faith to inssue «Instruction on Certain Aspects of the Theology of Liberation». Then a glimpse into the liberation movements in Africa and Asia was given.

FILOSOFIJOS SEKCIJA

Dr. Kęstutis Kazimieras Girnius

TAUTIŠKUMAS IR DOROVĖ

Dr. Algirdas Statkevičius

BENDRA ŽMOGIŠKOS KULTŪROS ISTORIJA

Dr. Andrius Valevičius

ANTANAS MACEINA TARP RELIGIJOS IR FILOSOFIJOS

Dr. Kęstutis Girnius savo studijos *Tautiškumas ir dorovė* rankraščio nė po pakartotinių paraginimų neatsiuntė.

Dr. Algirdas Statkevičius Akademijos suvažiavime nedalyvavo ir paskaitos neatsiuntė.

ANTANAS MACEINA TARP RELIGIJOS IR FILOSOFIJOS

Savo paskutinėje knygoje *Dievas ir laisvė*, išleistoje 1985 m., Antanas Maceina nagrinėja laisvės sąvoką. Nors autorius nieko apie tai nemini knygos pratarmėje, atrodo, kad ši knyga yra jo ankstyvesniojo darbo *Religijos filosofija* tęsinys. Maceina visuomet žadėjo parašyti antrą tomą savo *Religijos filosofijai*, bet bėgantys metai ir silpnėjanti sveikata nedavė jam progos. *Dievas ir laisvė* būtų sutrumpinta antro tomo versija. Pirmojo tomo pratarmėje Maceina rašė: «Religijos filosofija yra leidžiama dviem tomais, kurių pirmasis svarsto 'Religijos esmę ir religijos Dievą', o antrasis - žmogaus laisvę ir tikėjimą»[1]. *Dievas ir laisvė* traktuoja visų pirma laisvės sąvoką. Dievas yra minimas todėl, kad Dievas, pagal Maceiną, yra žmogaus laisvės pagrindas, «laisvė yra Dievo paveikslas žmoguje»[2]. Tikėjimo nagrinėjimas knygoje *Dievas ir laisvė* lieka nepaliestas.

Maceina žiūri į laisvę kaip į religinę sąvoką, o religija Maceinai visuomet buvo suprantama kaip dviejų asmenybių TU-TU santykis. Jau vienoje iš pirmųjų savo knygų, *Jobo drama*, Maceina rašė: «Religiniame akte, kaip jau buvo minėta, susiduria du asmens: žmogiškasis ir Dieviškasis. Religija atsiranda tik tada, kai žmogus susitinka su Dievu, kaip asmuo su asmeniu»[3]. Ir savo paskutinėje knygoje *Dievas ir laisvė* Maceina vis dar mato religijos esmę kaip santykį ir teigia, kad «laisvės esmė aiškėja, tik svarstant ją kaip religinę kategoriją, vadinasi, tik kaip santykį su Dievu»[4]. Laisvė tad turėtų būti ne kas kita, kaip santykis su Dievu, ir iš tikrųjų taip ją ir galima pavadinti, bet, deja, kai Maceina išnagrinėja pačios laisvės vykdymą, sunku rasti tą minėtą santykį su Dievu. Maceinos laisvės sąvoka, kaip išdėstyta *Dievas ir laisvė*, galų gale mažai ką bendro turi su religija. Maceina, kaip beveik visi vakarų pasaulio filosofijos atstovai, nuo Aristotelio iki Husserlio, kovoja su būtinybės problema. Beveik visi filosofai mėgsta vadinti žmogų laisvu ir visi su laiku susiduria

---

1 Antanas MACEINA, *Religijos filosofija*, Putnam, CT, 1976, p. 8.

2 Antanas MACEINA, *Dievas ir laisvė*, Ateitis, Oak Lawn, IL., 1985, p. 32.

3 Antanas MACEINA, *Jobo drama*, Freiburg, 1950, p. 191.

4 Antanas MACEINA. *Dievas ir laisvė*, Ateitis, Oak Lawn, IL., 1985.

su būtinybės klausimu. Reiškia, kilnus, garbingas, kūrybingas žmogaus gyvenimas gali staigiai užsibaigti kvailu atsitiktinumu, kuris įvyksta pagal kokį nors 'aklą' gamtos dėsnį, kaip Šestovas rašo: žmogus eina šaligatviu, stogo plyta paslysta, krenta jam ant galvos ir jį užmuša. Kurgi jo laisvė tada? Tie patys filosofai vis jautė reikalingumą išaiškinti tokius dalykus, manydami, kad su racionaliu išaiškinimu žmogų išlaisvins dar daugiau. Iš tikrųjų, efektas, kuris paprastai gaunamas, yra atvirkščias - žmogus tampa dar daugiau būtinybės pavergtu, nes stengdamasis išsiaiškinti būtinybę jis pristato ją kaip neišvengiamą, dar daugiau jai nusilenkia ir šlovina jos absoliutiškumą.

Maceina rašo, kad «laisvės paslaptį patiriame, tik apsispręsdami - teigiamai ar neigiamai - savo Kūrėjo atžvilgiu». Jeigu žmogus apsisprendžia teigiamai - ko jam rūpintis būtinybe, rūpintis tuo, kas pagal gamtos dėsnius būtų įmanoma arba neįmanoma. Ar toks žmogus, apsiprendęs teigiamai Dievui, nežino, kad Dievas viską gali ir kad su Dievu visko gali būti - kaip suprato ir Abraomas. Šioje paskaitoje bus žiūrima, kaip Maceina traktuoja būtinybės problemą laisvės akivaizdoje. Pirma antrojo *Dievo ir laisvės* knygos skyriaus dalis, kuri pavadinta «Laisvė ir būtinybė», kaip tik duos šitam tikslui pakankamai medžiagos. Bet pirma dar pora žodžių apie tai, kaip Maceina truputį detaliau supranta laisvę. Maceina pradeda aiškinti laisvės esmę cituodamas Karl Rahnerį: «das Wesen der Freiheit ist die absolute Selbstverfügung des Subjekts über sich selbst - Laisvės esmę sudaro absoliučiai sava asmens galia apspręsti patį save»[5]. Šitą asmens galią apspręsti patį save Maceina supranta kaip asmens neapibrėžtumą. Tokiu būdu žmogus ir yra Dievo paveikslas, per savo, kaip asmens, neribotas sprendimo galimybes. Maceina rašo: «laisvė nėra žmogaus duomuo, net nė Dievo duomuo, o tik žmogaus neaprėžtybė. Tačiau ši neaprėžtybė yra paties Dievo įgalinama, kad jis kuria žmogų kaip Aš-butybę»[6]. Dievo akivaizdoje, t.y. absoliučios būties akivaizdoje, žmogaus laisvės išaiškinimas Maceinai nėra problema, kaip ji yra matoma *Religijos filosofijoje* išvystytoje kenozės sąvokoje. Dievas, kaip absoliutas, visuomet save apriboja - taip atsiranda vietos kūrimui (die Schöpfung durch die Selbstbeschränkung Gottes) ir tokiu pačiu būdu žmogaus laisvė yra garantuojama.

Išaiškinęs laisvę 'dvasiškoje srityje' kaip asmens neapibrėžtumą, Maceina pereina prie gamtinio pasaulio. Čia atsiranda dar vienas iš Maceinos dualistiškų palyginimų. *Jobo dramoje* nagrinėdamas

---

5 Ten pat, p. 5.

6 Ten pat, p. 11.

kūrybingumą Maceina darė palyginimų tarp šventojo ir menininko; rašydamas apie žmogaus pašaukimą savo veikale *Krikščionis pasaulyje* Maceina taip pat palygina vienuolį su pasauliečiu. Panašiai - knygoje *Dievas ir laisvė* Maceina, kalbėdamas apie laisvę, irgi išlaiko savo dualizmą šventu pasauliu - profanišku pasauliu. Apie laisvės sąvoką dvasiniame pasaulyje jau buvo trumpai minėta. Dabar skaitytojas atsiduria profaniškame pasaulyje - tikrame būtinybės, gamtos dėsnių pasaulyje, kur prasideda tikra kova dėl laisvės, nes išeina, kad Dievas žmogaus neriboja, bet pasaulis jį riboja.

Sutikdamas su Heideggeriu, Maceina tvirtina, kad mes esame į pasaulį pasiųsti arba 'nusviesti' (*geworfen*)[7]. Jis rašo toliau: «Todėl mūsų problema yra ne kaip iš šios būklės vaduotis (platonizmas), bet kaip, joje liekant ir buvojant, vykdyti savo laisvę». Ir čia pirmą kartą atsiranda būtinybės problema: «Nes būti pasaulyje ir būti laisvam yra priešingybės, išskiriančios viena kitą»[8]. Fizinis pasaulis «būna pagal aklos būtinybės principą. Būtinybė valdo visus gamtos veiksmus, visus jos įvykius, visą jos išsivystymą»[9]. Maceina čia net ir cituoja marksistą filosofą G.Plechanovą, kuris yra pavadinęs pasaulį «tamsia fizinės būtinybės karalyste»[10]. Maceina teigia, kad gamtiniame pasaulyje negali būti jokios laisvės, nes šitame pasaulyje nėra jokio Aš ir jokio Tu, nėra jokio laisvo santykio tarp laisvų asmenybių:

> Gamta yra būtinybės ertmė, ir šioje ertmėje tenka mums buvoti; mums kaip laisve esančioms ir laisvę vykdančioms butybėmis. Betgi būtinybė yra laisvės priešingybė; kas veikia būtinai, tas savaime veikia nelaisvai. Kaip tad galime vykdyti laisvę tokioje erdvėje, kuri yra apspręsta nelaisvės? Kokia prasmė yra kalbėti apie žmogaus laisvę ryšium su gamta kaip būtinybės ertmė?[11]

Nugalėti būtinybę, pagal Maceiną, nėra kaip, nes «gamtos jėgų, veikiančių pagal būtinybės principą, žmogus negali nei panaikinti, nei pakeisti». Priėjęs tokią išvadą, Maceina pradeda ieškoti pateisinimų būtinybei, pateisinimų šitai «tamsiai fizinės būtinybės karalystei». Staigiai 'aklas būtinybės principas' tampa 'simpatiškesnis', nes gamta pasidaro 'pati pirmučiausia ir pati aplinkiausia žmogaus aplinka', «žmogus, pasaulio gamtos prasme nė palikti negali; palikti 'pasaulį'

---

7 Ten pat, p. 41.
8 Ten pat, p. 41.
9 Ten pat, p. 41.
10 Ten pat, p. 41.
11 Ten pat, p. 42.

reikštų mirti»[12]. Bet vėl kyla laisvės problema: kur yra žmogaus laisvė? Maceina nori mus dar truputį pagąsdinti rašydamas: «tai atrodo, kad, buvodamas pasaulyje, žmogus negalįs nė svajoti apie savo laisvės vykdymą. Aklu savo dėsningumu būtinybė sunaikinanti bet kokį mūsų laisvės ryžtą»[13]. Galų gale Maceina atranda skylutę, pro kurią, jis mano, žmogus gali praląsti ir nuo būtinybės išsilaisvinti. Jis tęsia toliau:

> Bet ir vėl: argi kultūros - mokslo ir technikos pažanga nėra nuolatinis žmogaus laisvėjimas? Ar civilizuotas mūsų meto žmogus nėra laisvesnis, negu pirmutinis medžiotojas ar augmenų rinkikas? Niekas negali neigti, kad gamta yra valdoma būtinybės. Bet ir taip pat niekas negali neigti, kad žmogus istorijos eigoje nuolatos laisvinasi iš šios gamtinės būtinybės. Kur tad rasti išeitį iš tokios gana keblios dvijulės?[14]

Prieš parodydamas skaitytojui išeitį, Maceina pirma padaro trumpą istorinį lankstą į Hegelį ir žiūri, kaip pastarasis regėjo išsilaisvinimo iš būtinybės problemą.

Hegeliui laisvė buvo pažinta būtinybė. Žmogus yra laisvas tada,kai suvokia būtinybę ir veikia pagal jos reikalavimus. «Esame nelaisvi tol, kol būtinybė glūdi anapus mūsų sąmonės šviesos, vadinasi, kol ji yra akla. Prašvitusi gi mūsų sąmonėje, ji virstanti laisve»[15]. Maceina rašo, kad tokių bruožų yra krikščioniškoje etikoje: paklusti Dievo valiai - reiškia būti laisvam; jai priešintis - reiškia pasivergti. Panašiai yra ir su Kanto kategorišku imperatyvu - paklusti imperatyvui yra laisvė. Net ir Marksas yra rašęs, kad laisvė yra suvokta būtinybė.

Maceina priešinasi visoms tokioms sampratoms, nes «asmeninis apsisprendimas yra palenkiamas bendriniam įstatymui [...] Asmuo kaip laisvės subjektas čia niekur neišeina aikštėn; jis čia niekur neparodo turįs aną absoliučią galią apspręsti patį save»[16]. Toliau, pavadinti laisvę pažinta būtinybe yra Maceinai per paprasta ir per pasyvi išeitis. Jis klausia, «ar akmuo, krisdamas žemėn, būtų laisvas, jei žinotų, kad krinta?» Hegeliškas atsakymas būtų - taip. Maceina tęsia toliau, «o kad jeigu kristų ne akmuo, bet lakūnas, kuris iššoko iš lėktuvo ir kurio parašiutas tačiau neišsiskleidė»?

---

12 Ten pat, p. 42.
13 Ten pat, p. 42.
14 Ten pat, p. 42-43.
15 Ten pat, p. 43.
16 Ten pat, p. 44.

Akmuo ir lakūnas krinta pagal tą patį traukos dėsnį. Objektyvi būtinybė jiems abiems yra ta pati. Skirtumas tik tas, kad akmuo šios būtinybės nepažįsta ir net nežino, kad krinta. Lakūnas gi žino, kad krinta, kodėl krinta ir kuo jo kritimas baigsis. Tačiau jei šis žinojimas padarytų lakūną laisvą, tuomet laisvė reikštų ne ką kitą, kaip susitaikymą su savo likimu ir todėl grynai pasyvų būtinybės prisiėmimą.[17]

Susitaikyti su būtinybe Maceinai dar nereiškia vykdyti savo laisvę, nes tokiu atveju būtinybė dar vis valdytų mus, o ne mes būtinybę. Maceina ieško atsakymo, kuris parodytų žmogų aktyvesniu, kad likimas priklausytų ne tik nuo būtinybės, kad ir žmogaus pastangos turėtų reikšmės: «Iššokęs iš lėktuvo lakūnas yra laisvas ne tada, kai žino, kad jis krinta, ir su savo padėtimi susitaiko, bet tada, kai jo parašiutas išsiskleidžia. Nes tik išsiskleidęs parašiutas įvykdo tai, ko lakūnas nori»[18] . Parašiutas simbolizuoja žmogaus galimybę valdyti gamtą. Žmogus atsako į žemės trauką oro atsparos parašiutu. Su parašiutu lakūnas valdo žemės trauką pagal savo pageidavimą. Aišku, kad taip padarytų, jis turėjo būtinybę pažinti, bet kas Maceinai dar svarbiau, jis aktyviai ją pertvarkė:

Tai reiškia: ne subjektyvus būtinybės pažinimas padaro žmogų laisvą gamtos atžvilgiu, bet pažinimo vedamas veikimas, pertvarkant būtinybę pagal žmogaus valią. Kelias į laisvę gamtiniame pasaulyje eina per šio pasaulio apvaldymą žmogiškąja veikla[19].

Išeina tad, kad būtinybė pasidaro laisvės pagrindas. Žmogus, pasijutęs laisvas, pirma turi būti pavergtu. Maceina vėl cituoja Plechanovą, kuris teigia, kad «laisvė be būtinybės yra negalima». Ir Maceina galų gale nusilenkia prieš būtinybę ir ją šlovina, knygoje perteikdamas tris Plechanovo teigimo dalis:

1. Laisvė reikalauja, kad mūsų veiklos pagrindai būtų tikri [...] Laisvai vairuoti automobilį galime tik tada, kai esame tikri [...]. 2. Daikto veikimu esame tikri tada, kai jo veiklos padarinius iš anksto pramatome [...] Nes kol nežinome, kaip daiktas veikia, tol jo atžvilgiu negalime savo laisvės reikšti [...] 3. Pramatyti daikto veiklos padarinius galima tik tada, kai daiktas veikia būtinai. Jei daikto veikimas būtų laisvas ar tik atsitiktinis, mes nežinotume, ar laukiamas padarinys iš tikro įvyks, gi šis nežinojimas sunaikintų mūsų laisvę[20].

---

17 Ten pat, p. 45.
18 Ten pat, p. 45.
19 Ten pat, p. 46.
20 Ten pat, p. 47.

Galų gale išeina, kad «laisvė pasaulyje gali būti vykdoma, tik remiantis jame veikiančia būtinybe. Laisvi galime būti tik tokiame pasaulyje, kuris pats nėra laisvas». Ir, «Žmogus apvaldo gamtą tuo, kad jis teikia būtinybei naują linkmę ir diegia jai naują prasmę. O tai jis pajėgia, tik pažinęs būtinybės dėsnius. Pažinta būtinybė yra laisvės prielaida, o pertvarkyta būtinybė yra laisvės tikrovė»[21].

Būtinybės pertvarkymą Maceina vadina kultūra. Čia jis grįžta prie temos, kurią ištisai išdėstė savo knygoje *Krikščionis pasaulyje*: kurioje kultūros ugdymas yra šventas žmogaus pašaukimas. Maceina nori parodyti, kiek žmogus galingesnis už gyvulį - gyvulys negali pertvarkyti būtinybės, o žmogus gali, ir jo būtinybės arba gamtos pertvarkymą Maceina vadina kultūra. Kyla klausimas, ar būtų galima pavadinti žmogaus gamtos pertvarkymą - t.y. jos užteršimą, miškų iškirtimą, gyvulių ir žuvų išnaikinimą - kultūra? Taip pat yra labai abejotina, ar «mokslo ir technikos» pažanga būtų nuolatinis žmogaus laisvėjimas. Žinoma, kai kuriais atvejais žmogus išsilaisvina, bet tuo pačiu metu užsikrauna ant savęs tiek daug naujų pavojų. Medicinos išradimai prailgina žmogaus gyvenimą, bet iš kitos pusės, visa chemija, kuri šiandien dedama į maistą, jį vėl silpnina ir nuodija. Branduolinė fizika iš vienos pusės yra naudingai vartojama medicinoje ir, kai kurių nuomone, yra ekonomiškesnis ir švaresnis elektros šaltinis negu anglis, bet, iš kitos pusės, mums gresia Černobylis, kurio kenksmingos pasekmės dar nėra išmatuotos. Maceina klausė, 'ar civilizuotas mūsų meto žmogus nėra laisvesnis, negu pirminis medžiotojas ar augmenų rinkikas'? Kažin gi, mes vakarų pasaulyje manome, kad esame palyginus laisvi, turėdami dirbti tik 8 valandas į dieną. Neaišku, kokia buvo pirmųjų medžiotojų darbo diena, bet Kanados indėnai turėdavo darbo dieną tik iš trijų ar keturių valandų. Pietų Afrikos filmas *The Gods Must be Crazy*, kuriame yra ištisi palyginimai tarp vakarų civilizacijos ir laukinių afrikiečių gyvenimo, kelia klausimą, 'kiek mes iš tikrųjų išmintingi esame, jeigu esame sukūrę visuomenę, kurioje reikia siųsti mūsų jaunimą į institucijas iki 25 metų amžiaus vien dėl to, kad jie išmoktų išlikti gyvi šitoje visuomenėje'? Kaip minėta, Maceina rašo, kad «niekas negali neigti, kad žmogus istorijos eigoje nuolatos laisvinasi iš šios gamtinės būtinybės»[22] . Šiandien vis labiau aiškėja, kad ne taip. Žmogus vienur išsilaisvina, bet gamtinė būtinybė kitur atsikeršija. Vidaus degimo variklio išradimas išlaisvina žmogų iš lėto keliavimo - bet mašinų dujos jam šiandien neduoda laisvai kvėpuoti ir net griauna šito (Romos) miesto

21 Ten pat, p. 48.
22 Ten pat, p. 43.

architektūrinius paminklus. Galų gale, jeigu žmogus istorijos eigoje nuolatos laisvinasi iš šios gamtinės būtinybės, kur tada liks jo laisvė, kada visiškai išsilaisvins, nes kaip jau esame girdėję Plechanovą, «laisvė be būtinybės yra negalima».

Kultūros kūrimas arba būtinybės įvaldymas tampa istoriniu procesu, ir laisvė taip pat pasidaro istoriniu procesu: «Būtinybės apvaldymas nėra atskiras, čia pat baigiąsis veiksmas, bet istorinis vyksmas, einąs iš vienos kartos į kitą, perteikdamas pasiektus laimėjimus kaip bendrąjį žmonijos paveldėjimą. Nuosekliai tad ir laisvės vykdymas pasaulyje virsta nepertraukiamu vyksmu. Žmonijos istorija yra jos laisvės istorija»[23]. Išeina, kad žmogus šiandien yra laisvesnis už patį Adomą, kuriam viskas buvo suteikta - ir gyvuliai, ir augalai, ir medžių vaisiai.

Per kultūrą būtinybė įgyja tikslą ir prasmę. Ji nustoja būti akla. «Be kultūros pasaulio būtinybė liktų betikslė ir beprasmė, o laisvė būtų tik galia apsispręsti be konkretaus apsisprendimo»[24]. Antra vertus, Maceina niekur nekelia klausimo: 'o gal kultūra bepertvarkydama būtinybę kaip tik ją nuprasmina, tyčia erzina ir ardo'? Gal Maceina negali kelti tokio klausimo, nes jis laiko kūrybiškumą dieviškuoju pašaukimu. Deja, labai dažnai savo kūrybingumu žmogus tik ardo dieviškąją gamtos harmoniją, kurią anų laikų pirmykštis medžiotojas ar augmenų rinkikas ne ardė, bet daugiau stengėsi prie jos pritapti. Tikslas čia ne neigti kultūrą arba kūrybingumą, bet daugiau perspėti, kad nereikėtų iš jų padaryti absoliutą ir būtinai tiesiogiai rišti juos su Dievu. Aišku, kad žmogus turi kažkaip veikti pasaulyje, visų pirma dėl savo išlikimo, bet ar šitas jo veikimas yra dangiškas pašaukimas? Kas žino! Dievas yra anapus, ir mes galime tik spėlioti, ar mūsų veikimas jam patinka, ar ne.

Yra šios kultūros 'šventas' bruožas, kuris ir padaro laisvę religine sąvoka. Grįžkime atgal prie šitos paskaitos pradžios, kur laisvę nagrinėjome grynai dvasinėje plotmėje, kur jinai buvo aiškinama kaip Dievo įgalintas žmogaus neapibrėžtumas, kuriame žmogus yra suprantamas kaip Aš-būtybė. Pasaulyje laisvė tampa religine kategorija, kai jinai yra suprantama kaip Dievo veiklos plėtimas pasaulyje. Žmogus yra Dievo pašauktas kurti kultūrą pasaulyje ir, kaip jau buvo minėta, kultūra yra būtinybės pertvarkymas arba laisvė. Išeina, kad laisvė ir kultūra yra tas pats dalykas, ir tas, kuris naudojasi savo laisve, tuo pačiu laiku ir ugdo kultūrą. Ir kodėl ne, kiekvienas įdvasintas tvarinys turi instinktą gyventi - tai yra jo prigimties principas. Kai vienas kitą nužudo - ar galima tai

---

23 Ten pat, p. 48.

24 Ten pat, p. 49.

vadinti kultūra? Kai žmogus pasinaudoja savo laisve nusižudyti, gal irgi galima tai vadinti kultūra, nors sunku suprasti, kad tai galėtų būti Dievo veiklos pasaulyje išraiška.

Maceinos tikslas rašant apie laisvę ir būtinybę buvo dar sykį parodyti, kad žmogus nuo pasaulio yra neatskiriamas, nes «tarp žmogaus ir pasaulio esama vidinio atitikmens, kilusio iš paties dieviškojo kūrimo. Nes Dievo kūrinys yra ne tik žmogus kaip Aš- būtybė, bet ir pasaulis kaip šios būtybės buvojimo erdvė»[25]. Ir, «Žmogus, mąstomas be pasaulio, darosi bejėgis, kadangi neturi objekto savai laisvei įkūnyti»[26]. O kodėl? Ar laimingam žmogui būtinai reikia pasaulio, kad savo laimę įkūnytų? Arba kas, jeigu žmogus pakliūva į tokią padėtį, kur beveik nieko negali pats nuspręsti ir įvykdyti, kaip, pavyzdžiui, vergo. Ar vis tiek jis nėra vadinamas laisvu savo žmogiškume? Kiek jam galimybių yra duota kurti kultūrą? Vis vien Maceinai žmogaus būvis pasaulyje yra pasiuntinybė; pasaulis jam nėra dvasios kalėjimas, ir «nėra nė buvojimas ašarų slėnyje, kaip jį interpretuoja platonizmo, o iš dalies ir manichejizmo vis dar nepamiršusi krikščioniškoji asketika»[27].

Laisvė - kaip religinė sąvoka - tada nėra religinė sąvoka tiesiogiai, bet antraeilė. Žmogus yra Dievo pasiųstas kurti kultūrą, kuri tuo būdu įgauna šventų bruožų (nes jinai beveik Dievo imperatyvas, nors ir nesanti dekaloge), o ta pati kultūra ir yra laisvė. Laisvė tad yra religinė sąvoka, nes laisvė yra žmogaus pasiuntinybė. Reikia irgi nepamiršti, kad laisvė irgi yra pažinta būtinybė. Išeina, kad kultūra yra laisvė ir pažinta būtinybė, arba pažinta būtinybė yra kultūra, laisvė ir t.t.

Maceina stengiasi pateisinti būtinybę ir ją suderinti su laisve. Tačiau jeigu laisvė yra tikrai religinė sąvoka, tai jai nereikia ieškoti pateisinimų prieš būtinybę. Religijos pagrindas yra tikėjimas, ir tam, kuris tiki, būtinybė nesukelia problemų, nes jis žino, kaip parašyta Evangelijoje: 'Su Dievu viskas yra įmanoma'. Jo visa viltis yra pagrįsta Dievu. Jis žino, kad jam nereikia ieškoti pateisinimų prieš būtinybę, nes pati būtinybė, kaip ji mums dažniausiai yra pristatoma, t.y. logikos ir gamtos dėsnių forma, irgi yra žmogaus kūrinys. Ar gamta kada nors yra skelbusis, kad ji yra tvarkoma pagal gamtos dėsnius? Niekuomet, gamtos dėsniai yra žmogaus sukurta struktūra. Laisvas yra tas, kuris tai žino, ir religine prasme laisvas yra tas, kuris žino, kad būtinybė, priešpastatyta Dievui, tampa bereikšme, kad su Dievu viskas yra įmanoma - ir mirusiųjų prisikėlimas, ir ėjimas ant vandens, minios maitinimas turint tik keletą

---

25 Ten pat, p. 50.
26 Ten pat, p. 51.
27 Ten pat, p. 52.

kepalų duonos ir keletą žuvų. Nusilenkimas prieš būtinybę yra klasikinis filosofijos bruožas. Filosofas niekuomet negali sau leisti laužyti logikos arba racijos. Buvo laikas, kai teologai buvo nepriklausomi nuo filosofų vargų ir ydų, pasiteisindami savo argumentais iš biblišku citatų - jie būdavo tikrai laisvi - religine prasme. Šiandien, deja, jie yra tapę mokslo ir filosofijos tarnais stengdamiesi viską racionaliai išaiškinti ir tikinčiam pristatyti. Geras pavyzdys yra stebuklai. Anksčiau stebuklai buvo aiškinami kaip gamtos dėsnių laikinas nutraukimas. Racionaliai išaiškintas stebuklas daugiau nėra stebuklas. Stebuklas greičiau kelia nuostabą tada, kai sulaužomi gamtos dėsniai, kada visos logiškos kategorijos kaip tik yra ignoruojamos taip, kad kelia nuostabą. Tokie dalykai reikalauja tikėjimo ir tikrai laisvas yra tas, kuris tiki 'nematęs'. Maceina dažnai rašo teologinėmis temomis, bet jo požiūris ir metodas yra filosofinis. Niekas nenori abejoti, ar Maceina buvo tikintis, ar ne - bet faktas, kad Maceina išlieka racionalistas. Maceina pavadina laisvę religine sąvoka, bet problema yra ta, kad jis nėra pakankamai radikalus savo paaiškinimuose. Jis nori išgelbėti racionalumo taiką, jis nenori per daug šokiruoti. Maceina, gilus ir pasišventęs krikščionis, koks jis bebuvo, yra linkęs aiškinti pagal formulę, ir rezultate gauname išvadą, kuri dažnai pasirodo *zu schön um wahr zu sein.*

Maceinos laisvės aprašyme yra ne tik neaiškumų ir tuščių tarpų, bet net ir prieštaravimų, kurių pagrindinis: būtinybė yra reikalinga laisvei, bet antra vertus, žmogus savo laisve nuolat iš būtinybės išsilaisvina. Maceina net vadina šitą išsilaisvinimą istoriniu procesu, kuris turėtų, manytume, kada nors pasibaigti. Bet kur ir kada, ir kas tada bus su žmogumi, atsiradusiu be būtinybės, be pasaulio? Gal žmogaus pašaukimas tada pasibaigs, ir jis susivienys su Dievu. Jeigu taip, tai Maceina labai ambicingai įžvelgė ateitį. Pagal Maceinos sistemą, jeigu kultūrinis progresas tęsis toliau nenutrauktas - tikinčiųjų bus ir bus, negali nebūti.

Žinoma, žmogui reikia kurti kultūrą, bet iš kur jis gali žinoti, kad ta kultūra, kurią jis kuria ir ugdo, yra teisinga ir naudinga? Maceina lieka idealistas. Jo klaida knygoje *Dievas ir laisvė* buvo teisinti būtinybę ir joje paremti laisvę. Laisvė yra grynai dvasinis reiškinys - o jei nori, tikėjimo klausimas. Laisvė yra religinė sąvoka, kaip Maceina sako, bet kita prasme, negu jis ją pristato.

Laisvės esmė negali būti sprendime, nes praktiniame gyvenime mes ne visuomet esame laisvi laisvai spręsti. Laisvės esmė greičiau būtų mūsų viltyje arba mūsų tikėjime. Abraomo laisvė kaip tik yra jo tikėjime. Nelabai daug vargšas Abraomas galėjo nuspręsti. Jam viskas buvo pasakyta: jo sena žmona turės vaiką, jis keliaus į pažadėtą žemę, jis turės savo sūnų paaukoti. Abraomo tikėjimas ir jo laisvė nebuvo vien tik 'pažinta

būtinybė', vien tik pasyvus susitaikymas su būtinybe. Ne, jis žinojo, kad su Dievu visko gali būti, nieko nėra neįmanomo. Dievas šaukia Abraomą paaukoti Izaoką, ir, pagal Šestovo aiškinimą, Abraomas tikriausiai tikėjo, kad paaukotą Izaoką Viešpats vėl prikels iš numirusiųjų, nes Abraomas žinojo, kad su Dievu visko gali būti.

Jeigu baigiant reikėtų palyginti Maceinos religijos ir filosofijos dalis, tai svarstyklės vis vien stipriai nusvirtų į filosofijos pusę. Maceina yra savo raštuose racionalistas ir idealistas. Asmeniniame gyvenime Maceina buvo giliai tikintis ir optimistas, bet savo raštuose negalėdavo išvengti visų filosofų didžiausių ydų - racijos, logikos ir idealizmo. Labiausiai skausmingas yra pats paskutinis, idealizmas. Gyvenimas žengia pirmyn, dažniausiai absurdiškai, chaotiškai, nenumatomai, tamsiai, tiesiog slysta tarp pirštų. Žmogus trokšta solidaus pagrindo, tvirtumo, paguodos, ir negali jų rasti. Maceinos atveju - baisūs karo išgyvenimai ir atskyrimas nuo šeimos. Po tokių išgyvenimų žmogui lieka dvi išeitys: arba nusižudyti, arba bandyti surasti kokią nors prasmę tuose griuvėsiuose, stengtis prarastą gyvenimo harmoniją atkurti. Maceina kaip tik ir pasirinko antrą kelią, ir kūrė, ir rašė, ir ieškojo gyvenimo esmės ir prasmės. Jis ieškojo paaiškinimų ir tikėjo atradęs šiek tiek šviesos kai kuriuose iš jų, juos pasisavino ir su jais kūrė savo filosofiją, kurią būtų galima apibūdinti kaip «laisvą savo gyvenimo kūrimo filosofiją». Bet kaip pats Hegelis yra pasakęs, «gyvenimas nėra filosofija ir filosofija nėra gyvenimas».

Montréal, Kanada ANDRIUS VALEVIČIUS

ANTANAS MACEINA ENTRE LA RELIGION ET LA PHILOSOPHIE

par

ANDRIUS VALEVIČIUS

Sommaire

Dans cette conférence, nous avons présenté l'un des derniers livres d'Antanas Maceina intitulé *Dievas ir laisve - Dieu et la liberté*. Pour Maceina la liberté est un concept religieux et son existence est garantie par la nécessité (l'ananké des grecs). Maceina voit la nécessité du monde physique comme un fondement à la liberté parce que sans certaines règles, sans les «lois naturelles», il serait impossible de s'orienter et entreprendre n'importe quelle activité. L'homme, par son savoir, sa technologie et par sa créativité est appelé à transformer ce monde - non seulement le monde moral mais aussi le monde physique. En changeant le monde avec la liberté qui lui est donnée, il le divinise en même temps.

Nous critiquons Maceina ici pour avoir fait trop de confiance à la technologie et au «progrès» en général. Il est souvent difficile de trouver le bien dans les changements que l'homme a apportés dans ce monde: la radiation, la destruction de l'environnement, etc., ne font que briser l'harmonie du monde naturel. Où donc est cette divinisation dont parle Maceina? Nous concluons notre intervention en plaçant Maceina dans la tradition idéaliste et rationaliste et en le montrant toujours très philosophe, même quand il parle de la théologie.

LIETUVIŲ KALBOS IR LITERATŪROS SEKCIJA

PROF. DR. BIRUTĖ CIPLIJAUSKAITĖ

GAMTOS VAIDMUO VAIŽGANTO IR KRĖVĖS KŪRYBOJE

BIRUTĖ ŽINDŽIŪTĖ-MICHELINI

PASTABOS DĖL BRETKŪNO «POSTILĖS» LEKSIKOS DIDŽIAJAME LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNE

DR. PIETRO U. DINI

LIZIJAUS 1719 METŲ «KATEKIZMO» SLAVIZMAI

Prof. Dr. Pietro U. Dini į suvažiavimą neatvyko ir savo studijos *Lizijaus 1719 metų "Katekizmo" slavizmai* neatsiuntė.

GAMTOS VAIDMUO VAIŽGANTO IR KRĖVĖS KŪRYBOJE

Bandant aptarti rašytojo kūrybą, kartais stengiamasi jį įsprausti į vieno ar kito literatūrinio sąjūdžio rėmus. Tada savaime iškyla nemažai būdingų bruožų, susijusių su tuo sąjūdžiu (pvz. hiperbolės vartojimas ir netramdoma vaizduotė romantizme; kuo tikslesnis tikrovės atvaizdavimas realistų kūryboje; taikymas tiek į paties rašytojo, tiek į skaitytojo emocijas ir jų poveikyje gimstančias asociacijas impresionizme). Tai gerokai palengvina kritiko uždavinį tose literatūrose, kurių raida vyko palaipsniui, pažymint atskirus žingsnius. Pasidairius po šio šimtmečio pirmųjų ir pereitojo paskutiniųjų dešimtmečių literatūrą Lietuvoje, matosi, kad ten padėtis kiek sudėtingesnė: visos srovės, atėjusios gerokai pavėlavusios ir beveik tuo pačiu metu, susipina į sunkiai išnarpliojamą rezginį. Šių dienų kritika, ypač formalizmas, tame nemato problemos: dėmesys kreipiamas į kūrinį, ne į jį supantį kontekstą. Antra vertus, dekonstruktyvizmas parodo, kad viskas yra reliatyvu, viską galima apversti aukštyn kojom, ir tuo tik daugiau reikšmės ir net vertės kūriniui priduoti. Nors pati paskutinioji «mada», «naujasis istorizmas», vėl porina, kad be konteksto nėra teksto, ir jos istorijos supratimas visai savitas.

Galima bandyti lyginti autorius, apsistojant tik prie kokios nors detalės, kas trumpam eskizui gal ir geriausiai tinka. Tada analizėn telpa ir diachroniškas, ir sinchroniškas požiūris, ir net atsiranda vietos kai kuriems su kūryba rištiniems, ją įtakojantiems biografiniams duomenims. Vienas iš aspektų, randamų kiekvieno prozininko kūryboje, kiekvieno skirtingai - jei originaliai - traktuojamas: tai gamtovaizdžio įpynimas pasakojiman. Prie jo ir stabtelėsime, palyginimui pasirinkdami beveik bendralaikius, bet skirtingai susiformavusius Vaižgantą ir Vincą Krėvę, o platesniam bendram vaizdui susidaryti pasitelkdami ir Žemaitę, Puidą, Šatrijos Raganą, Šeinių. Dirstelėjus į jų pavardes atrodo, kad jie atstovauja gan skirtingoms srovėms; jų veikalų išleidimo datos liudija, kad visi, išskyrus Žemaitę, sukuria savo pirmuosius brandesnius veikalus beveik tuo pačiu metu: *Viktutė* pasirodo 1901 metais; *Žemės daina* baigta rašyti 1909, išleista 1911; *Kuprelio* pirmoji redakcija 1911; *Dainavos šalies senų žmonių padavimai* 1912; *Rimai ir Nerimai* 1914. Tik Žemaitės *Petras Kurmelis* siekia pereitą šimtmetį - 1899. Dauguma šių autorių

pradeda rašyti tarp 1895-1907 metų, kai lietuvių prozoje tebevyrauja realizmas, nors tokie kritikai, kaip Čiurlionienė ar Herbačiauskas ragina jam nebevergauti, grįžti prie lietuviams būdingų lyrinių pradų, atsiremiant į tautosaką. 13 metų vėliau už Vaižgantą gimusio Krėvės kūryboje aiškiai pastebimas tas posūkis, susijęs ir su jo temperamentu.

Tuo tarpu, kai Vaižgantas atrodo nemažai pasimokęs iš Donelaičio ar Valančiaus ir gal gimininges nis Žemaitei - už jį anksčiau rašiusiems autoriams -, Krėvė jau neabejotinai įsigretina XX amžiaus rašytojų eilėsna. Vaižgantas tebeturi didaktinį palinkimą, ir kartais atrodo, kad jis tik užsimiršdamas leidžia išsprūsti ir suspurdėti asmeniškiems ir estetiniams jausmams. Jam dar norisi *rodyti* ar primygtinai *išsakyti*, žinią perduoti racionaliai. Krėvė apeliuoja į skaitytojo *jausmus*. Aplinkos pristatymas jo kūriniuose, kaip ir Šatrijos Raganos, įjungiamas bendros, vientisos nuotaikos kūrimo procesan. Atidžiau skaitant matyti, kad gamta čia nėra atkuriama, o beveik sukuriama kaip ritmas. Jis geriausiai atitinka Čiurlionienės reikalavimą įeiti į universalų lygį, pasiliekant tautišku. Taip, pvz., *Dainavos šalies senų žmonių padavimų* ritmas seka liaudies dainų ritmą, perima jų žodyną, jų įvaizdžius, tačiau nebelieka tautosakos plotmėje. Žemaitės, iš dalies Vaižganto prizmė, žiūrint į gamtą, yra liaudiška, kartais net utilitarinė, panaši į aštuonioliktojo šimtmečio racionalistų žvilgsnį. Krėvė kuria savo lyrinius «gabaliukus», vadovaudamasis estetiniais reikalavimais.

Čia susiduriame su pirmuoju paradoksu: vadinamųjų «realistų», kuriems dažnai prikaišiojama, kad jie neieško grožio, o tenkinasi tikrovės «fotografavimu», gamtovaizdžiuose randame beveik daugiau originalių elementų, negu už širdies griebiančiuose Šatrijos Raganos peizažuose ar Krėvės padavimų liūliavime. Zalatorius yra taikliai pastebėjęs, kad Šatrijos Raganos peizažai ir juos apibūdinantys epitetai kartojasi[1]. Krėvė taip pat išgauna savo lyrinius efektus kartodamas «žalias gireles», «aukštus kuorus», «tyrą vandenėlį». Net ir Žemaitė daugelyje apsakymų labai panašiai aprašo žiemos ar vasaros rytą; Zalatoriaus žodžiais, griebiasi šablono (258). Ir tada beveik keista matyti, kad «sausasis» didaktikas Vaižgantas paberia originalesnių aprašymų. Gamtovaizdžio vaidmuo kiekvieno autoriaus suprantamas kitaip, o skaitytojas reaguoja į visumos, ne paskirų detalių efektą. (Vaižgantas kritikavo tiek Puidą, tiek Šeinių už per didelį dėmesį detalėms, leidimą joms tapti pagrindiniu dėmesio tašku).

Visame šiame rašytojų būryje ryškiau išsiskiria dvi kryptys: viena tęsia Donelaičio ir Valančiaus tradiciją, užgriebdama Žemaitę ir siekianti

---

1 A. ZALATORIUS, *Lietuvių apsakymo raida ir poetika*. Vilnius, 1971, p. 278.

Vaižgantą. Jie mato ir rodo gamtą visų pirma funkcionaliai: kaimo darbų, paukščių migracijų, saulėtekių-saulėlydžių cikle. Tai jiems betgi netrukdo stebėti gamtą, ją piešti labai kruopščiai, atkreipiant dėmesį į pačias mažiausias detales ir šias perduodant su dideliu dinamizmu. Tiek Žemaitė, tiek Vaižgantas kaime išaugę ir gerai pažįsta su metų laikais vykstančius pasikeitimus. Gamtos vaidmuo betgi nėra abiejų kūriniuose tas pats. Žemaitės apsakymuose jis labai dažnai tarnauja kaip fonas. Jos vaizdeliai dažnai pradedami gamtos - tikriau sakant, jos apraiškų tam tikru metų laiku - aprašymu. Ir kadangi metų laikai tėra keturi, tuose aprašymuose neišvengiama pasikartojančių elementų. Aprašymai tarnauja kaip rėmas veiksmui ir atspindi visų pirma pačios pasakotojos percepciją. Realistiniame vaizdelyje tokie pasažai turėtų būti beveik bejausmiai: objektyvūs pastebėjimai, nusmaigstomi lyg gairės. Žemaitės gamtos percepcija dažnai susijusi su žmonių darbais, lyg ateinanti per kaimiečio sąmonę: «Bjaurus bulvakasis. Žemė išpijusi, negali keliais šliaužti, kasėjoms reikia pasilenkus rinkti. Bulvės purvinos, sušlampa ir maišai, o nešioti - ligi pusblaudžio reik purvyną bristi»[2]. Panašiai suvokiami ir rytas, popietis, vakaras. Estetinė plotmė čia nėra svarbi nei veikėjui-kaimiečiui, nei pačiai pasakotojai. Stengiamasi surasti visiems skaitytojams pažįstamų ir panašias reakcijas iššaukiančių elementų. Gamta rodoma kaip kasdienybės dalis: ji nebandoma idealizuoti, ir nebandoma prasiveržti toliau už to, kas matoma, kaip vėliau bus daroma Krėvės ar Šatrijos Raganos kūriniuose, kur akim užgriebiama tikrovė nebėra tokia svarbi: «Krūmuose ir medžiuose čirena šimtai paukščių, kurių čia, lygiai kaip ir gėlių, viešpatija. Oras įkvapintas gėlių. Rodos, kad čia kažkokia užburta, laiminga šalis, kurios viešpate yra geroji žynė»[3]. Šatrijos Raganos tekste aiškiai pastebimas palinkimas į romantiką ir į idealizmą. Antanas Venclova nurodo, kad Žemaitės raštuose nėra romantinių polėkių (apie Vaižgantą tą patį tvirtina Grinius), tad dalykinis vaizdavimas atrodytų labai natūralus jos atveju [4]. Bet ji pati yra prisipažinusi, kad gamtą piešti mokėsi iš lenkių romantikių: Konopnickos, Ožeškovos, Rodzevičiuvnos[5]. Turint tai omenyje, galima būtų kalbėti ir apie jos stilistines pastangas, tik jos veikia priešinga kryptimi: lenkės rašytojos vietoje betarpiško stebėjimo pateikia

---

2 ŽEMAITĖ, «Sučiuptas velnias», *Rinktiniai raštai*. Kaunas, 1946, p. 129. Visos citatos bus imamos iš šio leidinio.

3 ŠATRIJOS RAGANA, *Sename dvare*. Toronto, 1951, p. 34.

4 Antanas VENCLOVA, «Žemaitė». *Rinktiniai raštai*. p. 15. Jonas GRINIUS, «Juozas Tumas Vaižgantas - integralinis realistas», *Veidai ir problemos lietuvių literatūroje* II. Roma, 1977, p. 37.

5 Žiūr. *Lietuvių literatūros istorija* II, red. K. Korsakas. Vilnius, 1958, p. 415.

gamtovaizdžio evokaciją, jį stilizuodamos, akcentuodamos nostalgišką gaidą; Žemaitė ją išmeta, grįždama prie esamojo laiko tikrovės.

Pasitaiko atvejų, kai aprašymas sugyvinamas, įgauna didesnės literatūrinės vertės, turint tikslą ryškiau pabrėžti kontrastą, ir tada pažiūros taškas įgauna dvi dimensijas, pradedant pasakotoja, ir vėliau jį perkeliant į veikėjų sąmonę: gamtos apraiškų percepcija virsta vidinio monologo dalimi. Tai itin akivaizdu, sugretinus du «Petro Kurmelio» epizodus. Pirmajame tebevyrauja autorinis balsas, šį kartą pateikiantis itin daug dinamiškų detalių, jas priešpastatant Petro abejingumui:

Rytuose priešais saulę spoksojo mėnuo saulabrolis, išblyškęs, tartumi nusigandęs. Žvalgėsi pašokęs, džiaugdamos, nepavėlavęs pakeisti įkandin saulelę. Jį apstoję debesėliai visai balti. Iš būrio atsirado ir tokių, kur drąsiai braukia jam per veidą. (...) Rudagalvis baravykas, pavėsy pasistiepęs, stovi ant vienos kojos, tartumi gano geltonąsias voveruškas, kad neišsisklaidytų iš būrio. (...) Kitas jo brolelis netolimais išblyškusią galvelę kišo iš po kiminų apkloto. (...) Petras ėjo keliukais, nepabodamas nė kokių grožybių.(...) Pasibaidęs zuikelis šokosi iš tankmės. Cimbalis vijosi cypdamas, kol užmatė. Nusigandusi šuns, voverėlė, kaip žaibas, uodegą papūtusi, šoko į medį. Varna sukrankė čia pat ties galva, plasnodama iš vienos į kitą viršūnę. Petras nieko nematė nei girdėjo, vadžiojo tik akimis nuo vieno medžio iki kito, apmąstydamas kiekvieno spalvą, kainą, didumą ir tvirtumą (215-16).

Dinamizmas neužilgo užtinkamas jau Kurmelio sąmonėje - ar pasąmonėje -, kur jis dar sustiprinamas ir kur stebimi gamtos elementai staiga įgauna kiekvienas atskirą balsą Petro vaizduotėje:

Rodės, jog dangus užgrius ir kalnai užvirs ant jo; rodės, jog visas pasaulis jį patį kaltina, pagaliaus paukšteliai patys kaip sakyte sako. Raibasis strazdelis ties pat jo viršugalviu, eglėje, čiauškėjo aiškiai: «Nieko nekaltink, nieko nekaltink! Tavo kaltybė, tavo kaltybė!» Geltonsnapis varnėnas švilpdamas tvirtino: «Teisybė, teisybė, teisybė!...» Garsusis budutis toliau miške spigino: «Tu-tu-tu, tu-tu-tu!» Meleta pridėjo: «Pats, pats, pats, pats, pats!» Lakštingalėlė maželėlė ant daubos skardžio pleškėjo: «O taip, o taip, tu pats, tu pats, kaltesnis, kaltesnis!» Varna lėkdama ir ta krankė: «Kaap-gis! kaap-gis! kaap-gis!» (...) O ta vandens vištikė, - ar ne rupūžikė, - braidydama po klaną, spigina: «Pliks paliks! Pliks paliks!» (236-37).

Vaižgantas visą savo gyvenimą pašventė tautos žadinimui. Ir literatūriniai jo kūriniai turi tą užmojį. Lietuvos atgimimo godos, noras būti naudingu kraštui perkeliami ir į jo sukurtus veikėjus. Didaktinis-utilitarinis požiūris į kūrybą neužgožia betgi gamtos pajutimo. Jis panaudojamas tautybės sąmoningumui pabrėžti: Vaižganto žmonės jaučia

gamtą, bet ją jaučia visų pirma kaip Lietuvos gamtą. Tautiškumas sutapatinama su gamtos grožiu. Tai išryškėja jau ankstyvuosiuose Vaižganto vaizdeliuose. Krėvės pirmoji smulkioji proza pilna jo "aš", jo svajonių, siekimų žmogiškoje ir universalioje plotmėje. Vaižganto pirmuosiuose «gabaliukuose» daug publicistikos, o kelionių aprašymuose - beveik į Baedekerį panašios informacijos. Lyriška gaida atsiranda tik sąryšyje su tėvynės ilgesiu. Tai itin akivaizdu dviejuose *Karo vaizdų* škicuose: «Ruduo pabaidė» ir «Pavasaris atgal vilioja». Abu skiriami tik gamtos ir joje klestinčios gyvybės aprašymui, bet abiejuose randama dviguba dimensija. Metų laikai, stebimi gyvenamojoje aplinkoje (1916 m. karo nublokštam į Rusiją), iššaukia nostalgišką tų metų laikų apraiškų Lietuvoje evokaciją, kuri užima didesnę vaizdelių dalį, užbaigiant invokacija: «O mielas Dieve! Padėk kuo greičiausiai sugrįžti atgal į tėvučių žemę! Ir aš noriu pamatyti, kaip pavasarį - skiedrelė su sruvenančiu vandenėliu plaukia...»[6] Metų laikai alegorine prasme padiktuoja ir *Pragiedrulių* «Įžangos vaizdą». «Ilga, smarki 'Žiema' ir ūmas 'Pavasario' polaidis» prasideda šiomis eilutėmis: «Šiaurės žiemos - ilgos smarkios žiemos. Tik kaip Lietuvos 'Žiema' Rusijoje, tai tokios visoje šiaurėje nėra buvę»[7]. Šioje įžangoje išryškėja du būdingi Vaižganto kūrybos bruožai: noras viską pritaikyti lietuvybės temai, bet kartu ir negalėjimas atsispirti pagundai tą tik kaip alegoriją imamą elementą toliau vystyti. Po pirmųjų dviejų sakinių alegorija užmirštama, ir per pusantro puslapio aprašomi sniego gūsiai ar saulės poveikis žmonėms:

> Piliečiai matė, bent jautė, kaip saulė taiko žemei šyptelėti nors pro menkiausį dangaus plyšelį pragiedrulių. Pradriks kur netyčiomis debesų kailiniai, prasiskies jų šarmas, - ir šiūpt sauja spindulių, tokių neregėtai skaisčių, jog vienais diementais sublizga sumirga visas pasaulis. Pasakos užburtu pavirsta kiekvienas pakrypęs tvorgalis; diementais saulę atšviečia nuo tų pat tik ką bereikšmių piliečio akių; ūmai jos tampa nebe tos, jų gelmėje atsiranda kita būtybė, pilna geidimų ir gyvybės (P I, 15).

Jau tuo jis išeina iš realizmo rėmų, kur paprastai pradžioje duodamas konkretus vykstančio veiksmo aplinkos aprašymas. Vaižgantas gi atrodo besidomintis tik sniegu, kartais panaudodamas beveik krėviškas stilistines priemones, nors niekad neiškeldamas kojos iš tikrovės ir neatsisakydamas

---

6 VAIŽGANTAS, *Rinktiniai raštai* II. Vilnius, 1957, p. 133. Visoms citatoms, išskyrus *Pragiedrulius*, bus naudojamas šis leidinys.

7 *Pragiedruliai*, 3 t. Kassel-Mettenberg, 1948, p. 13.

racionalaus žvilgsnio, nepereidamas į pasakišką sniego karalystę, kaip padarytų Šatrijos Ragana:

Tad krito sniegas, palengvo neskubėdamas, plačiai išsikėtusiais kačiokais. Kaip krito, taip ir gulo, kur patekęs, spausdamas visu savo sunkumu. Minkštas minkštas pačiupinėti, lengvas pakiloti, baltas tyras pažiūrėti, - džiaugies skyrium plaštakėlėmis. Tik kai tos plaštakos ima ant kita kitos gulti be galo; kai pasidaro per visą uolektį stora, - tai, bra, ir pūkeliai sunku, ir rožių lapeliais galima užtrokšti (P I, 13).

Tik į patį įžangos galą Vaižgantas prisimena savo alegorinį užmojį, nustebindamas nelauktu pritarimu revoliucijai:

O Vasara dar toli... Toli tai toli, vis dėlto kada nors ateis! Tai reiškia senoji Saulė švietėjėlė, tai reiškia senasis Cyrulys ramintojėlis, tai reiškia senasis miškų Paunksnis, vandens šaltinių tėvas, ir tas pats Vanduo gaivintojėlis. O, Gamtos galybės, kad ir keičias, nenyksta! Jos dar pavergs Piliečių valią vėl imtis iš jos to, ko pati siūlo: kitokio turto, bet tos pat meilės, poezijos ir grožio. Ir lieps užmiršti laikinos netvarkos bjaurumą: revoliucija vedas ne nusiminimą, tik naują gyvybę (P I, 19).

Išplėstas palyginimas yra vienas iš būdingiausių Vaižganto stiliaus bruožų. Atrodo, lyg visad save tvardantis, praktiškumo ieškantis autorius staiga nebeišgali ir leidžia prasiveržti jausmui, parodyti, kad ir jis mato ir jaučia visas detales, tik nenori savo rašybos sunkinti nebūtinu balastu. Tai itin išryškėja, aprašant sulenkėjusio Sviestavičiaus atsivertimą lietuvybėn: perversmas įvyksta ne tik protui ar savaip susiklosčiusioms aplinkybėms diktuojant, bet surišant jo savęs kaip «sau žmogaus» pajutimą su nauju gamtos išgyvenimu:

Jam čia buvo gera, jauku. Nežinojo ir netyrė, kodėl tasai Ventos slėnys, niūrotais staigiais skardžiais, miškų šlaitais, žaliais, dar ne visai nuskintais miškais krantuose ir tokiu sidabriniu upės kaspinu gilumoje, darosi jam vis brangesnis ir kur kas meilesnis, net gražesnis už pačias gražiąsias visos vasarių ir šiaurės Europos vietas. (...) Oro įspūdžiai atsišvietė jo vyzdyje ne taip, kaip saulės spindulys nuo veidrodžio, atkrisdamas supainiotu šviesos mazgu kiškeliu; tik kaip Ventos dugne, kiaurai perdurdamas vandens plokštį, nugrimzdamas ir veikdamas ten, jau gilumoje (P I, 69).

Norimai minčiai išreikšti to ir užtektų, bet Vaižgantas įsismaginęs nebegali sustoti ir tęsia savo aprašymą autoriaus kalba, net nebebandydamas jon įpinti Sviestavičiaus perspektyvos:

Gera darosi Ventos dugne, saulei ten pašvietus. Dugno plūdrelės į šviesą savo viršūnėlę lenkia. Žuvelytės judrume nustėra, žiopčioja vietoje, vos vos bepajudindamos pelekais, kad tik, kad tik neišbėgtų iš šviesios srities. (...) Gražu, ramu, marga gilioje Ventos sietuvoje, Lietuvos saulei jon pašvietus; juo ramiau ir gražiau, juo rečiau ji pragiedruliais ištinka iš ūkanoto pajūrio dangaus (69-70)

Taikliai yra pastebėjusi A.Vaitiekūnienė, kad savo stiliumi Vaižgantas įrodo, jog jis pripažįsta ir estetinę, ir visuomeninę meno funkciją, ir kad gamta jo raštuose pasirodo ne kaip peizažas, ne kaip fonas pagrindinei minčiai išreikšti, o kaip veikėjas[8]. Tiek ji, tiek kiti kritikai nurodo, kad jo gamtos traktavime ir pasireiškia jo paties išpažintas palinkimas į romantizmą. Šiaip jis vengia melodramos, nepasiduoda sentimentalumui, nesileidžia į priežasčių nagrinėjimą: «Mums įdomiau yra žymėti, kad yra, ne kodėl yra» (P III, 35). Gamta gi jį veikia nuo pat mažens: «aš negalėdavau sulaikyti širdies plakimo, ligi tik atsitikdavo vykti į pašvenčius (...) Ir kitų lietuvių nuovokoje ji ne tiek upė, kiek Lietuvos gamtos dvasia, aiškiai jaučiama, įtakinga žmonių būdams, kaip rusų Volga saviškiams. (...) Aš čia gyvenau gamtos padavimų įspūdžiais ir taikių žmonių meile. Tie veiksniai sudarė mano sielą, jais ir tegaliu save išaiškinti»[9]. Gamtos - bet kokioje formoje - jis neatsisako net suaugęs ir pražilęs. Aistis pasakoja, kad jis, dar studentu būdamas, eidavęs pas Vaižgantą į susirinkimus, kuriuose viskas vykdavę rimtai ir sklandžiai, išskyrus atsitiktines pertraukėles: «Šalia durų buvo pritvirtintas «paauksuotų» vielų narvelis ir jame dvi mimozos žiedo spalvos kanarėlės, kurios kartais nei iš šio, nei iš to pradėdavo suokti stipriais ir tyrais balsais. Jos savo giesme nutraukdavo kiekvieną posėdį: Tumas susikaupdavo ir klausydavo, lyg jo kanarėlės pirmą kartą būtų pragydusios. Ir pasakysiu, kad jų balsai kažkaip baisiai skaudžiai skambėdavo toje atsiskyrėliškoje tyloje»[10]. Tad labai priimtinu atrodo Brazaičio Vaižganto ryšio su gamta nusakymas: jis ją ne stebi, o širdimi jaučia ir reaguoja[11]. Dėl to, pasak Brazaičio, ir jo veikėjų tarpe simpatija rodoma žmonėms, kurie vadovaujasi «gyvuline ome» ir persiima vitaline mistika (268).

Net ir kitų raštus vertindamas, Vaižgantas žiūri, kaip traktuojama gamta, ir, pvz., Baranauską gan smarkiai kritikuoja: «Gamtos aprašymų Baranausko raštuose visai nerandame. Jei kas paminima, o paminima labai daug kartų, tai tik praeinant pro šalį, lyg istorinei rašymo tikrybei

---

8 Aldona VAITIEKŪNIENĖ, *Vaižgantas*. Vilnius, 1982, p. 69 ir 166.

9 «Svėdasiškiai», *Iš atsiminimų*, *Rinktiniai raštai II. p. 400-403.*

10 Jonas AISTIS. *Apie laiką ir žmones*, Chicago b.d., p. 114.

11 Juozas BRAZAITIS, *Vaižgantas, Raštai* I. Chicago, 1980, p. 122.

aukščiausiu autoritetu, ragindamas visus konkrečiais įsipareigojimais bei darbais parodyti solidarumą su tais, kurie kovoja už pagrindinių žmogaus teisių ir tautų suvereniteto atstatymą. Būdama žmonijai «vienybės sakramentas, ženklas bei įrankis» (14), būdama žmonijos «problemų ekspertas», Bažnyčia negali likti abejinga, pasyvi šios kovos akivaizdoje.

Kova už suverenitetą Lietuvoje - atgimimo sąjūdis

Lietuvoje į viešumą išeina vis nauji veiksniai - sąjūdžiai, organizacijos, institucijos - su reikalavimu atstatyti tautos suverenitetą. Stipriausias ir didžiausias iš jų yra Persitvarkymo Sąjūdis, į kurį masiškai jungiasi visa Lietuva. «Suverenitetas yra bet kokio valstybinio gyvenimo alfa ir omega, - sako vienas iš šio sąjūdžio ideologų filosofas Arvydas Juozaitis. - Racionali savimonė ir sveikas protas politiniame gyvenime taptų niekuo, jeigu juos įkūnijantis subjektas (tauta) gyventų nesava valia, nebūtų savojoje teritorijoje pilnu šeimininku. Itin svarbu, kad suverenitetas suteikia tautai-valstybei neprilygstamos vertės pajautą. Būtent neprilygstamos vertės, nes tauta susivokia esanti vienintelė teisėta savąjį likimą nusprendžianti jėga» (Ten pat, 6). Arvydas Juozaitis, kalbėdamas Lietuvos Dailininkų sąjungoje, Vilniuje, 1988 m. balandžio 20 d. pabrėžė, kad «suverenitetą išreikšti ir jį reprezentuoti negali kuri nors atskira tautos dalis ar klasė». Tai ta pati idėja, kurią Jonas Paulius II išreiškia enciklikoje *Sollicitudo Rei Socialis* (15) ir kurią dažnai primena, kalbėdamas maldininkų grupėms, atvykusioms iš Lenkijos. «Tikrajam suverenitetui pakilti į valstybinio gyvenimo aukštumas nėra taip paprasta, - rašo toliau Juozaitis: - bet koks valstybingumas jo anaiptol neįkūnija. Barbariškos politinės diktatūros valstybė ar totalitarinio režimo valstybė - dariniai, išniekinę arba pamynę suverenitetą. Nors tai ir suverenios valstybės» (Ten pat, 7).

Mokslų Akademija

Lietuvių tautos suvereniteto problemą svarsto LTSR mokslų akademija, kurios ne vienas narys yra įsijungęs į Persitvarkymo Sąjūdį. Akademijos prezidentas Juras Požėla ir Prezidiumo vyriausiasis mokslinis sekretorius Eduardas Vilkas neseniai kreipėsi į LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą, ilgame laiške išdėstydami reikalą pakeisti LTSR konstituciją, atstatant valstybės ir liaudies suverenitetą. «Nors dabartinė Lietuvos TSR Konstitucija skelbia respublikos suverenitetą, bet tai neatitinka tikrovės», rašo pradžioje laiško autoriai. Jie išskaičiuoja iš viso

16 LTSR Konstitucijos ir 12 TSRS Konstitucijos straipsnių, kurie paneigia ne tik Lietuvos «suverenumą, bet ir jos menką ūkinį ir socialinį-kultūrinį savarankiškumą». Svarbiausios materialinės, kultūrinės ir administracinės sritys yra «betarpiškai priskirtos TSRS Ministrų Tarybos, sąjunginių ministerijų ir valstybinių komitetų pavaldumui. Pavyzdžiui, mašinų gamybos, radijo, elektrotechnikos, chemijos, naftos gamybos ir apdirbimo, celiuliozės pramonė, užsienio prekyba, geležinkelių, oro ir jūrų transportas, geologijos tyrimai, energetika, gynyba, pinigai ir valiuta [...] iš viso apie 40 įvairių sričių. Kitų sričių valdymas tiktai tariamai priklauso respublikos kompetencijai, jos Ministrų Tarybai, ministerijoms, valstybiniams komitetams. Iš tikrųjų visos sritys iki smulkmenų arba bent žymia dalimi yra pavaldžios TSRS organams, nes turi laikytis jų duodamų instrukcijų». Priminę LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui šiuos gerai žinomus faktus, LTSR mokslų akademijos vadovai atkreipia dėmesį į kitą lietuviams didelį rūpestį keliantį reiškinį. Respublikos kompetencija nuo pat 1940-1941 metų iki 1983 m., palyginus su TSRS, t.y. centro pavaldumui priklausančia kompetencija, sistemingai mažėjo, o valdymo centralizacija ir kartu su ja valdymo biurokratizacija plėtėsi ir vešėjo, apimdama iki 90% visų Respublikos dalykų. 1983 m. sąjunginio pavaldumo ministerijų Lietuvoje buvo jau net 21 ir valstybinių komitetų 11, iš viso ministerijų ir komitetų 32. Jie apėmė beveik visą pramonę ir žemės ūkį, gamybą ir paskirstymą, švietimą ir mokslą, kultūrą, prekybą, finansus, teisingumą, vidaus saugumo reikalus ir t.t. O respublikai pavaldūs liko tik antraeilės reikšmės dalykai, valdomi penkių ministerijų (socialinio aprūpinimo, buitinio aptarnavimo, komunalinio ūkio, vietinio autotransporto ir vietinės pramonės) ir dviejų valstybinių komitetų (statybos ir kuro) [...] Tai reiškia, rašo LTSR Mokslų Akademijos vadovai, kad «iki šiol tebeviešpatauja iš esmės unitarinė, stalininio režimo centralizuota tvarka, centrui pajungtas Respublikos teisinis statusas, nutolęs nuo leninių federacijos principų, nuo tikro lygiateisiškumo tiek ekonomikos, tiek ir kitų sričių valdyme, gamybos ir jos paskirstymo disponavime».

Nurodęs dar daugelį kitų būdų, kuriais Respublikos pagrindinės kompetencijos yra pajungiamos centrui (TSRS aukščiausiems partijos ir valstybės organams), kuriais yra iš esmės pažeidžiamas Lietuvos savarankiškumas ir valstybingumas, visai nepaisant respublikos valstybinio ir liaudies suvereniteto, LTSR mokslų akademijos prezidiumas siūlo pakeisti esamą respublikos konstituciją, «vadovaujantis socializmo principais, leninių federacijos supratimu ir pačios Lietuvos TSR bei lietuvių tautos bendrais nacionaliniais interesais». Pasiūlymą išdėsto sep-

«Lygu lygu piliakalnio viršuje, tankių pušelių šepečiu apaugę (*sic*); liūdi liūdi jis, akeles pražiūrėjęs į bekraštę tolybę vakaruose» (78).

Sauliukas, Napalys, Mykoliukas atstovauja lyriškos sielos žmonėms, kurie gamtoje mato daugiau, negu jos grožį: jie jaučiasi tapę jos neatskiriama dalimi. Apie Napalį sakoma:

> Jis dabar nori apsibristi grožiu, kaip girtuoklis apsigeria alkoholiu. Atsistos - žolė jam siekia kuone ligi juostai. Ir jam rodos pats esąs viena dalele to Dievo bukieto: tulipanas, narcyzas, skiauterė, karaliaus lazda ar kitas kuris ilgastiebis žolynas. Jam rodos, tasai bukietas be jo nebūtų gražus, kad ir turtingas. (...) Atsiguls ir tyčia vartos ritinėjas, norėdamas visais pajautimais justi pievos gauruotumą (...) Juk visą tą grožybės platybę apvaizdas patiesė jam, žmogui, idant regimuose daiktuose pažintų jų Sutvėrėją, kurs neregimas yra (139).

Dėdė Mykolas tą susiliejimo jausmą neša dar toliau; jis jį pagauna ir bažnyčioje beklausydamas giesmių ir vargonų: «Jis nebejaučia pats savęs skyrium. Jis besudaro vieną krislą, vieną lašą, kurie sudaro - daug, didžiam Dievo majestotui išreikšti. Jam ir visa bažnyčia ne atskiras epizodas, tik tos pat žemės sklypas» (158)[16]. Vaižganto religingas viso pasaulio sandaros supratimas nuspalvina ir gamtos pajautimą, neleidžiant jam pasilikti tik prie estetikos ar individualybės užakcentavimo. Brazaitis jį lygina su rusų realistais, kurių taip pat dažnai iškeliamas nenutrūkstamas žmogaus ryšys su visuma ir Dievu (109).

Krėvė debiutuoja kaip lyrikas, individualistas, bet labai greit parodo, kad jo kūryba neis tik vienu keliu: 1909 pasirodo *Gilšė* ir *Bobulės vargai*, paženklindami jo kūrybos pagrindines kryptis: dabarties kaimo vaizdelių ir senovinių padavimų. Prie to dar reikia prisiminti, kad jau 1907 išleistas ir vienas *Rytų pasakų* fragmentas, nurodantis filosofinę-teologinę linkmę. Aptardamas Krėvės kūrybinio laikotarpio pradžioje didžiausią įspūdį padariusius *Dainavos šalies senų žmonių padavimus*, J.Lankutis nurodo, kad jie yra lyg «savotiškas rašytojo 'bėgimas į praeitį', jos idealizavimas, nusigręžimas nuo gyvenamojo meto aktualių socialinių problemų»[17]. Faktiškai didelė dalis Krėvės kūrybos «bėga nuo dabarties»: pirmuosiuose škicuose romantiškasis «aš» gyvena svajonėmis; *Rytų pasakose* ar *Dangaus ir žemės sūnuose* nuklystama į biblinį ar su budizmu surištą pasaulį; jo iškiliausios dramos istorinės. Nuo pat pirmųjų kūrinėlių Krėvė orien-

---

16 Sviestavičius, klausydamas jaunųjų Šešiavilkių ir jų talkininkų dainos Ventos pakrantėse, instinktyviai nusiima kepurę, nes pasijunta lyg šventykloje.

17 *Lietuvių literatūros istorija* III, red. K. KORSAKAS. Vilnius, 1961, p. 291.

tuojasi į literatūrinę, ne liaudies šnekamąją kalbą, nors remiasi liaudies dainų stilistinėmis priemonėmis. Vientisumas išgaunamas ne tiksliu detalių vardinimu, ne išieškotais įvaizdžiais, o ritmu, anafora, aliteracija. Tokie škicai, kaip *Dainius, Mėnesiena, Regėjimas* jau aiškiai nurodo jo būsimos kūrybos linkmę: romantišką įsijautimą labiau negu stebėjimą ir užakcentavimą. Net ir tokios miniatiūros, kaip *Žvejas*, kur tikras realistas duotų aktualios buities vaizdelį, iškeliamos iš laiko, iš konkrečios vietos ir konkrečios kalbos:

«Vėtros mane blaškė, bangos mane supo, bedugnė tamsiu savo veidu į mane šaipės, o aš plaukiau tolyn ir tolyn, nes norėjau pagauti auksinę žuvį, jūrių karalienę. Nekalbėk, močiut, kad bergždžias mano darbas, neįvykdomas sapnas - aš noriu pagauti auksinę žuvį, jūrių karalienę...» (R I, 119).

Visuose šiuose apsakymėliuose veikėjai neturi vardų: visi suabstraktinami, įgauna simbolines reikšmes, bet kartu yra ir paties Krėvės įkūnijimai.

Dainavos šalies senų žmonių padavimų genezę yra aiškinęs pats Krėvė: dar tebebūnant studentu, «klausant mūsų senutėlių dainų ir pasakojimų (...) man ir kilo idėja kai kuriuos padavimus perkurti ir duoti jiems literatūrinę formą. (...) Galbūt, jau berašant, man atėjo į galvą mintis parodyti, koki didvyriai buvo senovės lietuviai, sukelti mūsų tautiečiams pasididžiavimą jais»[18]. Knygos dedikacijoje aiškiai nurodoma ir šio rinkinio dvilypė prigimtis: «Mano motinai Rožei, svajoti ir tėvynę mylėti mane išmokiusiai, atminti.» Tad ir čia pabrėžiami visų pirma jausmas ir lūkesiai. Knygos pavadinimas parodo, kad joje nebus ieškoma istorijos, o atkuriami padavimai. Pirmuoju «Vakarinės giesmės» sakiniu išsakomas ir procesas: «*Pasakoja* mūsų seni tėveliai» - žodinis perdavimas, visad leidžiantis pakeitimus - «kad tarpu plačiųjų Lietuvos girelių, tarpu aukštųjų jos šilelių» - bendriniai vaizdo elementai, net ir jų epitetai - «kur nei senas žmogus nevaikščiojo, nei jaunas bernelis žirgelio nemandravojo, nei mergelės lelijėlės daina garsiai neskambėjo» - gili, atminties nesiekianti senovė, žmogaus akies neįsileidžianti girių tankmė priešpastatomos evokuojamam, taip pat praeities, laikui - «esanti lygi lygumėlė; toje lygumėlėj esanti žalia pievelė, viduj tos pievužėlės didelis dvarelis: aukšti rūmai dangų remią, žali vyšnių sodai saulę temdą» - fantastinės dimensijos perduodamos liaudies dainų ir pasakų ritmu (R I, 173). «Vakarinėje giesmėje» užakcentuojama ir žodžio - poetinio žodžio - galia. Vaižganto

---

18 VINCAS KRĖVĖ, «Žvejas», *Raštai* I. Boston, 1960, p. 119. Šis šešiatomis leidinys bus vartojamas visoms citatoms.

Jonas Paulius II enciklikoje ragina tautas reformuoti savo politinius režimus, neteisingas struktūras, kurios trukdo bet kokią pažangą. «Išsigimusius, diktatoriškus, totalitarinius režimus, sako popiežius, reikia pakeisti demokratiniais, leidžiančiais piliečiams dalyvauti politiniame gyvenime» (*ut pro regimine corrupto, dictatorio vel imperioso formam democraticam et participalem substituant*) (44). Šv. Tėvas reiškia viltį, kad šis demokratėjimo procesas vis labiau plėsis ir stiprės. Jis turi plėstis ir stiprėti, nes per jį pasireiškia sveikos politinės bendruomenės darna. Laisvas ir atsakingas visų piliečių dalyvavimas viešajame gyvenime, teisinis tikrumas, pagarba žmogaus teisėms ir jų įgyvendinimas, *Sollicitudo Rei Socialis* žodžiais tariant, yra «viso žmogaus ir kiekvieno žmogaus pažangos būtina sąlyga ir saugi garantija» (44).

Netekus šios sąlygos ir šios garantijos, ant tos pagrindinės «nuodėmės struktūros» kūrėsi kitos socialinės struktūros, kurios taip pat buvo paženklintos nuodėmės šešėliu. Išaugo ištisa nuodėmės struktūrų sistema, kuri, užuot skatinusi, stabdė, paralyžiavo darnią krašto pažangą. Į tą nuodėmės struktūrų sistemą buvo įjungtos visos gyvenimo sritys: valdžios organai su visu biurokratijos aparatu, teismai ir teisėsaugos organai, kurie dažnai buvo naudojami kaip susidorojimo įrankiai valdžios ir partijos rankose, masinės informacijos priemonės, uoliai tarnaujančios melo ir apgaulės propagandai, profsąjungos ir kitos organizacijos, pajungtos vienintelės partijos tarnybai, mokyklos, vykdančios partijos nustatytą ideologinio materialistinio auklėjimo programą, ekologija, nesiskaitanti su gyvybiniais tautos interesais, ūkis su juodąja rinka, su kyšių sistema, su nesibaigiančiomis eilėmis prie parduotuvių ir buitinių prekių deficitu.

Tą liūdną nuodėmės struktūrų tikrovę poetas taip nusako:

Tribūnos sakė viena,
laikas - kita...
Įrodinėta: saulė zenite!
O buvo daug tamsos...
Plokštelės keitėsi, bet muzika nekito -
užgožtama mums virpesį tiesos,
kurią tetarėme pusbalsiu,
lyg užkeikimą,
tarp prievartos ir melo statinių...

dvi tiesos buvo,
buvo dvi moralės
ir po du veidus kiekvienam veide...[3]

3 V. REIMERIS, *Skersvėjo poema*, žr. *Pergalė*. 1988, Nr. 6, p. 5-10.

PRIEVARTOS IR MELO STATINIAI

Į tų «prievartos ir melo statinių», į tų nuodėmės struktūrų tarpą buvo nustumta ir mokykla. Apie jų daromą žalą mokinių sielai rašytojas Jonas Mikelinskas sako: «Baigęs tokią mokyklą, kur viskas iki smulkmenų organizuojama, reglamentuojama, primetama iš viršaus, individas praranda savo individualybę, savąjį AŠ bei savarankiškumą ir tampa tik visokių nurodymų, instrukcijų klusniu vykdytoju. Žodžiu, svetimos valios vergas pasidaro. Todėl nėra ko stebėtis, kad jis užuot šokęs į pagalbą skriaudžiamam silpnesniam žmogui [...] abejingai stebi, kaip jo akyse triumfuoja blogis»[4].

Tas pats rašytojas, ragindamas ištaisyti praeities klaidas, kurios atsirado dėl tų «prievartos ir melo statinių» - «nuodėmės struktūrų» - kviečia atsižvelgti į kitą faktą: «Pirmiausia, nebegalima ignoruoti to nelemto fakto, jog, paskubėję iš žmogaus atimti viltį į dangų, mes nepasirūpinom, ką duoti jos vietoje. Duoti ką nors tokio, kas skatintų žmogų ne tiktai dirbti, kurti, bet ir sugebėtų atplėšti jo širdį ir protą nuo pilkos, dažnai tragiškos kasdienybės, kur siautėja neteisybės, skriaudos, karai, badai, marai, mirtis, ir pakeltų sielą aukštyn nuo žemės idealo, amžinųjų bendražmogiškų vertybių link»[5]

«Stagnacija įsigalėjo ir daugelį metų klestėjo socializmo šalyje, - apgailestauja autorius: - sustiprėjo nusikalstamumas, korupcija, akių dūmimas, neūkiškumas, brokdarystė, alkoholizmas, narkomanija, ypač išaugo bei sustiprėjo biurokratija, kuri savo ruožtu gimdė [...] savivaliavimą, pasyvumą, abejingumą, sąžinės dualizmą bei įsitikinimą, kad kai kam galima ir turi būti leista viskas. Viską smulkmeniškai reglamentuodama ir slopindama kūrybines žmogaus galias bei iniciatyvą, biurokratija smarkiai apribojo savo piliečių galimybę ne tik realizuoti įgimtus gabumus, bet ir įnešti kuo svaresnį indėlį į visuomenės kultūrinimo aruodą. Ir viskas buvo primetama arba norima primesti iš viršaus tuomet, kai visuotiniam švietimui ir žmonių kultūriniam lygiui kelti būtina, kad kolektyvinio elgesio normų bei vertybių kūrimas ir diegimas būtų visų bendras reikalas ir tikslas»[6].

Melo, nuodėmės struktūrose išaugo nauja klasė, kuri, nematant liaudies masėms, legaliai naudojosi specialiomis parduotuvėmis, geresniais butais, specialiais patarnavimais. Šita klasė, daugiausia valdymo aparato

---

4 *Žinios ir sąžinė*, žr. *Pergalė*. 1988, Nr. 8, p. 119.

5 Ten pat.

6 Ten pat, p. 121.

Krėvės didieji «gamtininkai» dėl savo paslaptingo ryšio su gamta vadinami «bedieviu», «raganium». Jo legendinių padavimų figūros juda dar prieškrikščioniškame fone. Taip pat Puida ir Šeinius riša gamtos išgyvenimą su «dar nepagadintu» žmogumi, jos mistiką statydami aukščiau už krikščioniškąją ir primygtinai iškeldami pagonybės laikų pranašumą, surištą, žinoma, su krašto laisve. *Žemės dainoje* pagrindinė tema panaši į *Pragiedrulių*: tautinis lietuvio susipratimas; per savo įvedamas reformas ūkyje jis sąmoningai tampa naudingesniu savo tautai. Tačiau visų svarbiausia ten - pagrindinio veikėjo, Jurgio Oginto, santykis su savo žeme, jos balsu. Visur pabrėžiamas jo individualumas, nors jo ryšys su gamta turi panašumo su Krėvės ir Šatrijos Raganos figūromis: jis vadovaujasi jausmais, kuriuos gamta pažadina, bet tas perduodama ne smulkmenų, o bendros nuotaikos aprašymu: «Toli, už kalnų-urvų, už mintimi atsiekiamos erdvės - vasaros gamta verkia paskutinėmis gaivos ašaromis. Liūdesys viešpatauja visur ir viskame. Voratinklių beribio slėpinio gijos klojas ant snaudžiančių laukų, supa gamtą ilgan žiemos miego sapnan ir gieda mistiško turinio sapno himnus»[22]. Į pagonybę sugrįžtama per mišką, kuris įvedamas kaip veikėjas ir net mąstytojas. Gamta Puidos raštuose grąžina žmogų prie jo tikrosios asmenybės, joje iškeliama ne estetinė, bet etinė-filosofinė dimensija, turinti nemaža bendro su Vydūno gamtos traktavimu.

Toliausiai pažengęs literatūrine prasme gamtos vaizdavime čia aptariamais metais bus Šeinius. *Kuprelyje* dar užtinkame panašių povyzų, panašaus susiliejimo su gamta, kaip Krėvės, Puidos ar Vaižganto kūriniuose, tik gal labiau pabrėžiant, kad gamta yra vienintelė tikrovė, vienintelis būdas sukilninti žmogų:

> Tyliai, paskendęs vakaro grožėje, tarytum savo siela su jos siela susiliejęs, meldžiaus saulelei, meldžiaus dangui, padabinusiam savo aukurą angelėlių kaspinais, ne šito pasaulio gėlelėmis. Ir rodėsi man, kad aš matau Dievą mažiausioje žolelėje, nulinkusioje savo galvele prieš saulelę-motinėlę; margame drugelyje, kuris suglaudęs-pastatęs savo sparnelius ant baltos gėlelės tupi, motinėlę akelėmis seka;(...) Visur-visur man Dievas matėsi[23].

Vasaros vaišėse betgi atrodo, kad autorių domina jau tik pats žodžio menas, aprašant gamtą. Ten peizažas sukuriamas ne dėl jo filosofinės ar

---

22 Kazys PUIDA, *Žemės giesmė*, I. Brooklyn, 1911, p. 61.
23 *Kuprelis*. p. 245.

panteistinės reikšmės, ne personažui apibūdinti, o tik paties žodžio galybe, veiksmažodžių išraiškingumu, vaizdo dinamizmu pasidžiaugti:

Matau, kaip greitos žalios bangos veja viena kitą tai vienan kraštan, tai staiga, lyg ko atsidūrusios, puola kitan, tai verpetu savęs susiduria, tai atšoksta viena nuo kitos ir pasklysta plačioj dirvoj. Štai jos ritas prieš kalną, šoksta viena per kitą. Griūva ir vėl kelias, skubina, kad tik greičiau užlėktų. O ten nuo kalnelio nudrožė kiek tik siekt pakalnėn. (...) Saulės spindulys žvilgters pro debesų plyšį ir kad pavarys šešėlius apniukusius miškan! Išsineria, per laukus žiežirbomis sutryksta, baidos. Nepaslankūs šešėliai sugula, susislepia rugių ir vasarojaus vagose. Laukia, kol debesys nukovos saulę. Paskum atsitiesia, įsiremia ir vienu matu visą lauką aptemdo[24].

Jei Vaižganto kūryboje gamta tarnavo viso veikalo minčiai paryškinti, Žemaitės - kai kurioms socialinėms negerovėms iškelti ar pasakojimui įrėminti, Krėvės ir Šatrijos Raganos - bendrai nuotaikai sudaryti, tai Šeinius ja pasitarnauja jau visų pirma kaip priemone meno kūriniui sukurti, savo požiūriu toli peržengdamas tiek romantizmo, tiek realizmo, o vėlyvesniuose veikaluose ir kovos už tautiškumą bei nepriklausomybę ribas.

Madison, Wisconsin BIRUTĖ CIPLIJAUSKAITĖ

24 «Vasaros vaišės», *Vyskupas ir velnias*. Los Angeles, 1959, p. 188.

Oswald von Nell-Breuning, kuriam 1931 m. popiežius Pijus XI buvo pavedęs parengti enciklikos *Quadragesimo Anno* projektą, sako, kad visą Bažnyčios socialinį mokslą galima surašyti ant vieno piršto nago. Bažnyčia moko, kad žmogus yra Dievo paveikslas. Šios dieviškojo apreiškimo tiesos ir sveiko proto šviesoje yra išaugusi visa socialinė Bažnyčios doktrina apie neprilygstamą žmogaus asmens vertę, apie pusiausvyrą tarp žmogaus prigimties individualumo ir socialumo, apie žmogaus orumą ir jo pagrindines teises bei laisves. Tai nuolatinė visų socialinių enciklikų ir kitų socialinių Bažnyčios dokumentų tema. Apie žmogaus orumą, jo teises bei laisves ypač dažnai kalba popiežius Jonas Paulius II. Enciklikoje *Sollicitudo Rei Socialis* Šv. Tėvas pabrėžia, kad socialinis bei ekonominis vystymasis visai nebūtų vertas žmogaus, jeigu jis reikiamai neatsižvelgtų į pagrindines asmenines ir socialines, ekonomines ir politines asmenų ir tautų teises (33). Be žmogaus teisių respektavimo tikroji pažanga apskritai nėra galima (21). Siekiant pažangos, visa ko matas turi būti žmogus.

Panašūs tvirtinimai šiandien jau gana dažnai ir Lietuvoje pasigirsta oficialioje spaudoje, susirinkimuose, mitinguose. Tai yra sveiko proto, sveikos nuovokos, *common sense*, sveikos sąžinės balsas. Jis sutampa su popiežių balsu, aidinčiu iš socialinių enciklikų.

Popiežius Paulius VI enciklikoje *Populorum Progressio*, kviesdamas žmonių ir tautų santykiuose siekti visiško humanizmo, sako, kad tikra pažanga bus tik tada, kai ji apims «visą žmogų ir kiekvieną žmogų» bei kiekvieną tautą. Uždaras, siauras humanizmas, kuris apsiribotų tiktai materialine kai kurių žmonių ar žmonių grupių gerove, negalėtų atnešti laimės ir ilgainiui pasidarytų žmogaus priešu. Be abejonės, sako Paulius VI, žmogus gali pasaulį suorganizuoti ir be Dievo. Bet toks be Dievo suorganizuotas pasaulis galų gale visada nukryptų prieš žmogų (PP 42). Humanizmas be Dievo yra antihumaniškas. Tikrasis humanizmas gali būti tik tas, kuris yra atviras Dievui, kuris pripažįsta dvasinę žmogaus prigimtį ir jo tikrąjį pašaukimą.

VISUOTINIO TAUTŲ SOLIDARUMO ENCIKLIKA

Sollicitudo Rei Socialis pavadinome visuotinio tautų solidarumo enciklika. Žmonių tarpusavio priklausomybė tiek atskirose tautose, tiek pasaulinėje plotmėje vis plečiasi bei ryškėja. Į tai jau atkreipė dėmesį Jonas XXIII enciklikoje *Mater et Magistra* (63-64). II Vatikano susirinkimas buvo įsitikinęs, kad žmonija vis geriau pažįsta savo nedalomos vienybės ryšius (*Gaudium et Spes* 77). Žmonijos tarpusavio priklausomybės ir vienybės ryšiai yra raktas, be kurio negalėtume suprasti

Pauliaus VI ir Jono Pauliaus II socialinių enciklikų mokslo. Be abejonės, šita visuotinė priklausomybė turi savo ekonominę ir politinę dimensiją, pagrįstą tautų ekonominiais ir politiniais interesais. Tačiau enciklika *Sollicitudo Rei Socialis* už šio betarpiško intereso įžvelgia gilesnį moralinį teologinį šios priklausomybės ir solidarumo pagrindą. Visuotinė žmonių ir tautų priklausomybė ir solidarumas galutinai remiasi teologiniu faktu: asmenų bendradarbiavimu, jų solidarumu įvairiose plotmėse pagal Dievo planą žmoguje ir visuose žmonėse realizuojasi tasai «Dievo pavekslas», pagal kurį žmogus yra sukurtas. Popiežius gerai žino, kad solidarumo didžiausias priešas yra egoizmas tiek iš pavienių asmenų, tiek iš tautų pusės. Todėl labai svarbu, kad solidarumas būtų pagrįstas ne vien žmogiškais interesais, ne vien sociologinių bei ekonominių tyrinėjimų duomenimis, o tvirtais, nepajudinamais teologiniais pagrindais. Kas gali būti tvirtesnio ir pastovesnio, kaip krikščioniškojo tikėjimo tiesa, kad Dievas yra visų žmonių Tėvas ir kad visi žmonės yra tarp savęs broliai Jėzuje Kristuje, kad Šv.Dvasia gaivina ir stiprina kiekvieną žmogų? (40). Šios teologinės tikrovės šviesoje žmogus yra įpareigotas dėti visas pastangas, kad pasaulyje, visose tautose išnyktų bet kokia diskriminacija, kad pažanga apimtų «kiekvieną žmogų ir visą žmogų», kad žmonės ir tautos išsivaduotų iš «nuodėmės struktūrų», dėl kurių kaltės maža dalis žmonijos vis turtėja, o didžioji dalis patenka į vis didesnį, nenugalimą skurdą, kad išsivaduotų iš sugedusių režimų, iš tų «melo statinių», kurie pavergia žmones ir tautas, užkirsdami joms kelią į tikrą pažangą ir visuotinę gerovę (38).

«Bažnyčia pasitiki žmogumi», sako Jonas Paulius II. «Bažnyčia turi nenuilstamai skelbti, kad yra galima nugalėti kliūtis, kurios iškyla pažangos kelyje ir stiprinti pasitikėjimą tikruoju išsilaisvinimu». «Šiame kelyje Bažnyčia yra visiškai įsipareigojusi...» (47).

Norėčiau baigti invokacija, kuri dažnai nuskamba per Vatikano radiją Mišiose už Lietuvą: «Dieve, pažadink žmonių širdyse solidarumo dvasią, kad jie niekada neužmirštų savo brolių, kurie, kaip kasdieninės duonos, alksta tiesos, teisingumo ir laisvės. Tave meldžiame, išklausyk mus, Viešpatie!»

Roma VYTAUTAS KAZLAUSKAS

LITERATŪRA

JONAS PAULIUS II, *Sollicitudo Rei Socialis*, socialinė enciklika apie tautų solidarumą, 1987.XI.30, paskelbta 1988.II.20 *L'Osservatore Romano*. 1988, Nr. 42.

PAULIUS VI, *Populorum Progressio*, socialinė enciklika apie tautų pažangą, 1967.III.26, žr. *Acta Apostolicae Sedis* 59 (1967), p. 257-299.

pasitaiko nemažai, nors ir mėginta nuo jų išsigelbėti abiejų dalių pabaigoje pridėtuose «Pataisymuose nuklydimų»). Kaip pavyzdį čia galima paminėti žodį *atawjs* «ateivis»: *idant tawa iautis ir aſils atſilſetu ir tarnaites tawa ſunus/ ir atawjs atſigaiwintu* (II,425)[5]. Formą *atawjs* (aptinkamą *Postilėje* tik vieną kartą) greičiausiai reikia skaityti kaip *ataiwjs*: toks leksinis vienetas pateikiamas Lietuvių kalbos žodyno (toliau - LKŽ) t. I, p. 353 su vienu pavyzdžiu iš Bretkūno biblijos bei nuoroda dial., t.y. dialektizmas.

Klaidingai galėjo būti užrašytas ir žodis *kodimais* (taip pat pastebėtas tik vieną kartą), kurį turbūt reikia skaityti *kodylais* «gelsva kvepianti derva, vartojama smilkalams»: *patſai Diewas buwa priſakens Baßnicze Jeruſaleme ußweiſdeti/ kodimais/ affieramis/ ir pamokſlu* (II, 262). Toks leksinis vienetas (kodylas) yra pateikiamas LKŽ t. VI, p. 286; be to, ir pats Bretkūnas bent 5 kartus pavartoja šį žodį kitose *Postilės* vietose: *dowanoia iamu Aukſa/ kodila/ ir Mirrha* (I, 150); *potam ghi labai brangiomis dowanomis/ butent/ Aukſu/ kodilu/ ir Mirrhu/ apdowanoia* (I, 151); *koßnas ſawa dowana ipatei butu dawens/ wiens aukſa/ antras kodila/ treczias Mirrha* (I, 152); *koßnas bei aukſa/ bei kodila/ ir Mirrah Kriſtui dowanoia* (I, 153); *dowanoia iąm nemaßas/ bet wiſu brangiauſes dowanas/ kaip antai ira Aukſas/ kodilas ir Mirrhas* (I, 157).

Savotiška klaida galima laikyti ir rašybą *salna*: leksinis vienetas *salna* «kariuomenė», nors pavartotas Bretkūno bent 12 kartų (I, 200; II, 339; II, 340 × 2; II, 341 × 3; II, 343; II, 344 × 3; II, 346), nerandamas išėjusiuose LKŽ tomuose matyt vien dėl to, kad pradinė *s* pagal vokiečių kalbos rašybos taisykles čia vartojama vietoj *z*. Tokią interpretaciją patvirtina ir žodis *zokanas* «įstatymas», kurį Bretkūnas dažniausiai rašo su pradine *s* (plg. *ſokanas* I, 74; *ſokone* I, 216), nors retkarčiais ir su pradine *z* (*zokone* I, 406). Skaitant *salna* kaip *zalna*[6] (pvz.: *ir io ſalnos penkis tukſtantis wiru pamuſche* II, 339), jį būtų galima susieti su tarminiu žodžiu *zalnierius*[7] «kareivis» (skolinys iš lenkų k. zolnierz)[8], kurio vietoje Bretkūnas vartoja variantą su pradine *ž*, plg. *ßalnierius* (I, 184), *ꝛelnerei* (I, 385); norint paaiškinti tokį *Postilės* tekste esantį skirtumą *žalnierius* ~ *zalna*, būtų galima manyti, kad šie leksiniai vienetai atėjo per skirtingas tarmes ar skirtingais laikais.

---

5 Romėnišku skaičiumi žymimas Bretkūno *Postilės* tomas, arabišku - puslapis.

6 Tokį skaitymą siūlo ir minėtų Bretkūno *Rinktinių raštų* sudarytojai (žr. p. 375).

7 Žr. M. NIEDERMANN, A. SENN, F. BRENDER, A. SALYS. *Wörterbuch der litauischen Schriftsprache*. Heidelberg, 1932-68, t. V, p. 367.

8 Žr. E. FRAENKEL, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1962-65, t. II, p. 1288.

Dėl tos pačios priežasties (pradinė *s* rašoma vietoj *z*) LKŽ neįrašytas ir žodis *sotug* «greit, tuojau», randamas *Postilėje* vieną kartą: *ir tiek indiwinu liggu randaſe/ kaip nepatis/ daktaraj ſotug neβinnos* (II, 459). Skaitant *sotug* kaip *zotug*, šį žodį būtų galima susieti su Daukšos *Postilėje* aptinkamu *zotag*[9], turinčiu tą pačią reikšmę.

Be minėtų žodžių, neįtrauktų į LKŽ tik dėl klaidingos arba netinkamos jų rašybos, *Postilėje* pastebėta ir tokių leksinių vienetų, kurie skiriasi nuo žodyne pateiktųjų fonetinėmis ypatybėmis: *apiekinti, apiekimas* «apakinti, apakimas»; *grekiškas, griekiškas* «graikiškas»; *hoitmanas* «hetmonas»; *parafija* «parapija» (su ne visai aiškios darybos vediniu *parauianas* «parapijonis, parapijietis», II, 279; II, 517); *svietastis* «sakramentas».

Žodžiai *apiekinti* (*Postilėje* pasitaikantis 3 kartus: *ſchitaipo apiekin duſchiu neprietelius daug βmoniu* I, 99; *a piktaſis ſwiets Welino apiekintas* II, 426; *tu neimk balwu/ neſa ios apiækin reginczius* II, 502) bei *apiekimas* (aptinkamas vieną kartą: *girdeiom teipaieg daug iſch oʒidu/netikeiuſius ſchi Kriſtu tikru Diewo paβadetu Meſſioſchu eſſanti/ ir ghi iſch Welino appiekimo netiktai peikuſius/ bet ir nuβawinuſius* II, 5) turi bendrą kamieną *apiek-*: sekvencijos *ie* (besibaigiančios atvira *e*, kaip rodo cituota vieta II, 502) vartojimas vietoj įprastos *a* (*apak-*) gali būti aiškinamas tuo, kad priešdėlio *api-* galutinė fonema neišnyko (panašiai kaip Daukšos *Postilėje*: *urėdai βmogu apiakina*, p. 484), nes greičiausiai pradinė šaknies fonema (kaip tarminis variantas) vietoje *a* buvo *e*.

Bretkūno pavartotos formos *grekiškas* (*buwa raſchita oʒidiſchku/ Grekiſchku ir Latiniſchku βodʒiu* I, 338) bei *griekiškas* (*bet ira βodis Griekiſchkas* II, 431) galėjo atsirasti vokiečių kalbos (plg. *griechisch*) įtakoje.

Iš vokiečių kalbos (plg. *heuptmann*)[10] perimtas ir žodis *hoitmanas*, *Postilėje* aptinkamas 4 kartus: *nueies kalbeia ſu Wiruſeis Kunigais ir hoitmanais* (I, 357); *hoitmanas kuris pas Jeſu ſtoweia* (I, 391); *ir atwadines hoitmanna klauſe ghi* (I, 394); *ir tai iſch Hoitmanno iſchtires* (I, 394); tuo tarpu LKŽ t. III, p. 788 įrašytas leksinis vienetas yra skolinys iš lenkų arba baltarusių (plg. *hetman*) kalbų.

Aiškiai neaplietuvintas slavizmas (plg. lenkų *parafia*, baltarusių *parafija*) yra ir vieną kartą *Postilėje* randama forma *parafija*[11]: *taipo ir piktas mokitoias ne pro duris tikras ineit ing Baβnicʒe alba parafia* (II,

---

9 Žr. C. KUDZINOWSKI. *Indeks-słownik do* «Daukšos Postilė», Poznan', 1977, p. 457.

10 Dėl šito žodžio ir jo varianto *houbetmann* žr. F. SŁAWSKI, *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków, 1952-56, t. I, p. 419.

11 Plg. E. FRAENKEL, cit.veik., t. 1, p. 540.

L'odierno movimento nazionale per la liberazione e l'indipendenza della Lituania, la rinascita religiosa e nazionale del popolo lituano non ha nessun'altro scopo che eliminare «le strutture del peccato», ricostruire lo Stato di diritto e aprire la strada al vero progresso, di cui parla Giovanni Paolo II nell'enciclica *Sollicitudo rei socialis*.

LIETUVOS GYVENTOJŲ AUKOS IR NUOSTOLIAI

ĮVADAS

1939-1945 metų II pasaulinis karas ir 10-15 pokario metų žmonijai kainavo virš 35 milijonų gyvybių. Lietuva, kaip viena iš daugelio valstybių, pakliuvusi į karo sūkurį ne kaip karo dalyvė, bet kaip abiejų kovojančių imperialistų grobio objektas, buvo paliesta milžiniškų karo aukų ir nuostolių.

Ji sunkiai nukentėjo sovietų ir nacių okupacijose. Sovietų okupacijose nuo 1940 iki 1941 ir nuo 1945 iki 1953 ir 1959 metų apie 473.175 Lietuvos piliečių buvo sunaikinti ilgai trukusio okupanto genocido.

Lietuva ir nacių okupacijos 1941-1944 metais neteko 210.000 savo piliečių - 165.000 žydų tautybės asmenų ir 45.000 lietuvių. 45.000 žuvusių lietuvių sudarė trys pagrindinės grupės: ūkininkai, kurie nepajėgė įvykdyti jiems nacių užkrautų didelių maisto reikalavimų; darbininkai, prievarta išgabenti į Vokietiją darbams, nuo vergų darbo pabėgę, atsidūrę koncentracijos stovyklose ir ten žuvę; transportui bei sandėlių sargybai sugaudyti vyrai ir nusiųsti į pavojingas fronto pozicijas ir ten žuvę. 165.000 žydų buvo sunaikinti nacių holokaustu.

Genocidas, holokaustas keitė Lietuvos gyventojų skaičių, karo eigoje visą laiką kito ir teritorija. (Braižiniai 1 ir 2).

Žuvusių nuošimčiai yra apskaičiuoti dviem pagrindais: 1940 metų gyventojų skaičiumi - 3.081.289 ir 1959 metų gyventojų skaičiumi - 3.706.193, gautu su prielaida, esą karo nuostolių ir aukų nebuvę ir gyventojų skaičius didėjo natūraliu 1% prieaugiu.

Su ta prielaida 1959 metų pagrindu skaičiuojant, sovietinio genocido aukos Lietuvoje sudarė 473.176 asmenis, t.y 12,8% visų gyventojų. Naciai likvidavo 210.000 asmenų, t.y 5,6% visų gyventojų. Viso sunaikinta 683.175 asmenys, t.y 18,4% visų gyventojų.

Šis žuvusiųjų skaičius atitinka vieną penkiasdešimtąją dalį (2%) visų II pasaulinio karo eigoje žuvusiųjų skaičiaus. Tuo tarpu Lietuvos gyventojai sudaro tik vieną dvylikašimtąją (0,083%) viso pasaulio žmonijos dalį. Taigi Lietuvos karo aukų skaičius yra 24 kartus didesnis negu viso pasaulio karo aukų vidurkis.

ebrūsas (=abrūsas) «rankšluostis»: *bet ebruſa/ kuru Jeſaus galwa apwiſtita buwa/ iſchwida/ ne pas wirwes padeta* (I, 400);

ekrūtnykas (=akrūtininkas) «jūrininkas»: *kaip tatai βinna wiſſu didʒiauſei thie/ kurie ant wandenu pennaſſi/ buk ekrutnikai buk kitti kokie ſchipparus* (I, 199);

gliaudoti (plg. su *glaudoti*) «juokauti, linksmintis»: *ius ne gliaudoſite/ ne linkſmauſite ne dʒiaugſites* (II, 77); *ſu βmogumi gliaudoti/ iam dʒiaukſmu ir linkſmibe buti* (II, 408);

prarakunaine (=prarakuonainė) «prarakienė, pranašė»: *ir buwa prarakunaine Anna/ dukte Phanuela* (I, 114).

Tik su Bretkūno *Postilės* pavyzdžiais LKŽ užregistruotos ir tokios nesutrumpėjusios prieveiksmių formos, kaip *daugai* (=daug) «dideliu kiekiu, apsčiai»: *ir daugai kito graudina ir apſake ſwietui* (II, 242) bei *patlabai* (=patlab) «kaip tik dabar, ką tik»: *patlabai Mariai ſu Joſephu ir berneliu Baβnicʒoi eſant* (I, 118); *βmogutelis kurſai patlabai ſweikas geras ira/ tas neβinnos ikki wakaro tokſai paſſilikſens* (II, 477).

Dar kiti *Postilės* žodžiai, įrašyti LKŽ su citatomis tik iš Bretkūno raštų, gali būti sudaryti paties Bretkūno. Nepretenduojant į išsamesnį tokių naujadarų aptarimą, čia bus apsiribota tik vienu kitu pavyzdžiu.

Kraujogėda «kraujomaiša» yra sudurtinis naujadaras (kurio abu dėmenys yra daiktavardžiai), aptinkamas *Postilėje* tik vieną kartą: *ir Ponas Diewas tulas kartu ſwieta dėlei tos kraujogedos ſunkei karoiens ira* (I, 177).

Grasojimas «grasinimas, grūmojimas» yra lietuvių kalbos žodžių darybos pagrindu sudarytas priesagos vedinys: *nera nieko ſweiko ant mana kuno/ delei tawa graſoghimo* (II, 86).

Stojus «ilgio matas, varsna»: *eija tan diena ing mieſteli/ kuris buwa nug Jeruſalem ſcheſis deſchimts ſtoiu* (I, 402) yra aiškus skolinys (plg. lenkų *staje*), randamas LKŽ bei Frenkelio[19] duomenimis tik Bretkūno raštuose.

Šiame pranešime stengtasi aptarti kai kurias Bretkūno *Postilės* leksikos ypatybes ir jų vietą didžiajame Lietuvių kalbos žodyne: kaip matėme, ne vienas senųjų laikų žodis liko nepastebėtas šio fundamentalaus lietuvių filologijos veikalo rengėjų. Tai rodo, kad Bretkūno leksika dar laukia nuodugnaus tyrinėjimo: tiek naujadarų, tiek skolinių. Toks darbas būtų labai naudingas lietuvių leksikologijos istorijai.

Milanas, Italija BIRUTĖ ŽINDŽIŪTĖ-MICHELINI

---

[19] Žr. E. FRAENKEL, cit. veik., t. II, p. 911.

OSSERVAZIONI SUL LESSICO DELLA «POSTILLA» DI BRETKŪNAS NEL GRANDE DIZIONARIO DELLA LINGUA LITUANA

BIRUTĖ ŽINDŽIŪTĖ-MICHELINI

Riassunto

In questa comunicazione si prendono in esame alcuni aspetti lessicali della *Postilla* di Bretkūnas, importante testo della letteratura lituana antica.

Si inizia con l'analisi di quelle entità che non trovano riscontro nel grande dizionario della lingua lituana, classificandole in gruppi diversi, a seconda che la divergenza nei confronti dell'equivalente riportato nel grande dizionario della lingua lituana sia di carattere fonetico/fonologico oppure non si limiti al solo piano del significante. Tale analisi si basa sulla documentazione testuale, che viene riportata con precisione al fine di permetterne una verifica; tuttavia non è un'indagine esclusivamente filologica, non prescindendo dall'etimologia delle parole trattate.

Segue l'analisi di alcuni «bretkunismi» della *Postilla* registrati nel grande dizionario della lingua lituana.

LIETUVOS ISTORIJOS MOKSLŲ SEKCIJA

KUN. PROF. DR. PAULIUS RABIKAUSKAS, S. J.

NAUJAUSI LIETUVOS ISTORIJOS ŠALTINIŲ LEIDINIAI TĖVYNĖJE IR IŠEIVIJOJE

DR. RASA MAŽEIKA

PREKYBA IR TAIKA MIRTIES ZONOJE: PREKYBINĖS TAIKOS SUTARTYS TARP LIETUVIŲ IR KRYŽIUOČIŲ XIV A.

DR. MILDA DANYTĖ

VATIKANO IR LAISVOSIOS EUROPOS RADIJŲ LIETUVIŠKŲJŲ PROGRAMŲ SIEKIAI

Dr. Milda Danytė savo studijos *Vatikano ir Laisvosios Europos radijų lietuviškųjų programų siekiai* rankraščio nė po pakartotų paraginimų neatsiuntė.

NAUJAUSI LIETUVOS ISTORIJOS ŠALTINIŲ LEIDINIAI TĖVYNĖJE IR IŠEIVIJOJE

Ne pirmą kartą Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos suvažiavimuose kalbama apie Lietuvos istorijos šaltinius. Jau nuo pat Akademijos veiklos pradžios jausta, koks svarbus dalykas yra šaltiniai apie mūsų krašto praeitį ir kad institucija, kokia yra Mokslo akademija, turi laikyti vienu iš pirmaeilių uždavinių rūpintis jų išleidimu.

Pačiame I-jame Akademijos suvažiavime Kaune 1933 m. istorikas kan. Pranas Penkauskas kalbėjo apie «Lietuvos istorijos versmių leidimą»[1]. Praėjus 40 metų, IX-jame Akademijos suvažiavime, įvykusiame Bostono Jėzuitų universitete (Boston College), 1973 m. rugpjūčio 31 dieną aš vėl bandžiau pajudinti tą reikalą savo pranešimu apie «Lietuvos istorijos šaltinių leidimą»[2]. Progą tam davė tuomet neseniai pasirodęs naujos, moksliniam šaltinių leidimui toną ir vietą duoti galinčios serijos *Fontes Historiae Lituaniae* pirmasis tomas, skirtas Vilniaus ir Žemaičių vyskupų apie savo diecezijų padėtį į Romą pasiųstiems pranešimams[3].

Pakartojęs jau kan. Penkausko konstatavimą, kad «Lietuviško istorijos versmių leidimo reikalo toliau atidėlioti negalima, nes jis jau šiandien darosi opus ir žada būti dar opesnis»[4], ir priminęs Penkausko įsakmų reikalavimą, kad tai būtų «viešas ir tautiškas darbas», kuriam «tegali vadovauti rimčiausia ir atsakinga tautos institucija»[5], savęs klausiau: «Ką daryti, kad šaltinių leidimas paspartėtų, neitų vien tik vėžlio žingsniu?»[6] Siūliau, pirma, kad tuo reikalu susirūpintų visos mūsų išeivijoje pagrindinės institucijos, o ne vien LKM Akademija; t.y., ir Pasaulio Lietuvių Bendruomenė, ir ALTA, ir VLIKas, ir Lietuvių Fondas, - kiekvienas prisidėtų pagal savo paskirtį ir padėtų sudaryti sąlygas, kad Lietuvos

---

1 *Suvažiavimo darbai, 1933 m.* Redagavo J. ERETAS. Kaunas, 1935 (fotomechaniškas perspaudas Romoje 1973 m.), p. 359-392.

2 *Suvažiavimo Darbai* IX. Roma, 1982, p. 147-155.

3 *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae, I: Dioeceses Vilnensis et Samogitiae.* Redegit P. RABIKAUSKAS (Fontes Historiae Lituaniae, 1). Roma, 1971.

4 *Suvažiavimo Darbai, 1933 m.*. p. 389.

5 Ten pat, p. 390.

6 *Suvažiavimo Darbai* IX. p. 154.

šaltinių leidimas rimtai pajudėtų į priekį. Siūliau taip pat antrą dalyką: surasti ir paruošti tam darbui pajėgių ir kompetentingų talkininkų, darbingų mūsų krašto istorijos aplamai ir tos istorijos šaltinių specialiai tyrinėtojų[7].

Praėjo 15 metų. Ar kas į tuos siūlymus atsiliepė? O gal tai liko vien tyruose šaukiančio balsas?

Reikia pripažinti, kad per tą laiką minėtoji šaltinių serija paaugo dviem nemažesnės reikšmės ir, palyginus su pirmuoju, gerokai stambesniais tomais. Viename paskelbti kitų su Lietuvos praeitimi susijusių diecezijų, būtent: Lucko, Smolensko, Mogiliovo, Minsko, Vygrių, Seinų ir Livonijos-Piltenės (arba Kuršo), vyskupų pranešimai į Romą apie jų vadovaujamas vyskupijas. Šis tomas išėjo 1978 metais[8]. Kitas tomas, *Codex Mednicensis*, t.y. Žemaičių vyskupijos dokumentų rinkinio I dalis, pasirodė 1984 metais[9]. Antroji šio *Codex Mednicensis* dalis turėtų irgi netrukus išeiti. Tai yra jau nemažas laimėjimas, ir išleistais tomais galime vertai džiaugtis ir didžiuotis. Tačiau publikavimo tempas, manyčiau - per lėtas. Būtų idealu, kad jei kas dveji treji metai galėtume išvysti naują šaltinių tomą.

Gal dar didesnė bėda - tai ligšiolinio, kad ir lėtoko, *Fontes Historiae Lituaniae* publikavimo tęstinumas. Tebedirba tie patys senieji ir kasmet vis labiau senstantieji, didžiausią savo laiko dalį kitiems užsiėmimams - nes reikia iš ko nors pragyventi - turintieji skirti lietuviai istorikai. Lig šiol neatsirado nė vieno jaunesnio, tokiam darbui rimtai pasiruošusio talkininko. Niekas iš jaunųjų lietuvių istorikų rimtai nesisiūlė pasinaudoti anuomet Bostone mano iškelta idėja stažuotis kurį laiką Romoje, čia prisidėti prie šaltinių išleidimui paruošimo ir drauge pačiam tobulintis vaisingesniam profesiniam darbui. Ir jei tuomet sakiau, kad per 18 Bažnyčios istorijos fakultete darbo metų nemačiau savo paskaitų auditorijose nė vieno lietuvio studento, tai dabar galiu papildyti, jog ir per sekančius 15 metų nebuvo nė vieno lietuvio, kuris čia būtų studijavęs istoriją. O tuo tarpu, pavyzdžiui, lenkų beveik kasmet yra vienas kitas.

Lietuvos istorijai, ypač jos senesniajam laikotarpiui tyrinėti čia pas mus istorikų stygius, žinoma, turi savo priežasčių. Iš mokslus einančių jaunuolių ir jų šeimų pusės, aišku, daug veikia materialiniai išskaičiavimai, ypač noras užsitikrinti ateityje darbą ir pragyvenimą. Lietuvos is-

---

7 Ten pat, p. 154-155.

8 *Relationes status dioecesium Magni Ducatus Lituaniae*, II. Red. P. RABIKAUSKAS (Fontes Historiae Lituaniae, 2). Roma, 1978.

9 *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, I. Collegit P. JATULIS (Fontes Historiae Lituaniae, 3). Roma, 1984.

torijos specialistas vargiai galės svetimuose kraštuose vien iš savo tos specialybės pragyventi. O inžinieriams, medikams ir kitiems panašiems daug lengviau atsidaro durys į darbą ir į saugiau užtikrintą ateitį. O jei kas nors ir ryžtasi rinktis istorijos studijas, gyvendamas užjūriuose ir drauge veikiamas laiko srovės, yra lyg priverstas gilintis į naujausius laikus, nes tik apie tai gali rasti gyvenamajame krašte tyrinėjimui pakankamai šaltinių. Daugiausia dėl tos priežasties kone visi jaunesni istoriko darbą dirbantieji lietuviai yra naujausių laikų Lietuvos istorijos specialistai.

Apie tai, kas vyko seniau, visą laikotarpį iki pat XIX amžiaus, daug patogiau studijuoti Europoje. Yra, tiesa, tam ir išimčių. Su visais mūsų tautos praeitim besidominčiais norėčiau pasidžiaugti čia esančios daktarės Rasos Mažeikaitės ryžtu ir ištverme. Sunkiose sąlygose ji neišsigando atsiradusi prieš stačią ir sunkiai prieinamą kalno viršūnę, ant kurios jai reikėjo užkopti, norint įgyti Rytų Europos vėlyvųjų viduramžių istorikės specialybę. Su neeiliniu atkaklumu ji įveikė visas kliūtis ir belieka jai tik linkėti, kad galėtų sėkmingai panaudoti studijų metais įgytas žinias ir vertai bei deramai atstovauti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pirmųjų veiklos šimtmečių istorijai.

Nemažai kliudo istorikams, ypač senesniųjų laikų Lietuvos istorijos tyrinėtojams, įvairios kalbos, kurių pakankamai nemokant, negalima sąžiningai ir išsamiai nagrinėti daugelio tos istorijos aspektų. Istorikas, kuris gilinasi į XIII-XVI amžių Lietuvos istoriją, privalo laisvai vartoti ne tik lotynų bei senąją rusų arba, tiksliau sakant, LDK kanceliarinę slavų kalbas, bet ir viduramžinę vokiečių kalbą, kuria yra parašyti svarbūs kryžiuočių ordino šaltiniai. Daug vėlesniųjų amžių šaltinių liks neprieinami tam, kuris nemokės lotynų bei lenkų kalbų. Aplamai, nagrinėjant bet kurį Lietuvos istorijos laikotarpį, privalu susipažinti, ką yra tyrinėję, aprašę ir išleidę mūsų kaimynai: lenkai, vokiečiai, rusai; kitaip sakant, reikia mokėti bent skaityti ir suprasti lenkų, rusų ir vokiečių kalbomis parašytas knygas ir straipsnius. Šitie reikalavimai, prisidedant dar gyvenimo sąlygoms, ir atgraso daugelį nuo nemažo vargo ir triūso, kurį tenka pakelti, kol pasiekia (pasiliekant prie viršminėto palyginimo) mokslo kalno viršūnę, - nors iš tikrųjų tas vargas ir triūsas nėra jau tokie baisūs, ir, vis aukščiau kylant, vis platėjant akiračiui, atsiranda ir savotiška paguoda, ir vis didėjantis pasitenkinimas.

Žvelgiant konkrečiai į *Fontes Historiae Lituaniae* leidimo organizavimą, atsiranda dar vienas stabdys. Neturime kan. Penkausko reikalautos «rimčiausios ir atsakingos tautos institucijos», kuri tam darbui vadovautų. Tiesa, tuo reikalu atidžiai rūpinasi LKM Akademijos centro valdyba, ypač jos dabartinis pirmininkas. Bet tai vienas iš daugelio

Akademijos uždavinių ir rūpesčių. Reikėtų *ad hoc* komisijos, kuri būtų atsakinga už serijos leidinių mokslinį lygį, planuotų ir vykdytų publikuotinų šaltinių leidimą, ieškotų ir ruoštų galinčius prie to darbo prisidėti mokslinius bendradarbius.

Buvo kadaise čia Romoje gana veikli šios Akademijos Istorijos mokslų sekcija. Susirinkdavo penki, šeši, o kartais ir dar daugiau istoriją tyrinėjantys ar ja besidomintys lietuviai, būdavo skaitomi pranešimai apie dalyvių ruošiamas studijas, lankytus archyvus ir juose užtiktą Lietuvą liečiančią medžiagą, aptariami pasirodę Lietuvos istorijos temomis svarbesni veikalai. Ten ir kilo Lietuvos istorijos šaltinių leidimo sumanymas, ten buvo tariamasi apie darbo vykdymą. Tai įvyko prieš 25 ir daugiau metų, kai dar buvo gyvas prof. Z.Ivinskis, kai Romoje gyveno ištisa grupė istoriją studijuojančių ir šioje srityje besidarbuojančių lietuvių. Mirus prof. Ivinskiui, nebesusitarta dėl bendros veiklos, sumažėjo Romoje galinčių susitikti narių skaičius, ir tie patys paskendo savo pačių darbuose bei rūpesčiuose.

Tokio reikalų tvarkymo be jokios redakcinės kolegijos rezultatas yra tas, kad šaltinių leidimas tapo tojo, kuriam pavesta ruošti leisimą tomą, privatus dalykas. *Fontes Historiae Lituaniae* III- jo tomo rankraštis dar buvo parodytas bent centro valdybos pirmininkui, o jau IV-ojo tomo, kuris, kiek girdėjau, jau spaustuvėje, niekas nematė nei rankraščio, nei teksto korektūrų. Akademijos vadovybė gaus tiktai iš spaustuvės išlaidų sąskaitą ir jau išspausdintos knygos kelių šimtų egzempliorių tiražą, kad jį išsiuntinėtų užsisakiusiems ir likusius sukrautų į sandėlį.

Kad vienas asmuo susideda ant pečių visą kokio nors veikalo paruošimo ir išleidimo naštą, gali būti ir dažnai yra pozityvus reiškinys: operatyviau atliekamas darbas, lengviau ir vieningiau išsprendžiamos publikacijos metodinės problemos, didesnis pasitenkinimas gerai pavykusiu šaltinių leidiniu. Tačiau ši praktika nėra be pavojų, ypač kai pradedama lengvai žiūrėti į mokslinio metodo reikalavimus ir dėl to nukenčia leidinio kokybė bei ima smukti atlikto darbo mokslinė vertė. Ypač šaltinių publikacijų, kurias turi naudoti ir istorijos tyrinėtojai, nes nėra geresnių, nors jose ir yra žymių trūkumų; tačiau negalima tvirtinti, kad jos būtų patikimi, pakankami, aukšto lygio šaltinių leidiniai. Prisimenu, kartą istorikų simpoziume, kažkam paminėjus bazilionų Romoje išleistus Ukrainą ir Baltgudiją liečiančius šaltinius, kiti tik nusišypsojo, - reiškia, neverta apie tai nė burnos aušinti.

Baigiant svarstyti mūsų istorijos šaltinių leidimo reikalus, manyčiau, yra svarbu:

Pirma, kad *Fontes Historiae Lituaniae* serija rūpintųsi, ją leistų ir už jos mokslinį lygį atsakytų speciali iš kompetentingų asmenų sudaryta

redakcinė kolegija. Tai yra toks natūralus dalykas, visur priimtas ir vykdomas, jog reikia stebėtis, kodėl tokios redakcinės kolegijos lig šiol nebuvo.

Antra, reikia ką nors daryti, kad mūsų išeivijos institucijos ir visuomenė tvirtai įsisąmonintų, jog istorijos šaltinių leidimas yra «viešas ir tautiškas darbas», kaip skelbė kan. Penkauskas. Jau 1893 m. rašė Pranas Mašiotas: lietuvius pripažins tauta lygiai su kitomis tautomis, «kada bus l i e t u v i š k a literatūra, l i e t u v i š k a s mokslas, l i e t u v i š k a dailė»[10]. Nesunku suprasti, jog į tai įeina ir l i e t u v i š k i praeities šaltinių leidiniai. 'Lietuviški' reiškia ne tai, kad mūsų garbingosios praeities liudininkai - dokumentai, aktai, laiškai ir kiti šaltiniai - būtų išversti į lietuvių kalbą, o pirmiausia tai, kad patys lietuviai juos paruoštų išleidimui, patys lietuviai mokslo pasauliui pristatytų, patys lietuviai juos paaiškintų. Dar ir šiandien lietuviui istorikui nejauku, kai svetimtaučiams, kurie domisi, pavyzdžiui, Vilniaus istorija, jis nieko rimto iš šaltinių negali nurodyti kaip tik tai, ką yra išleidę lenkai arba rusai. Lietuvos istorijos šaltinių leidimas turi būti «viešas, tautiškas darbas»; to reikalauja mūsų pačių savigarbos jausmas. Dėl to šį darbą kaip tik mūsų visuomenė turėtų visokiais būdais skatinti ir remti.

Reikėtų, trečia, rimtai pasvarstyti, ar nebūtų galima pradėti jau dabar leisti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltinius. Čia pirmiausia reikėtų kreipti dėmesį į šaltinius iš ikivytautinio laikotarpio, nes po to yra išlikusios Lietuvos Metrikos knygos, kurių išleidimą svarsto ir jau nuo 1980 metų rimtai ruošia Sovietų Sąjungos, Lenkijos, Lietuvos ir Baltarusijos Istorijos institutai. Jie sutarė, kad sovietų istorikai paruoš ir išleis senesniąsias, rusiškomis raidėmis (kirilica) rašytas Lietuvos Metrikos knygas, kaip serijos «Russkaja istoričeskaja biblioteka» tęsinį[11], o Lenkijoje, naujoje serijoje «Metryka Litewska» bus publikuojami tekstai lotyniškomis raidėmis (lotynų arba lenkų kalba). Varšuvoje jau pasirodė šios serijos I tomas, skirtas Lietuvos Metrikos knygai «Księga Sigillat» iš 1709-1719 metų[12]. Knygos rankraštinis originalas saugomas Varšuvoje,

---

10 Cituota iš kn.: *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.)*. Vilnius, 1987, p.197.

11 Serija «Russkaja istoričeskaja biblioteka», kurią leido Peterburgo archeografijos komisija, ėjo 1872-1927. Jos tomuose 20, 27, 30, 33 (Peterburg 1903-1915) išleista dalis Lietuvos Metrikos knygų. Plg. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* IX. Vilnius, 1982, p. 588.

12 *Metryka Litewska: Księga Sigillat 1709-1719*. Opracował ANDRZEJ RACHUBA. Warszawa, 1987. Žr. recenziją: *Voprosy Istorii*. 1988/IX, p. 167-168 (S. V. Dumin); plg. taip pat Z. IVINSKIS. «Lietuvos Metrika»: *Liet. encikl.* XVI. Chicaga, 1958, p. 135-137; E. BANIONIS. «Lietuvos Metrika: tyrimų problematika»: *Mokslas ir gyvenimas*. 1987/VI, p. 10-11.

Radvilų archyve, kuris yra Centriniame Senųjų Aktų Archyve (Archiwum Glowne Akt Dawnych). Į tą knygą surašyti, nurodant datą ir glaustą turinį, dokumentai, kurie buvo patvirtinti oficialiu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės antspaudu. Šį neseniai lenkų išleistą tomą paruošė Andrzej Rachub, bet jo redaktorium nurodytas žinomas Lietuvos istorijos tyrinėtojas, Varšuvoje gyvenantis profesorius Tadeusz Wasilewski. Visą Lietuvos Metrikos išleidimą tvarkančiame redakciniame komitete, į kurį įeina 8 lenkai ir 11 rusų, nurodomi ir 5 lietuviai istorikai: D. Butėnas, M. Jučas, J. Jurginis, S. Lazutka ir B. Vaitkevičius. Kaip ir kiek šie lietuviai istorikai įsijungia į Lietuvos Metrikos išleidimą, man šiuo metu nežinoma. Be abejo, tai ilgai užtruksiąs, daug darbo pareikalausiąs, daugybę tomų apimsiąs projektas. Vieniems lietuviams jis tikriausiai būtų neįvykdomas. Kitiems su mūsų pagalba tą istorinę medžiagą išleidus, vėliau galėsime ir mes patys iš ten pasirinkti svarbiausius dokumentus ir juos paskelbti Lietuvos istorijos šaltinių rinkiniuose.

Kitas galimas išleisti didelės reikšmės mūsų krašto istorijai objektas būtų dokumentacija apie Vilniaus vyskupiją. Lenkai jau prieš 40 metų išleido vieną tomą *Codex ... Vilnensis*, redaguotą patyrusių istorikų, Wł. Semkowich ir J. Fijalek[13]. Jame paskelbta dokumentacija teliečia pirmuosius 120 vyskupijos veiklos metų (1387-1507), ir tomas nėra visiškai užbaigtas: trūksta mokslinio įvado, trūksta tokiam leidiniui būtinų asmenvardžių ir geografinių vardų rodyklių. Be to, pačiuose išleistuose tekstuose yra nemažai klaidų, kurioms ištaisyti ir tekstams papildyti jau patys autoriai paskyrė 43 puslapius (psl. 729-771). Kitų taisytinų vietų teko ir vėliau sutikti. Iš vieno lenko profesoriaus girdėjau, kad esanti paruošta antroji to 'kodekso' dalis. Jos rankraštis esąs saugomas Krokuvoje. Lenkams dabartiniais laikais nesą galimybių tęsti jo leidimą, nes nepatiktų 'vyresniajam broliui', kam jie užsiimą Vilniaus reikalais. Jei LKM Akademija panorėtų išspausdinti antrąją dalį tokią, kokia ji paruošta, t.y. su lenkiškais paaiškinimais, lenkui specialistui ją redaguojant, manau, galėtume be didelio vargo gauti rankraštį. Bet, mano nuomone, reikėtų mums patiems lietuviams persispausdinti I-jį tomą, perredagavus jo lenkiškus paaiškinimus į mūsų serijoje vartojamą lotynų kalbą. Tuomet gal ir būtų daugiau vilčių gauti medžiagą taip pat ir jo tęsiniui.

Bet visam tam reikia, ketvirta, išsiugdyti gerų talkininkų. Manau, galėtų atsirasti gabių jaunuolių, turinčių pašaukimą darbui, kuris reikalauja plataus bei įvairiapusiško pasiruošimo ir neneša didelės materialinės naudos, bet gali būti nemažu dvasinio pasitenkinimo šaltiniu. Sumateria-

---

13 *Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis.* I: *1387-1507*. Wydali J. Fijalek i Wł. Semkowicz. Kraków, 1938-1948.

lėjusioje išeivijoje gal ir nebūtų lengva tokį surasti. Bet, reikia manyti, jog tėvynėje netrūksta kilnių, aukotis bei dirbti nebijančių ir sykiu gabumais apdovanotų jaunuolių, kurie lengvai pramoktų reikalingų svetimų kalbų ir greitai pritaptų prie didelės koncentracijos reikalaujančio leidybinio darbo. Bet apie tai bus galima konkrečiai galvoti ir kalbėti, kai turėsime vienokią ar kitokią fundaciją, ar pakankamų pašalpų bei aukų, kurios pastoviai užtikrintų leidybinės veiklos galimumus. Viskas čia kažkaip susipina į vieną kamuolį. Kai bus veikli redakcinė kolegija, kai lietuvių visuomenė žinos apie jos planus ir veiklą, tai daugiau kas tuo darbu susidomės, prie jo prisidės, jį parems. Reikia tiktai imti ir nuo ko nors pradėti.

Bet gal kas nors ims man prikaišioti: skelbi, jog šaltinių leidimas visų lietuvių, visos tautos reikalas, ir ignoruoji tai, kas šiuo atžvilgiu yra padaryta ir daroma tėvynėje. Juk ten jau seniai išleisti net keturi stambūs tomai, pavadinti *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*[14]. - Bet jau pats jų pavadinimas sako, jog tai ne lietuvių tautos, tokios, kokia ji yra, o susovietintos Lietuvos istorijos šaltiniai. Tai reiškia, leidinyje nerasi visos reikalingos dokumentacijos apie mūsų tautos praeitį, kokia ji iš tikrųjų buvo, bet tiktai tai, ko sovietų valdžia, ko okupantas iš Maskvos panorėjo, kad būtų buvę. Visi matome, kad «baltų dėmių» Lietuvoje išleistose knygose, paskelbtuose veikaluose pilna ne tik ten, kur aprašomi istoriniai įvykiai, bet ir pačiuose istorijos šaltinių leidiniuose. Minėtuose šaltinių tomuose ne visų dokumentų duodamas ištisas tekstas, dažnai praleistos su religija, su Bažnyčios veikla susijusios vietos, nebent kur būtų prasiskverbusi religijos pajuoka ar kritika, iščenzūruoti rusus neigiamai paliečią sakiniai ar išsireiškimai, ir t.t., ir t.t. Antra vertus, nereikalingai sudėta viskas, ką tik kur pasakė ar padarė komunistų partija ar atskiri jos nariai. Visa publikacija - žemiausios, kokia tik gali būti, kategorijos, labai toli nuo mokslišky standartų, nors ji išleista Mokslų akademijos iniciatyva ir jos priežiūroje. Viskas duota vien tik lietuvių kalba, kai tų šaltinių originalai rašyti dažniausiai kitomis kalbomis, ir moksliniam kiekvieno šaltinio naudojimui būtina žinoti, kaip išsireikšta pačiame originale. Reikėjo paklusti tam, kuris partijos paskirtas diktavo savo nemokšiškus reikalavimus, kaip kokias dogmas. Kai 1977 m. Paryžiuje istorikų susitikime buvo kalbama apie lygiai tokią pat istorijos šaltinių leidimo «techniką» komunistinėje Rumunijoje, vienas į Vakarus pasitraukęs rumunas tiesiog ir rėžė: «Vieną kartą reikia pasakyti tiesą: įsigalėjus komunistų valdžiai, jie panoro paglemžti į savo rankas ir visą kultūrinę veiklą. Patys neturėdami pakankamai kultūrininkų, parinko keliasdešimt sau ištikimų agronomų,

14 *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, I-IV. Vilnius, 1955-1965.

Patikimiausieji yra fotostatiniai leidiniai, jei ne tiesiogiai istorijos, tai kalbos, literatūros ar lietuvių teisės praeityje šaltiniai. Visų čia neminėsiu. Užtenka prisiminti Sirvydo žodyną[20], Slavočinskio giesmyną[21], Prūsų kalbos paminklus[22], Prūsų valdžios skelbimus[23], o ypač puikias ir, galima vadinti, prabangias Pirmojo Lietuvos Statuto trijų svarbiausių nuorašų spalvotas faksimiles[24]. Kas šiuos ir kitus panašius, mano nepaminėtus, leidinius turi, tam nereikia leisti brangaus laiko archyvuose ar bibliotekose; mūsų kultūros istorijai svarbias knygas ar kodeksus jie turi savo namuose. Gal tiktai Pirmojo Lietuvos Statuto faksimilių atveju jau per daug to gero? Būtų užtekę paprastų juodu ant balto tekstų reprodukcijų. Ir pirmajame tome tokia smulkmeniška paleografinė analizė[25] yra savyje užsisklendžianti įmantrybė be didesnės pažintinės naudos. Viskas čia dailiai, gana ryškiai parašyta ir skaitant nekelia problemų. Tais laikais jau visur paplitus spausdintam raštui, kaip knygų skleidimo priemonei, paleografijos mokslas nebekreipia tokio dėmesio į ranka rašytus tekstus, kaip kad į viduramžiais žinomus knyginius raštus arba ir toliau kanceliarijose ruošiamiems dokumentams vartojamą rankraštį. Tačiau minėtajame Lietuvos Statuto leidinyje, jei gero ir per daug, jis nepadarė nieko blogo, nebent kad gana brangiai atsėjo pačių tomų paruošimas ir išleidimas.

Yra Lietuvoje ir kitų gerų, nefotografuotinių, o paprastai spaustuvėje išspausdintų šaltinių leidinių. Kol dar gyveno Konstantinas Jablonskis, jo paruošti dvarų inventoriai, svarbūs Lietuvos ūkio ir gyvenviečių istorijai šaltiniai, buvo leidžiami maždaug laikantis tarptautinių standartų[26]. Vėliau, matyt, pasiduota Maskvos «agronomiškam» vadovavimui. Ilgoką laiką bandyta visiškai be reikalo imituoti kiekvieną originale rastą rašto detalę: ilgąjį 's', 'ß' formą, įvairius diakritiškus ženklus ant balsių. Prie šaltinių originalia kalba pradėta skelbti drauge ir lietuvišką vertimą. Taip

---

20 *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas: Dictionarium trium linguarum.* Vilnius, 1979.

21 S. M. SLAVOČINSKIS. *Giesmės tikėjimui katalickam priderančios, 1646.* Fotografuotinis leidimas, paruošė J. LEBEDYS. Vilnius, 1958.

22 *Prūsų kalbos paminklai.* Vilnius, 1966.

23 *Prūsijos Valdžios Gromatos, Pagraudenimai ir Apsakymai Lietuviams Valstiečiams.* Vilnius, 1960.

24 *Pirmasis Lietuvos Statutas.* I, 2: *Dzialinskio, Lauryno ir Ališavos nuorašų faksimilės.* Vilnius, 1985.

25 *Pirmasis Lietuvos Statutas.* I, 1: S. LAZUTKA, E. GUDAVIČIUS. *Paleografinė ir tekstologinė nuorašų analizė.* Vilnius, 1983.

26 *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais,* I: *XVI-XVII amžiai,* sudarė K. JABLOSNSKIS. Vilnius, 1959; II: *XVIII amžius.* Surinko R. JASAS ir J. ORDA. Vilnius 1961; *Lietuvos inventoriai (XVII a.): Dokumentų rinkinys.* Sudarė K. JABLONSKIS ir M. JUČAS. Vilnius, 1962.

iš aukštesnio mokslinio lygio nusileista žemyn į populiarią plokštumą. Nes jei istorijos tyrinėtojai nebesupranta, kas parašyta originaluose, ir pernelyg naudojasi jų vertimais, dažnai kuria istoriją, kokios iš tikrųjų nebuvo. Iš paskiausiai Lietuvoje, bent kiek man žinoma, išleistų istorijos šaltinių: Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a.[27], Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai[28], Raganų teismai Lietuvoje[29], tik pastaroji knyga neverčia visų publikuotų tekstų į lietuvių kalbą. Vertimo čia mažiau ir reikėjo, nes teismų aktai rašyti rusų arba lenkų kalbomis. Be to, čia kiekvienam išleistam dokumentui pradžioje duotas lietuvių kalba jo turinys, kartais gana išsamiai išdėstytas. Tokia tvarka daug kur įprasta ir naudinga tiems, kurie tais šaltiniais naudojasi. Tiktai čia reikėjo tuos lietuviškus atskirų aktų ar dokumentų turinio aprašymus techniškai išreikšti kiek skirtingu (suglaustesniu, smulkesniu arba kitokios rūšies) nuo pačių dokumentų tekstų šriftu, kad tuojau matytųs, kur šaltinis ir kur tiktai jo interpretacija. Žemina Lietuvoje išleistų šaltinių kokybę labai dažnais atvejais jokių paaiškinimų nebuvimas apie tekste pasitaikančius asmenis bei vietoves, apie retesnius išsireiškimus, ne visiems žinomus įvykius ir pan. Šaltinius išleisti rimtai pasiruošęs istorikas visuomet geriau mato, kas buvo tie, apie kuriuos šaltinyje kalbama, kaip visa tai įvyko, kaip reikia suprasti iš pirmo žvilgsnio neaiškias teksto vietas. Iš aukščiau minėtų naujausių šaltinių leidinių trečiajame (apie raganų teismus) paaiškinančių išnašų visiškai nėra, tačiau tai bent iš dalies išlygina išsamus kiekvieno dokumento pristatymas. Leidinyje apie popiežių bules yra viena kita išnaša, bet toli gražu nuo to, ko pageidautų tyrinėtojai. Daugiau paaiškinimų yra Vilniaus akademiją liečiančiame leidinyje, bet jie duodami tiktai lietuviškam tekstui ir, labai nepatogiai, visi nugrūsti į knygos galą; kai reikia, daug vargo juos surasti.

Leidiniuose apie popiežių bules ir Vilniaus akademiją visi lotyniški tekstai yra ištisai išversti į lietuvių kalbą. Tačiau jie pateikti skirtinga tvarka. Kai po kiekvienos bulės tuojau seka, pakartojant eilės numerį, jos vertimas į lietuvių kalbą, Vilniaus akademijos vizitatorių memorialuose pirma išspausdinta visa tai, ką norėta išleisti lotyniškai, po to seka vertimai į lietuvių kalbą. Turiu pasakyti, jog reikia turėti nemaža kantrybės, norint surasti to paties memorialo ir lotynišką tekstą, ir lietuvišką vertimą, - ypač dėl to, kad Lietuvoje, atrodo, dar nežinoma, kas yra kiek-

---

27 *Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a.*. Sudarė P. PAKARKLIS. Vilnius, 1987.

28 *Vilniaus Akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai*. Sudarė E. ULČINAITĖ ir A. ŠIDLAUSKAS. Vilnius, 1987.

29 *Raganų teismai Lietuvoje*. Parengė K. JABLONSKIS ir R. JASAS. Vilnius, 1987.

viename puslapyje žymimas 'puslapio titulas' (itališkai: 'titolo corrente'; angliškai: 'heading title')[30]. Jei leidinys pretenduoja į šiokį tokį mokslinį lygį, būtina dėti originalų tekstą ir jo vertimą šalia vienas kito, kad istorikas tyrinėtojas galėtų tuoj pat vieną su kitu palyginti. Taip daroma rimtuose šaltinių leidiniuose Europoje ir kitur. Yra trys galimybės: a) lyginiame puslapyje (kairėje) yra originalus tekstas, čia pat nelyginiame puslapyje (dešinėje) - atitinkamas jo vertimas; tai dažniausiai vartojamas būdas; b) abu tekstai tame pačiame puslapyje: vienas aukščiau, antras žemiau; apatinis tekstas spausdinamas smulkesniu šriftu; katra kalba tekstas yra viršuje, priklauso nuo to, kurį iš dviejų, originalą ar vertimą, norima leidinyje labiau pabrėžti; 3) galima ir tą patį puslapį padalyti į dvi skiltis; vienoje būtų originalus tekstas, antroje - atitinkamas vertimas; bet šis būdas tinka daugiau atvejams, kai spausdinamas tiktai vienas kitas dokumentas.

Aukščiau minėjau, kad istorikas, naudodamasis pernelyg šaltinių vertimais, gali sukurti tokią istoriją, kokios iš tikrųjų nebuvo. Kitaip sakant, su vertimu reikia elgtis atsargiai, nes neretai jame ne viskas tiksliai, taip kaip originale, pasakyta, perduodama, o kartais gerokai iškreipiama arba, originalo nesupratus, tiesiog klaidingai pasakoma. Komunistinė valdžia okupuotoje Lietuvoje, deja, išgujo iš mokyklų lotynų kalbą. O ji vienaip ar kitaip prisidėdavo prie žmonių kultūrinimo. Mums, lietuviams, lotynų kalba yra tiesiog būtina; kaip viena iš seniausių indoeuropietiškų tautų, mes galime geriau pažinti ir suprasti savo kalbos formas ir struktūrą, jas palyginę su lotynų bei graikų kalbos formomis ir struktūra. Tikėkimės, kad dabar, persitvarkymo vėjams pučiant, atsakingieji vadovai supras, kad ne pačiu išmintingiausiu keliu eita. 'Liepė kur tai sukti vadovaujantis pirštas, ir ten visi lietuviams užkrauti vadovai, vargšai, paknopstomis ir puolė' - parafrazuoju vieną neseniai Lietuvoje ištartą posakį[31]. Komandiruoto nuosmukio Lietuvoje išdava yra ta, kad šiandien mažai kas teįstengia naudotis lotyniškai parašytais istorijos šaltiniais. Net tie, kuriems lotynų kalba turėtų įeiti į profesinio išsilavinimo pagrindus, prieš ją siaubingai suklumpa. Pavyzdžiui, istorijos mokslų daktaras Juozas Jurginis, vienas geriausių vėlyvųjų viduramžių ir renesanso laikų istorijos žinovų, viename savo veikale paminėjo, jog garsusis Jogailos laikų Krokuvos universiteto rektorius «Paulus Vladimiri», arba Paulius iš Brudzenio, parašė lotynų kalba traktatą *De annatis*; tai būtų, pagal Jurginį,

---

30 Jo nenurodo nė «knygos dalių» schema: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* V. Vilnius, 1979, p. 581.

31 *Gimtasis kraštas*. 1988.VI.16-22, p. 2.

lietuviškai *Apie metų laikus*[32]. Tam, kuris dedasi bažnytinių reikalų feodalizmo laikais žinovu, nežinoti, kas yra 'annatos', nedovanotina. Tai ne atsitiktinis *lapsus linguae* ar *calami*, o išspausdinta knygoje, kurią jis pats parašė ir, reikia manyti, ją spausdinant, pats taisė korektūras. Būtų užtekę žvilgterėti kad ir į *Liet. taryb. enciklopedijos* I tomą, ten būtų radęs paaiškinta, ką reiškia «anatos». Arba kitoje vietoje, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro diplome apie atsisakymą nuo patrono teisės 29 Vilniaus vyskupijos parapijoms, pasakymą «idiomatis Lythuanici» Jurginis aiškina, jog tai reiškia «nemokytus lietuvius»[33]. Kad tai ne atsitiktinis riktas, rodo kitas atvejis, kur keletu puslapių toliau tas pats išsireiškimas «idiomatis» paaiškinamas: «bemoksliai - tai beraščiai»[34]. Kiekviename lotynų kalbos žodyne rasime, kad «idioma, -atis» reiškia «kalbą, tarmę», o ne kažką panašaus į i d i o t ą (!). Arba vėl tame pačiame LDK Aleksandro diplome pasakyta, kad kunigaikštis atsisako patronato ir (lotyniškai) «praesentandi» teisių. Jurginis rašo, jog «kunigaikštis atsisakė patrono teisių ir dovanų»[35]. Nieko panašaus! Forma «praesentandi» yra veiksmažodžio «praesentare» gerundyvas ir čia reiškia, jog kunigaikštis atsisako tiek patrono teisės, tiek teisės toms beneficijoms siūlyti, t.y. rekomenduoti, savo parinktus dvasiškius. Šie pavyzdžiai paimti iš knygos *Lietuvos krikštas*. Tiesą sakant, tai ne šaltinių leidinys, bet studija; tačiau joje, kaip pabrėžia pats autorius, «ne tik skelbiama surastoji tiesa, bet ir pasakojama, kaip, kokiais šaltiniais remiantis, ji surasta»[36]. Reikia pripažinti, jokioje kitoje knygoje apie mūsų tėvynės praeitį nėra prikrauta tiek nesąmonių, nepagrįstų ar tiesiog klaidingų aiškinimų, kaip šioje. Tegalima šiuo atžvilgiu pritarti Vilniaus universiteto rektoriui, prof. Jonui Kubiliui, kuris neseniai taip apibūdino kai kuriuos lektorius: «Mūsų darbui didžiulę žalą daro tie lektoriai, kurie, vaikydamiesi pigaus populiarumo bei sensacijų, skelbia visokius prasimanytus, nepatikrintus dalykus»[37].

Kad nenutolčiau nuo temos, žvilgterkime dar kartą į anuos naujausius, aukščiau išvardintus Lietuvos istorijos šaltinių leidinius. Popiežių bulės kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius reikalais yra kadaise Povilo Pakar-

---

32 J. JURGINIS. *Lietuvos krikštas. Feodalinės visuomenės socialinės ir kultūrinės raidos studija*. Vilnius, 1987, p. 194.

33 Ten pat, p. 253.

34 Ten pat, p. 258.

35 Ten pat, p. 253. Čia Jurginis rašo «28 parapijose», kai Aleksandro rašte aiškiai parašyta «viginti novem», - KDVK, N. 507, p. 616-617 (autorius kažkodėl nenurodo tos *Codex... Vilnensis* vietos).

36 Ten pat, p. 8.

37 *Mokslas ir gyvenimas*, 1987/V, p. 3.

klio surinkta medžiaga, kaip priedas prie jo disertacijos apie lietuvių tautą ir jos kovą su popiežių palaikomais kryžiuočiais[38]. Bulių tekstai nurašyti iš prieš 100-150 metų išleistų knygų, jų nepatikrinus, nepalyginus su išlikusiais originalais arba bent su Vatikano archyve saugomais tų bulių bendralaikiais nuorašais. Kad to patikrinimo reikėjo, rodo pop. Inocento III bulė (nr. 5)[39]. Pirmieji jos žodžiai «Sicut ecclesiasticae l a e s i o n i s censura» [mano praretinta] yra sunkiai suprantami. Bet to popiežiaus bulių registre parašyta: « Sicut ecclesiasticae r e l i g i o n i s censura»[40]. Todėl turi būti kitoks ir lietuviškas vertimas. Vietoje: «Kaip kad draudimas įžeisti bažnyčią neleidžia...» turi būti: «Kaip kad bažnytiniai ir religiniai nuostatai neleidžia prievarta versti tikėti nenorinčius». Toje pačioje bulėje yra dar dvi nurašymo klaidos ir trijose kitose vietose lietuviškas vertimas galėtų būti tikslesnis[41]. Šia proga paaiškėja, kaip svarbu, išleidžiant panašius šaltinius, panaudoti, kiek galima, naujesnius, kritiškai paruoštus tų pačių tekstų leidimus arba jų aprašymus. Knygos apie popiežių bules leidėjai, atrodo, nė nežino, kad austrai publikuoja Inocento III bulių registrus[42] ir kad prancūzai jau seniai paskelbė išsamius regestus apie visus Vatikano registruose nurašytus XIII a. popiežių raštus, dažnai duodami beveik ištisą aprašomojo dokumento tekstą[43]. Dėl viso to lietuviškasis bulių leidinys tėra populiarinio lygio; jam toli iki mokslinių standartų.

Būtų taip pat daug ko pasakyti apie įvadą, kuriame gerokai nukrypta nuo dokumentų dvasios ir visiškai sumaišytos dvi anų laikų popiežių bei

---

38 *Popiežių bulės...* (kaip išn. 27).

39 Ten pat, p. 24-26.

40 Žr. *Die Register Innocenz' III.*, 2.Band: 2. *Pontifikatsjahr: Texte*, bearbeitet von O. HAGENEDER, W. MALECZEK und A. A. STRNAD (Publikationen des Österreichischen Kulturinstituts in Rom. II Abt.: Quellen, 1. Reihe). Rom-Wien, 1979, p. 348-349 nr. 182 (191).

41 *Popiežių bulės...* (kaip išn. 27), p. 25: 12 eil. iš apačios: vietoje «inire coluerunt» turi būti «inire voluerunt»; 10 eil. iš apačios: vietoje «In nomine Dei» turi būti «in nomine Domini». Psl.26: 23 eil. iš apačios: vietoje «krikšto vandeniu atgaivintus» geriau «krikšto vandeniu atgimusius» (lotyniškai «renatos»); eil. 9 iš apačios: čia pavartotas žodis 'kariuomenė' greičiausia dėl nesuprasto lotyniško išsireiškimo 'exercituum'; turi būti: «kareivijų Viešpaties vardu tvirtai ir vyriškai pakilkite ginti tame krašte esančių krikščionių»; eil. 6: «nutarę pakeisti įžadus»; lotyniškame tekste neužsimenama apie jokį nutarimą; yra tiksliau: «kad, vietoje ano pasižadėjimo,...» (bet užuot 'pasižadėjusiems' reikėjo rašyti 'padariusiems įžadą'; todėl ir šioje vietoje labiau tinka 'kad, vietoje ano padaryto įžado...').

42 *Die Register...* (kaip išn. 40); pirmųjų pontifikato metų registre nurašytos bulės buvo kritiškai išleistos panašioje publikacijoje 1964 metais, 1968 m. paskelbtos tam tomui rodyklės.

43 Pradedant Grigalium IX, yra išanalizuoti visi iki mūsų laikų išlikę XIII a. popiežių raštų registrai; analizes išleido Romoje veikianti «Ecole Française de Rome» 27 tomais, pavadintais *Les registres de* [popiežiaus vardas]. Jų sąrašą galima rasti studijose: M. GIUSTI. *Studi sui registri di bolle papali*. Città del Vaticano, 1968, p. 126; T. FRENZ. *Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit*. Stuttgart, 1986, p. 89-90.

Bažnyčios veikimo plotmės: dvasiškoji ir pasaulietiškoji-politiškoji. Kai pirmajai priskiriami antrosios siekimai, gaunasi keisčiausios insinuacijos, apie kurias anuomet nė nesapnuota[44].

Ne visur išvengta panašių klaidų ir leidinyje apie memorialus, liečiančius Vilniaus akademiją. Čia vietomis pamirštama, kad nutarimai ir memorialai pirmiausia skiriami prie Vilniaus universiteto gyvenantiems ir jame studijuojantiems jėzuitams. Akademijos-universiteto gyvenimas ir veikla būdavo paliečiami tiktai šalia to, netiesiogiai. Pavyzdžiui, dažnai vartojamas lotyniškas žodis 'scholasticus' leidinyje išverstas lietuviškai 'mokinys'. Skaitantieji tiktai lietuvišką tekstą galvos apie bet kokį universiteto studentą, kai tuo tarpu iš lotyniško konteksto aišku, jog 'scholasticus' - tai jėzuitas klierikas, jų pačių lietuviškai vadintas 'scholastiku'[45]. Be to, šis leidinys duoda tiktai ištraukas iš memorialų bei nutarimų; jame daug kas praleista. Praleistos ypač tos vietos, kuriose kalbama grynai apie dvasinį gyvenimą, bet kai kur, atrodo, praleista ir dėl

---

44 Pvz., įvado p. 10 rašoma, jog popiežiaus raginimas atsargiau elgtis, apkraunant prūsus, lybius ir latgalius prievolėmis (bulės nr. 13 ir 14), esąs «Tai ne tik aukščiausiojo hierarcho 'toliaregiškumas', tai visų pirma feodalinio senjoro rūpinimasis savo valdos 'gamybine baze'...» Bet abi tos nurodyos bulės išreiškia popiežiaus susirūpinimą neseniai krikštą priėmusiųjų sielos išganymu, nes jie 'apkrauti priverstiniais darbais («oneribus servilibus»), gali atkristi į senas klaidas, t.y. sugrįžti į pagonybę. Antra vertus, iš pasikrikštijusių prūsų, lybių ir latgalių patiems popiežiams medžiaginės naudos nebuvo; priešingai, jiems dar tekdavo nemaža pinigų išleisti tiems naujakrikštams apginti.

45 Pvz., kas skaitys knygoje *Vilniaus Akademijos vizitatorių*... (kaip išn. 28), p. 189, 4/5 eil. apie «informaciją apie savo kolegijos mokytojus ir mokinius», kitaip ir negalės suprasti, kaip kad iš kolegijos viršininkų reikalaujama informuoti apie visus joje dirbančius mokytojus ir studijuojančius mokinius. Lotyniškame tekste parašyta: «de magistris... et scholasticis» (p. 68). Jėzuitų vienuolijoje 'magistri' buvo vadinami tie ordino klierikai, kurie, atlikę noviciatą, prieš arba po filosofijos studijų dirbdavo kolegijose žemesniųjų klasių mokytojais; «scholastici» buvo iš vienos pusės visi kunigystei besiruošią ordino nariai (kalbama apie «novitii scholastici»), iš antros pusės tie ordino nariai, kurie mokėsi kokioje nors kolegijoje. Lietuviškai būtų buvę tiksliau sakyti: «apie savo kolegijoje mokytojais dirbančiuosius ir scholastikus...» Tame pačiame skyrelyje lietuviškai vietomis per daug nukrypta nuo originalo. Pvz., «tegu vengia patys spręsti, kas iš jų kokioms studijoms ar pareigoms tinka» (p. 189) nepasako to, kas išreiškta lotyniškai: «caveant tamen [vyresnieji], ne ipsis [mokytojais dirbantiems ir scholastikams] manifestent, quale iudicium de illis fiat et ad quae studia vel ministeria iudicentur apti» (p. 68), t.y. «tegu vengia jiems atskleisti, kokią apie juos reiškia nuomonę [duotoje informacijoje] ir kokioms studijoms ar pareigoms jie laikomi tinkamais». Arba vėl: «juo labiau, kai dažnai tie sprendimai prieštarauja provincijolo nuomonei» (p. 189) neperduoda minties, kuri slypi lotyniškajame tekste: «cum saepe et merito fiat contrarium a Provinciali, quam ab [parašyta klaidingai 'sad'] alio sit iudicatum» (p. 68), t.y. «kadangi dažnai ir teisingai provinciolas pasielgia priešingai tam, ką kitas yra pasiūlęs [yra apie tai pareiškęs savo nuomonę]». Šios pastabos liečia tiktai vieną, 12 spausdintų eilučių skyrelį. Visoje knygoje panašių atvejų būtų kelios dešimtys.

to, kad leidimo paruošėja neįstengė perskaityti vienos kitos sunkesnės vietos[46].

Ir šioje knygoje neišvengta skaudžių nesusipratimų, verčiant lotyniškus tekstus į lietuvių kalbą. Ypač nemalonus yra iš piršto išlaužtas tvirtinimas, kad jėzuitai, kritikuodami «nereikšmingą bendravimą su atskirais pasauliečiais», tikėjosi naudos Bažnyčiai «visuotiniame valstybių ir tautų pertvarkyme, nugalėjus reformaciją»[47]. Ar ne pašėlus ambicija! - pagalvos ne vienas, tai skaitydamas; juk tokią direktyvą davė savo memoriale iš Romos atvykęs ordino vizitatorius Jonas Argentas. Tai norėdama pabrėžti, leidinio rengėja dr. E. Ulčinaitė pakartoja tuos pačius žodžius savo įvadiniame straipsnelyje, iškeldama jėzuitų angažavimąsi politinėje veikloje[48]. Vertėja šioje vietoje, iš vienos pusės, blogai išskaitė rankraščio tekstą, iš antros pusės, nesuprato jame pavartotų lotyniškų išsireiškimų. Svarbiausioji šio skyrelio vieta jos buvo perskaityta ir paskelbta žodžiais «universali mortua reformatiotione», o geriau pažvelgus ten matyti parašyta «universali morum reformatione»[49]. Reiškia, čia kalbama ne apie p r o t e s t a n t u s, o apie «visuotinį žmonių p a p r o č i ų a t n a u j i n i m ą». Ir po to einą žodžiai «et civitatum ac populorum conversione» nereiškia «valstybių ir tautų pertvarkymą», bet paprasčiausiai «miestiečių ir [aplamai] krašto gyventojų atsivertimą», į Dievą, į Kristų atsikreipimą. Grynai sielovadinio turinio dėstymai knygos rengėjai tapo programiniu politiniu potvarkiu, ką ji net pabrėžia savo įvadiniame žodyje[50]. Bereikėtų,

---

46 Turėdamas F. Banfio memorialo fotokopiją, galiu matyti, kas parašyta skyreliuose, kurie, publikuojant memorialą šioje knygoje (p. 302-305), praleisti. 4 ir 5 skyreliuose nurodoma, kaip ir kokiomis aplinkybėmis bausti studentus (ne jėzuitus), - medžiaga visiems įdomi, nežinia, kodėl praleista. Iš kitų praleistų skyrelių būtų buvę gera išspausdinti bent 22-ąjį, kuriame kalbama apie tai, kas turėtų vadovauti chorui, ir 24-ąjį - apie tai, kaip elgtis su pinigais, kurie surenkami universiteto bažnyčioje, ir panašiai. Ir grynai vienuoliško gyvenimo reikalai yra kultūros bei dvasinio gyvenimo praeities Lietuvoje atspindžiai. Būtų buvę tiktai laimėta, skelbiant visus rankraščiuose išlikusius nurodymus ir memorialus.

47 *Vilniaus akademijos vizitatorių...* (kaip išn. 28), p. 187.

48 Ten pat, p. 22.

49 Ten pat, p. 67. Kad čia turi būti «morum reformatione», man jau buvo aišku iš konteksto. Intuicija pasitvirtino, gavus to skyrelio fotokopiją, kurią man malonėjo atsiųsti pati dr. E. Ulčinaitė, už ką jai ir dabar nuoširdžiai dėkoju. Fotokopija taip pat rodo, kad išspausdintame lotyniškame tekste (p. 66/67) reikia pataisyti 3-je eil. iš apačios (p. 66): vietoje «ut o[mnia» turi būti «licet omnia»; 1 eil. (p. 67): vietoje «officiis obiri» turi būti «officiis obrui»; eil. 9: vietoje «comparationes causarum» turi būti «comparationes earum»,

50 Ten pat, p. 22. - Tik šen ten žvilgterėjus, tenka konstatuoti, kad visgi dažnokai pasitaiko nesuprastų ir dėl to klaidingai išverstų vietų. Čia galiu paminėti tiktai vieną kitą. Ką reiškia «Palaimintosios mergelės [Marijos] dieną»? (p. 191). Tai negalėjo būti pop. Pijaus XII įvestoji gegužės 31 d. šventė, kaip mėginama aiškinti išnašoje (p. 280, išn. 17), nes vizitatorius Jonas Argentas savo memorialą Lietuvos jėzuitų vyresniesiems paliko 1614

kad koks «agronomiškas» visko žinovas, perskaitęs apie «mortua reformatione», imtų ir 'paaiškintų', jog jėzuitai buvo nusprendę išgalabyti visus protestantus.

Iš tokių šaltinių leidinių ir tokių jų vertimų į lietuvių kalbą ir kyla kartais aiškinimų 'tikros istorijos', kokios visiškai nebuvo.

Būtų dar daug panašių pastabų dėl šio ir dėl kitų Lietuvoje išleistų šaltinių, bet paskaitai skirtas laikas neleidžia ilgiau prie jų sustoti. Reikia, kad mūsų Tėvynėje pakiltų studijų lygis, reikia ten daugiau klasikinio pobūdžio vidurinių mokyklų, reikia skatinti ir remti lotynų bei Lietuvos

---

metais, o Pijus XII Švč. Mergelės Marijos Karalienės šventę įvedė tiktai 1954 metais. Lotyniškai išreikšta: «et caveatur, ne in congregationibus B[eatae] V[irginis] quicquid inducatur alienum ab instituto nostro» (p. 70), reiškia: «reikia žiūrėti, kad nebūtų įvesta į Palaimintosios Mergelės kongregacijas (Marijos sodalicijas) dalykų, kurie prieštarautų mūsų institutui, kaip...» Čia nekalbama apie jokią specifinę Marijos šventę. Arba, koks gali būti «Draugijos labas» geriau rūpinantis vaistine? (p. 271.) Lotyniškai parašyta: «Ut bono ordini apothecae melius consulatur» (p. 158), reiškia: «Geresnei vaistinėje tvarkai palaikyti, tegu vaistininkas nebūna naudojamas kaip vartininkas (pažodžiui: tenebūna naudojamas nešioti raktus nuo vartų) ir...» Arba vėl, V.Daukšos memoriale (1727.V.4) 7 skyr. užbaiga (p. 272) turi būti pagal lotyniškąjį tekstą (p. 159): «... o poetikos profesorius - poemą arba dvi elegijas, ir jei abiejose klasėse (ir retorikos, ir poetikos) dėstytų vienas ir tas pats profesorius, jis vieną katrą iš dviejų (arba kalbą, arba poemą) teišmoko savo mokinius deklamuoti». Tame pačiame skyrelyje minimą «hebdomada sancta» mes, lietuviai, vadiname «didžiąja savaite», o ne «šventąja savaite». Ten taip pat nieko nesakoma apie kalbos ar poemos «rašymą», kaip kad nurodyta lietuviškame vertime. Ir A. Boguševičiaus memoriale (1728.IV.30), 5 skyr. gale (p. 272), blogai išversta: «...rengti Akviniečio raštų skaitymus su muzika»; turi būti: «rengti skaitytines studentų mišias su muzika (t.y. kurių metu grotų muzika) priešais išstatytą šio šventojo paveikslą...» (plg. p. 160). 'Sacrum'(daiktavardis) anų laikų bažnytiniuose raštuose reiškia 'šv. mišios'. To paties memorialo 12 skyr. pradžioje (p. 273) turi būti: «... reikia mokėti šv. Kazimiero koplyčiai katedros bažnyčioje, taip pat mažiausiajai kongregacijai mūsų bažnyčioje, šv. Stepono špitolei...»(plg. p. 160). 'Mažiausioji kongregacija' buvo viena iš trijų Švč. Mergelės Marijos sodalicijų, veikusių Vilniaus akademijoje; ji buvo skirta žemesniųjų klasių studentams. A. Boguševičiaus kito memorialo (1729.I.9) 8 skyr. pabaiga (p. 274) turi būti: «...kad neatrodytų ir nekalbėtų apie mus, jog patys save giriame, ir kad tuo pačiu neužsitrauktume kitų vienuolių vienokios ar kitokios, nors neužtarnautos, kritikos» (plg. p. 161/2). Keistas dalykas trečiame A. Boguševičiaus memoriale (1730.V.14), kurio 9-ame skyr., pagal lietuvišką vertimą (p. 275), ypatingai rūpinamasi žuvies pristatymu «velykinei savaitei». Velykinė savaitė, nuo Velykų sekmadienio iki atvelykio, yra didžiosios šventės pratęsimas, ir niekas tuomet nepasninkauja, vadinasi, nevalgo nė tiek žuvies. Lotyniškai ten (p. 163) kalbama apie «Quadragesima», ir tas žodis ir lotyniškai, ir itališkai («quaresima)», ir prancūziškai («carême») reiškia g a v ė n i ą. Sunku net suprasti, kaip iš to galėjo pasidaryti «velykinė savaitė». Pagaliau, J. Barščio memorialo 1 skyr. (p. 277), vietoje «Tegu ... nebūna leidžiama vaikščioti po vaistinę ir spaustuvę» turi būti: «Pagal 1720 m. memorialo 2 skyr., niekam nereikia leisti, ar tai būtų mūsiškiai, ar svetimieji, esantys spaustuvėje ir vaistinėje, [pro vartus] įeiti bei išeiti, nei laikyti vaistinėje [vartų] raktą arba panašiu raktu naudotis spaustuvėje, skiriant už tai [tam nusižengusiems] minėtame memoriale nurodytas bausmes». Knygoje ši vieta išversta labai atsainiai ir nerūpestingai. Deja, yra daugiau panašių 'savaip' išverstų vietų; būtų per ilga jas visas čia nurodyti.

kaimyninių kraštų kalbų studijas. Bet ypač reikia *perestroikos* pačioje sistemoje. Kai visi piliečiai galės jaustis lygūs, kai visiems lygiai galios žmogaus teisės, tai tada - ir pridedu: tiktai tada - galės visapusiškai klestėti mokslas ir kultūra. Ir čia minėtieji šaltinių leidiniai, ypač šaltiniai apie senesniuosius Vilniaus universiteto laikus, būtų jau dabar išėję daug tobulesni, jei, juos išleidžiant, būtų galėję bendradarbiauti jėzuitai. Jų Lietuvoje yra. Ne vienas yra išėjęs aukštus mokslus užsieniuose. Bet sistema juos laiko - kaip ir aplamai visus dvasiškius - kažkokiais antraeiliais žmonėmis, stengiasi juos nugrūsti į tolimiausius užkampius, užuot leidus jiems pasireikšti, turimus talentus visų didelei naudai išskleisti. Užtat ir sakau, kad be *perestroikos* pačioje sistemoje bus sunku ir ateityje tikėtis tikros pažangos.

Reikėtų bent keliais žodžiais pasisakyti ir apie naujausius šaltinių leidinius išeivijoje. Stambesnis šios rūšies veikalas yra jau minėtasis *Codex Mednicensis*[51]. Tai svarbus mūsų krašto, ypač katalikybės istorijos jame šaltinių rinkinys, nors jis nėra visiškai tobulas. Kai ką paminėjo recenzentai, aptardami pasirodžiusią knygą. Įvade reikėjo plačiau ir išsamiau pristatyti tai, kas knygoje publikuojama ir mažiau vaizduoti visos Lietuvos valstybės ir lietuvių etnografinę istoriją. Yra aktų ir laiškų, kuriuos būtų reikėję į leidinį įtraukti[52], kiti - jų, tiesa, nedaug - galėjo būti praleisti, nes jie neliečia pačios Žemaičių vyskupijos[53]. Didelė *Codex Mednicensis* nauda, kad jame randame dokumentus, kuriuos kadaise iš originalų buvo nurašęs Varnių katedros kanauninkas M. Babinovskis. Tačiau jo padaryti nuorašai ne visuomet tikslūs. Kai kurių šių dokumentų yra išlikę originalai, bet jie veikalo rengėjui nebuvo prieinami. Dabar ir ateityje, tikėkimės, ši kliūtis bus lengviau nugalima. Galima laukti, kad kada nors galės pasirodyti antra, pataisyta ir papildyta *Codex Mednicensis* laida.

---

51 *Codex Mednicensis*... (kaip išn. 9).

52 Iš kryžiuočių atsakymo į lenkų ir žemaičių priekaištus reikėjo duoti bent visas tas vietas, kurios liečia žemaičius, pvz., jų teisinimąsi, kodėl žemaičiai dar nepakrikštyti (CEV, p. 1037). Yra taip pat įdomus Jogailos ir Vytauto prašymas popiežiui Martynui V (1423.VIII.21), kad leistų Medininkų elektui Mikalojui, šalia vyskupijos, sau pasilikti kitą bažnytinę beneficiją. Tą prašymą, kurio nėra *Codex Mednicensis* tome, išspausdino: *Acta Martini PP. V (1417-1431)*, ed. Aloysius L.Tautu. Roma, 1980, p. 515-516, nr. 199a.

53 Tai dokumentai, kuriuose Žemaičių vyskupai figūruoja kaip senatoriai, kurie karaliaus pavesti dalyvauja komisijoje, turinčioje tvarkyti sienų tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Prūsijos Kunigaikštystės reikalus. Tokie dokumentai yra nr. 160, 161, 188, 189, 190, 202, 213, 214. - Iš Lenkijoje paskelbtų šio tomo svarbesnių recenzijų žr. *Nasza Przeszłość*, 66 nl. (1986), p. 281-283 [B.Kumor]; *Kwartalnik Historyczny* 94 (1986), p. 489-492 [A.Rachuba].

Pradžioje išreiškiau didelį rūpestį: kas stos į lig šiol šį darbą dirbusių vietą? Tai turėtų būti mūsų visų neatidėliotinas rūpestis. Istorijos ir jos šaltinių pažinimą anglas Jonas iš Salisbury, gyvenęs XII a., stato šalia žmonėms teikiamos Dievo malonės ir Jo įstatymų. Jis rašo: «Po Dievo malonės ir Jo įstatymų niekas kitas žemėje gyvenančius tinkamiau ir veiksmingiau neišlavina kaip protėvių žygių ir veiklos pažinimas»[54]. Yra ir rusiškas posakis: «U naroda bez prošlogo niet buduščego» - «Tauta be praeities neturi ateities».

Tikėkimės, kad jau greitai galėsime mes, čia išeivijoje esantieji ir mūsų tėvynainiai Lietuvoje, išvien dirbti mokslinį ir kultūrinį darbą, bendromis jėgomis leisti mūsų tautos istorijos šaltinius, nes - kaip neseniai pasakė Valdas Adamkus -: «jau esame pasiekę tą zoną, kai abiejose 'barikadų' pusėse plevėsuoja tos pačios vėliavos»[55].

Roma PAULIUS RABIKAUSKAS

---

54 *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores* XX, p. 517.

55 *Gimtasis kraštas.* 1988.IX.1-7, p. 3

PREKYBA IR TAIKA MIRTIES ZONOJE: PREKYBINĖS TAIKOS SUTARYS TARP KRYŽIUOČIŲ IR LIETUVIŲ XIV a.

Viduramžių Lietuvos istorijoje vyrauja nuolatinis mirtinas karas su Kryžiuočių Ordinu. Šio karo kraujo upėmis lyg apakinti, mes kartais nepastebime lietuvių ir kryžiuočių santykių niuansų. Labai dažnai karo lauke buvo taikos zonos, ir karo metu Ordino žmonės bei lietuviai taikingai bendravo. Šioje paskaitoje mėginsiu parodyti, kaip tai atsitiko ir ką tai mums rodo apie viduramžių laikų mentalitetą.

Kryžiuočiai buvo ne tik «Kristaus kariai» (kaip juos bendraamžiai vadino), kryžiaus karų riteriai. Jie buvo ir valdovai dviejų turtingų valstybių - Livonijos bei Prūsijos - ir turėjo rūpintis tų žemių ekonominiu klestėjimu. Prūsijos ir Livonijos (t.y. dabartinės Latvijos bei Estijos) miestų natūralus užnugaris kaip tik ir buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės.

Galime susidaryti lietuvių prekybos Livonijoje aiškų vaizdą, panaudodami vadinamą «Rygos skolų knygą»[1]. Tai įvairių pirklių (rygiečių ir kitataučių, tarp jų ir lietuvių) tarpusavio skolų sąrašas. Kai kurioms skoloms nurodyta ne piniginė vertė, o tam tikras kiekis to pirklio prekių. Tokiu būdu sužinome, kad lietuviai parduodavo vašką, medų, kailius, odas, medį, linus, o pirkdavo druską[2]. Istorikas Rokas Varakauskas teigia, kad iš Livonijos lietuviai taip pat gaudavo geležies, vilnonių audeklų, drabužių, arklių, cukraus, vyno, silkių, pipirų ir papuošalų[3]. Ne tiek daug žinome apie prekybą su Prūsija, bet galime manyti, kad daugmaž tokiomis pačiomis prekėmis buvo prekiaujama. Pagrindiniai lietuvių importai, atrodo, paminėti Popiežiaus Innocento IV 1253 m. rašte dominikonams, kuriame prašoma paramos kryžiuočiams, nusprendusiems statyti pilį «prie upės, esančios tarp Livonijos ir Prūsijos - ja, [ta upe] žmonių kalba vadinama «Memel» [Nemunas], tų sričių pagonims būdavo laivais pri-

---

1 *Das Rigische Schuldbuch (1286-1352)*. Red. Hermann HILDEBRAND. Petrapilis, 1872.

2 Rokas VARAKAUSKAS. *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII- XVI a.*. Vilnius, 1982, p. 282-290. (išsamiai pateikiami duomenys apie prekybą šiomis prekėmis).

3 Ten pat, p. 286.

statoma ginklų, drabužių, druskos ir daug kitokių gyvenimo reikmenų, ir tai krikščionių nenaudai»[4].

Žinoma, visą šitą pelningą prekybą kryžiuočiai nenorėjo palikti rygiečių rankose, nes Ordinas ir Ryga nuolat kariavo. Atsirado istorijos ironija. Kad ir kaip žiauriai kovodami, lietuviai ir kryžiuočiai, atrodo, nusprendė, kad jie vieni kitiems yra ekonomiškai naudingi, gal net reikalingi. Abi pusės norėjo apsaugoti prekybą bei prekybinius kelius. Todėl sudarytos kartais slaptos, kartais viešos sutartys, kurios apsaugojo Lietuvos, Livonijos ir Prūsijos pirklius, palikdamos abiejų pusių riteriams bei kariams visišką laisvę toliau vienas kitą žudyti.

Čia labai įdomus viduramžiams būdingos pasaulėžiūros pavyzdys. Karo lauke pagonys krikščionims buvo «šėtono vaikai», kurių kietus sprandus tik jėga galima palenkti. Tuo tarpu kasdieniniame gyvenime reikėdavo su pagonimis bendrauti ar net bendradarbiauti.

Taip atsitiko ne vien Pabaltijo kraštuose. Venecijos, Genujos, Pisos miestų italai pirkliai praturtėjo pelninga bei plačiai išsišakojusia prekyba su musulmonais ir totoriais. Katalikų Bažnyčia tokios prekybos su «netikėliais» tiesiogiai nedraudė. Tačiau Laterano III-is bažnytinis suvažiavimas (1179 m.) griežtai uždraudė «Saracenams» (musulmonams) parduoti ginklus, geležį ir medieną (turbūt laivų statybai) - žodžiu, draudžiama parduoti karo priemones krikščionių priešams[5]. Nieko nesakoma apie prekybą kitomis prekėmis. Laterano IV-is bažnytinis suvažiavimas 1215 m. pakartojo šį nuosprendį, dar uždrausdamas ir laivų pardavimą musulmonams.[6] 1229 m. Popiežius Grigalius IX prie uždraustų prekių sąrašo

---

4 *Preussisches Urkundenbuch* [PrUB] I t. kn. 1. Königsberg, 1882. Perspausdinta Aalen, Scientia, 1961), nr. 275, p. 207; *Liv- , Est- und Kurländisches Urkundenbuch,* [sutrumpinimas = LUB]. Red. Friedrich G. von BUNGE, I t.. Reval, 1853. Perspausdintas Aalen: Scientia, 1967), nr. 257, p. 339:

«Sane dicti fratres [kryžiuočiai], sicut eorum insinuatione percepimus, iuxta flumen situm inter Livoniam et Prusciam, per quod (Memele vulgariter appellatum) arma, vestes et sal ac multa vite necessaria paganis illarum partium in discrimen christifidelium navigio ferebantur, quoddam castrum ... construere inceperunt».

5 *Conciliorum oecumenicorum decreta* (3-čia laida). Red. J. ALBERIGO et. al.. Bologna, 1973, canon 24, p. 223:

«Ita quorumdam animos occupavit saeva cupiditas, ut cum glorientur nomine christiano, Sarracenis arma, ferrum et lignamina galearum deferant et pares eis aut etiam superiores in malitia fiant, dum ad impugnandos christianos arma eis et necessaria subministrant. Sunt etiam qui pro sua cupiditate in galeis et piraticis Sarracenorum navibus regimen et curam gubernationis exercent. Tales igitur a communione ecclesiae praecisos et excommunicationi pro sua inquitate subiectos, et rerum suarum per saeculi principes catholicos et consules civitatum privatione mulctari et capientium servos, si capti fuerint, fore censemus».

6 *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis Monumenta Iuris Canonici,* Serija A: Corpus Glossatorum, II t.. Red. A. GARCIA Y GARCIA. Vatikanas: Bibliotheca Apostolica

pridėjo arklius (kurie viduramžiais buvo karo priemonė) ir maistą.[7] Visos šitos prekės buvo tiesiogiai reikalingos kariuomenei, ir jų uždraudimas buvo paremtas strateginiais, ne teologiškais argumentais.[8] Tačiau XIII šimtmečio gale popiežiai pradėjo mėginti (nelabai sėkmingai) uždrausti visą prekybą su «Saracenais» be specialaus leidimo.[9]

Visa tai paveikė Pabaltijį, nes lietuviai ir prūsai kartais buvo vadinami «Saracenais»[10] ir jiems buvo taikomi musulmonus liečiantys bažnytinių suvažiavimų nuosprendžiai. Laterano suvažiavimo nutarimas tiesiogiai cituojamas 1262 m. Popiežiaus Urbano IV-ojo laiške, kuriuo Pabaltijo krikščionims uždrausta parduoti pagonims ginklus, geležį ir medį.[11]

Vaticana, 1981,) p. 115-116. Constitutio 71:
«Excommunicamus preterea et anathematizamus illos falsos et impios christianos qui contra ipsum Christum et populum christianum Saracenis arma, ferrum et lignamina deferunt galearum; eos etiam qui galeas eis vendunt vel naves, quique in piraticis Saracenorum navibus curam gubernationis exercent vel in machinis aut quibuslibet aliis aliquod eis impendunt consilium et auxilium in dispendium Terre Sancte...»

7 *Regesta de Letras Pontificias del Archivo de la Corona de Aragón.* Red. Francisco J. Miquel ROSELL. Madrid, 1948, nr. 88 - citata iš J. Trenchs Odena, «'De Alexandrinis' (El comercio prohibido con los musulmanes y el papado de Aviñón)», *Annuario de estudios medievales*, X. 1980, p. 246.

8 Šį klausimą aš esu kitur išsamiau išnagrinėjusi: Rasa MAŽEIKA, *The infidel as security risk: papal attemts to regulate commerce with pagans in the 13th and 14th centuries.* Paskaita skaityta Patristic, Medieval and Renaissance Studies kongrese Villanova universitete, 1989.IX.16, ir dabar ruošiama spaudai.

9 Mikalojus IV uždraudė «bet kokią» prekybą su šiaurės Afrika: *Registres de Nicholas IV.* Red. E. LANGLOIS. Paris, 1886, nr. 6784, p. 901. Innocentas VI-tasis smerkė visus, kurie prekiauja arba draugauja su turkais: Kenneth M. SETTON. *The Papacy and the Levant (1204-1571).* Philadelphia 1976, p. 234, nuoroda 44, cituoja «Registra Avenionensia» dokumentą - RA 141 f. 22.

10 Pvz., anglų riterių 1349 m. prašyme Popiežiui Innocentui VI-tajam: *Preussisches Urkundenbuch* IV. Red. H. KOEPPEN. Marburg, 1964, p. 417, nr. 457. Taip pat Phillipe de MÉZIÈRES. *Histoire du Maréchal de Boucicaut*, rašo: «... et fut tout a point en Prusse a la guerre, que fut la plus grande et la plus honnorable que de long temps y eust eu ... armée qu'ils estoient bien deux cents mille chevaux qui tous passerent au Royaume de Lecto, ou il firent grande destruction de Sarasins ...»: cituoja J. JAKŠTAS. *Das Baltikum in der Kreuzzugsbewegung des 14 Jhs. - Die Nachrichten Phillips de Mézières über die baltischen Gebiete, žr. Commentationes Balticae*, VI/VII, 3 (1959), 14.

11 *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch* [sutrumpinimas = LUB] I nr. 371, p. 473; Pr.UB I, kn. 2, nr. 171, p. 139 (cituoju PrUB I):
«Urbanus episcopus servus servorum dei venerabili fratri [...] episcopo Lincopensi [Švedijoje] salutem et apostolicam benedictionem. Quosdam iniquitatis filios, qui christiano nomine gloriantur [...] audivimus prorupisse, quod ipsi paganis impugnantibus dilectos filios fratres hospitalis sancte Marie Theutonicorum et alios Christi fideles in Livonie ac Pruscie partibus constitutos arma, ferrum, lignamenta et alia in concilio Lateranensi prohibita, per que impugnacio huiusmodi possit validius exerceri, ausu deferre dampnabili non verentur in eorundem fratrum et fidelium grave preiudicium et discrimen fidei manifestum. Cum itaque

Popiežius Honorius III 1218 m. uždraudė prūsams parduoti geležį, ginklus ir druską, «nes nenorim, kad jie kovotų prieš mus mūsų pačių ginklais»[12]. Popiežius Innocentas IV 1248 m. uždraudęs Livonijos krikščionims parduoti pagonims ginklus, medieną, geležį, arklius bei maistą[13].

Atrodo, kad 1248 m. ir 1262 m. laiškai nukreipti prieš kryžiuočių Ordino priešus, nes jie rašyti kaip tik dviejų didelių prūsų sukilimų metais, ir jų nuorašai išsilaikė tik Ordino archyvuose. Pats Ordinas sau popiežių draudimų netaikė, ir gyrėsi turįs Popiežiaus Aleksandro IV-tojo 1257 m. privilegiją, leidžiančią kryžiuočiams parduoti ir pirkti prekes kur tik jie nori[14]. Kai kurie istorikai kadaise šį dokumentą laikė Ordino pasigamintu falsifikatu[15], bet dabar jo autentiškumas ginamas.[16] Neužginčijama lieka

---

presumpcio tam detestabilis, tam enormis, tamque voluntati divine prorsus opposita per apostolice provisionis auxilium sit modis omnibus cohibenda, fraternitati tue per apostolica scripta mandamus, quatinus [turbūt čia turėtų būti «quatenus»], si est ita, contra presumptores huiusmodi super hiis procedas secundum statuta concilii supradicti».

12 PrUB I, kn. 1, nr. 25, p. 18:

«Honorius episcopus [etc.] ven. fr. [...] episcopo Pruscie salutem [etc.]. Ut pagani saltem in tribulatione dominum recognoscant et multiplicatis eorum infirmitatibus converti accelerent ad eundem, merito sunt eis christianorum subsidia subtrahenda, ne incrassati et dilatati de sue obstinationis pertinacia glorientur, sed exhausto in eis temporalium adipe desinat in eis inquitas habundare. Cum igitur, sicut audivimus, pagani de Pruscia nec ferrum nec arma nec sal habeant, nisi que a vicinis comparant christianis, nolentes, ut armis nostris contra nos militent, fraternitati tue per apostolica scripta mandamus, quatinus christianos regionem circumposssitam habitantes, ne predicta paganis vedant eisdem, moneas et inducas».

13 LUB I, nr.201, p. 260.

«Innocentius [etc.] [...] venerabili fratri, episcopo Olisiensi, [Saarema, Estijoje] salutem [...]. Ad audientiam siquidem nostram te referente pervenit, quod nonnulli de Livoniae partibus, propriae salutis immemores, paganis, Christianae fidei inimicis, arma, ferrum, lignamina, equos et victualia, nec non et alia, quibus Christianos impugnant, deferre praesumunt, latam in tales solempniter a sede apostolica excommunicationis sententiam in animarum suarum periculum contempnentes. Ut igitur saevior poena pungat [...] auctoritate duximus statuendus, ut quicunque Christianorum aliquos praedicta deferentes de cetero paganis eisdem invenerint, eis liceat illos capere, ac bona eorum sine poena restitutionis in ea capientium usus cedant».

Pastebėtina, kad popiežiaus raštas paskatintas paties Saaremos vyskupo, kuris buvo kryžiuočių įtakoje. Saaremos salos geografinė padėtis leistų jos gyventojams lengvai pasipelnyti rygiečių laivų apiplėšimu, naudojant pasiteisinimą, kad rygiečiai prekiauja su lietuviais bei prūsais.

14 *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch* [LUB] VI. Riga, 1873, perspausdinta Aalen, Scientia, 1974, nr. 3019, p. 432:

«Ut autem onus paupertatis huiusmodi per nostrae provisionis auxilium possit in aliquo relevari, et ita per consequens fidei negotium, quod per vos in partibus illis agitur, facilius auctore Domino prosperetur, nos, devotionis vestrae precibus inclinati, praesentium vobis auctoritate concedimus, ut in omnibus locis et terris, ubi videritis expedire, merces vestras vendere ac emere alienas per idoneas ad hoc de ordine vestro personas libere valeatis».

15 Zenonas IVINSKIS. *Lietuvos prekyba su prūsais*. Kaunas, 1934, p. 51.

1263 m. Mikalojaus IV lygiai tokia pati privilegija Ordinui, kurioje visgi pridėta, kad prekių pardavimas ar pirkimas negali tapti pilnu verslu[17]. Vėliau bet kokia prekyba su «netikėliais» pasidarė įtartina - Innocentas VI 1356-1357 m. smarkiai barė kryžiuočius už prekybines sutartis su lietuviais[18].

Prekyba su pagonimis buvo slepiama ne tik religiniais, bet ir grynai praktiškais sumetimais. Kryžiuočių Ordino karui su lietuviais buvo reikalinga vakarų Europos riterių pagalba. Galim įsivaizduoti, kaip supyktų garbingi Ordino svečiai, atkeliavę į tolimą Pabaltijį savo turtą ir gal net gyvybę aukoti kovoje su pagonimis, sužinoję, kad kryžiuočiai tuos pagonis aprūpina maistu ir gal net ginklais arba ginklų žaliava!

Taigi, kryžiuočių ir lietuvių prekyba vyko bent iš dalies slaptai, ir daug kas apie ją lieka neaišku. Kalbėsiu išsamiau tik apie vieną jos aspektą - taikos sutartis prekybiniams ryšiams palengvinti.

Ne visos šios sutartys buvo iškilmingai patvirtintos dokumentais. Buvo ir laikinų paliaubų. Apie 1300 m. Ordino priešai rygiečiai skundėsi Popiežiaus Bonifaco VIII legatams, kad kryžiuočiai «prekybos dėlei dažnai darydavo ir dabar daro specialias paliaubas bei taiką su pagonimis, taip kad tie pagonys su savo prekėmis atkeliauja į tam tikrą vietą magistro ir brolių [kryžiuočių] žemėse, ir tenai tie broliai [kryžiuočiai], neprileisdami [«exclusis»] minėtų [Rygos] piliečių ar bent kokių kitų krikščionių, praveda keistą prekybą su pagonimis, visos Livonijos krašto didžiai nenaudai»[19].

Šiame dokumente atsispindi Ordino ir Rygos prekybinis rungtyniavimas - atrodo, kad rygiečiai supykę ne dėl pačios prekybos su pagonimis, o todėl, kad Ordinas jų neprileido prie šios prekybos ir mėgino

---

16 Kurt FORSTREUTER. *Auf den Spuren des Deutschen Ordens in Rom*, žr. *Zeitschrift für Ostforschung*, VII (1958). 99; B. SÄHNIG. *Zur Wirtschaftsführung des D.O. in Preussen*, žr. *Zur Wirtschaftsentwicklung des Deutschen Ordens im Mittelalter*. Red. Udo ARNOLD. Marburg, 1989, p. 116.

17 PrUB I kn. 2. Red. A. SEAPHIM. 1909. Persp. Aalen: Scientia, 1961, nr. 210, p. 162: «dummodo id causa negotiandi non fiat».

18 Augustin THEINER. *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae* [VMPL], I. Roma, 1860. Perspausdinta Osnabrück: Otto ZELLER, 1969, nr. 769 p. 577-578.

19 A. SERAPHIM. *Das Zeugenverhör des Franciscanus de Moliano*. Königsberg, 1912, p. 157 (Beilage II 46). Liberius, Rygos įgaliotinis, skundžiasi Livonijos kryžiuočiais [c. 1300] (46)«Item ponit, quod idem magister et fratres mercandi gratia pacem et treugam speciales cum pagenis sepius faciunt et fecerunt, ita videlicet, quod ipsi pagani cum mercibus suis ad aliquem certum locum in districtu ipsorum magistri et fratrum veniunt et ibidem ipsi fratres exclusis civibus antedictis et quibusdam aliis christianis mercationes singulares cum ipsis paganis exercent in grave preiudicium totius patrie Livoniensis».

įsteigti monopolį! Kažkaip lengviau tikėti rygiečių skundu kaip tik todėl, kad jie nemėgina užtušuoti savo siekių.

1312 m. Ordino ir Rygos ginčą išspręsti į Pabaltijį buvo pasiųstas specialus popiežiaus Klemenso IV legatas, Franciscus de Moliano. Jis apklausinėjo įvairius dvasininkus, Kryžiuočių Ordino ir rygiečių šalininkus. Jų liudijimai liečia ir prekybą[20]. Rygos sąjungininkai teigė, kad kryžiuočiai parduoda net ginklus ir geležį pagonims (kaip minėjau, tai buvo specialiai popiežių bei Laterano suvažiavimo uždrausta). Pateikiu, pažodžiui, vieno Cistersų vienuolyno prioro liudijimą:

«... jis sakė, kad minėti broliai [kryžiuočiai], nors jie nori pasirodyti, kad kariauja su pagonimis, iš tikrųjų yra su jais taikoje, ir parduoda jiems geležies, ginklų ir kitų rūšių prekes; dėl to Livonijos kraštas daug nukenčia. Paklaustas kaip jis [tai] žino, jis atsakė, kad jis girdėjo iš kažkokio žmogaus, kuris girdėjo iš vieno žmogaus, kuris šį išgirdo iš [Ordino] brolių tarno. Tas tarnas pirkdavo ginklus Tartu mieste, ir sakydavo, kad jų nori, nes [Ordino] broliai tuos ginklus nori parduoti pagonims»[21].

Čia, žinoma, jau yra tik pletkai, Ordino priešų skleidžiami. Bet pletkuose kartais - ne visuomet - yra ir grūdelis tiesos. Įdomu pažiūrėti, kaip į šitokius kaltinimus atsako kryžiuočiai ir jų įtakoje esantieji dvasiškiai. Ordino draugų, Prūsijos dominikonų bei Prūsijos ir Livonijos vyskupų, raštuose atsakyta į Rygos priekaištus, tarp jų ir kaltinimą «kad geležį, ginklus, maistą ir kitus tiems pagonims labai reikalingus daiktus iš savo žemių ... jie [kryžiuočiai] pardavė arba parūpino»[22]. Ordino gynėjai

---

20 Kaip nurodė Zenonas IVINSKIS. *Die Handelsbeziehungen Litauens mit Riga im 14. Jahrhundert, Baltijas Vesternieku Konference: Runas un referati.* p. 278. Čia apibūdinti *Zeugenverhör* leidinyje randami priekaištai dėl Ordino prekybos su lietuviais, bet nėra Ordino atsakymų.

21 SERAPHIM, *Zeugenverhör.* p. 26 (VII 11):
«Item super XI articulo, qui sic incipit, 'Item quod ut liberius', dixit, quod predicti fratres, licet ostendant se guerram habere cum paganis, habent tamen pacem cum eis et vendunt eis ferrum, arma et alia mercimoniorum genera, propter que provincia Lyvonie patitur magna detrimenta. Interrogatus, quomodo sciret, respondit, quia audivit dici a quodam, qui audivit dici a quodam, qui audivit a quodam servo fratrum, qui servus emebat arma in Tarbato [Tartu] et asserebat, quod illa volebat, quia fratres illa arma volebant vendere paganis et de aliis mercimoniis, quod fratres ea vendant paganis, dixit idem testis, quod de hoc erat publica vox et fama in partibus Lyvonie».

Man rodos visai įmanoma, kad minimas «articulo», prasidedąs žodžiais «Item quod ut liberius», buvo kaip tik tas Rygos įgaliotinio Liberius'o skundas, kuris cituojamas mano 19-toje nuorodoje.

22 SERAPHIM. *Zeugenverhör* (Beilage VIII 26-28). p. 177: «quodque ferrum, arma, victum et alia predictis gentilibus pernecessaria de terris et possesionibus suis, quas nunc possident, vendiderint seu mi[ni]straverint»

užprotestuoja, esą nelogiška tikėti, kad kryžiuočiai, taip smarkiai kovodami prieš pagonis, tiems patiems pagonims parduotų ginklų[23], bet visai nieko nesako apie kitas prekes. Dar įdomesnis yra Ordino įgaliotinio oficialus atsakymas į Rygos kaltinimus (apie 1312 m.):

«[277] Įgaliotinis ir broliai [kryžiuočiai] nepardavė ir neparduoda, patys ar per kitus, geležies, ginklų, valgio, gėrimo ar kitų uždraustų prekių per šį laiką.

[278] Įgaliotinis ir minėti broliai daug kartų sučiupo Rygos piliečius gabenančius tiems pagonims geležies, ginklų, ir kitokių prekių; jie [t.y. kryžiuočiai] atėmė tai, ką gabeno [rygiečiai] minėtiems pagonims.

[279] Įgaliotinis ir broliai pagavo pagonis grįžtančius iš Rygos su geležimi, ginklais ir kitomis prekėmis. Jie tą geležį ir tuos ginklus bei prekes atėmė ir pačius [pagonis] paėmė belaisviais.

[280] Įgaliotiniui ir broliams yra Ordino apdovanotojų privilegijomis leidžiama pirkti ir parduoti bet kokios rūšies prekes jų reikalams, naudai ir pelnui; ir tai leidžiama jau 50 su virš metų»[24].

Pastebėkime, kad Ordinas labai preciziškai išsigina prekiavęs uždraustomis prekėmis. Kitokia prekyba su pagonimis nepaneigta, ir net dėl uždraustų prekių lieka abejonė, nes Ordino įgaliotinis vis tiek prideda [280 par.] lyg uždraustų prekių pardavimo pateisinimą - esą, Ordinui galima prekiauti kuo ir kur nori (čia tikriausiai kalbama apie jau minėtą Popiežiaus Aleksandro IV-ojo 1257 m. privilegiją)[25]. Tai, mano nuomone, isto-

---

23 Ten pat, (Beil. VIII 61-65) p. 178:
«Quod vero de armis dicitur, nulla sinit equitatis ratio admittere vel eciam credere in modico, cum tanta sit et tam assidua sepedictorum fratrum adversus rabiem vicinorum gentilium inpugnacio, ut hostes suos velint pocius armis propriis exuere, quam eos propriis ad sui et suorum interitum raborare».

Lygiai tie patys žodžiai naudojami Ordinui draugiško dominikono liudijime: SERAPHIM. *Zeugenverhör*. p. 175-176 (Beil. VII 27-28 & 51-55). Tai parodo, kad čia kieno nors (tikriausiai kryžiuočių) paruoštas oficialus tekstas, o ne asmeniški liudijimai.

24 SERAPHIM. *Zeugenverhör*. p. 205 (Beil. IX 277-280):
«[277] Item quod predicti preceptor et fratres non vendiderunt necque vendunt per se vel alios ferrum, arma, esculenta, potulenta et alia genera mercium prohibita per dictum tempus.
[278] Item quod preceptor et fratres predicti pluribus vicibus ceperunt cives Rigenses portantes eisdem paganis ferrum, arma et alia genera mercium; que portabant dictis infidelibus, abstulerunt.
[279] Item quod predicti preceptor et fratres ceperunt paganos recedentes de civitate Rigensi cum ferro, armis et aliis mercimoniis et eisdem ferrum et arma et mercimonia predicta abstulerunt et ipsos ceperunt.
[280] Item quod predictis preceptori et fratribus licitum est privilegiorum eorum ordini indultorum [sic] emere et vendere quelibet genera mercium pro eorum necessitatibus et utilitatibus et profectibus et licuit iam sunt L anni et plus».

25 *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch* [LUB], VI. Riga, 1873. Perspausdinta Aalen: Scientia. 1974, nr. 3029, p. 432.

rikų per mažai naudotas aiškus patvirtinimas, kad lietuvių-kryžiuočių prekyba tikrai vyko - nereikia mums pasitikėti vien Ordino priešų kaltinimais. Tik lieka neaišku, kas parduodavo lietuviams ginklų bei geležies - turbūt ir Prūsijos bei Livonijos, ir Rygos pirkliai neatsispyrė tai pagundai.

Pastebėtina, kad kalbama tik apie prekių *pardavimą* lietuviams - nei rygiečiai, nei kryžiuočiai viens kito neskundė už lietuviškų prekių *pirkimą*, nors iš «Rygos skolų knygos» tikrai žinome, kad Rygoje toks supirkimas vyko. Galima manyti, kad ir Ordinas pirkdavo lietuviškas prekes, jeigu jo įgaliotinis, kaip girdėjome, ryšium su santykiais su pagonimis mini leidimą «pirkti ir parduoti bet kokios rūšies prekes». (O prekės tikrai galėjo būti įvairios - Rygos įgaliotinis popiežiaus legatui skundėsi, kad kryžiuočiai «žemiausios rūšies prekyba užsiima, parduodami obuolius, ridikus, cibulius ir kopūstus»[26]!).

Kad ir «žemiausios rūšies», prekyba pakelia krašto ekonomiką ir gyvenimo lygį. Didysis Lietuvos kunigaikštis Gediminas, atrodo, tai gerai suprato, ir 1323 m. jis siuntė laiškus šiaurės Vokietijos miestams, kviesdamas pirklius, amatininkus bei meistrus, riterius ir ūkininkus, ir pats žadėdamas krikštytis[27]. Šie laiškai buvo tikriausiai rygiečių ir Gedimino bendradarbiavimo vaisius[28], bet jie aiškiai rodo Lietuvos valdovo pastangas praplėsti savo žemių prekybos tinklą, kad nereikėtų pasikliauti vien santykiais su Rygos ar Livonijos pirkliais.

---

26 SERAPHIM. *Zeugenverhör*. p. 157, (Beilage II 47):
«Item ponitur, quod dicti magister et fratres, cum milites reputari et esse velint, contra militarem decentiam mercationes omnes, immo tanquam penestici vilissimum genus mercationis exercent poma, caules, raphanum, cepe et alia his similia vendentes».

27 LUB II nr. 690 p. 144; LUB VI, p. 467, nr. 3069. Visi šie laiškai yra perspausdinti ir išversti į lietuvių kalbą: Vladimir T. PAŠUTA [Pashuto] & I. ŠTAL. *Gedimino laiškai*. Vilnius 1966.

28 Juozas JAKŠTAS. «*Vokiečių Ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu*», žr. *Senovė*, 2 (1936), 18-32. Čia aš nekartosiu specialistų ilgų ginčų apie šių dokumentų autentiškumą. Atrodo, kad dauguma istorikų dabar priima Prof. Jakšto jau 1936 m. siūlytą hipotezę, kad laiškai yra Gedimino ir Rygos glaudaus bendradarbiavimo vaisius. Jeigu juos rašė rygiečiai raštininkai, panaudodami Rygos kanceliarijos stilių ar pasiūlydami Lietuvos valdovui į savo laiškus įtraukti ir rygiečių skundus apie kryžiuočius, tai dar nereiškia, kad rygiečiai, būdami šiuo metu už lietuvius daug silpnesni, ir jų pagalbos reikalaujantys, drįstų visai pakeisti Gedimino mintis ar jo vardu laiškus falsifikuoti. Net K. Forstreuter, kadaise šitą teigęs [«Die Bekehrung Gedimins und der Deutschen Orden», *Altpreussische Forschungen* V bk. 2 (1928):239-61], jau 1955 m. pripažino, kad Gediminas galėjo būti bent dalies laiškų autorius: «Die Bekehrung Gedimins», *Jahrbuch der Albertus Universität*, Königsberg VI (1955). Perspausdinta K. FORSTREUTER. *Deutschland und Litauen im Mittelalter*. Koln, 1962, p. 43-60.

Daugelis istorikų mano, kad Gediminas, šiais laiškais rodydamas palankumą krikščionybei, norėjo tik sudaryti palankias sąlygas viešos taikos sutarties su kryžiuočiais sudarymui[29]. Ir tikrai, 1323.X.2 buvo pasirašyta sutartis tarp Livonijos kryžiuočių ir Gedimino. Ji lietė ir prekybą - visi sausumos ir vandens keliai paskelbti atverti ir saugūs bet kokiam žmogui, ir abiejų pusių pirkliams leidžiama «kokia jie tik nori» prekyba užsiimti [30]. Tačiau ši sutartis iš tikrųjų nepriklauso mūsų temai apie prekybą karo zonoje, nes ji buvo visuotinės, ne tik prekybinės taikos patvirtinimas. Be to, Gediminas buvo pažadėjęs krikštytis ir tuo baigti karą su kryžiuočiais, nors jis šių pažadų vėliau išsigynė[31].

Jau be jokių pažadų krikštytis, 1338.XI.1 Gediminas pasirašė su kryžiuočiais grynai prekybai pritaikytą sutartį[32]. Jinai nustato taikos zoną - «taikos žemę» - pagal keturis pagrindinius sausumos kelius į Rygą, Vilnių, Rusiją ir šiaurės Latviją[33]. Buvo leidžiama lietuvių, rusų bei

---

29 Henryk PASZKIEWICZ. *Jagiełłonowie a Maskwa*, I. Varšuva, 1933, p. 265-68; Zenonas IVINSKIS. *Rinktiniai Raštai*, I t. : *Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties*. Roma, Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, 1978, p. 228; Rokas VARAKAUSKAS. *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII-XVI a.*. p. 75.

30 Originalo vokiškas tekstas, *Gedimino laiškai*, nr. 8, p. 65-75 ir *Preussisches Urkundenbuch*, t. II. Red. Max HEIN & Erich MASCHKE. Königsberg, 1939. Perspausdinta Aalen: Scientia, 1962, p. 301, nr. 418. Lotyniškas tekstas, J. PTAŠNIK. *Analecta Vaticana, Monumenta Poloniae Vaticana*, III t.. Krokuva, 1914, nr. 168, p. 226 [su neteisinga data], ir LUB II, p. 150 nr. 693. Cituoju *Preussisches Urkundenbuch*, II, nr. 418, p. 301-302: «alle weghe in lande unde in watre open unde vri wesen scolen eneme jeweliken menschen to komende unde to varende [...] Unde en gewelicht copman van beyden de mach open allerleyge copenscap, de eme vellich is».

31 Popiežiaus legatų pasiuntinių pranešimas: LUB VI, nr. 3073, p. 479-483; *Gedimino laiškai*. p. 129. Apie šiuos įvykius žr. VARAKAUSKAS. *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII-XIV a.*. p. 72-75; Rasa MAŽEIKA. *Lietuvos religinė diplomatija Vytenio, Gedimino ir Algirdo laikais*, knygoje: *Krikščionybė Lietuvoje, 1387-1987*. Red. V. S. VARDYS. Chicago, 1989.

32 *Hansisches Urkundenbuch*, II. Red. K. HÖHLBAUM. Halle, 1879, nr. 628, p. 275-277 ir PAŠUTA & ŠTAL. *Gedimino laiškai*. nr. 18, p. 186-195. Šią sutartį išnagrinėjo V. T. PAŠUTA, [Pashuto]. *Lietuvos valstybės susidarymas*. Vilnius, 1971, p. 64-67.

33 Taip sutartyje minimus vietovardžius interpretuoja Rokas VARAKAUSKAS. *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII-XVI a.*. p. 260. Pateikiu sutarties tekstą iš *Hansisches Urkundenbuch*, II, nr. 628, p. 276, su Varakausko parūpintais vietovardžiais skliausteliuose:
[Dit is de vrede]:
[1] Van der Ewestenmunde [Aiviekstės upės žiotys] to reghte in den wegh, den Ghodeminne de koningh van Lettowen herede, tho der Nycerve [Nicerva] unde van der Ewestenmunde dvers over Dune [Daugava/Dvina] tho ener hofstede, dese het Uspalde [Užpalius], unde van denne reghte tho eme dorpe, dat het Stripayne; boven deme dorpe scal nen her dvers over den wegh nogh in den wegh slan, nogh van Lettowen, nogh van des mestres lude, nogh scrodere. Dit sint de vredelant ymme lande tho Lettowen: Balnike [Balninkai], Kedrayche [Giedraičiai] Nemensyane [Nemenčinė].

vokiečių pirkliams laisvai keliauti Daugava[34], o vokiečių pirkliams (reiškia ir Ordino miestų piliečiams) buvo leidžiama keliauti per visą Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystę[35]. Arčiau Daugavos žiočių, Ordino žemėse, taikos zona siekė tik upės krantus, «tiek, kiek galima nusviesti ietį»[36]. Visur kitur pirklys galėjo būti nužudytas, sutarties nepažeidžiant[37]. Čia labai aiškus įrodymas, kad prekybinės taikos zonos buvo tiesiog karo lauke įsteigtos, kad priešai galėtų tarpusavyje prekiauti!

1338 m. sutartis parodo, kiek kryžiaus karų religinė ideologija buvo užmiršta prekybos dėlei. Pavyzdžiui, sutartyje rašoma, kad rygiečiai, kryžiuočiai ir rusai prisiekė jos laikytis pabučiuodami kryžių, o lietuviai «irgi atliko savo šventas [apeigas]»[38]. Tai labai pagarbus apibūdinimas pagoniškų apeigų, kurias visi krikščionys turėjo pareigą smerkti kaip velnių garbinimą!

Kitas įdomus šios sutarties aspektas yra pakartotinis paminėjimas pagonių lietuvių pirklių. Daugavos upe leidžiama keliauti bet kokiam pirkliui, «ar jis būtų krikščionis ar pagonis»[39]. Lietuviai pirkliai aiškiai atskiriami nuo rusų pirklių, kurie kaip Gedimino valdiniai irgi sutarties apsaugomi[40]. Atrodo, kad kai kurie pagonys lietuviai buvo profesionalai pirkliai, nors negalima paneigti Lietuvos miestuose gyvenančių rusų ir ypač vokiečių pirklių svarbią rolę[41].

---

[2] Votrmer scal de vrede gan van der Eweste [Aiviekstė] up wente an de beke de gheheten is de Pedene unde vort van der beke wente an den olden vrede tho Adsellen [Adzelė].

34 Ten pat, [3]: «Vortmer scal de Dune vrigh wesen eneme jeweliken kopmanne, he sy cristen eder heyden, up unde nedder tho varende also hoghe, alse de Dune gheyt unde al de beke, de dar ingat boven der Ewesten».

35 Ten pat, [4]: «Vort scal de Dudesche kopman waren also wyde, alse de koningh van Lettowen ret over Ruscen unde over Lettowen, seker lyves unde ghudes».

36 Ten pat, [5]: «scal over van beyden syden der Dune benedder der Eweste nedderwart weligh wesen eneme jeweliken kopmanne also verne, alse he myt ener keygen werpen magh».

37 Ten pat, [6]: «wonede he ok in deme vrede unde queme he ut deme worde, qoede he ghesclaghen, darane scholde nen part scult ane hebben, ne weder de mester [kryžiuočių] ofte de koningh.»

38 Ten pat, p. 277 [11]; *Gedimino laiškai*, p. 195: «unde van vulbort des koninghes van Lettowen under siner kindere und alle siner boyarlen, de oc ere hilligh hirup hebben ghedan».

39 Ten pat, [3]: «Vortmer scal de Dune vrigh wesen eneme jeweliken kopmanne, he sy cristen eder heyden».

40 Ten pat, [7], [8]:

[7] « [...] desghelik de Ruscesche ofte de Lettowsche copman». [8] «[...] weret dat eyn Lettowesch her thoghe int kerstene lant unde scloghen se eren copman, he were Rusce ofte Lettowe, dar sculde de mester nene scult ane hebben».

41 Zr. Władysław SEMKOVICZ. *Ilanul, namiestnik wileński (1382- 1387) i jego ród*, žr. *Ateneum Wileńskie*, VII, zeszyt 1-2. (1930), 1-19.

Prekybinius kelius kryžiuočių ir lietuvių karo zonoje Ordinui reikėjo apsaugoti ne vien dėl prekybos su lietuviais ar rusais. Ordino miestų pirkliai keliavo į Vengriją pirkti sidabro bei žalvario ir į «Ruheniją» [dabart. Ukrainą] įsigyti prabangių rytų pasaulio prekių[42]. Ordino nelaimei, kelias į Vengriją ir Galiciją ėjo per Lenkiją[43]. Jos karalius, Kazimieras Didysis, privertė svetimtaučius pirklius mokėti didelius muitus[44] ir neapsaugojo jų nuo plėšikų[45].

Todėl Ordinas ieškojo kito kelio į pietus ir rytus. Keturiolikto šimtmečio viduryje kryžiuočiai slapta susitarė su lietuviais, gaudami leidimą Torno [Toruń] miesto pirkliams keliauti per Lietuvos žemes į Voliniją [Ruthenijoje]. Apie šią sutartį sužinome tik iš Ordino prekybinių konkurentų, Vroclavo miesto pirklių, skundo vokiečių imperatoriui 1355 m.[46] Ir Lenkijos karalius šiuo metu skundėsi popiežiui, kad Ordinas lietuvius aprūpinęs ginklais bei maistu, uždaręs kelius į Lenkiją ir atvėręs naujus kelius per Lietuvos žemes į Rusiją ir «totorių žemes» [t.y. į Juodąją jūrą], pastatydamas ant tų kelių naujus tiltus. Šio skundo originalas neišliko, bet jo žodžiai pakartoti dviejuose popiežiaus Innocento VI-tojo 1356 m. laiškuose kryžiuočiams, kuriems popiežius įsako nebesusidėti su pagonimis krikščionių nenaudai[47]. Viename popiežiaus laiške paminėti pirkliai «iš kitų kraštų», kuriuos kryžiuočiai, kelius per Lenkiją užblokavę, nu-

---

42 Marion MALOWIST. *The Problem of the Inequality of Economic Development in Europe in the Later Middle Ages*, žr. *Economic Historry Review*, 2nd series, XIX (1966), 25.

43 Zr. Stefan WEYMANN. *Cla i drogi handlowe w Polsce piastowskiej*. Poznan, 1938, p. 100-104 ir žemėlapis knygos gale.

44 *Preussisches Urkundenbuch*, t. V, kn. 2. Red. Klaus CONRAD. 1973, nr. 951, p. 544 yra šių mokesčių sąrašas.

45 Ten pat, nr. 909-910, p. 515-16.

46 *Breslauer Urkundenbuch*. Red. Georg KORN. Breslau [Wrocław:], 1870, nr. 189, p. 172.

47 Augustin THEINER. *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae* [VMPL], I. Roma, 1860. Perspausdinta Osnabrück, 1969, nr. 769, p. 577-578:
«[...] ipsos infideles et eorum exercitum contra Regem eundem [i.e. Poland] vestris favoribus roborantes, eis in armis et gentibus aliisque necessariis occulta subsidia prestitistis; passus et itinera [...] aperuistis eisdem, pontes fabricastis insolitos, ac mercatorum et aliorum, qui de vestris et atiam alienis partibus per Regnum predictum [i.e. Lenkija] ad Tartarorum et Russie partes transire consueverant, hactenus iter et transitum, ex quo eidem Regi [Casimir] et regnicolis multa proveniebant utilitates et commoda, per terras dictorum infidelium [...] divertistis...»
Innocent VI (1352-1362): Lettres secrètes et curiales, IV fasc. 1. Red. Pierre GASNAULT & Nicole GOTTERI. Roma, 1976, nr. 2390, p. 192 [1356.IX.28]:
«itinera publica per que ad regnum Polonie liber et utilis habebatur accessus impedistis [...] illa ad predictorum infidelium terras prejudicialiter retorquentes».

kreipia į Lietuvą[48]. Taigi, ordinas ne tik pats susitardavo su lietuviais, bet ir skatino kitų kraštų pirklius taip pat bendrauti su pagonimis.

Žinome, kad lenkų karaliaus bei Vroclavo skundai nebuvo be pagrindo. Išliko nedatuotas didž. kunigaikščio Algirdo brolių, Kęstučio ir Liubarto, raštas Torno [Toruń] pirkliams. Jame rašoma:

«bet ką, keliaujantį iš Torno su šiuo raštu per Drohičiną, per Melniką ir per Lietuvos Brastą [t.y. per Palenkę] į Lucką prekiauti, aš, kunigaikštis Kęstutis neleidžiu jo paimti belaisviu»[49].

(Luckas buvo Volinijoje, kurią valdė Liubartas). Kaip ir 1338 m. sutartyje, čia pirkliams nurodytas kelias, kuriuo gali saugiai keliauti, o visur kitur jiems labai pavojinga. (Koks rimtas pavojus grėsė pirkliams, parodo vienas atsitikimas prie Rygos, [1370 m.] kai žemaičių kariuomenė pagriebė vieną vargšą pirklį, perskrodė jam pilvą, ir jo žarnas apvyniojo apie medį[50].) Įdomu, kad Kęstučio ir Liubarto išduotą dokumentą ar jo nuorašą pirkliai tiesiog turėjo nešiotis su savim. Tai vėl nauja rūšis prekybinės taikos karo zonoje: taika tampa lyg kilnojamu turtu, kai kurių pirklių nuosavybe.

1367 m. lapkr. 7 d. Didysis Kunigaikštis Algirdas ir jo brolis Kęstutis pasirašė sutartį su Livonijos kryžiuočiais. Nurodyta taikos zona, kurioje draudžiama veikti vadinamų «plėšikėlių» gaujoms, kurios atrodo buvo bent šiek tiek Ordinui ar lietuvių kunigaikščiams pavaldžios. Tuo tarpu Ordino ir lietuvių kariuomenėms per tas pačias žemes leidžiama žygiuoti (ir, reikia manyti, kariauti), nesulaužant sutarties[51]. Plėšikai kaip tik ir pultų daugiausiai pirklius, pagrobdami jų brangias ir lengvai parduodamas prekes - todėl šią sutartį reikia priskaityti prie prekybinių taikos paliaubų[52].

---

48 THEINER, VMPL, I, p. 578:
«mercatorum et aliorum, qui de vestris et etiam alienis partibus per Regnum predictum [...] transire consueverant, hactenus iter et transitum [...] per terras dictorum infidelium [...] divertistis».

49 Registruotas *Preussisches Urkundenbuch*, t. V, bk. 1. Red. Klaus CONRAD. Marburg, 1969, nr. 379, p. 214. Tekstas atspausdintas: H .PASZKIEWICZ. *Jagiełłonowie a Moskwa*. p. 398, n. 4:
«ot knjazja ot kestutja i ot knjazja ot liborta u torum k mestyczem [...] a kto poidet s seju hramotoju czerez dorohyczin czes melnik i czeres berestie do lucz ska torhowat is torunja jaz knjaz kestuti ne welju ich zaimati».

50 WIGAND VON MARBURG. *Scriptores Rerum Prussicarum*, II. Leipzig, 1863. Perspausdinta Frankfurt am Main, 1965, p. 505.

51 LUB II (Reval, 1855; persp. Aalen: Scientia, 1968), nr. 1041 p. 772.

52 R. VARAKAUSKAS. *Lietuvos ir Livonijos santykiai*. p. 263, šią sutartį priskiria prie Lietuvos ir Livonijos prekybos sutarčių.

Po Lietuvos krikšto vėl buvo sudaromos sutartys prekybai apsaugoti tarp Lietuvos ir Ordino žemių[53]. Tačiau 1390 m. karalius Jogaila uždarė Ordino pirkliams kelią per Lenkiją[54]. Tada Prūsijos kryžiuočiai pasirašė sutartį su dar nekrikštytais žemaičiais (kurie rėmė prieš Jogailą sukilusį Vytautą)[55]. Sutartyje leidžiama Prūsijos pirkliams keliauti per Žemaitiją. Tai lyg pakartojimas jau minėtų slaptų 1354 m. sutarčių, leidžiančių Ordino pirkliams keliauti per Lietuvą.

Greitai ir žemaičiai buvo pakrikštyti [1413-1416m.]. Lietuvių prekyba su Livonija ir Prūsija dar daugiau išsiplėtė per sekančius šimtmečius, bet jau tai ne mūsų tema - čia kalbėjome tik apie bendravimą prekybos tikslais tarp pagonių ir kryžiuočių.

Ką parodo šioje paskaitoje pristatytos sutartys? Matome, kad religinė neapykanta ir žūtbūtinė mirtina kova netrukdė praktiško bendradarbiavimo. Tai buvo įmanoma, nes «taikos» samprata minėtuose dokumentuose yra griežtai apribota. Ji apima tik tam tikrą laiką, vietą, ar asmenis - gal tik vieną kelią, ar vieną dokumentą nešantį pirklį. Tokia dalinė taika leido abiem pusėm nesukompromituoti savo ideologijos ir tuo pačiu metu patenkinti grynai praktiškus kasdieninio gyvenimo reikalavimus. Visų tautybių pirkliai galėjo nuolat prekiauti, o kariai nuolat kovoti. Yra istorijos ironija, kad nuolatinis kryžiuočių ir lietuvių bendradarbiavimas kaip tik finansavo jų mirtiną kovą karo lauke.

Montréal, Kanada RASA MAŽEIKA

---

53 Pavyzdžiui, 1387.VII.9: LUB III, Reval, 1857. Perspausdinta Aalen, 1970, nr. 1245, p. 498.

54 1390 m. žemaičiai buvo sąjungoje su kryžiuočiais ir kartu su jais ruošėsi pulti Jogailą. Karas buvo pravedamas ir prekybos srityje - 1390 m. Jogaila uždarė prekybinį kelią nuo Toruno iki Krokuvos: S. LEWICKI. *Studja nad Historja Handlu w Polsce*, II: *Przywileje Handlowe*. Lvóv & Warsaw, 1910, p. 102. Marian MALOWIST. *The Baltic and the Black San in Medieval Trade*, žr. *Baltic and Scandanavian Countries*, III, nr. 1 (1937), 40. Ieškant kito kelio į pietryčius, buvo susitarta su žemaičiais.

55 *Codex Epistolaris Vitoldi*. Red. A. PROCHASKA. *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, t. VI, pars 1, 1882. Perspausdinta Varšuva, 1965, nr. 67, p. 23.

THE INFLUENCE OF TRADE TREATIES ON LITHUANIAN FOREIGN POLICY IN THE 14TH CENTURY

by

RASA MAŽEIKA

Summary

The pagan Lithuanians and the Teutonic Order, locked in fierce combat for two centuries, nevertheless took care to protect trade and trade routes through official or secret agreements which gave a limited «peace» to merchants from Livonia, Prussia and Lithuania, yet allowed the warriors of both sides to continue fighting. Trade agreements with the Lithuanians were often kept secret, and in fact are neglected in modern historiography, because they hardly fit the image of the Crusader and the pagan as uncompromising enemies. Still, it should be noted that, in the 13th century, the Church forbade only trade in war materials to the infidel. Later, food was added to the list of *res prohibita* (restricted trade goods), but only in time of war. General papal prohibitions against commerce with the infidel were issued only in the 14th century.

This essay presents new arguments to butress the medieval accusations that the Teutonic Order indulged in trade with its enemies, and discusses in some detail trade-related agreements betwen Lithuanians and Teutonic Knights in the 14th century. These made peace and profit possible in a war zone because they were specifically limited to certain times, places and/or persons. Such limitations worked well in legalistic, roleriented medieval societies, which probably did not see any reason why merchants and warriors could not be kept occupied at the same time, in opposing roles, in the hinterland both groups had to share. Ironically, peaceful commercial intercourse between Lithuanians and Teutonic Knights helped to finance their mutual wars.

SOCIALINIŲ IR TEISĖS MOKSLŲ SEKCIJA

MONS. DR. VYTAUTAS KAZLAUSKAS

VISUOTINIO TAUTŲ SOLIDARUMO ENCIKLIKA

DR. ADOLFAS DAMUŠIS

LIETUVOS GYVENTOJŲ AUKOS IR NUOSTOLIAI

PROF. DR. BRONIUS KASLAS

ŠIŲ DIENŲ TARPTAUTINĖS TEISĖS POBŪDIS

Prof. Dr. Bronius Kaslas Suvažiavime nedalyvavo ir savo studijos *Šių dienų tarptautinės teisės pobūdis* redakcijai neatsiuntė.

POPIEŽIAUS JONO PAULIAUS II SOCIALINĖ ENCIKLIKA «SOLLICITUDO REI SOCIALIS» IR JOS AKTUALUMAS LIETUVAI

Socialinio Bažnyčios mokslo šaknys

Artėja pirmosios socialinės enciklikos *Rerum novarum* paskelbimo šimtosios metinės. Tai labai svarbi sukaktis. Tačiau reikia prisiminti, kad 1891 m. gegužės 15 diena, kai popiežius Leonas XIII visam pasauliui paskelbė enciklką *de conditione opificum* - apie darbininkijos padėtį - nebuvo socialinio Bažnyčios mokslo gimtadienis. Socialinis Bažnyčios mokslas yra senesnis už pačią Bažnyčią. Jis yra įsišaknijęs pačiuose pirmuosiuose dieviškojo apreiškimo šaltiniuose. Abraomo, Mozės ir Dovydo laikų kultūrose «dievas» nėra kažkokia abstrakti idėja, o gyvenimo jėga. Kiekvienas gyvybės ženklas, kurį žmogus sutinka, yra laikomas dievybės apsireiškimo ženklu. Ar tai medis su savo žiedais ir sėklomis (Prad 21, 33), ar gyvulys su savo jaunikliais, ar žmonių šeimos, kalbos, tautos - visa sudėtinga gyvybės apraiškų raida Šv. Rašto autoriui yra paslaptingas Dievo veikimas, to Dievo, kuris «atveria įsčias» (Prad 29,31).

Kultūrinė evoliucija, pažanga - gyvulių prisijaukinimas, muzika, metalų apdorojimas, miestų statyba - yra pažymėta Dievo palaimos ženklu. Šita visa pažanga, Šv. Rašto autoriaus įsitikinimu, vyksta dėka tos nuostabios galios, kurią jis vadina «išmintimi». Tikroji išmintis - anot Šv. Rašto - nėra vien žmogiškosios patirties ir išsimokslinimo vaisius, bet ir Dievo dovana (I Kar 3, 28). Ja remdamiesi, karaliai privalo vykdyti teisingumą ir lygybę tautoje. Kai tikroji išmintis sunyksta, valdymas tampa tiktai «technika», kuri ilgainiui išsigimsta į priespaudą (Iš 1,10; 5, 6-10).

Dievo įkvėpti pranašai kelia balsą prieš vis labiau įsigalinčią neteisybę. «Vargas jums - įspėja pranašas Izaijas, - vargas jums, kurie statote namus prie namų, vieną lauką jungiate su kitu, kol nelieka vietos niekam kitam, ir jūs vieni pasiliekate visame sodžiuje» (Iz 5, 8). Panašiai grūmoja ir pranašas Jeremijas: «Vargas jum, kurie naudojatės artimo darbu, nieko jam už tai nemokėdami» (Jer 22, 13). Pranašas Ezekielis rūsčiai įspėja tautos vadovus, ganytojus: «Vargas Izraelio ganytojams,

kurie gano tiktai patys save. Argi jie neturėtų rūpintis jiems patikėta kaimene?» (Ez 34,2).

Izraelio Dievas buvo «žmogaus asmens Dievas», «žmogaus» Dievas, kaip buvo sakoma Mezopotamijoje. O tik paskui Valstybės Dievas. Izraelio Valstybė nesugebėjo apsaugoti žmogaus, nes ji nesilaikė Mozės įstatymo. Ji neatliko savo uždavinio. Rūpinosi kultūros kėlimu, bet nesugebėjo apginti vargšų, našlių ir našlaičių nuo išnaudotojų egoizmo. Taip jai atvirai priekaištauja Izaijas (Iz 1,16; 10,1-2).

BAŽNYČIOS SOCIALINĖ DINAMIKA

Dievo įsikūnijimu žmonijos išganymo istorija pasiekia savo viršūnę. Atėjus «laiko pilnatvei», «žmogaus asmens Dievas», «žmogaus» Dievas įsikūnija, pats tampa žmogumi, «žmogaus sūnumi». Už kiekvieną žmogų įsikūnijęs Dievas miršta ant kryžiaus. Nevalia žmogaus pažeminti, nevalia žmogaus išnaudoti, nes Dievas tapo žmogumi. Kiekvienas žmogus yra Dievo «paveikslas ir panašumas», yra Dievo vaikas ir Jėzaus Kristaus brolis. Dėl to jo orumas yra neliečiamas. Kiekvienam žmogui pats Dievas yra suteikęs neliečiamas asmens teises. Dievo įsikūnijimo šviesoje be jokio svyravimo galima kalbėti apie visuotinį žmonių ir tautų solidarumą: kiekvienas yra atsakingas už visus ir visi - už kiekvieną. Prisikėlusio Jėzaus Kristaus bažnytinio - mistinio - Kūno nariai šiandien yra tie Dievo pasiuntiniai, kurie žmogaus Dievo jėga ir Šv. Dvasios įkvėpimu įsipareigoja išlaisvinti žmogų iš ekonominių, politinių, ideologinių priespaudų. Tai Bažnyčios socialinė dinamika, kuri jai bus pridėta kaip netiesioginė Dievo dovana (Mt 6,33; Lk 12,31), jeigu ji sunkioje kovoje už žmogų įstengs apginti savo tapatybę, jeigu liks ištikima savo esminei misijai vesti žmogų į Dievo karalystę, prisimindama apaštalo šv. Petro žodžius: «Dievo reikia labiau klausyti negu žmonių» (Apd 5,30).

Iš šios tikrovės yra išaugusi socialinė Bažnyčios doktrina. Ji yra ne kas kita, kaip Šv. Rašto ir Tradicijos mokslo pritaikymas konkretiems socialinio gyvenimo reikalavimams. Pirmiausia ją randame Bažnyčios Tėvų - kaip šv. Bazilijaus, šv. Jono Auksaburnio, šv. Ambrozijaus, šv. Augustino - ir teologų raštuose, moralinės teologijos *De justitia et jure* traktatuose. Moderniųjų laikų pradžioje - daug šimtmečių prieš *Rerum novarum* - pasigirsta ir aukščiausio Bažnyčios autoriteto - popiežių - balsas. Pavyzdžiui, popiežius Eugenijus IV 1435 m. apaštališka bule *Dudum nostras* išeina ginti Kanarų negrus. 1537 m. popiežius Paulius III gina indėnų žmogiškąjį orumą, pabrėždamas jų teisę į laisvę ir į naudojimąsi materialinėmis gėrybėmis. Šiuose dokumentuose yra išreikšti du esminiai socialinės Bažnyčios doktrinos principai: teisės primatas santykiuose su

valdžia ir visuotinė visiems žmonėms priklausanti žmogiškojo orumo teisė. Moderniųjų laikų priešaušryje Bažnyčia skelbia, kad kiekvienas žmogus, kiekvienas asmuo yra Kūrėjo apdovanotas neliečiamu žmogiškuoju orumu, kuris suteikia teisę į laisvę, teisę laisvai kurti savo ateitį ir naudotis savo dvasiniais ir materialiniais turtais.

Prasidėjus pramoninių revoliucijų laikams, ir Bažnyčioje kyla sąjūdžiai, kurie ryžtingai reikalauja šių teisių ir kovoja už jų įgyvendinimą. *Rerum novarum* enciklikos pasirodymas nebuvo socialinės Bažnyčios doktrinos gimimas. Tai buvo aukščiausio Bažnyčios autoriteto išėjimas į industrinės revoliucijos sukrėstą pasaulį ir jo problemoms bei rūpesčiams ir naujoms socialinio gyvenimo aplinkybėms pritaikymas tų etinių socialinių principų, kuriuos Bažnyčia atranda, interpretuodama Jėzaus Kristaus Evangeliją ir prigimtinę tvarką.

Naujausi socialinio Bažnyčios mokslo dokumentai

Rerum novarum socialinį mokslą pratęsė kiti gausūs bažnytiniai dokumentai iki paskutinės popiežiaus Jono Pauliaus II enciklikos *Sollicitudo rei socialis*, kuri buvo paskelbta 1988 m. vasario 10 d. (dokumento data 1987.XII.30). Šia enciklika popiežiui rūpi iš naujo priminti pasauliui ir pratęsti savo pirmtako Pauliaus VI socialinį mokslą, prieš dvidešimt metų išdėstytą enciklikoje apie tautų pažangą *Populorum progressio*. Kaip *Populorum progressio*, taip ir *Sollicitudo rei socialis* stengiasi atsiliepti į II Vatikano susirinkimo kvietimą, kuriuo prasideda susirinkimo konstitucija apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje *Gaudium et spes*: «Šiuolaikinių žmonių, ypač vargstančiųjų ir tų, kurie kenčia, džiaugsmai ir viltys, skausmai ir sielvartai yra ir Kristaus mokinių džiaugsmai ir viltys, skausmai ir sielvartai. Nieko nėra tikrai žmogiško, kas neiššauktų atgarsio Kristaus mokinių širdyse» (SRS, 1).

Pauliaus VI širdyje atgarsį atrado ypač Trečiojo pasaulio tautų skurdas ir ūkinis atsilikimas. Dėl to jis tuoj po II Vatikano susirinkimo enciklikoje *Populorum progressio* kreipėsi į katalikiškąjį pasaulį ir visą geros valios žmoniją, ragindamas šią skaudžią socialinę problemą spręsti pasauliniu mastu. Jos išsprendimas yra būtina tarptautinės taikos sąlyga: «Ūkinis išsivystymas yra naujas taikos vardas», - pabrėžė Šv. Tėvas. Buvo dedama daug vilčių, kad pasaulis išgirs šį popiežiaus kvietimą ir sutelktomis jėgomis padės Trečiojo pasaulio tautoms pakilti iš ūkinio atsilikimo. Praėjus dvidešimčiai metų, Jonas Paulius II su apgailestavimu konstatuoja, kad skurdas pasaulyje ne mažėja, bet didėja. Turtingi, ūkiškai išsivystę kraštai tampa vis turtingesni ir galingesni, visai nesirūpindami neturtingų, ūkiškai atsilikusių kraštų pažanga. Turtų atsargos

beprasmiškai eikvojamos ginklavimosi varžybose. Tarptautinė prekybos sistema, finansiniai monopoliai, įsiskolinimas neleidžia ūkiškai silpnesniems kraštams pasiekti bent minimalų ūkinį pajėgumą, kad galėtų savarankiškai vystytis. Ragindamas radikaliai pakeisti tokią neteisingą padėtį, Šv. Tėvas nepraeina tylomis ir pro ūkiškai atsilikusiuose kraštuose įsigalėjusias negeroves. Savaime suprantama, kad pažanga negali atsirasti be kūrybinės iniciatyvos ir kruopštaus darbo. Dėl to ūkiškai atsilikusieji kraštai neturi laukti, kad jiems visa duotų labiau pažengusios turtingos valstybės. Jie patys turi šviesti ir auklėti savo gyventojus, turi didinti maisto gamybą, siekdami patenkinti gyventojų poreikius. Ypač turi reformuoti savo «politines institucijas, išsigimusius, diktatoriškus režimus pakeisdami demokratiniais, visų piliečių dalyvavimu besiremiančiais režimais» (SRS, 44).

Pažanga yra pagrindinė kolona, kuria remiasi visas šios naujos enciklikos socialinis mokslas. Tai toji pati kolona, kurią jau nurodė II Vatikano susirinkimas savo konstitucijoje apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje *Gaudium et Spes* ir ypač Paulius VI enciklikoje *Populorum Progressio.* Jonas Paulius II enciklikoje *Sollicitudo Rei Socialis* pabrėžia, kad tikrosios pažangos negalima suvesti į techniką ir ūkį. Vien į techniką ar ūkį suvesta pažanga yra žmogaus ir tautų išdavimas. Vien techninė ir ūkinė pažanga negali pasitarnauti visiškai žmogaus ir tautų gerovei. Ne be reikalo Paulius VI prieš 20 metų enciklikoje *Populorum Progressio* tvirtino, kad tikroji pažanga turi būti atvira, prieinama kiekvienam žmogui ir turi apimti visą žmogų su jo materialiniais ir dvasiniais poreikiais bei polėkiais (PP, 14). «Šiandien yra lengviau suprasti, - rašo Jonas Paulius II, - kad vien sutelkimas turtų bei patarnavimų net daugumos naudai nėra pakankamas žmogaus laimei. Priešingai, pastarųjų metų patirtis įrodo, kad turtų ir galimybių gausa, sutelkta žmogaus rankose, gali nukrypti prieš patį žmogų tarytum kokia priespauda, jeigu tie turtai ir galimybės nėra naudojami pagal moralės dėsnius, siekiant visos žmonijos gerovės» (SRS, 28).

Dabarties socialinės problemos

Prie daugelio socialinių problemų, kurios turi būti sprendžiamos ne tik atskiruose kraštuose, bet ir pasauliniu mastu, Jonas Paulius II apsistoja atskirai: vargšai, duonos ir butų stoka, urbanizacija, darbas, nedarbas ir nepakankamas darbas, privatinė nuosavybė, tarptautinis įsiskolinimas, taika, ginklavimosi varžybos ir nusiginklavimas, ginklų prekyba, pabėgėliai, terorizmas, demografinė (gyventojų daugėjimo ir mažėjimo) problema, žmogaus asmens orumas, žmogaus ir tautų teisės, religinė laisvė,

ekologinė grėsmė, nuodėme pagrįstos socialinės struktūros, žmonių ir tautų tarpusavio priklausomybė, visuotinis solidarumas. Apžvelgdamas šias problemas, Šv. Tėvas išreiškia susirūpinimą dėl neokolonializmo pavojaus, kuris gresia daugeliui kraštų, ir pabrėžia kiekvienos tautos teisę į savo tapatybę, į nepriklausomybę ir saugumą. Kaip savaime suprantamą dalyką nurodo tai, kad remiantis lygybės ir solidarumo principu kiekviena tauta turi teisę naudotis šios žemės gėrybėmis, nes jos yra skirtos visiems žmonėms (SRS, 21).

Šv. Tėvas pabrėžia, kad nei liberalistinis kapitalizmas, nei kolektyvinis marksizmas nėra pajėgūs išspręsti šiuolaikinių socialinių problemų. Šių sistemų ateitis priklausys nuo to, kiek jos sugebės pasikeisti, kiek jos taps pajėgios tarnauti visiškai žmogaus ir tautų pažangai šiuolaikinėje bendruomenėje (SRS, 21).

Enciklikos *Sollicitudo Rei Socialis* tikslas nėra pateikti išsamų šiuolaikinių socialinių problemų vaizdą. Jono Pauliaus II užmojis yra daug platesnis ir gilesnis. Šv. Tėvas nori atskleisti tautoms tuos akiračius, kuriuos reikia turėti prieš akis, norint išspręsti šias problemas. Tuose akiračiuose pirmiausia iškyla esminis Bažnyčios socialinio mokslo reikalavimas: pagarba žmogaus asmens orumui ir jo pagrindinėms teisėms bei laisvėms. Bažnyčios socialinis mokslas nėra trečiasis kelias tarp liberalistinio kapitalizmo ir marksistinio kolektyvizmo. Tai nėra pakaitinis socialinių problemų sprendimas, o nurodymas amžinųjų vertybių, nutiesimas pagrindinių gairių, kurios veda į socialinių problemų sprendimą.

Pratęsdamas Bažnyčios socialinį mokslą, popiežius į šias problemas žvelgia ne ideologinėje, o teologinėje Jėzaus Kristaus Evangelijos šviesoje. Jis moko, kad socialinių problemų rakto galutinai reikia ieškoti žmogaus širdyje, - širdyje, kurią gaivina Šventoji Dvasia, nuolat ją pripildydama meilės ir vilties.

Visuotinis solidarumas ir Lietuvos rūpesčiai

Šią Jono Pauliaus II enciklką galėtume pavadinti visuotinio žmonių ir tautų solidarumo enciklika. Joje yra aiškiai nurodomos šiuolaikinių socialinių problemų «pasaulinės dimensijos» (SRS, 3). Popiežius Pijus XII mokė, kad taika yra teisingumo vaisius *Opus justitiae pax*, Paulius VI skelbė, kad antrasis taikos vardas yra pažanga. Jonas Paulius II žengia dar vieną svarbų, naują žingsnį pirmyn. Jis sako, kad taika yra visuotinio tautų solidarumo vaisius *Opus solidaritatis pax* (SRS, 39). «Bendradarbiauti, siekiant viso žmogaus ir kiekvieno žmogaus pažangos, - sako popiežius, yra pareiga visiems». Visuotinio žmonių solidarumo

įgyvendinimas veda į visuotinę pažangą ir didžiųjų socialinių bei politinių problemų sprendimą.

Šaukdamasis visuotinio solidarumo, Jonas Paulius II neužmiršta, kad bet kokia pažanga turi prasidėti sutelktomis ir iki maksimumo išvystytomis kiekvieno asmens ir kiekvienos tautos pastangomis. Kol asmuo ir tauta nėra pasirengę atlikti visa, kas nuo jų priklauso, visa, kas yra jų galimybių ribose, kol nesutelkia visų savo kūrybinių jėgų ir neišvysto visos savo iniciatyvos, tol jie neturi teisės laukti pagalbos iš kitų. Tiktai per pavienių asmenų ir pavienių tautų pažangą, visuotinio tautų solidarumo skatinimą ir papildymą, galima pasiekti visuotinę gerovę.

Štai čia visuotinio tautų solidarumo enciklika *Solicitudo Rei Socialis* mus kaip tik ir veda prie dabartinių Lietuvos ir lietuvių tautos problemų bei rūpesčių. Visos gyvenimo sritys Lietuvoje šiandien šaukte šaukiasi tikrosios pažangos, tos *populorum progressio*, apie kurią prieš 20 metų kalbėjo Paulius VI, šaukiasi to socialinio rūpesčio, kuriuo alsuoja Jono Pauliaus II paskutinė enciklika *Sollicitudo Rei Socialis*.

Tautos šauksmas vis ryškiau pasigirsta jau ne tik pogrindžio, bet ir viešosios spaudos puslapiuose, susirinkimuose ir manifestacijose. Tuo šauksmu galingai nuaidėjo visa sostinė, kai 1988 m. rugpjūčio 23 d. į Vingio parką buvo susirinkusios šimtatūkstantinės minios žmonių. Suvereniteto, laisvės, žmogaus teisių apsaugojimo, teisingumo, lygiateisiškumo, dvasinių vertybių respektavimo, demokratijos, pliuralizmo reikalavimai vis glaudžiau jungia gyventojų mases į vieną tautinę bendruomenę. Matydami šį vaizdą, daugelis tiesiog netiki savo akimis. Argi ne nuostabu, kad tos dvasinės vertybės, kurios per ištisus dešimtmečius buvo žiauriai slopinamos, šiandien iškyla tautos sąmonėje su nauju gaivumu ir nauja jėga? Su nuostaba ir džiaugsmu jas atrandame slypinčias ir jaunųjų kartų tautinės sąmonės kloduose tarytum tą ąžuolinę Šiluvos skrynią, kuri po žemėmis išsaugojo tautai brangias relikvijas.

ŽMOGAUS PRIGIMTIS IR TRANSCENDENCIJA

Socialinė Bažnyčios doktrina yra išaugusi ne tik iš dieviškojo apreiškimo šaltinių, bet ir iš prigimtinės tvarkos, iš žmogaus prigimties, kuri ypač pasireiškia sveiku protu, sveika nuovoka. Vienas iš vadovaujančių «Persitvarkymo» sąjūdžio Lietuvoje, kurio vardu šiandien į viešumą išeina tikrieji, giliausi tautos siekimai, ideologų, Arvydas Juozaitis, atkreipia dėmesį, kad anglosaksų kraštuose sveikas protas yra vadinamas *Common sense* (lot. *sensus communis*)[1]. Tai visiems žmonėms bendra nuojauta, kuri apsaugo žmogų nuo neapgalvotų veiksmų, nuo

gyvenimo klystkelių. Ji yra neatskiriamai susijusi su prigimtinėmis teisėmis, su žmogaus prigimtimi.

Iš žmogaus prigimties, jo prigimtinių teisių, iš patirties išaugusi socialinė doktrina yra bendras žmonijos turtas, prie kurio vis iš naujo žmonės grįžta dažnai po ilgų tragiško klaidžiojimo ir pasimetimo laikotarpių. Bendras žmonijos turtas ji yra dar ir kitu atžvilgiu. Šita socialinė doktrina yra paremta transcendentine žmogaus dimensija. Mums, krikščionims, žmogus yra transcendentinė būtybė. Tai tiesa, kurią esame atradę ne tik dieviškojo apreiškimo šaltiniuose, bet ir kasdieninio žmogaus gyvenimo patirtyje, moksliniame žmogaus tyrinėjime, vadovaudamiesi sveiku protu ir sveika nuojauta. Be abejonės, krikščionybė yra daug prisidėjusi prie žmogaus transcendentiškumo tiesos paskleidimo pasaulyje, bet šią tiesą pripažįsta, ją laiko sava ir daugelis nekrikščionių. Žmogaus negalima uždaryti vien materialinio pasaulio akiračiuose. «Ne vien duona žmogus yra gyvas» (Mt.4,4). Šiuos Kristaus žodžius, kurie ryškiausiai išreiškia žmogaus transcendentinę dimensiją, šiandien dažnai kartoja net materialistai, žinoma, jiems suteikdami kitą prasmę.

Jonas Paulius II enciklikoje *Sollicitudo Rei Socialis* visai nemini prigimties įstatymo, bet primygtinai kalba apie žmogaus teises ir žmogaus orumą. Komentatoriai čia įžvelgia norą nekartoti teorinių įrodinėjimų, o betarpiškai pereiti prie praktinių išvadų, kurios šiandien, pagaliau, jau yra visuotinai pripažįstamos. Strazbure, pavyzdžiui, jau dešimtmečius veikia Europos Žmogaus Teisių Teismas, kuris kasmet išnagrinėja apie 30 bylų. Žodžiais visi, net sovietai, po Helsinkio susitarimų pripažįsta, kad kiekvienam žmogui reikia užtikrinti jo pagrindines teises ir asmens orumą, bet gyvenimo tikrovė, kaip žinome, dar yra labai toli nuo šio teorinio pripažinimo. Jaques Maritain prieš 40 metų reiškė įsitikinimą, kad nereikia ieškoti visiems priimtino teorinio žmogaus teisių pagrindo. Reikia džiaugtis tuo didingu faktu, kad visi, pagaliau, remdamiesi sveika nuovoka ir intuicija, reikalauja žmogaus teisių respektavimo. Reikia solidariai ir ryžtingai kovoti, kad tas visuotinis reikalavimas kuo greičiau taptų konkrečia gyvenimo tikrove.

Sollicitudo Rei Socialis šviesoje pažvelkime į kai kuriuos naujus įvykius Lietuvoje.

---

1 Pranešimas Dailininkų sąjungoje, 1988.IV.20, rankraštis, p. 5.

REIKALAVIMAS ATSTATYTI TAUTOS SUVERENITETĄ

«Tarptautinėje plotmėje [...] reikia visiškai respektuoti kiekvienos tautos tapatybę drauge su jos istorinėmis bei kultūrinėmis savybėmis», sako Jonas Paulius II (33). Nuo asmeninių teisių popiežius visada veda prie tautų teisių. «Iš tikrųjų nebūtų žmogaus vertas toks vystymasis, kuris negerbtų ir neskatintų visų žmogiškųjų teisių, tiek asmeninių, tiek socialinių, tiek ekonominių, tiek politinių, įskaitant ir tautų teises» (33). Nėra tikros socialinės pažangos ten, kur žmogaus teisės nėra pripažįstamos, kur žmonės nėra lygūs prieš įstatymus, jeigu nėra laisvės, jeigu «kiekvienos tautos teisė į tapatybę, į nepriklausomybę ir saugumą, į dalyvavimą lygybės ir solidarumo pagrindu naudojimesi gėrybėmis, kurios yra skirtos visiems žmonėms», nėra garantuota (21).

Šv. Tėvas apgailestauja, kad daugelyje kraštų šiandien yra slopinama ekonominės iniciatyvos teisė, - teisė, kuri yra labai svarbi ne tik pavienių amenų, bet ir visuotinei gerovei. Patirtis rodo, kad šios teisės paneigimas arba jos apribojimas vardan tariamos lygybės slopina arba visai sunaikina iniciatyvos dvasią. Taip pilietis kaip kūrybos subjektas visiškai sunyksta. Vietoje kūrybinės iniciatyvos atsiranda pasyvumas. Visi priklauso nuo biurokratinio aparato, kuriam turi paklusti kaip vieninteliam visa tvarkančiam bei sprendžiančiam organui. Jis dažnai yra visų turtų ir visų gamybos priemonių valdytojas, nuo kurio visi priklauso beveik absoliučiai, panašiai kaip tas darbininkas-proletaras tradicinio laukinio kapitalizmo santvarkoje (15).

«Tokia padėtis turi įtakos ir 'atskirų tautų teisėms', sako popiežius, - Dažnai atsitinka, kad iš tautos yra atimama tai, kas ją padaro subjektu - veiksniu, tvarkančiu savo gyvenimą ir kuriančiu savo ateitį - atimamas tautos suverenitetas, kuris jai priklauso ekonominėje, politinėje-socialinėje, o tam tikra prasme ir kultūrinėje srityje, nes tautinėje bendruomenėje visos šios gyvenimo dimensijos yra tarp savęs susijusios» (15).

Jonas Paulius II čia pabrėžia, kad «jokia socialinė grupė, pavyzdžiui, viena ar kita partija, neturi teisės uzurpuoti vienintelio vadovo vaidmenį, nes tai naikina tikrąjį bendruomenės ir asmenų-piliečių suverenitetą, kaip įvyksta kiekvienoje totalitarinėje santvarkoje. Tokioje būklėje žmogus ir tauta jau neegzistuoja kaip subjektas, o tampa 'objektu', nepaisant visų priešingų pareiškimų ir žodinių užtikrinimų» (15).

Drauge su suvereniteto užgniaužimu iškylančias negeroves Jonas Paulius II vadina «naujomis neturto, vargo formomis» (15). «Juk iš tikrųjų, - klausia Šv. Tėvas, - argi įvairūs apribojimai ir suvaržymai nenusipelno tokio pavadinimo? Paneigimas arba apribojimas žmogaus

teisių - kaip, pavyzdžiui, religinės laisvės, teisės dalyvauti bendruomenės kūrime, laisvės organizuotis į draugijas, kurti profsąjungas arba imtis iniciatyvos ekonominėje srityje - argi nenuskurdina žmogaus asmens tiek pat, jei ne dar daugiau, kaip atėmimas iš jo medžiaginių gėrybių? Argi toks vystymasis, kuris nepaiso pilno šių teisių įgyvendinimo, iš tikrųjų yra žmogiškas, humaniškas?» (15).

BAŽNYČIA DALYVAUJA KOVOJE UŽ ŽMOGAUS TEISES IR TAUTŲ SUVERENUMĄ

Ragindamas tarptautinio solidarumo pagalba pašalinti neturto, skurdo apraiškas pasaulyje, Jonas Paulius II vėl neužmiršta priminti, kad pagrindinių asmens teisių, ypač teisės į religinę laisvę ir teisės į ekonominę iniciatyvą netekimas taip pat yra viena iš skurdo apraiškų, kurios yra vertos visų rūpestingo dėmesio (42).

Atrodo, kad enciklika *Sollicitudo Rei Socialis* buvo paskelbta kaip tik labai tinkamu laiku. Visi komunistinio bloko kraštai yra patekę į labai rimtą krizę, kuri vis plačiau apima ne tik ekonomiką, bet ir ideologiją. Tos krizės šiandien niekas jau nė nemėgina nuslėpti. Visi reikalauja pažangos, visi kalba apie persitvarkymo būtinumą. Bet tikra socialinė ekonominė pažanga, tikras persitvarkymas yra įmanomas tik realizuojant naujas idėjas. Persitvarkymas turi apimti ir dvasinę, ideologinę, etinę, moralinę dimensiją. Juk ir komunistinę politiką reikia palenkti etikos reikalavimams. Reikia iš naujo peržiūrėti partijos ir valstybės vaidmenį bendruomenės gyvenime. Reikia kiekvienam žmogui praktiškai pripažinti pagrindines asmens teises ir laisves, tarp kurių visada pirma vieta tenka sąžinės ir religinei laisvei. Tautoms reikės grąžinti suverenitetą, kuris yra - kaip jį aptaria Vilniuje išleistas *Tarptautinių žodžių žodynas* (1985) - «kiekvienai tautai priklausančių aukščiausių teisų visuma». Reikia stoti atviron akistaton su istorija. Juk nebus galima toliau įtikinėti, kad «lietuvių tauta pati atsisakė suverenumo, pasiprašė Stalino ir Molotovo prieglobsčio ir jį gavo. Suverenumas, nepriklausomybė yra didžiausia vertybė, ir po 50.000 metų žmonijos istorija nežino tokio atvejo, kad tauta pati atsisakytų valstybingumo»[2].

Etinė, moralinė žmonijos pažanga jau yra pasiekusi tokį laipsnį, kad užtikrinti pagrindines žmogaus teises bei laisves ir tautų suverenitetą visuotinai reikalauja sveikas protas, sveika nuojauta, *common sense*. Tą visuotinį reikalavimą popiežius paremia Bažnyčios socialiniu mokslu ir

2 Telefaksas iš mitingo Vingio parke. Vilnius, 1988.

aukščiausiu autoritetu, ragindamas visus konkrečiais įsipareigojimais bei darbais parodyti solidarumą su tais, kurie kovoja už pagrindinių žmogaus teisių ir tautų suvereniteto atstatymą. Būdama žmonijai «vienybės sakramentas, ženklas bei įrankis» (14), būdama žmonijos «problemų ekspertas», Bažnyčia negali likti abejinga, pasyvi šios kovos akivaizdoje.

Kova už suverenitetą Lietuvoje - atgimimo sąjūdis

Lietuvoje į viešumą išeina vis nauji veiksniai - sąjūdžiai, organizacijos, institucijos - su reikalavimu atstatyti tautos suverenitetą. Stipriausias ir didžiausias iš jų yra Persitvarkymo Sąjūdis, į kurį masiškai jungiasi visa Lietuva. «Suverenitetas yra bet kokio valstybinio gyvenimo alfa ir omega, - sako vienas iš šio sąjūdžio ideologų filosofas Arvydas Juozaitis. - Racionali savimonė ir sveikas protas politiniame gyvenime taptų niekuo, jeigu juos įkūnijantis subjektas (tauta) gyventų nesava valia, nebūtų savojoje teritorijoje pilnu šeimininku. Itin svarbu, kad suverenitetas suteikia tautai-valstybei neprilygstamos vertės pajautą. Būtent neprilygstamos vertės, nes tauta susivokia esanti vienintelė teisėta savąjį likimą nusprendžianti jėga» (Ten pat, 6). Arvydas Juozaitis, kalbėdamas Lietuvos Dailininkų sąjungoje, Vilniuje, 1988 m. balandžio 20 d. pabrėžė, kad «suverenitetą išreikšti ir jį reprezentuoti negali kuri nors atskira tautos dalis ar klasė». Tai ta pati idėja, kurią Jonas Paulius II išreiškia enciklikoje *Sollicitudo Rei Socialis* (15) ir kurią dažnai primena, kalbėdamas maldininkų grupėms, atvykusioms iš Lenkijos. «Tikrajam suverenitetui pakilti į valstybinio gyvenimo aukštumas nėra taip paprasta, - rašo toliau Juozaitis: - bet koks valstybingumas jo anaiptol neįkūnija. Barbariškos politinės diktatūros valstybė ar totalitarinio režimo valstybė - dariniai, išniekinę arba pamynę suverenitetą. Nors tai ir suverenios valstybės» (Ten pat, 7).

Mokslų Akademija

Lietuvių tautos suvereniteto problemą svarsto LTSR mokslų akademija, kurios ne vienas narys yra įsijungęs į Persitvarkymo Sąjūdį. Akademijos prezidentas Juras Požėla ir Prezidiumo vyriausiasis mokslinis sekretorius Eduardas Vilkas neseniai kreipėsi į LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą, ilgame laiške išdėstydami reikalą pakeisti LTSR konstituciją, atstatant valstybės ir liaudies suverenitetą. «Nors dabartinė Lietuvos TSR Konstitucija skelbia respublikos suverenitetą, bet tai neatitinka tikrovės», rašo pradžioje laiško autoriai. Jie išskaičiuoja iš viso

16 LTSR Konstitucijos ir 12 TSRS Konstitucijos straipsnių, kurie paneigia ne tik Lietuvos «suverenumą, bet ir jos menką ūkinį ir socialinį-kultūrinį savarankiškumą». Svarbiausios materialinės, kultūrinės ir administracinės sritys yra «betarpiškai priskirtos TSRS Ministrų Tarybos, sąjunginių ministerijų ir valstybinių komitetų pavaldumui. Pavyzdžiui, mašinų gamybos, radijo, elektrotechnikos, chemijos, naftos gamybos ir apdirbimo, celiuliozės pramonė, užsienio prekyba, geležinkelių, oro ir jūrų transportas, geologijos tyrimai, energetika, gynyba, pinigai ir valiuta [...] iš viso apie 40 įvairių sričių. Kitų sričių valdymas tiktai tariamai priklauso respublikos kompetencijai, jos Ministrų Tarybai, ministerijoms, valstybiniams komitetams. Iš tikrųjų visos sritys iki smulkmenų arba bent žymia dalimi yra pavaldžios TSRS organams, nes turi laikytis jų duodamų instrukcijų». Priminę LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui šiuos gerai žinomus faktus, LTSR mokslų akademijos vadovai atkreipia dėmesį į kitą lietuviams didelį rūpestį keliantį reiškinį. Respublikos kompetencija nuo pat 1940-1941 metų iki 1983 m., palyginus su TSRS, t.y. centro pavaldumui priklausančia kompetencija, sistemingai mažėjo, o valdymo centralizacija ir kartu su ja valdymo biurokratizacija plėtėsi ir vešėjo, apimdama iki 90% visų Respublikos dalykų. 1983 m. sąjunginio pavaldumo ministerijų Lietuvoje buvo jau net 21 ir valstybinių komitetų 11, iš viso ministerijų ir komitetų 32. Jie apėmė beveik visą pramonę ir žemės ūkį, gamybą ir paskirstymą, švietimą ir mokslą, kultūrą, prekybą, finansus, teisingumą, vidaus saugumo reikalus ir t.t. O respublikai pavaldūs liko tik antraeilės reikšmės dalykai, valdomi penkių ministerijų (socialinio aprūpinimo, buitinio aptarnavimo, komunalinio ūkio, vietinio autotransporto ir vietinės pramonės) ir dviejų valstybinių komitetų (statybos ir kuro) [...] Tai reiškia, rašo LTSR Mokslų Akademijos vadovai, kad «iki šiol tebeviešpatauja iš esmės unitarinė, stalininio režimo centralizuota tvarka, centrui pajungtas Respublikos teisinis statusas, nutolęs nuo leninių federacijos principų, nuo tikro lygiateisiškumo tiek ekonomikos, tiek ir kitų sričių valdyme, gamybos ir jos paskirstymo disponavime».

Nurodęs dar daugelį kitų būdų, kuriais Respublikos pagrindinės kompetencijos yra pajungiamos centrui (TSRS aukščiausiems partijos ir valstybės organams), kuriais yra iš esmės pažeidžiamas Lietuvos savarankiškumas ir valstybingumas, visai nepaisant respublikos valstybinio ir liaudies suvereniteto, LTSR mokslų akademijos prezidiumas siūlo pakeisti esamą respublikos konstituciją, «vadovaujantis socializmo principais, leninių federacijos supratimu ir pačios Lietuvos TSR bei lietuvių tautos bendrais nacionaliniais interesais». Pasiūlymą išdėsto sep-

tyniolikoje punktų, kurių pirmasis ypač pabrėžia būtinumą atstatyti Lietuvos suverenitetą. Jis sako:

«Nustatyti Respublikos tikrą valstybės ir liaudies suverenitetą, kuris būtų išreiškiamas liaudies per Respublikos Aukščiausiąją Tarybą (jos demokratiškus rinkimus ir deputatų atskaitingumą) ir per referendumą. TSRS turi turėti tokią kompetenciją Lietuvos TSR teritorijoje, kokią jai suteikia Lietuvos TSR įstatymai, o ne atvirkščiai. Lietuvos TSR liaudies suverenumui garantuoti - pabrėžia LTSR mokslų akademijos prezidiumas - svarbiausieji valstybės klausimai sprendžiami referendumu».

Pagal šiuos valstybinio suvereniteto principus Mokslų akademijos prezidiumas siūlo tvarkyti ir kitas Respublikos socialinio, ūkinio, politinio ir kultūrinio gyvenimo sritis, pabrėždamas savarankiškumą, respublikinį pavaldumą, kūrybinės iniciatyvos skatinimą, lietuvių nacionalinės sąmonės ugdymą, pagarbą žmogaus teisėms bei laisvėms. «Įtvirtinti ekonominę santvarką su valstybine, kooperatine ir asmenine-privatine nuosavybe [...] Lietuvos TSR turi savo valstybinį banką [...] Lietuvių kalba yra Lietuvos TSR valstybinė kalba [...] Lietuvos TSR pilietybę nustato, suteikia ir atima Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumas [...] Visa Respublikos švietimo, mokslo ir kultūros sistema ugdo lietuvių nacionalinę sąmonę [...] Lietuvos TSR piliečių teisių, laisvių ir pareigų statuso pagrindu laikoma JTO Visuotinė žmogaus teisių deklaracija ir Helsinkio pasitarimo baigiamasis aktas [...] Karinę prievolę vyrai atlieka respublikos karinėse formuotėse».

LIETUVOS LAISVĖS LYGA

Panašius reikalavimus skelbia Lietuvos gyventojų masinis sąjūdis, įsisteigęs 1978 m. ir pasivadinęs Lietuvos laisvės lyga. Šiemet sąjūdis išėjo į viešumą, pareikšdamas, kad nori artimai bendradarbiauti su Lietuvos Persitvarkymo sąjūdžiu, Blaivystės sąjūdžiu, su Bažnyčios teisių gynimo grupėmis ir visais žmonėmis, kuriems rūpi Lietuvos likimas. Savo uždaviniu Lyga laiko - kelti lietuvių tautos sąmoningumą, brandinti nepriklausomos Lietuvos idėjas. Savo programoje ji reiklauja, kad Sovietų Sąjunga laikytųsi savo konstitucijos, kuri sąjungines respublikas laiko suvereniomis. Kad tai galėtų tapti tikrove, kad tos respublikos tikrai taptų suvereninėmis, reikia išpildyti tam tikras sąlygas, kurias Lyga išdėsto savo programoje. Dauguma jų sutampa su LTSR mokslų akademijos prezidiumo ir Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio pasiūlymais. Tiktai kai kurie Lygos programoje yra labiau konkretizuojami. Pavyzdžiui, Lyga reikalauja «Garantuoti sąžinės laisvę ir realų Bažnyčios atskyrimą nuo valstybės, galimybę Bažnyčiai aktyviai dalyvauti Lietuvos visuomeni-

niame gyvenime [...] Leisti fakultatyviai dėstyti religijos pagrindus vidurinėse mokyklose [...] Organizuoti Lietuvos ekologijos ministeriją [...] sustabdyti Ignalinos AE ir serijos gigantų statybą [...] Panaikinti LTSR BK straipsnius, leidžiančius persekioti asmenis už jų įsitikinimus. Garantuoti žodžio, susirinkimų, demonstracijų laisvę ir panaikinti neteisėtus nutarimus, ribojančius naudojimąsi tomis laisvėmis [...] Paleisti visus politinius kalinius». Tai pagrindai, be kurių neįmanoma atstatyti Lietuvos suverenumą ir nepriklausomybę. Lietuvos laisvės lyga pabrėžia, kad galutinis jos idealas - laisva Lietuva Europos tautų konfederacijoje. Pagrindinis Lygos ginklas - viešas, atviras žodis.

«NUODĖMĖS STRUKTŪROS»

Galutinis idealas yra aiškus ir visiems bendras. Bet visi žino, kad kelias į tikslą yra dar labai ilgas ir sunkus. Kelią į tikslą užkerta pirmiausia tos «nuodėmės struktūros» - *structurae peccati*, apie kurias plačiai kalba Jonas Paulius II enciklikoje *Sollicitudo Rei Socialis* (36-40). Nuodėmės struktūros - sako Šv. Tėvas - yra «neigiamų veiksnių visuma, kuri priešinasi tikrajai visuotinės gerovės sąmonei» (36). Tai «moralinis blogis, daugelio nuodėmių vaisius» (37). Tai «išpuoliai prieš Dievo valią ir žmogaus gerovę» (37), siekiant patenkinti egoistišką «pasipelnymo aistrą bei valdžios troškimą ir planingai 'bet kokia kaina' palenkti kitus savo valiai» (37). Tai įvairios «imperializmo» formos, pažymi Šv. Tėvas, - imperializmo, kurio aukomis gali tapti ne tik atskiri asmenys, bet ir ištisos tautos ir tautų junginiai (37).

Kas galėtų abejoti, kad Pabaltijo tautos yra tapusios tokių «nuodėmės struktūrų», tokio «imperializmo» aukomis? Kas kita yra Ribentropo-Molotovo paktas su jo slaptais protokolais, jeigu ne tokia «nuodėmės struktūra»? Jeigu kiekviena nuodėmė - asmeninė ar socialinė - yra susijusi su liūdnomis, skaudžiomis pasekmėmis, tai Ribentropo-Molotovo sandėris nuaidėjo ir tebeaidi kaip «laidotuvių varpai Pabaltijo valstybių nepriklausomybei», - pažymėjo istorikas L. Truska, kalbėdamas Vilniaus Vingio parke šių metų rugpjūčio 23 d., minint šio sandėrio metines. Pabaltijo kraštų gyventojams šis sandėris reiškė masines deportacijas, skerdynes, kalėjimus, lagerius, visišką valstybinio suvereniteto netekimą, dvasinių vertybių slopinimą, persekiojimus, represijas, pagrindinių žmogaus teisių ir žmogiškojo orumo praradimą. *Sollicitudo Rei Socialis* žodžiais tariant, iš tautų buvo atimta tai, «kas jas padaro subjektu», tai yra buvo atimta tai, kas jas padaro veiksniu, tvarkančiu savo gyvenimą ir kuriančiu savo ateitį (15). Tai buvo gėdingas, vergijos laikus primenantis prekiavimas žmonėmis ir tautomis.

Jonas Paulius II enciklikoje ragina tautas reformuoti savo politinius režimus, neteisingas struktūras, kurios trukdo bet kokią pažangą. «Išsigimusius, diktatoriškus, totalitarinius režimus, sako popiežius, reikia pakeisti demokratiniais, leidžiančiais piliečiams dalyvauti politiniame gyvenime» (*ut pro regimine corrupto, dictatorio vel imperioso formam democraticam et participalem substituant*) (44). Šv. Tėvas reiškia viltį, kad šis demokratėjimo procesas vis labiau plėsis ir stiprės. Jis turi plėstis ir stiprėti, nes per jį pasireiškia sveikos politinės bendruomenės darna. Laisvas ir atsakingas visų piliečių dalyvavimas viešajame gyvenime, teisinis tikrumas, pagarba žmogaus teisėms ir jų įgyvendinimas, *Sollicitudo Rei Socialis* žodžiais tariant, yra «viso žmogaus ir kiekvieno žmogaus pažangos būtina sąlyga ir saugi garantija» (44).

Netekus šios sąlygos ir šios garantijos, ant tos pagrindinės «nuodėmės struktūros» kūrėsi kitos socialinės struktūros, kurios taip pat buvo paženklintos nuodėmės šešėliu. Išaugo ištisa nuodėmės struktūrų sistema, kuri, užuot skatinusi, stabdė, paralyžiavo darnią krašto pažangą. Į tą nuodėmės struktūrų sistemą buvo įjungtos visos gyvenimo sritys: valdžios organai su visu biurokratijos aparatu, teismai ir teisėsaugos organai, kurie dažnai buvo naudojami kaip susidorojimo įrankiai valdžios ir partijos rankose, masinės informacijos priemonės, uoliai tarnaujančios melo ir apgaulės propagandai, profsąjungos ir kitos organizacijos, pajungtos vienintelės partijos tarnybai, mokyklos, vykdančios partijos nustatytą ideologinio materialistinio auklėjimo programą, ekologija, nesiskaitanti su gyvybiniais tautos interesais, ūkis su juodąja rinka, su kyšių sistema, su nesibaigiančiomis eilėmis prie parduotuvių ir buitinių prekių deficitu.

Tą liūdną nuodėmės struktūrų tikrovę poetas taip nusako:

Tribūnos sakė viena,
laikas - kita...
Įrodinėta: saulė zenite!
O buvo daug tamsos...
Plokštelės keitėsi, bet muzika nekito -
užgožtama mums virpesį tiesos,
kurią tetarėme pusbalsiu,
lyg užkeikimą,
tarp prievartos ir melo statinių...

dvi tiesos buvo,
buvo dvi moralės
ir po du veidus kiekvienam veide...[3]

3 V.REIMERIS, *Skersvėjo poema*, žr. *Pergalė*. 1988, Nr. 6, p. 5-10.

PRIEVARTOS IR MELO STATINIAI

Į tų «prievartos ir melo statinių», į tų nuodėmės struktūrų tarpą buvo nustumta ir mokykla. Apie jų daromą žalą mokinių sielai rašytojas Jonas Mikelinskas sako: «Baigęs tokią mokyklą, kur viskas iki smulkmenų organizuojama, reglamentuojama, primetama iš viršaus, individas praranda savo individualybę, savąjį AŠ bei savarankiškumą ir tampa tik visokių nurodymų, instrukcijų klusniu vykdytoju. Žodžiu, svetimos valios vergas pasidaro. Todėl nėra ko stebėtis, kad jis užuot šokęs į pagalbą skriaudžiamam silpnesniam žmogui [...] abejingai stebi, kaip jo akyse triumfuoja blogis»[4].

Tas pats rašytojas, ragindamas ištaisyti praeities klaidas, kurios atsirado dėl tų «prievartos ir melo statinių» - «nuodėmės struktūrų» - kviečia atsižvelgti į kitą faktą: «Pirmiausia, nebegalima ignoruoti to nelemto fakto, jog, paskubėję iš žmogaus atimti viltį į dangų, mes nepasirūpinom, ką duoti jos vietoje. Duoti ką nors tokio, kas skatintų žmogų ne tiktai dirbti, kurti, bet ir sugebėtų atplėšti jo širdį ir protą nuo pilkos, dažnai tragiškos kasdienybės, kur siautėja neteisybės, skriaudos, karai, badai, marai, mirtis, ir pakeltų sielą aukštyn nuo žemės idealo, amžinųjų bendražmogiškų vertybių link»[5]

«Stagnacija įsigalėjo ir daugelį metų klestėjo socializmo šalyje, - apgailestauja autorius: - sustiprėjo nusikalstamumas, korupcija, akių dūmimas, neūkiškumas, brokdarystė, alkoholizmas, narkomanija, ypač išaugo bei sustiprėjo biurokratija, kuri savo ruožtu gimdė [...] savivaliavimą, pasyvumą, abejingumą, sąžinės dualizmą bei įsitikinimą, kad kai kam galima ir turi būti leista viskas. Viską smulkmeniškai reglamentuodama ir slopindama kūrybines žmogaus galias bei iniciatyvą, biurokratija smarkiai apribojo savo piliečių galimybę ne tik realizuoti įgimtus gabumus, bet ir įnešti kuo svaresnį indėlį į visuomenės kultūrinimo aruodą. Ir viskas buvo primetama arba norima primesti iš viršaus tuomet, kai visuotiniam švietimui ir žmonių kultūriniam lygiui kelti būtina, kad kolektyvinio elgesio normų bei vertybių kūrimas ir diegimas būtų visų bendras reikalas ir tikslas»[6].

Melo, nuodėmės struktūrose išaugo nauja klasė, kuri, nematant liaudies masėms, legaliai naudojosi specialiomis parduotuvėmis, geresniais butais, specialiais patarnavimais. Šita klasė, daugiausia valdymo aparato

---

4 *Žinios ir sąžinė*, žr. *Pergalė*. 1988, Nr. 8, p. 119.

5 Ten pat.

6 Ten pat, p. 121.

žmonės, labiausiai priešinasi persitvarkymui, nes nori ilgiau pratęsti savo «aukso amžių».

Kokio laipsnio buvo pasiekę melas ir apgaulė, rodo statistinių duomenų klastojimas. Tai buvo tikra procentomanija. Skaičių ir faktų klastojimas buvo tapęs gyvenimo dėsniu. Propagandistai šioje srityje buvo tikri virtuozai. Jonas Mikelinskas pasakoja apie Rašytojų sąjungoje prieš keletą metų įvykusį susitikimą su žymiu respublikinio masto veikėju, kuris negausiai auditorijai papylė tokią gausybę procentų, jog net pačiam prelegentui susisuko galva. Paaiškėjo, kad jis buvo net moksliškai ištyręs, kiek kartų daugiau dabar Lietuvoje žmonės suvalgo kiaušinių, lyginant su jų tėvais ir protėviais, gyvenusiais buržuazinėje Lietuvoje. O elektros gamyba ir jos sunaudojimas išaugęs net šimtus kartų... Tie pagyrūnai, deja, niekada nepaaiškina, kodėl taip dažnai parduotuvėse pritrūksta būtiniausių prekių. «Liūdna, apgailestauja Mikelinskas, kad prekę gaminam ne žmogui, o procentams; dar liūdniau, kai, didėjant plačiai vartojamų prekių paklausai, katastrofiškai mažėja jų pasiūla. O bene liūdniausia tada, kai, augant procentams, sparčiai smunka prekių asortimentas ir kokybė»[7].

ŽMOGUS - NUODĖMĖS STRUKTŪRŲ AUKA

Viso šio liūdno proceso pirmoji auka yra žmogus. Marksistinė filosofija nesugebėjo duoti bent kiek išsamesnės, įtikinamesnės žmogaus koncepcijos. Negana to. Politikos tarnaite tapusi filosofija žmogų, kuris yra istorijos subjektas ir objektas, kartu paėmus, pavertė tik objektu, su kuriuo galima kaip nori eksperimentuoti, manipuliuoti ir prieš nieką nebūti atsakingu. Žmogus pasidarė nebe tikslas, o tik priemonė.

Apie tai, kaip tose «nuodėmės struktūrose», tuose «melo statiniuose» vyko žmogaus nužmoginimo procesas, šiandien jau atvirai prabyla mokslininkai, rašytojai, žurnalistai. Štai kaip vienas rašytojas šiemet Lietuvoje išleistoje knygoje rašo:

«Mes ko gera būsime nukapoję šaknis nuo senojo kamieno, auginusio ir puoselėjusio taurias genties, giminės, šeimos, o kartu ir tautos tradicijas, kurios rašto nemokantį kaimietį per amžius mokė pastovumo, darbštumo, kantrybės, atsakomybės ir pagaliau ugdė šeimininko ir savininko jausmą. Pasidarę pikti, blaškomi vienadienių patetiškų šūkių, mes barstyte išbarstėme jautrumą žmogui, bendravimo kultūrą, nebesugebama pajusti artimo skausmą; išsigimta tiek, kad netgi švenčiausioji medicina,

7 Ten pat, p. 122.

žmogaus gyvenimo viltis, neišties mirštančiam pagalbos rankos, jei tai neužplanuota arba po darbo valandų... Mes taip susipainiojome tarp milijonų instrukcijų, draudimų, paliepimų, pasiklydome veidmainiavimo, dvasinio vergavimo, aklo paklusnumo raizgalynėje, jog net nevirpteli širdis baltą vadinant juodu, o juodą - baltu. Žmogus tapo bedvasiu statistiniu vienetu. Kaip traktorius, baldas, elektros stulpas ar gyvulys inventoriaus knygoje.

Ak, ne, ne pamiršome, o pamynėme po kojų didžiausią tiesą: visi aliai vieno mes esame Žmonės, visiems mums motina gamta davė lygiai rankų, akių, širdžių, pagaliau ir teisių, tad kokia sąžinė, kokia instrukcija leidžia žmogui niekinti žmogų? Įžeidinėti. Sutrypti. Nekaltai bausti. Kas, kuo remdamasis visuomenę sugrupavo į darbo jėgą ir įsakinėtojus, tunkančius svetimu triūsu?

Ar ne aname dešimtmetyje išmokta nebegirdėti žmogaus balso, aimaną vaizduoti džiaugsmo šūkiu, o skausmo iškreiptą veidą - šypsena?»[8]

«Iš kur atėjo tas neapsakomas nepakantumas kitaip mąstančiam ir gyvenančiam žmogui... Pasirodo nebereikia asmenybių, turinčių tvirtą nuomonę, išlavintą skonį, įgimtą talentą, - būtini tik klusnūs vykdytojai...»

«Per visus garsintuvus rėkėme apie neregėtą kolūkinio kaimo, žmogaus gerovę, šviesų gyvenimą, teisingiausius darbo, bendravimo, skirstymo principus bei kitokius laimėjimus ir... veisėme blatą, korupciją, kyšininkavimą, vogimą...»[9]

«Darbininkas tapo tik darbo jėga, o žmogus iš prigimties yra šeimininkas, savininkas... Išugdėme žmogų robotą, kuriam tiesiog draudžiama galvoti. Niekas už nieką neatsako!

Mes praradome žmogų»[10].

«Klajojančių žmonių niekas nelaukia. Kiekvienas padorus pilietis privalo turėti savo namus. Atsiprašau, laukia. Darbo rankų. Darbo jėgos, kadrų, specialistų.

Bet ne žmonių»[11].

ŽMOGUS - DIEVO PAVEIKSLAS

Žymusis vokiečių teologas ir sociologas, klasikinio veikalo *Die soziale Enziklika* autorius, dabar jau sulaukęs 90 metų amžiaus, jėzuitas

---

8 *Netiesos sakymas.* Vilnius, 1988, p. 64.

9 Ten pat, p. 65.

10 Ten pat, p. 91.

11 Ten pat, p. 109.

Oswald von Nell-Breuning, kuriam 1931 m. popiežius Pijus XI buvo pavedęs parengti enciklikos *Quadragesimo Anno* projektą, sako, kad visą Bažnyčios socialinį mokslą galima surašyti ant vieno piršto nago. Bažnyčia moko, kad žmogus yra Dievo paveikslas. Šios dieviškojo apreiškimo tiesos ir sveiko proto šviesoje yra išaugusi visa socialinė Bažnyčios doktrina apie neprilygstamą žmogaus asmens vertę, apie pusiausvyrą tarp žmogaus prigimties individualumo ir socialumo, apie žmogaus orumą ir jo pagrindines teises bei laisves. Tai nuolatinė visų socialinių enciklikų ir kitų socialinių Bažnyčios dokumentų tema. Apie žmogaus orumą, jo teises bei laisves ypač dažnai kalba popiežius Jonas Paulius II. Enciklikoje *Sollicitudo Rei Socialis* Šv. Tėvas pabrėžia, kad socialinis bei ekonominis vystymasis visai nebūtų vertas žmogaus, jeigu jis reikiamai neatsižvelgtų į pagrindines asmenines ir socialines, ekonomines ir politines asmenų ir tautų teises (33). Be žmogaus teisių respektavimo tikroji pažanga apskritai nėra galima (21). Siekiant pažangos, visa ko matas turi būti žmogus.

Panašūs tvirtinimai šiandien jau gana dažnai ir Lietuvoje pasigirsta oficialioje spaudoje, susirinkimuose, mitinguose. Tai yra sveiko proto, sveikos nuovokos, *common sense*, sveikos sąžinės balsas. Jis sutampa su popiežių balsu, aidinčiu iš socialinių enciklikų.

Popiežius Paulius VI enciklikoje *Populorum Progressio*, kviesdamas žmonių ir tautų santykiuose siekti visiško humanizmo, sako, kad tikra pažanga bus tik tada, kai ji apims «visą žmogų ir kiekvieną žmogų» bei kiekvieną tautą. Uždaras, siauras humanizmas, kuris apsiribotų tiktai materialine kai kurių žmonių ar žmonių grupių gerove, negalėtų atnešti laimės ir ilgainiui pasidarytų žmogaus priešu. Be abejonės, sako Paulius VI, žmogus gali pasaulį suorganizuoti ir be Dievo. Bet toks be Dievo suorganizuotas pasaulis galų gale visada nukryptų prieš žmogų (PP 42). Humanizmas be Dievo yra antihumaniškas. Tikrasis humanizmas gali būti tik tas, kuris yra atviras Dievui, kuris pripažįsta dvasinę žmogaus prigimtį ir jo tikrąjį pašaukimą.

VISUOTINIO TAUTŲ SOLIDARUMO ENCIKLIKA

Sollicitudo Rei Socialis pavadinome visuotinio tautų solidarumo enciklika. Žmonių tarpusavio priklausomybė tiek atskirose tautose, tiek pasaulinėje plotmėje vis plečiasi bei ryškėja. Į tai jau atkreipė dėmesį Jonas XXIII enciklikoje *Mater et Magistra* (63-64). II Vatikano susirinkimas buvo įsitikinęs, kad žmonija vis geriau pažįsta savo nedalomos vienybės ryšius (*Gaudium et Spes* 77). Žmonijos tarpusavio priklausomybės ir vienybės ryšiai yra raktas, be kurio negalėtume suprasti

Pauliaus VI ir Jono Pauliaus II socialinių enciklikų mokslo. Be abejonės, šita visuotinė priklausomybė turi savo ekonominę ir politinę dimensiją, pagrįstą tautų ekonominiais ir politiniais interesais. Tačiau enciklika *Sollicitudo Rei Socialis* už šio betarpiško intereso įžvelgia gilesnį moralinį teologinį šios priklausomybės ir solidarumo pagrindą. Visuotinė žmonių ir tautų priklausomybė ir solidarumas galutinai remiasi teologiniu faktu: asmenų bendradarbiavimu, jų solidarumu įvairiose plotmėse pagal Dievo planą žmoguje ir visuose žmonėse realizuojasi tasai «Dievo pavekslas», pagal kurį žmogus yra sukurtas. Popiežius gerai žino, kad solidarumo didžiausias priešas yra egoizmas tiek iš pavienių asmenų, tiek iš tautų pusės. Todėl labai svarbu, kad solidarumas būtų pagrįstas ne vien žmogiškais interesais, ne vien sociologinių bei ekonominių tyrinėjimų duomenimis, o tvirtais, nepajudinamais teologiniais pagrindais. Kas gali būti tvirtesnio ir pastovesnio, kaip krikščioniškojo tikėjimo tiesa, kad Dievas yra visų žmonių Tėvas ir kad visi žmonės yra tarp savęs broliai Jėzuje Kristuje, kad Šv.Dvasia gaivina ir stiprina kiekvieną žmogų? (40). Šios teologinės tikrovės šviesoje žmogus yra įpareigotas dėti visas pastangas, kad pasaulyje, visose tautose išnyktų bet kokia diskriminacija, kad pažanga apimtų «kiekvieną žmogų ir visą žmogų», kad žmonės ir tautos išsivaduotų iš «nuodėmės struktūrų», dėl kurių kaltės maža dalis žmonijos vis turtėja, o didžioji dalis patenka į vis didesnį, nenugalimą skurdą, kad išsivaduotų iš sugedusių režimų, iš tų «melo statinių», kurie pavergia žmones ir tautas, užkirsdami joms kelią į tikrą pažangą ir visuotinę gerovę (38).

«Bažnyčia pasitiki žmogumi», sako Jonas Paulius II. «Bažnyčia turi nenuilstamai skelbti, kad yra galima nugalėti kliūtis, kurios iškyla pažangos kelyje ir stiprinti pasitikėjimą tikruoju išsilaisvinimu». «Šiame kelyje Bažnyčia yra visiškai įsipareigojusi...» (47).

Norėčiau baigti invokacija, kuri dažnai nuskamba per Vatikano radiją Mišiose už Lietuvą: «Dieve, pažadink žmonių širdyse solidarumo dvasią, kad jie niekada neužmirštų savo brolių, kurie, kaip kasdieninės duonos, alksta tiesos, teisingumo ir laisvės. Tave meldžiame, išklausyk mus, Viešpatie!»

Roma VYTAUTAS KAZLAUSKAS

LITERATŪRA

JONAS PAULIUS II, *Sollicitudo Rei Socialis*, socialinė enciklika apie tautų solidarumą, 1987.XI.30, paskelbta 1988.II.20 *L'Osservatore Romano*. 1988, Nr. 42.

PAULIUS VI, *Populorum Progressio*, socialinė enciklika apie tautų pažangą, 1967.III.26, žr. *Acta Apostolicae Sedis* 59 (1967), p. 257-299.

LEONAS XIII, *Rerum novarum*, socialinė enciklika apie darbininkų būklę, 1991.V.15, žr. *Leonis XIII P. M. Acta*, XI, Romae. 1892, p. 97-144.

II Vatikano susirinkimas, *Gaudium et Spes*, pastoracinė konstitucija apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje, *II Vatikano Susirinkimo Dokumentai*, I. Boston, Mass., 1967.

Francis BLANCHARD, *La divisione del mondo in due blocchi ideologici ostacolo allo sviluppo*, žr. *L'Osservatore Romano*. 1988.III.13, 1.

Buttiglione ROCCO, *Le necessarie riforme nei Paesi sviluppati e nei Paesi in via di sviluppo*, žr. *L'Osservatore Romano*, 1988.IV.4. 1.

Jean-Yves CALVEZ, *Lo sviluppo vent'anni dopo la 'Populorum Progressio'*, žr. *L'Osservatore Romano*. 1988.III.12, 1.

Luigi CAMPIGLIO, *Riflessioni di un economista sulla 'Sollicitudo Rei Socialis'*, žr. *Aggiornamenti Sociali*. 1988, 6, p. 431-442.

Hervé CARRIER *Per una nuova cultura dello sviluppo*, žr. *L'Osservatore Romano*. 1988.II.27,1.

'Sollicitudo Rei Socialis' in entwicklungspolitischer Sicht. Fragen an Theodor Dams. žr. *Herder Korrespondenz*, Monatschrift für Gesellschaft und Religion. 1988, 4, p. 176-182.

S. KAŠAUSKAS, *Netiesos sakymas*. Vilnius, 1988.

Giovanni MAGNANI, *Le nuove vie della solidarietá*, žr. *Aggiornamenti Sociali*. 1988, 7-8, p. 511-520.

Giuseppe MATTAI, *La 'Sollicitudo Rei Socialis': a vent'anni aella 'Populorum Progressio' novitá ed impegni emarginati*, žr. *Rassegna di Teologia*. 1988, 2, p. 127-141.

Jonas MIKELINSKAS, *Žinios ir sąžinė, arba Apmąstymai 'Pergalės' laukuose*, žr. *Pergalė*. 1988, 8, p. 116-128.

Johannes MÜLLER, S. J., *Solidarität als Weg zum Frieden*, žr. *Stimmen der Zeit*. 1988, 5, p. 289-290.

Vacys REIMERIS, *Skersvėjo poema*, žr. *Pergalė*, 1988, Nr. 6, p. 3-18.

Johannes SCHASCHING, *Interdipendenza e solidarietá*, žr. *L'Osservatore Romano*. 1988.II.26, 1; p. 4.

Eduardas VILKAS, *Iš kiekvieno pagal sugebėjimus*, žr. *Kultūros Barai*. 1988, Nr. 8, p. 2-5.

Įvairūs autoriai, *Sollicitudo Rei Socialis*, žr. *Rivista di teologia morale*. 1988, Nr. 2, p. 7-57.

Įvairūs autoriai, *Dossier - Il Papa e i due imperialismi*, žr. *30 Giorni*. 1988, Nr. 4, p. 38-49.

LETTERA ENCICLICA «SOLLICITUDO REI SOCIALIS» DI GIOVANNI PAOLO II E LA SUA ATTUALITÁ' PER LA LITUANIA

VYTAUTAS KAZLAUSKAS

Sommario

Dopo ever riccordato le radici della dottrina sociale cristiana, che sono piú antiche del Cristianesimo stesso, e lo sviluppo della dinamica sociale dei cristiani nei secoli, l'autore presenta la nuova enciclica sociale come lo sforzo della Chiesa di partecipare alle sofferenze e alle angosce degli uomini e delle nazioni d'oggi che lottano per la loro dignitá, libertá e i diritti inalienabili. Oltre ai problemi sociali che sono piú o meno comuni per la maggior parte delle nazioni, la Lituania oggi deve affrontare molti problemi specifici di un Paese militarmente occupato, colonizzato e con violenza inserito in un sistema colletivista totalitario. Perció é di grande attualitá per il popolo lituano la dottrina dell'interdipendenza, solidarietá e collaborazione, affermata con vigore dall'enciclica. Obbligando a realizzare «tutto l'uomo e tutti gli uomini» tramite la collaborazione mondiale, essa dennuncia sistemi politici che dominano altri popoli e Stati e impediscono il loro sviluppo autentico. Questi ostacoli possono essere eliminati soltanto se le «strutture del peccato», che stanno alla base di questi meccanismi e sistemi, causate dalla «sete del potere» (37), saranno superate. Questo é possibile se «i meccanismi perversi» (35) sono sostituiti «con nuovi, piú giusti e conformi al bene comune dell'umanitá» (37).

Non si puó perseguire un autentico sviluppo, senza riconoscere l'identitá culturale di ciascun popolo, la dignitá dell'uomo e la sua apertura al transcendente. La dottrina sociale cristiana obbliga ad eliminare l'indigenza materiale, ma anche la povertá causata dalla privazione violenta dei diritti elementari di libertá sociale, culturale, religiosa. Questa povertá puó essere molto grave, anzi piú penosa di quella materiale.

Il patto Ribentropp-Molotov, l'occupazione militare, regime corrotto dittatoriale e autoritario, usurpazioni da parte di un piccolo gruppo sociale, diventato uno strumento nella mano dell'occupante, che ha pretesto farsi guida unica; la negazione del diritto alla libertá religiosa, le forme disumane di repressione del «diritto di iniziativa economica» con risultati di mortificante burocratizzazione - sono sempre «le strutture del peccato», il male sociale che impedisce ogni progresso.

L'odierno movimento nazionale per la liberazione e l'indipendenza della Lituania, la rinascita religiosa e nazionale del popolo lituano non ha nessun'altro scopo che eliminare «le strutture del peccato», ricostruire lo Stato di diritto e aprire la strada al vero progresso, di cui parla Giovanni Paolo II nell'enciclica *Sollicitudo rei socialis.*

LIETUVOS GYVENTOJŲ AUKOS IR NUOSTOLIAI

ĮVADAS

1939-1945 metų II pasaulinis karas ir 10-15 pokario metų žmonijai kainavo virš 35 milijonų gyvybių. Lietuva, kaip viena iš daugelio valstybių, pakliuvusi į karo sūkurį ne kaip karo dalyvė, bet kaip abiejų kovojančių imperialistų grobio objektas, buvo paliesta milžiniškų karo aukų ir nuostolių.

Ji sunkiai nukentėjo sovietų ir nacių okupacijose. Sovietų okupacijose nuo 1940 iki 1941 ir nuo 1945 iki 1953 ir 1959 metų apie 473.175 Lietuvos piliečių buvo sunaikinti ilgai trukusio okupanto genocido.

Lietuva ir nacių okupacijos 1941-1944 metais neteko 210.000 savo piliečių - 165.000 žydų tautybės asmenų ir 45.000 lietuvių. 45.000 žuvusių lietuvių sudarė trys pagrindinės grupės: ūkininkai, kurie nepajėgė įvykdyti jiems nacių užkrautų didelių maisto reikalavimų; darbininkai, prievarta išgabenti į Vokietiją darbams, nuo vergų darbo pabėgę, atsidūrę koncentracijos stovyklose ir ten žuvę; transportui bei sandėlių sargybai sugaudyti vyrai ir nusiųsti į pavojingas fronto pozicijas ir ten žuvę. 165.000 žydų buvo sunaikinti nacių holokaustu.

Genocidas, holokaustas keitė Lietuvos gyventojų skaičių, karo eigoje visą laiką kito ir teritorija. (Braižiniai 1 ir 2).

Žuvusių nuošimčiai yra apskaičiuoti dviem pagrindais: 1940 metų gyventojų skaičiumi - 3.081.289 ir 1959 metų gyventojų skaičiumi - 3.706.193, gautu su prielaida, esą karo nuostolių ir aukų nebuvę ir gyventojų skaičius didėjo natūraliu 1% prieaugiu.

Su ta prielaida 1959 metų pagrindu skaičiuojant, sovietinio genocido aukos Lietuvoje sudarė 473.176 asmenis, t.y 12,8% visų gyventojų. Naciai likvidavo 210.000 asmenų, t.y 5,6% visų gyventojų. Viso sunaikinta 683.175 asmenys, t.y 18,4% visų gyventojų.

Šis žuvusiųjų skaičius atitinka vieną penkiasdešimtąją dalį (2%) visų II pasaulinio karo eigoje žuvusiųjų skaičiaus. Tuo tarpu Lietuvos gyventojai sudaro tik vieną dvylikašimtąją (0,083%) viso pasaulio žmonijos dalį. Taigi Lietuvos karo aukų skaičius yra 24 kartus didesnis negu viso pasaulio karo aukų vidurkis.

1 BRĖŽINYS

LIETUVOS PIRMINIŲ GYVENTOJŲ SKAIČIUS 1939-1959 METŲ LAIKOTARPYJE

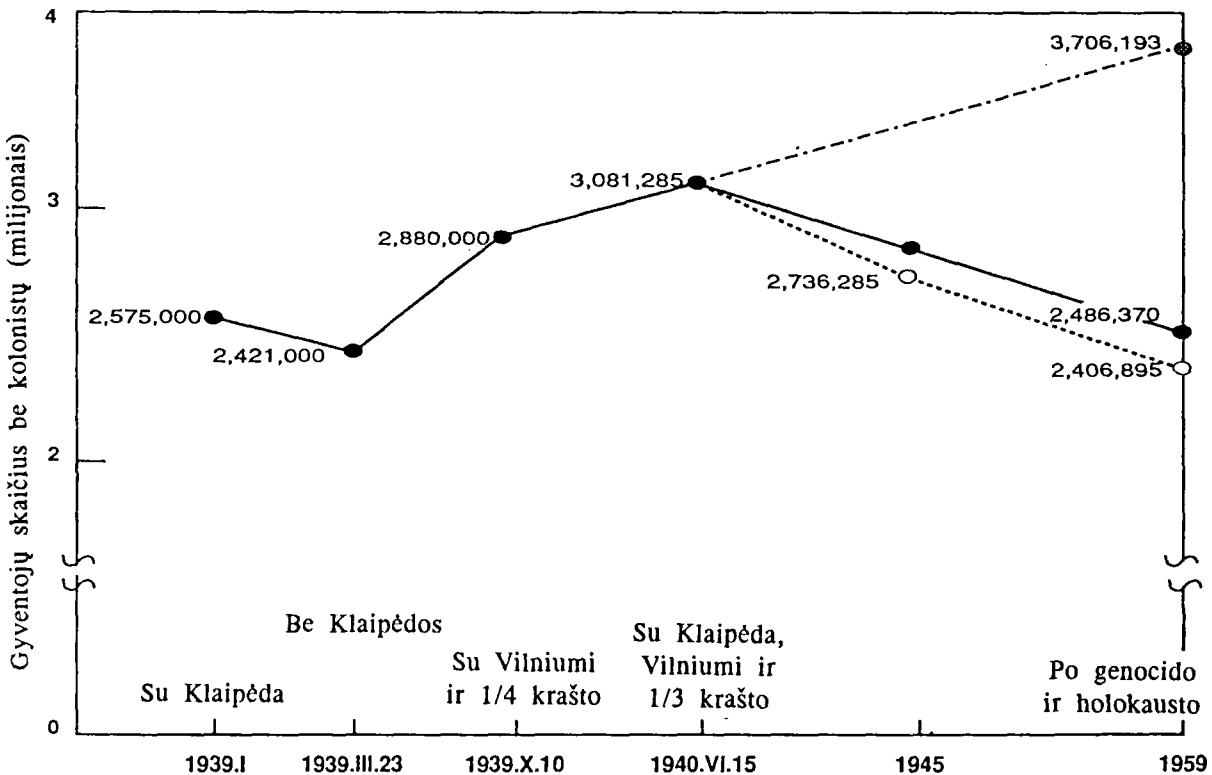

2 BRĖŽINYS

LIETUVOS TERITORIJOS KITIMAI KARO IR POKARIO 1939-1959 METAIS

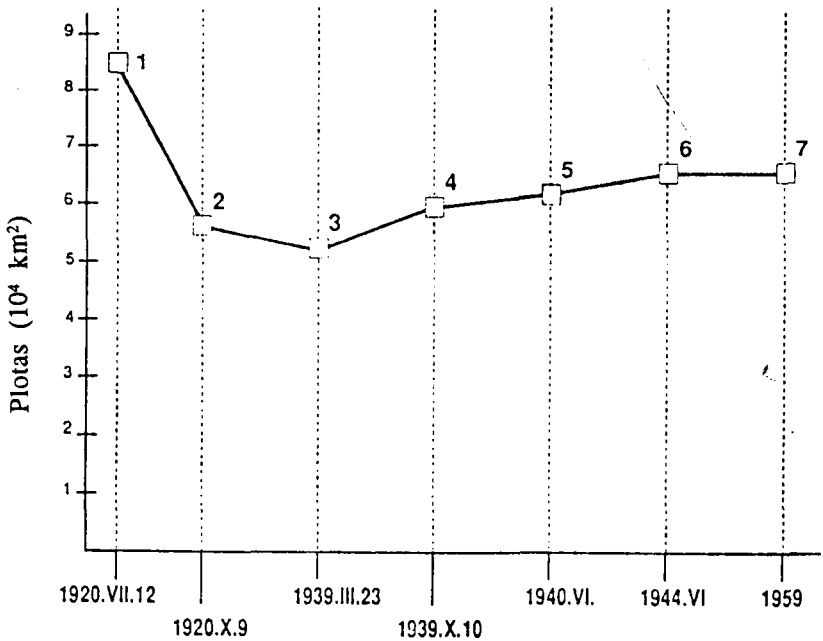

Teritorijos kitimai

1. Sutartis su Sovietų Sąjunga 1920.VII.12
2. Lenkija okupavo Vilnių ir Vilniaus kraštą 1920.X.9
3. Vokietija okupavo Klaipėdą ir Klaipėdos kraštą 1939.III.23
4. Atgautas Vilnius ir 1/4 krašto 1939 m.
5. Atgauti dar keli Vilniaus krašto kaimai 1940 m.
6. Lietuvai grįžo Klaipėdos uostas ir kraštas 1945 m.
7. Po 1959 metų teritorija nesikeitė

Lietuvos teritorija ir gyventojų skaičius keitėsi karo metu. Toji keitimosi eiga čia schematiškai ir pateikiama. Vienas imperialistinis kaimynas, Vokietija, 1939 metais kovo mėn. 23 dieną okupavo Klaipėdos uostą ir kraštą. Kitas imperialistinis kaimynas, Sovietų Sąjunga, grąžino Vilnių ir ketvirtadalį Vilniaus krašto, bet į Lietuvą įvedė karines įgulas. Vėliau 1940 metais birželio mėn. 15 dieną, remdamasi 1939 metų rugpjūčio mėn. 23 dienos Stalino ir Hitlerio sudarytomis gėdingomis sutartimis ir pirmuoju slaptuoju protokolu bei 1939 metų rugsėjo mėn. 28 dienos antruoju slaptuoju protokolu, Sovietų Sąjunga okupavo visą Lietuvą. Tikrumoje gi antruoju slaptuoju protokolu Suvalkijos dalį Vokietija buvo pasilaikiusi sau. Tuo tarpu Stalino įsakymu į tą «vokiškąją» dalį Raudonoji armija įžygiavo, ją okupuodama. Tokia Sovietų Sąjungos konfrontacija galėjo išsivystyti į konfliktą su Vokietija. Bet abiems imperialistams pavyko pirkimo - pardavimo labai nedoru ir gėdingu veiksmu tą konfliktą likviduoti. Trečiuoju slaptu protokolu, 1941.I.20, Sovietų Sąjunga sutiko sumokėti Vokietijai 7.500.000 aukso dolerių kaip kompensaciją už tą Lietuvai priklausančios Suvalkijos dalį. Tikėkimės, kad istorija nepamirš šios begėdiškos ir abi valstybes žeminančios prekybos kaip politinės gėdos būdingo pavyzdžio (Br. 3).

1945 m. gegužės mėn. Sovietų Sąjunga, laimėjusi karą prieš Vokietiją, prie okupuotos Lietuvos teritorijos prijungė Klaipėdos uostą ir kraštą. Rytų Prūsiją, t.y prūsų, senosios lietuviškosios genties teritoriją, savo laiku kryžuočių okupuotą, Sovietų Sąjungos Rusijos respublika pasilaikė sau.

Ne tik tie visi plėšimai ir «pirkiniai» keitė Lietuvos gyventojų skaičių. Prie to dar ypatingai prisidėjo sovietų genocidas ir nacių holokaustas, kurie buvo vykdomi Lietuvos okupantų karo ir pokario metais.

Kol ištremtųjų ir sunaikintųjų sąrašai bus atverti, tenka naudotis įvairiais kitais skaičiavimo metodais bei prieinamais šalutiniais šaltiniais tikslesniam nuostolių išaiškinimui.

Šioje studijoje buvo panaudoti du lygiagretūs būdai: gyventojų surašymai ir spaudos bei liudytojų informacija. Tų dviejų būdų duomenys vienas kitą papildė ir jais naudojantis buvo atliktas aukų ir nuostolių skaičiavimas.

Skaičiuojant pirmuoju būdu, buvo remiamasi gyventojų surašymo duomenimis. Pirmiausia buvo stengiamasi gauti pirminius Lietuvos gyventojų skaičius 1940 metais ir 1959 metais, tai yra pradžioje ir pabaigoje karo periodo, kurio metu Lietuvių tauta patyrė skaudžius gyventojų nuostolius. 1959 metai buvo parinkti dar ir todėl, kad tuo metu buvo pravestas visuotinis gyventojų surašymas.

Pirminiais Lietuvos gyventojais buvo laikomi nuolatiniai tikrieji Lietuvos piliečiai, ir lietuviai, ir mažumos, bet buvo neįskaitomi karo ir pokario metais okupanto atgabenti kolonistai.

1939 metų Lietuvos gyventojai, prie jų pridėjus Klaipėdos uosto ir krašto gyventojus, o taip pat grąžinto Vilniaus miesto ir trečdalio Vilniaus krašto grąžintos dalies gyventojus, sudarė pradinį 1940 metų Lietuvos pirminių gyventojų skaičių.

Aiškinantis pirminius Lietuvos gyventojus 1959 metais reikėjo iš gyventojų surašymo cenzo atimti 1940-1959 metais iš Sovietų Sąjungos prigabentus kolonistus.

Nuostolių apskaičiavimui prie tų pagrindinių pirminių gyventojų skaičių 1940 ir 1959 metais dar reikėjo ir trečio skaičiaus, būtent gyventojų prieaugio 1940-1959 metų laikotarpiu.

Tų trijų skaičių pagalba jau buvo lengva apskaičiuoti visą Lietuvos pirminių gyventojų nuostolį visam 1940-1959 metų laikotarpiui. Dar reikėjo tą nuostolį tiksliai paskirstyti pagal metus, pagal okupacijas, pagal sunaikintų gyventojų grupes ir pagal vietoves.

Tam tikslui buvo panaudotas antras nuostolių skaičiavimo būdas. Jis remėsi spaudos informacija bei liudytojų parodymais.

Žinoma, pirmasis būdas yra mūsų studijos pagrindinė atrama. Jis remėsi objektyviais gyventojų surašymo duomenimis. Antruoju būdu aiškinantis nuostolius paprastai bandoma kiek abejoti. Lyg ir laukiama, kad spaudos darbuotojai kiek turės tendencijos didinti nuostolius. Šiuo atveju tokios abejonės nepasiteisino: abiem būdais gauti skaičiai buvo artimi.

Ši studija, naudojant abu skaičiavimo būdus, susidarė iš trijų dalių.

Pirmoji dalis pateikia duomenis, gautus naudojant Lietuvos gyventojų surašymo duomenis.

Antroje dalyje yra sutelkta daug duomenų iš spaudos informacijos ir liudytojų šaltinių.

Trečiojoje dalyje, naudojant abiejų pirmų dalių gautus duomenis, jie yra paskirstomi pozicijomis, sugrupuojami, lyginami su kitų autorių darbų rezultatais, o taip pat kritiškai svarstomi, į kokias pataisas dar reikėtų kreipti dėmesį, siekiant didesnio tikslumo.

PIRMOJI DALIS

AUKOS IR NUOSTOLIAI REMIANTIS GYVENTOJŲ SURAŠYMU

a. *Lietuvos teritorijos ir gyventojų skaičiaus kitimai.* - Kaip jau anksčiau įžangoje buvo minėta, keli objektyvūs duomenys yra būtinai

reikalingi kaip atramos taškai, norint bent apytikriai II pasaulinio karo ir pokario metų Lietuvos nuostolius apskaičiuoti.

Tie objektyvūs duomenys, čia pradžioje aiškinami ir vėliau skaičiavimuose panaudojami, yra:

-Lietuvos pradinis prieškarinis pirminių* gyventojų skaičius;

-Galutinis pokarinis, t.y pogenocidinis ir poholokaustinis 1959 metų Lietuvos pirminių gyventojų skaičius;

-Gyventojų metinio prieaugio nuošimtis viso nagrinėjamo laikotarpio, nuo 1940 iki 1959 metų;

-Faktinių nuostolių skaičiai pagal metus bei nuostolių susidarymo aplinkybes.

1959 metai pasirinkti todėl, kad tais metais okupuotoje Lietuvoje buvo įvykdytas visuotinis gyventojų surašymas ir tada jau nebuvo masinių trėmimų į Gulago vergų stovyklas.

Antrojo pasaulinio karo metu labai daug keitėsi tiek Lietuvos teritorija, tiek ir gyventojų skaičius (braižinys 1). Lietuvos teritorijos kitimą lėmė imperialistinių kaimynų agresijos.

1920 metų liepos mėn. 12 d. sutartimi su Sovietų Sąjunga Lietuvai buvo pripažinta teritorija 83.111 kvadratinių kilometrų ploto.

1920 metais spalio 9 dieną Lenkija, sulaužydama tarptautinę sutartį, okupavo Lietuvos sostinę Vilnių ir Vilniaus kraštą, Lietuvos teritorijos visą trečdalį, 27.441 kvadratinių kilometrų plotą. Lietuvos teritorija sumažėjo iki 55.670 kvadratinių kilometrų.

1939 metais kovo 23 dieną Vokietija okupavo Klaipėdos uostą ir kraštą, viso 2.850 km². Tuo laiku Lietuvos teritorija buvo pasiekusi minimumą, 52.820 km².

Vokietija, susitarusi su Sovietų Sąjunga, 1939 metų rugsėjo 1-20 dienomis ginkluota invazija pasidalino Lenkiją. Lietuva, nors Vokietijos vyriausybės kelis kartus kurstoma, nesutiko skelbti Lenkijai karo. Paskelbė neutralumą. Į Lietuvą pabėgusiems nugalėtos Lenkijos kariams ir apie 15.000 žydų tautybės Lenkijos piliečių suteikė egzilų teises ir leido laisvai vykti iš Lietuvos, kur jie norėjo. Tai buvo speciali privilegija, kurios kitos valstybės egzilams nedavė.

1939 metais spalio 10 dienos susitarimu Sovietų Sąjunga prievarta įvedė savo karines įgulas į Lietuvą ir Lietuvai grąžino Vilnių ir 6.880 km², t.y tik vieną ketvirtadalį (24,77%) 1920 metais Lenkijos aneksuotos teritorijos. Kitą didžiąją dalį 20.561 km² (75.23%) atidavė Gudijai. Lietuvos teritorija 1930.X.10 padidėjo iki 59.700 km².

---

* Pirminiai gyventojai-vietiniai gyventojai Lietuvoje, be okupanto įkurdintų kolonistų.

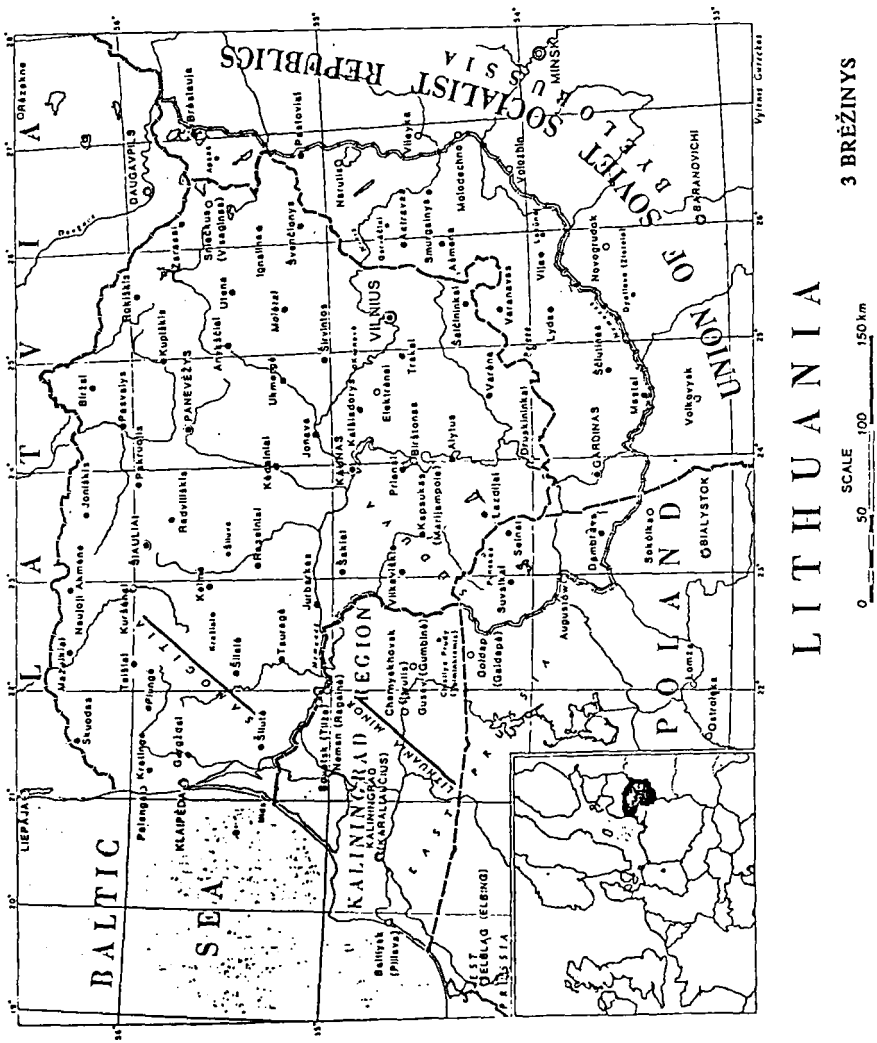

Patamsintą Suvalkijos teritorijos dalį vokiečiai slaptuoju antruoju protokolu pasilaikė sau. Stalinas, už pusmečio aneksuodamas Pabaltijį, ir tą dalį okupavo. Trečiuoju slaptuoju protokolu nacinė Vokietijos vyriausybė pardavė Sovietų Sąjungai tą Suvalkijos dalį už 7.500.000 aukso dolerių. Ir tuo nesavų teritorijų prekyba konfliktas tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos nacinės vyriausybės bent laikinai buvo «išspręstas».

1940 metais birželio 15 dieną Sovietų Sąjunga, okupavusi Lietuvą, Lietuvai priskyrė dar keliolika Vilniaus krašto kaimų su 2.646 km². Taip okupuotos Lietuvos teritorija padidėjo iki 62.346 km². Vokietijai 1945 karą pralaimėjus, okupuotai Lietuvai grįžo 2.850 km² Klaipėdos krašto ir uosto plotas, padidindamas Lietuvos teritoriją iki 65.196 km².

Lietuvos gyventojų skaičius kito ne tiktai dėl teritorijos kitimų, bet daug daugiau dėl sovietinio genocido, ypač nukreipto prieš lietuvių tautą ir tam tikra dalimi prieš turtinguosius žydus ir bolševikams ideologiškai nepriimtinus sionistus, ir dėl nacių holokausto, daugiausia nukreipto prieš žydų tautą bei gana stambia dalimi ir prieš lietuvių tautos žmones.

Čia pateikiama gyventojų skaičių suvestinė rodo, kaip tie skaičiai kito.

1923 metų surašymu, be Vilniaus ir Vilniaus krašto, bet su Klaipėdos kraštu, Lietuvoje buvo	2.170.616 gyv.
1939 metų pradžioje, dar su Klaipėdos kraštu, Lietuvoje buvo	2.575.000 gyv.
1939 metais kovo 23 dieną, Vokietijai okupavus Klaipėdą, Lietuva neteko	154.000 gyv.
1939 metų pabaigoje su ketvirtadaliu Vilniaus krašto ir Vilniumi bet be Klaipėdos uosto ir krašto Lietuvoje buvo	2.880.000 gyv.
1940 metais birželio 15 dieną, Sovietų Sąjungai Lietuvą okupavus, Lietuvai buvo priskirta dar keliolika Vilniaus krašto kaimų, gyventojų skaičius padidėjo iki	2.925.271 gyv.
1945 metais okupuotai Lietuvai grįžo Klaipėdos uostas ir kraštas.	156.018 gyv.
Pirminių gyventojų skaičius padidėjo iki	3.081.289 gyv.

b. *Lietuvos pirminių gyventojų skaičius karo pradžioje.* - Tą paskutinį skaičių 3.081.289 ir tenka laikyti Lietuvos pradiniu pirminių gyventojų skaičiumi II pasaulinio karo metu. Jis apima pilną Lietuvos teritoriją su Vilniumi, su Vilniaus krašto trečdaliu, su Klaipėdos uostu ir kraštu, grįžusiais karo eigoje. 3.081.289, Lietuvos pirminių gyventojų skaičius yra pirmasis pagrindinis mūsų atramos taškas Lietuvos gyventojų nuostoliams skaičiuoti.

c. *Lietuvos pirminių gyventojų skaičius 1959 metais.* - Suradus 1959 metų Lietuvos pirminių gyventojų skaičių, nuostolių skaičiavimams bus gautas antrasis atramos taškas.

Pagal gyventojų surašymo duomenis okupuotos Lietuvos gyventojų skaičius 1959 metais, įskaitant ir kolonistus, buvo 2.711.445.[1]

Per 1945-1959 metus Lietuvoje įkurdintų kolonistų skaičius siekė 225.075 asmenis. Iš viso okupuotos Lietuvos gyventojų skaičiaus atėmus kolonistų skaičių, bus gautas Lietuvos pirminių gyventojų skaičius 1959 metais.

$$2.711.445 - 225.075 = 2.486.370.$$

Tai yra antrasis pagrindinis atramos taškas tiksliam gyventojų nuostoliui apskaičiuoti.

Iš pradinio Lietuvos pirminių gyventojų skaičiaus atėmus 1959 metų pirminių Lietuvos gyventojų skaičių jau yra gaunama viena dalis Lietuvos karo nuostolių:

$$3.081.289 - 2.486.370 = 594.919$$

Per 19 okupacijos metų pirminių Lietuvos gyventojų skaičius ne tiktai nepadidėjo, bet dar sumažėjo 594.919 gyventojų. Tai rodo, kaip intensyviai genocidas ir holokaustas naikino Lietuvos piliečius.

d. *1940-1959 metų gyventojų prieaugio nuošimčiai.* - Pilnam nuostolių skaičiui rasti reikia apskaičiuoti Lietuvos gyventojų prieaugį visam tam karo ir pokario 1940-1959 metų laikotarpiui. Tą visų metų prieaugį pridėjus prie 594.919 bus gautas pilnas tikrasis Lietuvos gyventojų nuostolių skaičius.

Gyventojų prieaugio apskaičiavimus vykdant, turi būti išsiaiškinti to laikotarpio kiekvienų metų gyventojų prieaugio nuošimčiai ir gyventojų skaičiaus kitimai.

Gyventojų prieaugio nuošimčiai. 1940-1944 metų metinio prieaugio nuošimčiai buvo apskaičiuoti, naudojant prof.K.Pakšto pateiktus gyventojų metinius prieaugius[2].

$$1940 \text{ metų } \frac{26.000}{2.925.271} \times 100\% = 0,82\%$$

$$1941 \text{ metų } \frac{25.600}{2.789.410} \times 100\% = 0,92\%$$

$$1942 \text{ metų } \frac{36.000}{2.716.000} \times 100\% = 1,30\%$$

$$1943 \text{ metų } \frac{33.000}{2.637.068} \times 100\% = 1,25\%$$

---

1 *1959 metų visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys.* Valstybinė statistikos leidykla, Vilnius, 1965, p. 17.

2 *Lietuvių enciklopedija*, tomas XV. 1968, p. 447. Metinių prieaugių nuošimčių skaičiavimuose panaudoti gyventojų skaičiai įvairuoja. Jie paimti iš tolimesniųjų šio straipsnio lentelių (lentelė 7). Tie skaičiai gauti, atėmus iš Lietuvos pirminių gyventojų skaičiaus to meto genocido bei holokausto gyventojų nuostolius ir pridėjus metinius gyventojų prieaugius.

Antrosios sovietinės okupacijos pirmiems šešeriems 1945-1950 metams nerasta tiesioginių duomenų. Tad pasinaudota netiesioginiu apskaičiavimu ir logine prielaida. Pagal gyventojų surašymo duomenis 1959 metais okupuotoje Lietuvoje gyveno 233.000 asmenys, gimę 1945-1950 metais. Tad reikštų, kad metinio prieaugio vidurkis buvo 38.833 asmenys, t.y. gyventojų metinio prieaugio nuošimtis buvo:

$$\frac{38.833}{2.711.445} \times 100\% = 1,43\%$$ [3]

Tai būtų neįtikėtinai aukštas metinio prieaugio nuošimtis anų metų sąlygomis. Per tuos metus lietuvių tauta pergyveno sovietinio genocido žiaurumo viršūnę. Tais metais Stalinas intensyviausiai lietuvių tautą naikino. Tokio teroro sąlygomis pirminis gyventojų prieaugio nuošimtis galėjo būti ypač mažas.

Nepaneigiant surašymo duomenų skaičiaus tikslumo, būtų galima naudoti tokią prielaidą: 1945-1950 metais į Lietuvą buvo atgabenta daug kolonistų iš Sovietų Sąjungos.Greičiausiai tai buvo gana jaunos šeimos. Pakliuvusios į geresnes Lietuvos gyvenimo sąlygas, jos efektyviai rūpinosi savo šeimos prieaugiu. Tad jų šeimose per šešerius metus vaikų prieaugis galėjo pasiekti 95.000. Tada to laikotarpio pirminių originalių lietuvių šeimų prieaugis tebūtų 138.000, t.y. metinis vidurkis 23.000. Tokiu būdu metinio prieaugio nuošimčio vidurkis būtų šiek tiek didesnis nei 0,8%.Toks žemesnis vidurkis jau labiau tiktų anų metų labai sunkioms lietuvių gyvenimo sąlygoms. 1945-1950 metų laikotarpiu metinio prieaugio apskaičiavimuose tas 0,8% prieaugio nuošimtis ir buvo naudojamas.

1950-1956 metų laikotarpiui sovietiniai šaltiniai pateikia metinio prieaugio nuošimčių vidurkį 1,1% [4]

Tų visų trijų laikotarpių duomenis panaudojus, visam 1940-1959 metų laikotarpiui gaunamas 1,0% gyventojų prieaugio metinis nuošimtis. Reiškia prieaugis - šimtui piliečių vienas jaunas pilietis. Toks prieaugis yra žemiau normalaus metinio prieaugio vidurkio. Tai suprantama, atsižvelgiant į labai sunkias lietuvių tautos tų metų gyvenimo sąlygas.

Jeigu šiuose apskaičiavimuose būtų naudojami didesni prieaugio nuošimčiai, tai būtų gauti dar didesni gyventojų nuostoliai, negu čia pateiktieji.

---

3 *1959 metų visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys.* Valstybinė statistikos leidykla. Vilnius, 1963, p. 17.

4 Augustinas IDZELIS. *Population Change.* 1983, p. 91. Spaudai paruošta studija: *Narodnoje chozajstvo Litovskiej SSR* (Lietuvos tautinis ūkis). Vilnius, 1957, p. 7.

e. *Lietuvos gyventojų prieaugiai 1940-1959 metais.* - Lietuvos gyventojų prieaugiai 1940-1959 metų laikotarpiu yra apskaičiuoti naudojant metinius gyventojų prieaugio nuošimčius. Pirmoje lentelėje yra prieaugių suvestinė, siekianti 458.266 asmenis. Tai yra trečias svarbus skaičius pilnam Lietuvos gyventojų nuostolių suradimui.

1 LENTELĖ

LIETUVOS GYVENTOJŲ PRIEAUGIS
ANTROJO PASAULINIO KARO IR POKARIO 1940-1959 METAIS

metai	metinio prieaugio %	metų skaičius	gyventojų prieaugis
1941	0.82%	1	23.937
1944	0.92%	1	
	1.27%	2	97.341
1947	0.80%	3	65.682
1949	0.80%	2	39.591
1953	0.80%	1	
	1.10%	3	93.832
1959	1.10%	5.5	137.883
	VISO	18.5	458.266

f. *Aukos ir nuostoliai gyventojų surašymo duomenimis.* - Šį gyventojų 1940-1959 metų prieaugį sudėjus su gyventojų skirtumu tarp pradinio pirminių gyventojų skaičiaus ir 1959 metų pirminio skaičiaus, bus gauti Antrojo pasaulinio karo ir pokario Lietuvos gyventojų nuostoliai, remiantis gyventojų surašymo duomenimis:

$$594.919 + 458.266 = 1.053.185.$$

Į šį skaičių įeina sovietinio genocido sunaikinti Lietuvos piliečiai, nacių holokausto ir sporadinių egzekucijų aukos bei žuvusieji koncentracijos stovyklose, taip pat visi emigravusieji ir repatrijavusieji, bei Sibire dar 1959 metais užsilikusieji gyvieji.

Kiek dabar yra patirta, Sibiro Tremtinių Draugijos sąraše yra apie 120.000 narių. Taigi pagal mūsų apskaičiavimus Sibire dar galėjo būti apie 50.000 gyvųjų lietuvių tremtinių. Tą kiekį atėmus nuo pirma apskaičiuotų nuostolių, bus gautas gana tikras Lietuvos gyventojų aukų ir nuostolių skaičius:

$$1.053.185 - 50.000 = 1.003.185.$$

Gyventojų aukų ir nuostolių suvestinė, remiantis surašymo duomenimis, yra pateikiama lentelėje 2.

2 LENTELĖ

NUOSTOLIAI GYVENTOJŲ SURAŠYMO DUOMENIMIS

Su Vilniumi, su Vilniaus krašto trečdaliu ir su 1945 metais grįžusiu Klaipėdos uostu ir kraštu Lietuvoje buvo pirminių gyventojų	3.081.289
1959 metų gyventojų surašymu, atėmus kolonistus, pridėjus grįžusius iš Gulago, Lietuvoje pirminių gyventojų buvo	2.486.370
Gyventojų skirtumas tarp 1940-1959 metų	594.919
Lietuvos pirminių gyventojų prieaugis 1940-1959 metais (Duomenys iš lentelės nr.1)	458.266
Gyventojų nuostolis, įskaitant grįžusius iš Gulago	1.053.185
1959 metais gyvieji, užsilikę Sibire	50.000
Gyventojų nuostoliai ir aukos, atskaitant gyvuosius dar 1959 metais užsilikusius Sibire	1.003.185

ANTROJI DALIS

LIETUVOS GYVENTOJŲ NUOSTOLIAI SPAUDOS DUOMENIMIS

Faktiški Lietuvos gyventojų karo ir pokario 1940-1959 metų nuostoliai buvo sutelkti naudojant spaudoje paskelbus duomenis. Tie nuostoliai pateikiami chronologine tvarka, nurodant jų šaltinius.

1. PIRMOJI SOVIETINĖ OKUPACIJA 1940.VI.15 - 1941.VI.22

a. *Vadovaujančių asmenų suėmimas ir ištrėmimas.* - 1940 metų liepos 11-14 d. ir 18-19 d. 2.000 asmenų buvo areštuoti, išvežti ir per vienerius ar dvejus metus Gulage sunaikinti[5].

b. *Repatriantai į Vokietiją.* - 1940 metų pabaigoje ir 1941 metų pirmoje pusėje pagal Stalino ir Hitlerio sutartį į Vokietiją repatrijavo apie 60.000 asmenų. Jų tarpe buvo gana daug lietuvių, pasinaudojusių pasitaikusia proga išvengti sovietinio teroro [6].

---

5 N. E. SŪDUVIS. *Vienų vieni*. Brooklyn, N.Y. 1964, p. 52 rašo: «Pirma masinio suėmimo banga buvo įvykdyta 1940.VII.11-14 d. Pagal Antano Sniečkaus patvirtintą 1940.VII.7 dienos slaptą įsakymą suimti 2.000 veikėjų». Įsakyme rašoma «nuteisti sunkiems darbams į Rusijos Tolimuosius Rytus ir Šiaurę». - J. PAJAUJIS-JAVIS. *Soviet Genocide in Lithuania*. New York, 1980, p. 24.

c. *Lietuvos karių areštai ir įkalinimas.* - Gulago koncentracijos stovykla Norilske, Sibiro arktikos zonoje, Jenisiejaus upyno srityje buvo pagrindinė Lietuvos karių naikinimo vietovė. Iš sovietinių politrukų kontrolės išsivadavusių karių surinktomis žiniomis Norilske ir kitose koncentracijos stovyklose sunaikinta apie 500 karininkų ir 6.000 puskarininkių ir kareivių[7]. (Br. 4).

d. *1940-1941 metais pirmosios sovietinės okupacijos metu kalinių likvidavimas*[8]. - Po 1940 m. liepos 11-14 d. ir po 17-18 d. vadovaujančių asmenų masinio arešto tų pačių metų lapkričio 5-6 d. sekė kitų areštų banga. Jos metu buvo suimti tūkstančiai asmenų. Po to suėmimai vyko beveik kas naktį. Politinių kalinių skaičius siekė 15.000. Apie 9.500 jų buvo sunaikinti Lietuvoje, Sibiro šiaurėje bei europinės Rusijos teritorijoje prieš pat karo pradžią [9].

e. *Pirmasis masinis šeimų trėmimas.* - Vieną savaitę prieš Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo pradžią, 1941 m. birželio 14-17 d. bolševikinė okupacinė administracija įvykdė Kremliaus įsakymą masiškai ištremti Lietuvos šeimas į Gulago vergų stovyklų sistemą. Pagal keletą šaltinių ištremtųjų skaičius siekė 34.240. Kiti šaltiniai mini net 40.000.

Geležinkelio įstaigoje rastame sąraše yra 30.485 asmenys. Tame sąraše yra sužymėtos trėmimo datos, paskirties stotys, tremtinių skaičiai ir važtaraščių numeriai[10].

---

6 P. ZUNDĖ. *Lietuvos gyventojų nuostoliai*, žr. *Lituanus*, nr. 3/4, 1964: «Į Vokietiją 1940-1941 m. repatrijavo 52.000». Kitų žodinių šaltinių žiniomis apie 60.000 (autorius), įskaitant individualiai pabėgusius.

7 Stasys RAŠTIKIS. *Lietuvos kariuomenės tragedija*, žr. *Lietuvių archyvas*. Brooklyn, N.Y., 1952, p. 284-365. red. dr. prel. J. PRUNSKIS. - Kazys ALIŠAUSKAS. *1940 m. bolševikams Lietuvą užėmus*, žr. *Lietuvių enciklopedija*, XV. 1968, p. 118-119. «Surinktomis žiniomis bolševikai Lietuvoje per vienerius metus iššudė ir išvežė apie 500 karininkų ir 6.000 puskarininkių ir kareivių». - Kipras BIELINIS. *Teroro ir vergijos imperija Sovietų Rusija*. New York, 1963, p. 240. Grįžę vokiečiai, II pasaulinio karo belaisviai: «teigia, kad dėl nepakankamo maisto, ligų ir žudymų pabaltiečių karių nedaug kas išliko gyvi». «Kas lenkams Katynė, tas pabaltiečiams Norilskas».

8 J. PAJAUJIS-JAVIS. *Soviet Genocide in Lithuania*. p. 140-143. - SŪDUVIS. *Vienų vieni*. p. 53. «Karo pradžioje kalėjimuos ir koncentracijos stovyklose laikomus kalinius bolševikai ėmė masiškai žudyti - Kretingoje, Petrašiūnuose, Pravieniškėse (apie 700 kalinių ir lietuvių sargybinių su šeimomis), Panevėžyje, Raseiniuose, Sargėnuose, Rainių miškelyje. Smėlynėje prie Červenės Baltgudijoje rasta nužudyta 1.114 lietuvių».

9 J. PAJAUJIS-JAVIS. *Soviet Genocide in Lithuania*. p. 45-60: «Massacre of Political Prisoners», «Only a small part of the 12.000-15.000 arrested during the first year of the Soviet occupation of Lithuania were deported to Russia in advance. Some were taken there during the Soviet retreat, but many were murdered on the street, in the prisons or somewhere near-by, while others were murdered as they were force-marched to the east».

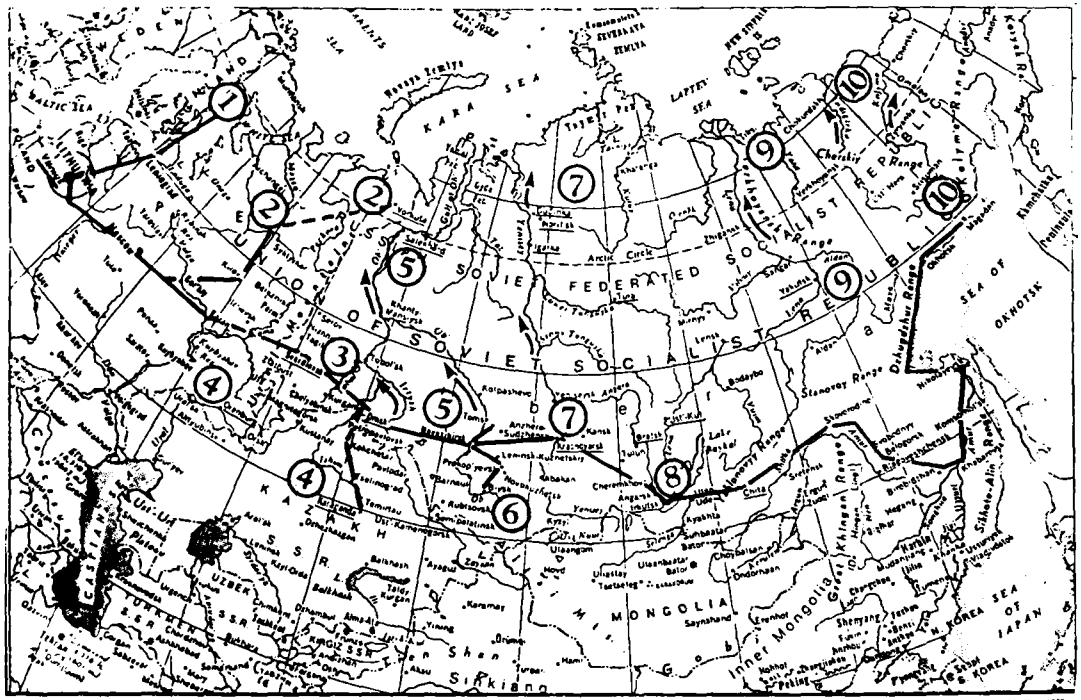

Pagrindinės Gulago koncentracijos stovyklų grupės

1 - Medvežja Gora
2 - Vorkuta
3 - Rytinis Uralas
4 - Kazachstanas
5 - Obės-Irtyšiaus upynų baseinas
6 - Altajus
7 - Jenisiejaus upynas
8 - Rytų Sibiras
9 - Yakutija
10 - Kolyma-Indirka

SCALE OF MILES
SCALE OF KILOMETERS

Kitas pabaltijiečių, tremiamų į Sibirą, sąrašas buvo rastas NKVD įstaigoje Rygoje. Jame surašyta 21.214 asmenų. Jų paskirties stotys: Omskas, Tomskas, Bijsk, Barnaul, Slavogorod, Alensk. Ten informuojama, kad iš Lietuvos išvežta apie 35-40 tūkstančių įvairių profesijų asmenų su šeimomis. Yra taip pat žinoma, kad kelionėje vyrai buvo atskirti nuo šeimų[11] (Br. 4).

f. *Aktyviųjų lietuvių gaudymas ir žudymas prieš pat karo pradžią ir sukilimo aukos.* - 1941-1942 metais Lietuvos policija ištyrė ir surašė protokolus, liudininkai patvirtino, sudarė sąrašus aktyviųjų lietuvių, kuriuos komunistų partijos nariai, remiami besitraukiančių KGB ir Raudonosios armijos dalinių, nužudė prieš pat karo pradžią ir tuoj karui prasidėjus.

Tie 88-iuose valsčiuose surinkti duomenys yra surašyti 201 šapirografuotų puslapių leidinyje. Visi nužudytieji su keliolika neatpažintų asmenų yra identifikuoti vardu, pavarde, amžiumi bei gyvenamos vietovės adresu ir kitomis biografinėmis žiniomis. Jie buvo atrasti, atkasti iš masinių seklių duobių ir palaidoti kapinėse.

Suskaičiavus 88-iuose valsčiuose nukankintus lietuvius, rasta apie 1.430 asmenų. Šį žuvusiųjų skaičių perskaičiavus interpoliacijos būdu į visus 380 Lietuvos valsčius ir to skaičiaus imant tiktai 65% buvo gauta apie 4.000 prieš karą ir karo eigoje žuvusių. Į tą skaičių įeina apie 2.000 sukilime kritusių aktyvistų sukilėlių[12].

g. *Žydų tautybės asmenys ir dalis Lietuvos karių, pasitraukusių su frontu į Sovietų Sąjungą.* - Apie 5.000 lietuviškojo 29-ojo sovietinio korpuso karių, kuriems nebuvo pavykę išsivaduoti iš sovietinių politrukų kontrolės, turėjo su frontu pasitraukti į Sovietų Sąjungos rytus[13].

---

10 Leonardas KERULIS. *Išvežtųjų lietuvių sąrašas* (A Register of deported Lithuanians). Pasaulio Lietuvių Archyvas. 1981, - Jurgis GLUŠAUSKAS. *Buvusio komisaro liudijimas*: «Maskva reikalavo iš Lietuvos ištremti 700.000 asmenų, t.y. ketvirtadalį tautos. Okupuotos Lietuvos tarybinė vyriausybė buvo priversta prašyti Kremliaus Vyriausią Komitetą išvežti iš Lietuvos nepageidaujamą elementą. Justinas Paleckis, Lietuvos TSR prezidentas du kart apalpo, bet pageidavimą išpildė».

11 Vytautas VAITIEKŪNAS. *Deportation*, žr. *Lituanus*. 1971, t.17, nr. 2.

12 *Bėgančiųjų kerštas*. Lietuvos policijos 1942 metų protokolų leidinys. - Algirdas M. BUDRECKIS. *The Lithuanian National Revolt of 1941*. Rutgers University, 1962, p. 231.

13 ŠKIRPA. *Sukilimas*. Birželio mėn. 14 dieną (1941m.), «iš 29-ojo korpuso abiejų poligonų (Varėnos ir Pabradės) buvo išvežta apie 300 lietuvių karininkų. Apie išvežtųjų likimą daugiau jokių žinių negauta» (p. 295). «Birželio mėn. 22 d. vokiečių kariuomenei peržengus sieną Sovietų kariuomenės vadų tarpe kilo panika. 29-ojo korpuso lietuvių kariai spontaniškai sukilo. Varėnos poligone sukilimas įvyko jau birželio 22 dienos vakare. Pabradės poligone lietuvių karių sukilimas įvyko 24 d. Atsipalaidavo apie 5.000 kareivių» (p. 296).

Apie 15.000 žydų tautybės Lietuvos piliečių savanoriškai traukėsi su Raudonąja armija į Sovietų Sąjungą. Vieni jų traukėsi kaip bolševikų kolaborantai, bijodami keršto gyventojų, kurių šeimos narius bei juos pačius tardydami kalėjimuose persekiojo, būdami aktyvūs ir žiaurūs sovietiniai pareigūnai. Kiti gi traukėsi, bijodami nacių, kurie žydų tautybės asmenis naikino be atodairos[14].

2. Nacių okupacija 1941.VI.26 - 1944 rudUo

a. *Sunaikintieji pyliavas boikotavę ūkininkai, prievarta Vokietijon išgabenti darbininkai, pagalbinių dalinių nariai, nacių sporadiškos egzekucijos aukos.* - Darbo tarėjo J. Paukščio privačia informacija per trejus nacių okupacijos metus Lietuvoje buvo sugaudyti 75.000 darbininkų ir išvežti į Vokietiją.[15] Daugelis jų dėl įvairių konfliktų su naciais darbų prižiūrėtojais buvo atsidūrę koncentracijos stovyklose. Dachau koncentracijos stovykloje žuvusiųjų tarpe buvo per 5.000 lietuvių, Flossenburgo stovykloje apie 3.000 žuvusių lietuvių. Apytikriu skaičiavimu koncentracijos stovyklose viso žuvusių buvo apie 17.000 darbininkų.

Už maisto kvotų neišpildymą ūkininkai buvo baudžiami mirtimi bei kalėjimu. Taip, pavyzdžiui, besitraukdami iš Lietuvos vokiečiai apie 700 ūkininkų kalinių išvežė iš Kauno kalėjimo į IX fortą ir sušaudė.

N. E. Sūduvis rašo: «1942 metais keli šimtai ūkininkų iš Suvalkijos, tarp jų moterys, už pyliavų nepristatymą buvo išvežti į Vokietijos koncentracijos stovyklas ir apie juos niekas daugiau nieko negirdėjo. Už pyliavų neišpildymą eilė ūkininkų demonstratyviai buvo sušaudyti»[16].

Žiauriausias iš visų nacių komisarų buvo Vilniaus apygardos komisaras Wulff. Jo ūkio vadovas Rexin pats dalyvavo ūkininkų egzekucijose.

---

14 Dov. Levin. *Yad Vasham* studijoje. Jeruzalė, Israel. 1984, t. XVI: «Roughly 15.000 (Jews.auth.note) were evacuated or escaped to the interior of the Soviet Union during the withdrawal of the Red Army from Lithuania in June 1941» (p. 334). «The Red Army's Lithuanian Infantry Division No. 16 was established in December 1941 near the city of Gorki in the Soviet Russian Republic. At its peak, the division numbered 12.000 soldiers and officers: a large majority were Lithuanian citizens; a few were former Soviet citizens. The national composition of the division was as follows: Jews - 45 to 50 %; Lithuanians (including those born in the Soviet Union and residents there) - 25 to 30 %; Russians (virtually all of them Soviet residents) - 20 to 25 %; others - 4 to 5 %. Thus for a long time Jewish soldiers constituted the largest national contingent of the Division. Heavy losses suffered by the Division in the period between the winter of 1943 and the end of the war... It seams likely that on May 8, 1945, the date of Germany's surrender, only 10% of the original number of Jewish soldiers remained in the Division» (p. 349).

15 J.Paukščio, Darbo tarėjo, privati informacija, 1944 m.

16 Sūduvis. *Vienų vieni*. p. 151.

Tam pasirinkdavo turgaus dieną ar šventę ir žmonių akivaizdoje egzekucijas įvykdydavo ir lavonus palikdavo turgaus aikštėje kelias dienas. Pogrindžio spauda yra aprašiusi Trakų, Pabradės, Rudaminos, Riešės, Paberžės ir kitų valsčių egzekucijas. Apie penketą ūkininkų iš kiekvieno valsčiaus žmonių įgąsdinimui viešai sušaudydavo[17].

«Teroras ypačiai veikė, kai 1943 metų viduryje buvo paskirtas naujas SS policijos vadas partijos generolas Harm, atkeltas iš Dniepropetrovsko, kur buvo spėjęs pasižymėti represijomis prieš ukrainiečius. Pasitelkęs Vilniaus miesto ir apygardos komisarus Hingstą ir Wulffą, sudarė 5.000 essesininkų dalinį ekspedicijoms». Generolo Harm ekspedicininkai Švenčionių apskrityje suėmė 2.000 asmenų. Vėliau nusiaubė Svyrius, Pabradę, Rievę, Nemančius, Trakus, Valkininkus, Varėną, Eišiškes, Žiežmarius. Perloja apsigynė kulkosvaidžiais.[18]

1942 metų viduryje Sovietų Sąjunga pradėjo siųsti vis daugiau partizanų į šiaurės rytų Lietuvą - Biržų, Zarasų, Rokiškio, Utenos, Švenčionių, Vilniaus, Trakų sritis. Partizanai plėšė ūkininkus, atimdami maistą, galvijus. Jie taip pat užpuldavo vokiečius. Ten, kur sovietiniai partizanai nušaudavo vokiečių karius, gestapas keršydavo vietiniams gyventojams, sudegindamas trobesiuose visas ūkininkų šeimas.

Taip Pirčiupio kaimas buvo sunaikintas 1944 metais birželio 3 dieną. Visi 119 ūkininkų šeimų narių buvo sudeginti jų namuose. Žudynėms vadovavo Eišiškių komendantas Giessler. Lietuvos Pirčiupis yra lygus Čekoslovakijos Lidiče[19]. (lentelė 3).

b. *Nacių holokausto aukos.* - Sovietinių autorių duomenimis Lietuvoje 1941 metais su Vilniumi ir trečdaliu Vilniaus krašto buvo apie 8% žydų.

Tokiu būdu viso žydų tautybės asmenų buvo:

$$2.925.271 \times 0,08 = 234.021^{20}$$

Naudojant Dov. Levin'o pateiktus deportuotų, emigravusių bei likviduotų žydų tautybės asmenų skaičių sudaryta holokausto aukų lentelė (lentelė 4).

---

17 «1943.VI.11 keturi Eitkūnų gestapo tarnautojai atvyko į Eglininkų kaimą, Vilkaviškio apskr. pas sklypininką Klevičių. Jis numatydamas, kad atvyko jo suimti iš automatinio ginklo nušovė visus keturis gestapininkus ir pats su šeima pasislėpė». Vėliau, jis buvo sugautas ir nacių sušaudytas, taip pat visa jo šeima ir 100 įtartų jo padėjėjų (ten pat, p. 193)

18 *Perlojos miestelio rezistencija*, žr. *Į Laisvę*, antinacinio pogrindžio laikraštis. 1943.IX.17, nr. 18-19.

19 *Pirčiupis*, žr. *Į Laisvę*, pogrindžio laikraštis, 1944.VI.20, nr. 11 (34). - *Pirčiupio tragedija*. Vilnius, 1961.

20 A. STANAITIS ir P. ADLYS. *Lietuvos TSR gyventojai*. Vilnius, 1973, p. 100, 114.

21 Ten pat.

3 LENTELĖ

NACIŲ TERORO AUKOS APYTIKRIU SKAIČIAVIMU

Darbininkų, dezertyravusių iš darboviečių Vokietioje, įkalintų koncentracijos stovyklose ir ten žuvusių	17.000
Ūkininkų, pilnai neatlikusių pyliavų, sušaudytų bei žuvusių koncentracijos stovyklose	11.000
Dezertyravusių iš karinio transporto, pagalbos bei sargybos dalinių, sušaudytų bei mirusių koncentracijos stovyklose.	13.000
Įvairių sporadinių egzekucijų aukos	4.000
VISO žuvusiųjų nacių okupacijos 1941-1944 metais.	45.000

4 LENTELĖ

ŽYDŲ HOLOKAUSTO AUKOS LIETUVOJE

Viso žydų tautybės asmenų Lietuvoje 1940 metais prieš karo pradžią[21]	234.021
Į Sovietų Rusiją deportuota[22]	7.000
1939-1940 m. emigravusių į užsienį[23]	6.000
1941 m. birželio 22-29 d. pasitraukė į Sovietų Sąjungą su Raudonąja Armija	15.000
Žydai iš Lietuvos išgabenti į Estiją[24]	13.000
Išliko gyvi Lietuvoje bei išėjo gyvi iš Vokietijos koncentracijos stovyklų	28.000
Nacių vykdyto holokausto Lietuvoje sunaikinti žydai	165.021

c. *Lietuvos gyventojai, pasitraukę į Vakarus, ir Klaipėdos vokiečiai, pabėgę į Vokietiją.* - Artėjant antrajai sovietinei okupacijai apie 56.000 lietuvių pasitraukė į Vakarus[25]. Apie 64.000 Klaipėdos vokiečių ir lietuvių, frontui artėjant, pabėgo į Vokietiją[26].

22 Dov. LEVIN. *Yad Vasham studija*, t. XVI. Jeruzalė, 1948, p. 334.
23 Ten pat.
24 Ten pat.
25 PAJAUJIS-JAVIS. *Soviet Genocide in Lithuania*. p. 89.
26 *Klaipėda, Encyclopedia Lituanica*, t. III. Boston, Mass., 1973, p. 129-137.

Į Vokietiją pasitraukė tiktai dalis Klaipėdos gyventojų. Stambesnė jų dalis buvo deportuota į Gulago vergų stovyklas.

3. ANTROJI SOVIETINĖ OKUPACIJA

a. *Trys masiniai išvežimai į Gulago vergų stovyklas: 1945.VII-IX, 1946.II ir 1947.VII, XI, XII, bei individualiniai areštai.* - Grįžę sovietiniai okupantai 1945 metais ištisai tris mėnesius (liepos, rugpjūčio ir rugsėjo) vykdė masinius lietuvių šeimų trėmimus. 1946 metų vasario mėn. trėmimus okupantai skelbė kaip kerštо veiksmą dėl sovietinių rinkimų boikoto. 1947 metų trėmimai vyko visą antrąjį pusmetį beveik be pertraukos[27].

Šalia tų masinių trėmimų buvo taip pat daug individualių areštų bei egzekucijų.

Dar ir antroje 1944 metų pusėje tarp rugpjūčio ir gruodžio mėn. apie 37.000 lietuvių buvo deportuota bei nužudyta[28].

Eltos biuletenio duomenimis 1945-1947 metų aukų balansas yra šis: deportuota 120.000, vietoje likviduota 30.000[29].

1948 metais individualiai areštuotų bei išgabentų buvo 18.000.

b. *Repatrijuotieji į Lenkiją 1945-1947 m.* - Eltos biuletenio duomenimis, 1945-1947 metų laikotarpyje į Lenkiją iš Lietuvos repatrijavo 140.000 asmenų[30]. Sovietinių autorių informacija, tų «į Lenkiją repatrijavusiųjų ar repatrijuodintų buvo apie 178.000 asmenų».

Jų tarpe buvo ne vien originalūs Lietuvos gyventojai. Lenkijai griuvus nemaža lenkų piliečių buvo pasitraukę į Lietuvą. Kadangi jie nebuvo originalūs Lietuvos gyventojai, į mūsų skaičiavimus jie nebuvo įtraukti. Kaip jie atbėgo, taip ir grįžo atgal.

Tad atrodo, kad 140 000 originaliųjų Lietuvos gyventojų,išvykusiųjų į Lenkiją, yra tikresnis skaičius. Ypač turint galvoje, kad tarybiniai autoriai, skelbusieji Lietuvos gyventojų nuostolius, galėjo turėti polinkį didinti Lietuvos originaliųjų gyventojų nuostolius, tuo mažindami į Gulago vergų stovyklas išvežtųjų tremtinių skaičių.

---

27 *Eltos biuletenis.* 1950 m. gegužės mėn. 25 d., nr. 5(79), p. 3.

28 PAJAUJIS-JAVIS. op cit., p. 89-90

29 *Eltos biuletenis.* 1950 m. gegužės 25 d., nr. 5(79), p. 3.

30 *Eltos biuletenis.* nr. 5(79), 1950 m.gegužės mėn. 25 d., p. 6.

31 P. GAUČAS ir E. STANKAITIENĖ. *Kaimo gyventojų skaičiaus pasikeitimas Lietuvos administraciniuose rajonuose.* Vilnius, 1973, 10.

P. GAUČAS ir E. STANKAITIENĖ. *Vilniaus miesto istorija.* Vilnius, 1972, p. 248. Augustinas IDZELIS. *Population Change.* Spaudai paruošta studija. 1983, p. 8-25.

Tų repatrijavusiųjų 178.000 tarpe buvo apie 100.000 iš Vilniaus miesto[31].

c. *Masinė ūkininkų deportacija 1948 metų gegužės 22 d.* - Didžiausia masinė ūkininkų deportacija buvo įvykdyta 1948 metais per pirmus šešis mėnesius. Deportacijos viršūnė buvo gegužės 22 dieną. Okupantai tą trėmimą teisino ūkininkų pasipriešinimu ūkių kolektyvizacijai. Per tuos šešis mėnesius ištremta daugiau nei 100.000 ūkininkų. Jų tarpe apie 70% buvo vaikai, moterys ir seneliai. Tai buvo agresyvus, nežmoniškai žiaurus sovietinio genocido veiksmas[32].

Dėl šio trėmimo ypač nukentėjo rytinės Lietuvos sritys. Tuo būdu ūkiai buvo tuštinami kolonistams iš Sovietų Sąjungos. Šis ir vėlesnis 1949 metų trėmimas buvo vykdomas pagal Abakumavo pasirašytą slaptą deportacijų įsakymą. Jis buvo daug žiauresnis nei Serovo ir Guzevičiaus 1939-1940 deportacijų instrukcijos.

d. *Masinės miestiečių deportacijos: pirmoji 1949 m. kovo 2 dieną, antroji birželio mėn.* - Jos daugiausiai palietė miestelėnus, inteligentiją. Tų dviejų deportacijų aukos siekė 120.000 asmenų[33].

Sovietinė administracija skubėjo jų suplanuotus 700.000 ištremtinus asmenis išgabenti į Gulagą.

e. *1950 metų kovo-balandžio mėn. deportacija.* - Augustinas Idzelis rašo: «Pagal Lietuvos TSR Ministerių tarybos centrinės statistikos valdybos raportą[34], tarp 1950 m. sausio mėn. ir 1951 m. sausio mėn. Lietuvos gyventojų skaičius nukrito 12.000 asmenų»[35].

A. Idzelis pridėjęs prie 12.000 skirtumo metinį prieaugį 29.800 randa, kad 1950 metais Lietuva neteko 41.800 gyventojų. Yra pagrindo manyti, kad tai buvo tų metų į Gulagą ištremtųjų skaičius, nes anais pokario metais Lietuva kitų gyventojų nuostolių neturėjo[36].

f. *1951, 1952 ir 1953 metų deportacijos.* - Tiesioginių skaičių apie tų metų masines lietuvių deportacijas neturime. Bet tremtinių skelbtuose atsiminimuose buvo rašoma, kad dar 1952 metais ir 1953 metų pradžioje jauni vyrai iš Lietuvos buvo atgabenami į Gulago vergų stovyklas. Greičiausiai tai buvo vyrai, įtariami partizanavimu[37].

---

32 *Eltos biuletenis.* nr. 7(72), 1949.VII.1, p. 1.

33 *Eltos biuletenis.* nr. 5(79), 1950, p. 9.

34 *Lietuvos TSR ekonomika ir kultūra 1975 metais.* Vilnius, 1976.

35 Augustinas IDZELIS. *Population Change.* 1983, p. 10. Spaudai paruošta studija.

36 Ten pat, p. 8-25.

37 Kipras BIELINIS. *Teroro ir vergijos imperiją Sovietų Rusija.* New York, 1963, p. 298.

Neturint duomenų, laisvai buvo pasirinktas kuklus 7.000 metinio genocido aukų skaičius. Per trejus metus susidarė 21.000.

g. *1949-1953 metais individualiai areštuotieji ir deportuoti.* - Neturint objektyvių duomenų, visiems 5-iems metams buvo paimtas spėjamas 25.000 areštuotųjų skaičius. Tai būtų tiktai apie 20% pagal Eltos biuletenį individualiai areštuotųjų 1944-1948 metų laikotarpyje[38].

h. *Kovotojai už laisvę ir jų priešai stribai, žuvę 1944-1954 m.* Į 36.000 žuvusiųjų skaičių įeina aktyvūs kovotojai už laisvę, aktyvūs jų rėmėjai, o taip pat žuvę jų priešai stribai, okupanto kolaborantai.

William J. H. Hough, rašo: «Immediately after the second Soviet invasion of 1944, the Baltic people engaged in a heroic, if ultimately unsuccessful, armed resistance to the Soviet forces occupying their homelands. Organized partisan resistance in Lithuania lasted for ten years (1944-1954). At its peak in 1945, the Lithuanian resistance embraced over 30.000 active fighters with thousands of sympathizers»[39].

Vytauto S. Vardžio nuomone, partizanai ypatingai stiprūs buvo 1945-1947 metais. Jų žinioje buvo dideli krašto plotai, ir jie atsilaikydavo prieš sovietines jėgas.

Prof. Vytautas S. Vardys informuoja, kad vienas Sovietų šaltinis tvirtina, kad partizanų kovose žuvo 20.000 lietuvių ir apie tą skaičių sovietų kovotojų[40].

Juozas Daumantas knygoje *Fighters for Freedom* tvirtina, kad sovietų karių krisdavo tris ir daugiau kartų kaip partizanų[41].

Mūsų skaičiavimuose Sovietų Sąjungos kariai, žuvę kovose su partizanais, nefigūruoja. Bet yra įskaitomi stribai - originalieji Lietuvos gyventojai. Jų žuvo apie 6000.

1944-1954 metų kovotojų už laisvę rezistencija prieš sovietų okupacines jėgas į Lietuvos istoriją įeina kaip herojiškoji tragiškoji kova už laisvę ir Lietuvos savarankišką valstybingumą[42].

---

38 *Eltos biuletenis.* nr. 5(79), 1950 m., geg. 25 d., p. 3-5.

39 William J. H. HOUGH III. *The annexation of the Baltic States,* žr. *N.Y. Law School Jrn. of International and Comparative Law.* t. 6, nr. 2, 1985, p. 473.

40 Vytautas VARDYS. *Lithuania under the Soviets.* 1965, p. 85.

41 Juozas DAUMANTAS. *Fighters for Freedom.* 1988. Kęstutis K. GIRNIUS. *Partizanų kovos Lietuvoje.* 1987.

42 A. ALEXIEV. *Dissent and Nacionalism in the Soviet Baltic.* 1983, p. 33. P. ZUNDĖ. *Lithuania.* nr. 3/4, 1964. Lietuvių enciklopedija, t. XV, 1968, p. 448.

i. *Nuostolių suvestinė spaudos duomenimis.* - Pirmosios sovietinės okupacijos metu (1940.VI.15 - 1941.VI.22) Lietuva neteko 75.860 gyventojų išvežtaisiais ir daugumoje sunaikintais Gulago koncentracijos stovyklų sistemoje. Tarp 20.000 iš Lietuvos išvykusiųjų karo pradžioje su besitraukiančia Raudonąja armija 15.000 buvo žydų tautybės asmenys. Maždaug 6.000 jų įsirašė Sovietų Sąjungoje į Lietuviškąją 16-ją diviziją. Žydų autorių duomenimis apie 90% jų žuvo sunkiose karo kautynėse. Vos 10% liko gyvi.

Nėra duomenų apie 5.000 Lietuvos armijos karių likimą. Jų tiktai 3.000 pakliuvo į Lietuviškąją 16-ją diviziją. Turbūt jų, kaip ir žydų, gyvų liko vos 10%. Kiti gi 2.000 greičiausiai atsidūrė Gulage.

Antrosios sovietinės okupacijos 1944-1954 metais spaudos duomenimis Lietuvoje sunaikinta bei išvežta į Gulago vergų stovyklas apie 516.800 asmenų.

Taigi abiejų sovietinių okupacijų metais į okupanto naikinimo girnas buvo pakliuvę apie 592.660 Lietuvos gyventojų.

1941-1944 metų nacių okupacijos prievartą asmeniškai patyrusiųjų yra gana didelis skaičius. 75.000 sugaudytų darbininkų ir išvežtų į Vokietiją darbams, 11.000 ūkininkų, areštuotų už pyliavų neišpildymą, apie 40.000 vyrų, įjungtų į įvairius transporto, sargybų, Vietinės rinktinės dalinius, sporadinių egzekucijų aukos, apie 4.000. Tad viso susidaro apie 130.000. Trejų metų nacių okupacijoje iš jų žuvo apie 45.000. Pridėjus holokausto 165.000 aukų, žuvusiųjų Lietuvos piliečių nacių okupacijoje susidaro 210.000.

Repatriacijų ir emigracijų nuostoliai yra ypatingai dideli. (lentelė 5). Visi tie spaudoje rasti duomenys yra įjungti į nuostolių suvestinę 6 lentelėje.

5 LENTELĖ

1941 metų pradžioje repatrijavusieji į Vokietiją	60.000
1944 metų pabaigoje pasitraukusieji iš Lietuvos ir vėliau emigravusieji į užjūrius	56.000
1944 metais vokiečiai ir lietuviai, iš Klaipėdos miesto ir krašto pasitraukę į Vokietiją	64.000
1945-1948 metais repatrijavusieji į Lenkiją	140.000
VISO	320.000

6 LENTELĖ

LIETUVOS GYVENTOJŲ NUOSTOLIŲ SUVESTINĖ ANTROJO PASAULINIO KARO IR POKARIO (1940-1959) METAIS

Pirmoji sovietinė okupacija 1940.VI.15-1941.VI.22	
a. Repatriantai į Vokietiją 1940 metų rudenį ir žiemą	60.000
b. Vadovaujančių asmenų suėmimas 1940 metais liepos 11-14 ir 18-19 d.	2.000
c. Lietuvos karių areštai ir įkalinimas Norilske ir kitose Gulago koncentracijos stovyklose	6.500
d. Kalinių likvidavimas 1940-1941	9.500
e. Pirmasis masinis šeimų vežimas į Gulagą 1941.VI.14-17	34.260
f. Aktyviųjų lietuvių žudynės prieš pat karą	1.600
g. Kovotojai, kritę sukilime 1941.VI.22-29	2.000
h. Žydų tautybės asmenys ir dalis karių, pasitraukusių su frontu į Sovietų Sąjungą VI.22-29	20.000
Nacių okupacija 1941.VI.26 - 1944 m. ruduo	
a. Sunaikinti pyliavas boikotavę ūkininkai, prievarta išgabenti darbininkai ir kitos sporadiškų egzekucijų aukos	45.000
b. Nacių holokausto aukos	165.000
c. Gyventojai, pasitraukę į Vakarus ir į Vokietiją	120.000
Antroji sovietinė okupacija nuo 1944 m. rudens	
a. Trys masiniai išvežimai į Gulagą: 1945.VII-IX; 1946.II ir 1947.VII-VIII, XI-XII	120.000
b. Individualiai areštuotieji ir išgabenti 1944-1948 metais	48.000
c. Repatrijuotieji į Lenkiją 1944-1948	140.000
d. Masinė ūkininkų deportacija 1948.V.22	105.000
e. Masinė miestiečių deportacija 1949.III.24	120.000
f. 1950 m. kovo-balandžio mėn. deportacija	41.800
g. 1951,1952 ir 1953 metų deportacijos	21.000
h. 1948-1953 metais individualiai areštuotieji ir deportuoti	25.000
i. Žuvusieji partizanų kovose 1944-1954 m.	36.000
Antrojo pasaulinio karo ir pokario 1940-1959 metais Lietuva spaudos duomenimis buvo iš viso netekusi gyventojų	1.122.660

j. *Gyventojų kaita 1940-1959 metais.* - Gyventojų kaita Antrojo pasaulinio karo ir pokario 1940-1959 metais yra pateikta septintoje lentelėje. Ji buvo sudaryta pradedant 1940 metais. Spaudoje paskelbti nuostoliai buvo atimami iš pirminių gyventojų skaičių. To laikotarpio gyventojų prieaugiai buvo pridedami prie pirminių gyventojų skaičių.

Kaip pavyzdį galima paimti septintosios lentelės 1947 metus. Iš 1944 metų balanso, t.y. pirminių Lietuvos gyventojų skaičiaus (2.580.689) atimami trijų metinių trėmimų aukos, (120.000), individualiai areštuotieji asmenys (48.000), į Lenkiją repatrijavusieji (140.000) ir dalis žuvusiųjų partizanų kovose (20.000). Prie to pradinių gyventojų skaičiaus buvo pridėti grąžinto Klaipėdos miesto ir krašto gyventojai (156.018) ir 1944-1947 metų prieaugis (65.682). Taip laipsniškai skaičiuojant yra prieita prie 1959 metų balanso (2.416.895).

Gyventojų visuotinis surašymas Lietuvoje buvo vykdomas 1959 metais sausio viduryje. Tad mūsų skaičiavimo laikotarpis apėmė 18,5 metų. 1940 metų tiktai antroji pusė, t.y. nuo okupacijos pradžios (1940.VI.15) įskaičiuojama, o visi 1959 metai visai neįskaičiuojami. Tad 1953-1959 metų prieaugis buvo apskaičiuotas 5,5 metams. To paskutiniojo laikotarpio metinio prieaugio vidurkis buvo 25.070 asmenų. Tai sudarė 1,04% metinio prieaugio. Tame laikotarpyje jau nebuvo masinių trėmimų į Gulagą. Tad metinio prieaugio nuošimtis jau buvo pradėjęs kiek kilti, bet dar nepajėgė pasiekti normalių laikų prieaugio lygio (1,2%-1,4%).

Pirmoje lentelėje yra pateikta viso 1940-1959 metų laikotarpio prieaugio suvestinė. Bendroji prieaugio suma yra 458.266 asmenys. Kolonistai į tuos prieaugio skaičiavimus yra neįtraukti.

TREČIOJI DALIS

GYVENTOJŲ NUOSTOLIŲ SUVESTINĖ SPAUDOS DUOMENIMIS

a. *Nuostolių paskirstymas į įvairias pozicijas.* - Skirstant Lietuvos gyventojų aukas ir nuostolius tarp įvairių pozicijų buvo naudojami gyventojų surašymo bei spaudos ir liudininkų duomenys.

Holokausto ir baudžiamųjų nacių veiksmų aukų pagal gana tikslias spaudos liudininkų informacijas buvo 210.000 (lentelė 3 ir 4); emigravusių bei repatrijavusiųjų skaičius siekė 320.000 (lentelė 5).

Pasinaudojant tais dviem duomenimis, buvo galima sudaryti gyventojų nuostolių suvestinę pagal pozicijas bendram nuostolių skaičiui, gautam gyventojų surašymu (lentelė 2).

7 LENTELĖ

GYVENTOJŲ KAITA ANTROJO PASAULINIO KARO IR POKARIO (1940-1959) METAIS LIETUVOJE

Metai	Priežastys	Skaičiai
1940	Su Vilniumi ir Vilniaus krašto trečdaliu, be Klaipėdos	2.925.271
1941	Repatrijavusieji į Vokietiją	60.000
	Sovietų genocido aukos	75.860
	Vienų metų prieaugis	23.937
1941 metų balansas		2.813.348
1944	Sunaikintieji pyliavas boikotavę ūkininkai ir į Vokietiją išgabenti darbininkai ir sporadiškos egzekucijos	45.000
	Nacių holokausto aukos	165.000
	Išvykę į Vakarus ir Vokietiją	120.000
	Trejų metų prieaugis	97.341
1944 metų balansas		2.580.689
1947	Trijų masinių trėmimų į Gulagą aukos 1944-1947 m.	120.000
	Individualiai areštuotieji 1944-1948 metais	48.000
	Repatrijuotieji į Lenkiją	140.000
	Žuvusieji partizanų kovose 1944-1947 metais	20.000*
	Grąžinto Klaipėdos miesto ir krašto gyventojai	156.018
	1944-1947 metų prieaugis	65.682
1947 metų balansas		2.474.389
1949	Ūkininkų trėmimas į Gulagą 1948.V.22	105.000
	Miestiečių trėmimas į Gulagą 1949.III.24	120.000
	1947-1949 metų prieaugis	39.591
1949 metų balansas		2.288.960
1953	1950 metų kovo-balandžio trėmimai	41.800
	1951, 1952, 1953 metų trėmimai į Gulagą	21.000
	Individualiai areštuotieji 1949-1953 metais	25.000
	Žuvusieji partizanų kovose 1948-1953	16.000*
	1949-1953 metų prieaugis	93.832
1953 metų balansas		2.279.012
1959	1953-1959 metų prieaugis	137.883
1959 metų balansas		2.416.895

* žuvę lietuviai partizanai - viso apie 30.000, ir stribai - apie 6.000

8 LENTELĖ

GYVENTOJŲ AUKOS IR NUOSTOLIAI SPAUDOS DUOMENIMIS

1940-1945 metais, kaip anksčiau yra paminėta, pirminių gyventojų buvo	3.081.289
Spaudos duomenų apskaičiavimu, atėmus kolonistus, ištremtuosius, sunaikintus, išvykusius, be grįžusių iš Gulago 1959 metais pirminių gyventojų buvo	2.416.895
Skirtumas tarp 1940-1945 ir 1959 m.	664.394
1940-1959 metų pirminių gyventojų prieaugis (Duomenys iš lentelės 1)	458.266
Gyventojų nuostolis, neskaitant grįžusių iš Gulago	1.122.660

Tas apskaičiuotas nuostolių paskirstymas yra pateiktas devintoje lentelėje. Nuošimčiams apskaičiuoti pagrindu buvo paimtas pradinis pirminių Lietuvos gyventojų skaičius, 3.081.289.

9 LENTELĖ

LIETUVOS GYVENTOJŲ NUOSTOLIŲ SUVESTINĖ

Lietuva karo ir pokario (1940-1959) metais neteko 1.003.185 asmenų. Tai yra

$$\frac{1.003.185}{3.081.289} \times 100\% = 32,55\%$$

	sunaikinti bei išvykę	nuostolių nuošimčiai
Sovietinio genocido sunaikintieji	473.185	15,35%
Nacių holokausto bei baudžiamųjų veiksmų aukos	210.000	6,82%
Emigrantai, repatriantai	320.000	10,38%
VISO	1.003.185	32,55%

b. *Aukos ir nuostoliai normalaus gyventojų augimo skaičiaus pagrindu.* - Baigiant šią studiją, aukos ir nuostoliai buvo apskaičiuoti, imant pagrindu ne pradinį pirminių gyventojų skaičių, 3.081.289, bet normalaus gyventojų augimo skaičių. Tai yra gyventojų skaičių, kuris būtų, jeigu Lietuva nebūtų buvusi paliesta tų baisiųjų karų aukų ir nuostolių. Tas šiame skirsnyje 1959 metams apskaičiuotas skaičius yra 3.706.193.

To normalaus gyventojų augimo skaičiaus suradimui pirmiausia reikia apskaičiuoti gyventojų prieaugį, kurį būtų davę tos karo aukos ir nuostoliai, jeigu jų nebūtų buvę. Naudojant septintosios lentelės duomenis, tie prieaugiai buvo apskaičiuoti ir pateikti dešimtoje lentelėje.

10 LENTELĖ

PRARASTASIS LIETUVOS GYVENTOJŲ PRIEAUGIS DĖL PATIRTŲ AUKŲ IR NUOSTOLIŲ

metai	metinio prieaugio %	metų skaičius	aukos ir nuostoliai laikotarpio	aukos ir nuostoliai sudėties	prarastas prieaugis
1941	0,82%	1	135.860	135.860	1.114
1944	0,92%	1			
	1,27%	2	330.000	465.860	16.119
1947	0,80%	3	328.000	793.860	19.153
1949	0,80%	2	225.000	1.018.860	16.302
1953	0,80%	1			
	1,10%	3	103.800	1.122.660	46.029
1959	1,10%	5,5			67.921
					166.638

c. *Aukos ir nuostoliai išreikšti grafiškai.* - Penktame braižinyje aukos ir nuostoliai yra pateikiami grafiškai.

Vienuoliktoje lentelėje yra aprašomi penktojo braižinio plotai, kurie vaizduoja žuvusiųjų bei išsigelbėjusių skaičius bei nuošimčius šioje karo audroje.

Devintoje ir dvyliktoje lentelėse tie patys aukų ir nuostolių skaičiai, tiktai jų nuošimčiai yra apskaičiuoti skirtingu pagrindu. Devintoje lentelėje skaičiavimo pagrindu buvo panaudotas pradinis pirminių originaliųjų Lietuvos gyventojų 1940-1945 metų skaičius, 3.081.289. Dvyliktoje lentelėje fiktyvus Lietuvos gyventojų skaičius, koks jis galėjo būti 1959 metais be II pasaulinio karo ir pokario tragiškų Lietuvos gyventojų žudynių genocidu ir holokaustu.

LIETUVOS GYVENTOJAI ANTROJO PASAULINIO KARO IR POKARIO (1940-1959) METAIS
(IŠTREMTIEJI, ŽUVĘ, GRĮŽĘ IŠ TREMTIES, EMIGRAVĘ, REPATRIJAVĘ, NEIŠTREMTIEJI)

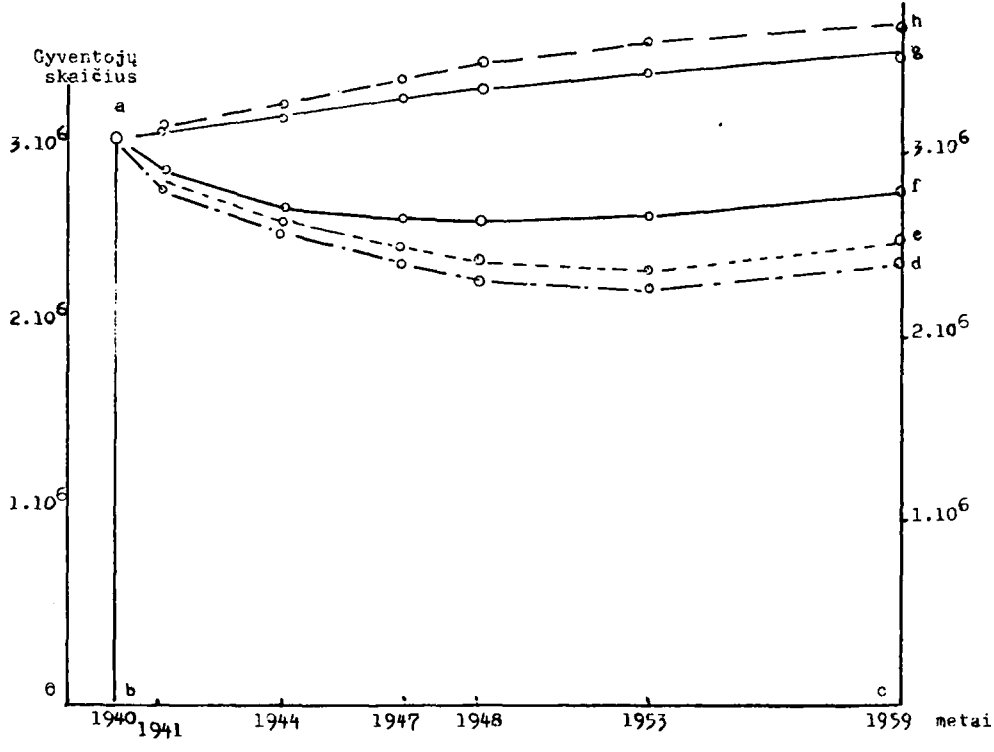

11 LENTELĖ

GYVENTOJŲ AUKOS IR NUOSTOLIAI IŠREIKŠTI GRAFINIAIS PLOTAIS, Br.5.

Plotai	5-ojo brėžinio plotų aprašymas	Gyventojų skaičius	Nuošimtis %
abcha	normalaus gyventojų augimo skaičius, jei nebūtų buvę genocido, holokausto, sporadinių egzekucijų aukų ir emigracijos, repatriacijos nuostolių	3.706.193	100,00
abcda	gyventojai likę Lietuvoje neištremti, nenužudyti, neišvykę	2.416.895	65,22
adea	grįžusieji iš Gulago	119.475	3,22
aefa	emigracijos ir repatriacijos nuostoliai	320.000	8,63
afga	genocido, holokausto, sporadinių egzekucijų aukos	683.185	18,44
agha	negautas prieaugis dėl genocido, holokausto, sporadinių egzekucijų aukų ir emigracijos, repatriacijos nuostolių	166.638	4,49
		3.706.193	100,00

12 LENTELĖ

LIETUVOS GYVENTOJŲ AUKŲ IR NUOSTOLIŲ SUVESTINĖ PAGRINDU IMANT NORMALAUS GYVENTOJŲ AUGIMO SKAIČIŲ 1959 METAIS

Lietuva karo ir pokario 1940-1959 m. neteko 1.003.185 asmenų

$$\frac{1.003.185}{3.706.193} \times 100\% = 27,06\%$$

Sovietinio genocido sunaikintieji	473.185	12,77%
Nacių holokausto bei baudžiamųjų veiksmų aukos	210.000	5,66%
Emigrantai, repatriantai	320.000	8,63%
VISO	1.003.185	27,06%

d. *Gyventojų surašymo ir spaudos bei liudininkų informacijų duomenų pagrindu grįžusiųjų iš Gulago apskaičiavimas.* - Spaudos ir liudininkų informacijos duomenimis gauta gyventojų aukų ir nuostolių suma (lentelė 8), 1.122.660 yra kiek didesnė, negu suma gauta gyventojų surašymo pagrindu (lentelė 2), 1.003.185.

Skirtumas tarp tų nuostolių yra laikomas gyvųjų tremtinių,grįžusiųjų iš Gulago,skaičiumi iki bus gauta įvairių patikslinančiųjų duomenų:

$$1.122.660 - 1.003.185 = 119.475.$$

Spaudos duomenimis aukų ir nuostolių skaičių, 1.122.660, sudaro visi sovietinio genocido sunaikinti Lietuvos pirminiai gyventojai, bet taip pat ir tie, kurie gyvieji bei pusgyviai išėjo iš Gulago vergų stovyklų ir grįžo į Lietuvą, o taip pat visi nacių holokausto bei sporadinių egzekucijų, ligų, bado koncentracijos stovyklose numarinti Lietuvos žmonės, o taip pat visi repatrijavę, emigravę pirminiai Lietuvos gyventojai ir dar iš Sibiro 1959 metais nespėjusieji ar negalėjusieji grįžti.

Objektyviais gyventojų surašymo bei prieaugio duomenimis surastų aukų ir nuostolių skaičių, 1.003.185, sudaro visi tie žuvusieji, genocido, holokausto sunaikintieji bei emigravusieji, repatriavusieji pirminiai Lietuvos gyventojai, išskyrus tuos, kurie gyvi ar pusgyviai išėjo iš Gulago vergų stovyklų ir grįžo į Lietuvą ar dar 1959 metais buvo užsilikę Sibire.

Taigi tas skirtumas, tarp tų dviem metodais apskaičiuotų pirminių gyventojų aukų ir nuostolių yra artimas tikrovei. Jau tą 119.475 asmenų skirtumą galima laikyti tais gyvaisiais, pajėgusiais išsilaikyti Gulage ir dabar jau grįžusiais į Lietuvą.

Apskaičiuojant turimais duomenimis, išlikusieji gyvieji ir į Lietuvą grįžusieji sudaro apie 20% visų į Gulagą ištremtųjų ir ten bei Lietuvoje likviduotų pirminių Lietuvos gyventojų.

$$\frac{119.475}{592.660} \times 100\% = 20,16\%$$

Nereikėtų angažuotis ir šį skaičių laikyti visai tiksliu iš Gulago koncentracijos stovyklų į Lietuvą grįžusiųjų gyvųjų tremtinių skaičiumi; dar ir dabar maža jų dalelė yra užsilikusi Sibire.

e. *Palyginimas su kitų autorių skelbiamais nuostolių duomenimis.* - P. Gaučas savo straipsnyje *Gyventojų pasiskirstymo dinamika Lietuvoje* tvirtino, kad II pasaulinio karo metu Lietuva neteko užmuštais ir išvykusiais 850.000 asmenų[43].

43 P. GAUČAS. *Gyventojų pasiskirstymo dinamika Lietuvoje. Liaudies ūkis.* nr. 89, Vilnius, 1970, p. 237.

Tą patį skaičių pateikia A. Stanaitis ir P. Adlys[44].

1978 metais P. Gaučas patikslino savo ankstyvesnius apskaičiavimus. Jis tvirtina, kad karo nuostoliai Lietuvoje siekia vieną milijoną asmenų. Jo duomenimis jokia kita sovietinė respublika tokių didelių gyventojų nuostolių nėra patyrusi[45].

Sovietinių autorių duomenis vertindamas, A. Idzelis daro tokią išvadą savo paruoštoje studijoje: «Kadangi apskaičiuoti Antrojo pasaulinio karo nuostoliai yra tarpe 500.000-600.000, tad galima daryti prielaidą, kad pokariniai Lietuvos nuostoliai siekė 400.000-450.000 asmenų»[46]. Tai A.Idzelio išvadai yra lengva pritarti, remiantis kelių masinių trėmimų į Gulagą 1945-1950 metais duomenimis, 140.000 asmenų repatriacija į Lenkiją, individualiais areštais bei partizanų aukomis (lentelė 7).

Čia mūsų apskaičiuoti Lietuvos gyventojų karo aukos ir nuostoliai, viso 1.003.185 asmenys, derinasi su kitų autorių paskelbtais duomenimis ir laisvajame pasaulyje, ir už geležinės uždangos.

Čikaga, JAV ADOLFAS DAMUŠIS

---

44 A. STANAITIS ir P. ADLYS. *Population of Lithuania*. Vilnius, 1973, p. 13, 99-117.

45 P. GAUČAS. *Lietuvos TSR gyventojų pasiskirstymas*, žr. *Mokslas ir gyvenimas*. Vilnius, 1978, nr. 12, p. 13.

46 A. IDZELIS. *Population change*, 1983, p. 10.

VICTIMS AND LOSSES OF POPULATION OF LITHUANIA DURING THE 1939-1959 PERIOD OF THE WORLD WAR II AND POSTWAR YEARS

by

ADOLFAS DAMUŠIS

Summary

An estimated 35.000.000 people perished in the period of 1939-1959 in deaths related to World War II and the postwar upheavals in Europe. Lithuania, along with many other countries caught in that historic conflagration suffared, huge population losses as well.

In particular, during the Soviet occupation, from 1940-1941 and from 1945 through 1959, approximately 473.185 Lithuanian citizens succumbed to a deliberate and continuing Soviet genocide policy.

The Nazis were no better. During their occupation, from 1941 to 1943, Lithuania lost 210.000 citizens: 165.000 Jewish victims and 45.000 Lithuanians. The 45.000 Lithuanians were mostly farmers who could not deliver the impossible food quotas, imposed by Nazis, and the involuntary conscripted labor force to Germany to Work in its war time industry on transport tasks and as warehouses, ammunitions depots and other guard duties. Many perished in war zones, in German concentration camps, and in sporadic executions by Gestapo.

In total, 683.175 citizens of Lithuania were annihilated during that time period. Figures 1, 2, 5 present projections of the impact those losses had on Lithuania's territorial and population changes. The calculations are based on estimates that the Lithuanian population would be 3.708.193 in 1959, assuming the country's natural growth was uninterruped by the war at an annual growth of 1%.

Consider that the number of victims to Soviet genocide of 473.185 constituted 12,8% of total Lithuania's population, and the Nazis killed 210.000, or 5,7%. In all, both warring powers were responsible for reducing Lithuania's population by 683.185 or 18,5%. This figure constituted 1/50th of all victims in World War II. At that time the Lithuania's population represented only 1/1200th of the total Wold population. Consequently, Lithuania's victims of the war made up more than 24 times the average of the world population victims in the war.

TABLE 11a

VICTIMS AND LOSSES OF POPULATION OF LITHUANIA DURING THE 1939-1959 PERIOD OF THE WORLD WAR II AND POSTWAR YEARS (EXPRESSED IN GRAPHICAL AREAS) EXPLANATION OF GRAPH 5 (Br. 5)

Area	Description of areas	Number of population	Percent %
abcha	Projected normally growing population in absence of genocide, holocaust and other war losses, based on 1959 census	3.706.193	100,00
abcda	The part of population, which was not deported, killed or emigrated	2.416.895	65,22
adea	Deportees returned from Gulag alive	119.475	3,22
aefa	Losses of emigration, repatriation	320.000	8,63
afga	Victims of genocide, holocaust and sporadic executions	683.185	18,44
agha	Lost increment of population because of genocide, holocaust, sporadic executions victims, emigration, repatriation losses	166.638	4,49
		3.706.193	100,00

TABLE 12a

THE PERCENTAGES, CALCULATED ON THE ESTIMATED POPULATION BASIS FOR 1959.

The total loss

$$\frac{1.003.185}{3.708.193} \times 100\% = 27,1\%$$

Soviet genocide victims	437.185	12,8%
Nazis holocaust and sporadic executions victims	210.000	5,7%
Emigration and repatriation losses	320.000	8,6%
TOTAL	1.003.185	27,1%

Population victims and losses from 1940 through 1959. - The total loss of the Lithuania's population for the period from 1940 through 1959, calculated in this study, is composed from two parts: those 683.185 persons, killed by Soviet genocide, by Nazis holocaust and by sporadic executions, and approximately 320.000 persons lost by emigration, repatriation to Poland, Germany, United States, Canada, Souther America ant Australia.

Thus the total loss of the population during the period from 1940 through 1959 was 1.003.185.

In reality, the 1959 census indicated, that the Lithuania's population was only 2.711.445 persons with approximately two hundred thousands colonists included. According to the census of 1989 the population of Lithuania reached 3.690.000 inhabitants.

Thus the estimated population level of 3.708.193 for year 1959 was barely approached only after thirty years. This was a terrifying "donation" of unneighborly imperialistic neighbors.

PSICHOLOGIJOS IR PEDAGOGIKOS MOKSLŲ SEKCIJA

PROF. DR. ALGIMANTAS NORVILAS

KALBA IR TAUTINĖ SĄMONĖ

13. 1863

KALBA IR TAUTINĖ SĄMONĖ

Istoriniu požiūriu kalbos ir tautybės santykio klausimas nėra labai senas. Jis iškilo XVIII-XIX šimtmečių sąvartoje, kada vokiečių romantizmo atstovų tarpe kilo susidomėjimas tautybės reiškiniu. Jau pačioje šio susidomėjimo pradžioje įsitikinta, kad tarp tautybės ir kalbos esama glaudaus ryšio. Manyta, kad net pats tautinės sąmonės atsiradimas yra artimai susijęs su kalbos apraiška.

Šioje studijoje pažvelgsime į kalbos ir tautinės sąmonės santykį dabartinių visuomeninių mokslų požiūriu. Tačiau, prieš pateikiant šį požiūrį, pirma trumpai aptarsime kai kurias kalbos ir tautybės santykio sampratas, iškilusias praeityje. Turint šias sampratas prieš akis, ir visuomeninių mokslų duomenys gali tapti reikšmingesni, o antra vertus, ir tas pačias sampratas vėliau bus galima kritiškai įvertinti tų pačių duomenų šviesoje.

KAI KURIE POŽIŪRIAI Į KALBOS IR TAUTYBĖS SANTYKĮ

Nors dažnai pripažįstama, kad tarp kalbos ir tautybės esama artimo ryšio, vis dėlto šio ryšio supratimas, kaip matysime, gali būti labai skirtingas. Čia pateiksime du kalbos ir tautybės santykio aiškinimus: vieną, kilusį vokiškojo romantizmo poveikyje, ir antrą, atsiradusį pastaruoju laikotarpiu, evoliucijos teorijos įtakoje.

Labiausiai žinomas kalbos ir tautybės santykio aiškinimas prasidėjo vokiškojo romantizmo laikotarpiu[1]. Su juo yra susiję Johann Herderio, Wilhelm von Humbolto ir Johann Fichtės vardai. Romantizmo požiūriu, kalbos ir tautybės ryšys yra ne vien artimas, o tiesiog esminis. Kalba yra tarsi tautos dvasia. Kalba laiduoja tautinės kultūros kūrimą; per kalbą atsiskleidžia tautos savumas. Taigi, būdama tautinės dvasios reiškėja, kalba teikia gyvybės tautiniam pavidalui. O savo išore kalba yra tautos ženklas, išskiriąs ją iš kitų tautų. Todėl nenuostabu, kad, įsisavindamas vienos

---

1 J. EDWARDS, *Language, Society and Identity*, New York, 1985, p. 23-26.

kurios tautos kalbą, asmuo įgauna ir tos tautos tapatybę. Laiko tėkmėje tauta tik tol gyvuos, kol išlaikys gyvą ir savą kalbą.

Nesunku pastebėti, kad romantizmo samprata kalba ir tautybė yra esminiai žmonių bendruomenės požymiai, o ne kokios prabėgančios savybės. Jos suteikia bendruomenei tam tikrą ypatumą, išskirdamos ją iš kitų bendruomenių. Kalba ir tautybė bendruomenėje egzistuoja kaip pagrindas, kuris iš esmės nesikeičia, bet, juo pasiremdama, bendruomenė gali įvairiai vystytis. Suteikus kalbai bei tautybei šitokį pamatinį vaidmenį, galima paklausti: koks yra asmens santykis su sava tauta? Atrodytų, kad kartą tapęs kurios tautos nariu, asmuo šitos tautos palikti jau negali, nes jis savyje nešioja jei ne kalbos, tai bent savos tautybės požymius. Todėl paneigti savą tautybę reikštų paneigti save patį, gal net iki susižalojimo. Šiuo atžvilgiu tautybė įgauna net moralinę reikšmę.

Ši idealistinė kalbos ir tautybės samprata yra vėliau pasireiškusi įvairiomis formomis. Viena tokių formų yra kalbos ir tautybės sutapatinimas su biologinėmis rūšies savybėmis. O štai O. E. Rolvaag, Amerikos norvegas, savo apysakoje aprašo, kaip baltosios meškos įsiveržia į pilkųjų meškų žemes. Po kiek laiko panorusios ir pačios tapti pilkomis, baltosios meškos, kiek save purvais bedrabstytų, vis tiek lieka baltos[2]. Pamokymas čia aiškus - tautybė yra tarsi neišdildomas požymis. Ją kartą pavel'dėjus, jos pakeisti negalima. Tad beprasmiška norvegui bandyti atsisakyti savos tautybės ir tapti, šiuo atveju, amerikiečiu. Toks savęs pakeitimas yra neįmanomas.

Mūsuose tautybės aiškinimas, pateiktas Antano Maceinos veikale *Asmuo ir istorija*, iš esmės yra idealistinės tautos sampratos variantas[3]. A.Maceina į kalbą ir tautybę pažvelgia istoriniu požiūriu. Kalba ir tautybė yra istoriniai patirties telkiniai, kuriuos savyje nešioja tiek kiekviena tauta, tiek ir atskiras asmuo, kaip vienos ar kitos tautos narys. Asmuo visiškai yra savas tada, kada jis savą istoriją sutapatina su savos tautos istorija. Kur savos tautos išsižadama, ten asmuo išsižada ir pats savęs. A.Maceinos žodžiais: «Neištikimybė istorijai kaip savai kilmei [...] padaro, kad žmogus virsta istoriniu klajokliu»[4]. Taigi save tik apgaudinėjame, galvodami, kad galime savą tautą pakeisti kita.

Vokiškojo romantizmo mintys apie kalbą ir tautybę yra turėjusios milžiniškos įtakos tautinės sąmonės suklestėjimui XIX šimtmetyje, ypač mažesnėse Europos tautose, o iki šiol tikriausiai ir visame pasaulyje. Dažnai tos mintys yra atsispindėjusios ne vieno tautos patrioto pasisa-

---

2 E. HAUGEN, *The Norwegian Language in America*, Bloomington, 1969, p. 252-253.

3 A. MACEINA, *Asmuo ir istorija*, Chicago, 1981.

4 Ten pat, p. 70.

kymuose. Štai būdingas garsaus airių patrioto Eamon De Valera posakis: «Jei tektų rinktis: laisvę be kalbos ar kalbą be laisvės, aš daug verčiau rinkčiaus kalbą be laisvės»[5]. Suprantama, ką reiškia laisvė be kalbos, jei tuo pačiu prarandamas brangus tautinis turtas, o juk, turint kalbą, su laiku laisvė vis tiek bus iškovota.

Antru požiūriu, kurį čia aptarsime, taip pat pripažįstama, kad tarp kalbos ir tautybės esama artimo ryšio. Kalba neretai sąlygoja tautinę sąmonę, suteikia tautinį savitumą. Tačiau šis ryšys nėra nei esminis, nei būtinas. Taip yra todėl, kad kalba, kaip ir pati tautinė sąmonė, nuolat keičiasi. Dar daugiau, tautinė sąmonė gali peraugti ir visišką kalbos pasikeitimą. Čia kaip pavyzdį galima paminėti airių tautos atvejį. Nors anglų kalba pakeitė keltų kalbą kasdieniniame vartojime, vis dėlto, užuot tapę anglais, airiai liko airiais. Iš tikrųjų, užmetus pakankamai ilgą istorinį žvilgsnį, bus pamatyta, kad bemaž visos tautos savo praeityje yra išgyvenusios pagrindinį kalbos pasikeitimą.

Tad tautinę sąmonę geriausiai galima suprasti evoliucinio proceso apimtyje. Šiuo supratimu, tautybė nėra koks pastovus taškas, o nuolatinis vyksmas. Jis priklauso nuo tautinį vienetą sudarančių asmenų savęs suvokimo. Šis suvokimas gali pasiremti įvairiais konkrečiais veiksniais, kaip kalba, religija ir t.t., bet dar tikriau jis remiasi žmonių noru išlikti savos bendruomenės nariais. Nors į tautinės sąmonės keitimąsi žiūrima kaip į natūralų procesą, vis dėlto šis procesas nevyksta aklai, o yra skatinamas įvairių motyvų. Tačiau šie motyvai, ypač liaudyje, nėra kokios iškilios idėjos: kultūros puoselėjimas, kalbos branginimas ir t.t., o paprasti buitiniai apskaičiavimai - ekonominės gerovės ir socialinės darnos siekiai. Žinant, kad tautinė sąmonė nuolatos keičiasi, būtų nesusipratimas kalbėti apie kokios tapatybės praradimą - tapatybė nėra prarandama, o tik pasikeičia. Todėl nėra prasmės šį tapsmą bandyti paveikti, stengiantis jį pasukti «teisinga» linkme. Šitokie bandymai yra dirbtiniai, ir todėl paprastai neveiksmingi. Svarbu nevaržyti žmonių noro kurti tokią tautinę tapatybę, kuri atliepia jų siekiams bei pageidavimams[6].

Pas mus Felikso Jucevičiaus pažiūra į kalbos ir tautybės santykį yra gimininga šiam proceso požiūriui[7]. Jo supratimu, kalba gali suteikti tautai savitumą, bet tas ryšys jokiu būdu nėra būtinas. Tautos savitumas gali ateiti ir per kitus veiksnius. Be to, šie veiksniai, kaip ir pati tautinė

---

5 M. C. BROMAGE, *De Valera and the March of a Nation*, New York, 1956, p. 66.

6 Aptariant proceso požiūrį į kalbos ir tautybės santykį, labiausiai remtasi John Edwards pažiūromis, žr. jo *Language, Society and Identity*.

7 F. JUCEVIČIUS, *Tauta tikrovės ir mito žaisme*, Putnam, 1970, p. 17-37.

sąmonė, vis keičiasi. Todėl būtų klaidinga už šių veiksnių įžiūrėti kokį nesikeičiantį tautybės idealą. Tokio idealo čia nėra, nes tautybė pasireiškia vien tapsmo būdu. Šio tapsmo vientisumą, sumoje, palaiko žmonių valia, t.y. ryžtas būti vienos kurios tautos nariais. Šiam ryžtui geriausia atrama nėra kalba ar koks kitas veiksnys, o žmonių galėjimas sugyventi ir bendradarbiauti. Čia reikėtų paminėti nuoseklią išvadą, kurią F. Jucevičius padaro kalbos atžvilgiu. Lietuvių kalbos mokėjimas ar nemokėjimas neturėtų saistyti priklausomumo lietuvių tautai. Lietuviu yra tas, kuris sąmoningai save tokiu laiko. Praplėtus šitokiu būdu tautybės sampratą, lietuvių tauta gal net galėtų suklestėti, nes jos tarpan įsijungtų daug daugiau asmenų, kurie dabar yra dirbtinai išskiriami.

Šis proceso požiūris į kalbos svarbą, lyginant su idealistiniu, nėra sulaukęs daug atgarsio pačių tautų atstovų tarpe. Gal geriausiai žinomas pasisakymas, kuris atliepia proceso požiūrį į kalbos ir tautybės santykį, yra padarytas žinomo airių politiko Daniel O'Connell. Matydamas augantį anglų kalbos įsigalėjimą airių tarpe, jis pareiškė: «Esu pakankamai praktiškas nesigailėti jos (airių kalbos) atsisakymo... Anglų kalbos vertė [...] yra tokia didelė, jog nesisielodamas galiu stebėti airių kalbos nykimą»[8]. Atseit tegul tautos gyvenimą lemia praktiški apskaičiavimai, o ne kokie idealistiniai siekiai. Reikėtų pastebėti, kad už šį ir panašius pasisakymus D. O'Connell yra dažnai kaltinamas prisidėjimu prie airių kalbos sunaikinimo.

KALBA IR TAUTYBĖ VISUOMENINIŲ MOKSLŲ PERSPEKTYVOJE

Per pastaruosius dešimtmečius ir visuomeniniai mokslai susidomėjo kalbos ir tautybės santykio klausimu. Kaip būdinga moksliniam požiūriui, šį klausimą stengiamasi tyrinėti nešališkai, atviromis akimis. Čia pirma pateiksime keletą skirtingais būdais atliktų tyrimų, kurie yra apskritai pažvelgę į kalbos ir tautybės santykio klausimą. Vartodami šių tyrimų duomenis kaip kelrodžius, vėliau iš arčiau žvelgsime į kai kuriuos iškilusius kalbos-tautybės santykio bruožus.

Vieni tyrimai kalbos-tautybės santykį liečia labai tiesioginiu būdu. Šiuo atveju pasirinkto tautinio vieneto atstovai yra prašomi pasisakyti, kokios tautos nariais jie jaučiasi esą. Kaip tokių tyrimų pavyzdį čia aptarsime P. H. Van Der Plank studiją[9]. P. H. Van Der Plank norėjo

---

8 J. EDWARDS, *The Irish Language: An Annotated Bibliography of Sociolinguistic Publications 1771-1977*, New York, 1983, p. 165.

9 P. H. VAN DER PLANK, *Frisian Language Use and Ethnic Identity*, žr. *International Journal of the Sociology of Language*, 64 (1987), p. 9-20.

pažvelgti į fryzų tautinę sąmonę ryšium su fryzų kalbos mokėjimu. Fryzai yra tautinė mažuma, gyvenanti Olandijoje, Vokietijoje ir Danijoje. Parinkęs tam tikrą kiekį fryzų tautybės atstovų, gyvenančių Olandijoje, mokančių ir nemokančių fryzų kalbą, Van Der Plank prašė jų atsakyti į klausimą: ar jie save labiau laiko fryzais, ar olandais. Suvedus atsakymų duomenis paaiškėjo, kad fryzų kalbą mokantieji, lyginant su kalbos nemokančiais, žymiai dažniau save tapatina su fryzais negu olandais.

Panašūs tyrimai, naudojantys tiesioginio apklausinėjimo metodiką, yra jau atlikti su daugeliu kitų bendruomenių: kataloniečiais, Graikijos albanais, iš Indijos kilusiais gujaratais ir kitais[10]. Visų šių tyrimų duomenys tokie patys - savos kalbos mokėjimas paaštrina savos tautybės išgyvenimą. Čia ypač įdomus gujaratų atvejis, nes tai iš Indijos kilę gyventojai, o ne europiečiai, kurie dažniausiai studijuojami. Apklausinėjus Anglijoje gyvenančius gujaratus paaiškėjo, kad ir jų atveju savos kalbos mokėjimas palaiko tautinę sąmonę. Studijos autoriai net pastebi, jog «galimybė sutikti savo indiška kilme besididžiuojantį studentą, kuris tuo pačiu nesidomėtų gujaratų kalbos išlaikymu, yra labai nedidelė»[11]. Priešingai, tie gujaratai, kurie pradeda save laikyti britų tautybės, nustoja rodę dėmesį ir savai kalbai.

Antri tyrimai, kuriuos čia apžvelgsime, yra gal kiek sudėtingesni, nes jie kalbos-tautybės santykį tyrė netiesioginiu būdu. Kad geriau suprastume šių tyrimų netiesioginę metodiką, čia pirma smulkiau aptarsime vieną šių tyrimų pavyzdį. Štai Howard Giles ir kiti įvertino trijų veiksnių ryšį su savos tautybės patirtimi[12]. Tie trys parinkti veiksniai buvo šie: asmens kilmė (velsietiška ar angliška), mokama kalba (velsiečių ar anglų) ir gyvenamoji vietovė (Šiaurės Velsas, Pietų Velsas ir Anglija). Šie trys veiksniai buvo įvairiopai sujungiami į vientisus sakinius, apibūdinančius galimą pavyzdinį asmenį. Pavyzdžiui, velsietiškai kalbąs anglas, gyvenąs Šiaurės Velse. Prie šių sakinių dar buvo pridėtas ir paties dalyvio asmuo, pavadintas: aš pats (*myself*). Šie pavadinimai tada buvo visais galimais būdais suporuoti, pavyzdžiui, aš pats lyginant su angliškai kalbančiu

---

10 M. S. TRUETA, *Language and Identity in Catalonia*, žr. *International Journal of the Sociology of Language* , 47 (1984), p. 91-104; P. TRUDGILL ir G. A. TZAVARAS, *Why Albanian-Greeks Are not Albanians: Language Shift in Attica and Biotia*, žr. *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, red. H. GILES, London, 1977, p. 171-184; N. MERCER, E. MERCER ir R. MEARS, *Linguistic and Cultural Affiliation Amongst Young Asian People in Leicester*, žr. *Language and Ethnic Relations*, red. H. GILES ir B. SAINT-JACQUES, Oxford, 1979, p. 15-26.

11 MERCER ir kiti, *Linguistic and Cultural Affiliation Amongst Young Asian People in Leicester*, žr. *Language and Ethnic Relations*, red. H. GILES ir B. SAINT-JACQUES, p. 24.

12 H. GILES, D. M. TAYLOR ir R. Y. BOURHIS, *Dimensions of Welsh Identity*, žr. *European Journal of Social Psychology*, 7 (1977), p. 165-174.

velsiečiu, gyvenančiu Anglijoje, ir pateikti tyrimų dalyvių įvertinimui. Šiuose tyrimuose dalyvavo Velse gyvenį velsiečiai, kalbantys velsietiškai arba vien angliškai. Žvelgdami į kiekvieną pavadinimų porą atskirai, dalyviai šias poras įvertino tam tikru artumo-atstumo mastu. Manyta, jog didesnio artumo nurodymas atspindi ir jaučiamą didesnį poros vienetų bendrumą, ir priešingai. Suvedus šių visų įvertinimų duomenis draugėn, paaiškėjo ir pateiktų veiksnių svarba tautinės sąmonės išgyvenimo atžvilgiu. Visai tą pačią metodiką vartojo ir dvi kitos studijos, viena tyrusi Quebeco anglus ir prancūzus, o kita - Amerikos prancūzus[13].

Visų trijų tyrimų duomenys buvo labai panašūs, ir todėl juos čia aptarsime bendrai. Didžiausią įtaką savos tautybės pojūčiui turėjo kalba. Kur kalba buvo tapati tautybei, ten jautėsi ir didžiausias artumas. Įdomiausia tai, kad kalba paprastai stipriau lėmė tautinio bendrumo pajautimą negu kilmė. Pavyzdžiui, velsietiškai kalbančiam velsiečiui velsietiškai kalbąs anglas buvo žymiai artimesnis žmogus negu velsiečių kalbos nemokantis velsietis. Tačiau pasitaikydavo atvejų, kur ir kilmės poveikis buvo matomas. Pavyzdžiui, prancūziškai nemokančiam Amerikos prancūzui ir prancūzų kalbą mokantys, ir jos nemokantys Amerikos prancūzai buvo lygiai artimi. Iš kitos pusės, gyvenamoji vietovė arba labai mažai arba visai nesudaro skirtumo tautinio artumo pajautimo atžvilgiu. Taigi, ar tas kitas žmogus gyventų Argentinoje, ar Australijoje, jei jis mokėtų lietuviškai, jis man būtų lygiai brangus.

Čia pateikti tyrimai, nežiūrint jų skirtingos metodikos, veda prie tos pačios išvados: kalbos reikšmė tautybės pojūčiui yra nepaprasta. Šią išvadą patvirtina ir William Lambert pastaba: «Vis stebiuosi, apžvelgdamas įvairius tyrimus, koks svarbus kalbos vaidmuo tapatybės susiformavime bei tarpusavio santykiuose»[14]. Toliau norime pažvelgti į kai kuriuos kalbos-tautinės sąmonės santykio bruožus, kurie šiuose tyrimuose atsiskleidžia: kalbos galią žmones jungti ir skirti, pagrindinį kalbos vaidmenį žmonių bendravime, asmens ir kalbos santykį ir galop pažiūrėti, kas įvyksta, kalbą prarandant.

1. Kalba kaip jungiantis-skiriantis veiksnys. - Daugelis yra pastebėję kalbos galią žmones jungti bei skirti. Jau antropologas Edward Sapir kalbą

---

13 D. M. TAYLOR, J. N. BASSILI ir F. E. ABOUD, *Dimensions of Ethnic Identity: An Example from Quebec*, žr. *The Journal of Social Psychology*, 89 (1973), p. 185-192; H. GILES, D. M. TAYLOR, W. E. LAMBERT ir G. ALBERT, *Dimensions of Ethnic Identity: An Example from Northern Maine*, žr. *The Journal of Social Psychology*, 100 (1976), p. 11-19.

14 W. B. LAMBERT, *The Social Psychology of Language: A Perspective for the 1980's*, žr. *Language: Social Psychological Perspectives*, red. H. GILES, W. P. ROBINSON ir P. M. SMITH, Oxford, 1980, p. 422.

laikė svarbiausiu veiksniu, galinčiu žmones suburti draugėn į atskirą bendruomenę[15]. Antra vertus, Stanley Lieberson priėjo išvadą, kad kalba yra tarsi skydas, apsaugojantis vieną grupę nuo kitos[16]. Šį dialektinį kalbos pobūdį Juozas Girnius trumpai šitaip išreiškia: «Būdama komunikacijos priemone, kalba tiek pat savyje jungia vieną grupę, kiek ją skiria ir atriboja nuo kitų grupių»[17].

Pasirodo, kad šio dvigubo kalbos vaidmens užuomazga prasideda vaikystėje. Tyrimai yra parodę, kad jau ketvirtuose metuose vaikučiai sugeba atskirti savą kalbą nuo svetimos. Vienoje studijoje nuo trejų su puse iki penkerių metų amžiaus vaikučiams buvo duota pasiklausyti dviejų kalbėtojų[18]. Iš šių dviejų kalbėtojų vienu atveju vienas kalbėjo jų pačių kalba (pavyzdžiui, anglų), o antras vartojo svetimą kalbą (pavyzdžiui, prancūzų), kitu atveju abu kalbėjo skirtingomis svetimomis kalbomis (pavyzdžiui, prancūziškai ir graikiškai). Tais atvejais, kur dviejų kalbų tarpe pasitaikydavo ir vaikučių gimtoji kalba, jie tas kalbas atskirdavo. Tačiau dviejų svetimų kalbų jie atskirti dar nesugebėjo. Be abejo, supratimas, kad kalbos skirtingos, padeda vaikams «suvokti ir skirtumą tarp savųjų, vartojančių jų kalbą, ir svetimųjų, kurie jų kalbos nevartoja»[19]. Tačiau yra pagrindo manyti, kad kalbos jungiamasis ir skiriamasis vaidmuo nėra tapatus. Frances Aboud yra įrodžiusi, kad vaikai daug dažniau pamini tautybės požymį atsakydami į klausimą, kuo kitas asmuo nuo jų skiriasi, negu atsakydami į klausimą, kuo kitas asmuo yra į juos panašus[20]. Gali būti, kad ir kalba tautinę sąmonę labiau aštrina, išryškindama skirtumą su kitais, negu bendrumą su savaisiais.

Tačiau šis dialektinis kalbos vaidmuo iš tikrųjų pasireiškia visur ten, kur esama skirtingų kalbų. Iš vienos pusės, bendra kalba aiškiai žmones suartina. Pavyzdžiui, yra pastebėta, kad tie išeiviai, kurie savą kalbą išlaiko, labiau jungiasi į tautinio pobūdžio organizacijas, remia savas mokyklas ir dalyvauja politinėje veikloje[21]. Kalbos išlaikymas taip pat

---

15 L. DRIEDGER, *Structural, Social and Individual Factors in Language Maintenenace in Canada*, žr. *The Individual, Language and Societyin Canada*, red. W. H. COONS, D. M. TAYLOR ir M. A. TREMBLAY, Ottawa, 1977, p. 235.

16 S. LIEBERSON, *Language and Ethnic Relations ir Canada*, New York, 1970, p. 6.

17 J. GIRNIUS, *Tauta ir tautinė ištikimybė*, Chicago, 1961, p. 69.

18 R. R. DAY, *Children's Attitudes toward Language*, žr. *Attitudes Towards Language Variation*, red. E. B. RYAN ir H. GILES, London, 1982, p. 118.

19 Ten pat, p. 117.

20 F. E. ABOUD, *Ethnic Self-identity*, žr. *A Canadian Social Psychology of Ethnic Relation*, red. R. C. GARDNER ir R. KALIN, Toronto, 1981, p. 49.

21 A. FISHMAN ir V. C. NAHIRNY, *Organizational and Leadership Interests in Language Maintenance*, žr. *Language Loyalty in the United States*, red. J. A. FISHMAN, The Hague, 1966, p. 167-169, 179.

siejasi su priklausymu tautinei parapijai ir su nemišriomis vedybomis[22]. O tautinėse grupėse, ypač sudarančiose tik mažumą, bendra kalba žadina solidarumą ir pasididžiavimą[23].

Iš kitos pusės, savo skirtingumu kalba veikia tarsi perskyra, atribodama savuosius nuo kitų. Šis skiriamasis kalbos poveikis gal ryškiausiai regimas Lise Simard ir Donald Taylor tyrimuose, kuriuose buvo stebimas angliškai ir prancūziškai kalbančiųjų Montrealio gyventojų socialinis bendravimas[24]. Vartodami pokalbio metodiką, jie apklausinėjo nemažą studentų skaičių, stengdamiesi nustatyti, su kuo pastaruoju metu jie kalbėjosi. Tiesiog neįtikėtina, kad daugiau kaip iš tūkstančio pasikalbėjimo atvejų net 99,9 procentai vyko su tos pačios kalbinės grupės asmenimis. Tad šios kalbinės grupės praktiškai yra viena kitai svetimos. Bandant šį atradimą paaiškinti, manyta, jog ši bendravimo stoka atsiranda dėl to, kad asmenys nepakankamai moka vieni kitų kalbą. Tačiau toks aiškinimas čia netinka, nes parinkti studentai dažnai neblogai mokėjo abi kalbas. Atrodo, kad ne kalbos mokėjimas čia yra svarbus, o galėjimas suprasti bei įsijausti į su kita kalba susijusį pasaulį. Mat kalba neišsisemia tik žodiniais ryšiais, o išreiškia patį gyvenimą, apimdama žmonių interesus, lūkesčius ir gausų jausmų sluoksnį. Todėl, kur šis pasaulis svetimas, ten kalbos mokėjimas žmonių suartinti negali.

Tačiau kalbos skiriamasis poveikis nesiriboja tik skirtingai kalbančioms tautoms. Kaip jau anksčiau matėme, ir tos pačios tautos žmonės gali tapti vieni kitiems svetimi, kada dalis jų praranda savą kalbą. Tas išsiskyrimas gali sukelti ir pasipiktinimo jausmus. Štai būdingas Amerikos meksikiečių linkėjimas bendratautiečiams, nebemokantiems ispanų kalbos: «Tegul Amerikos meksikietis, nemokantis ispaniškai, užspringsta ant savo pupų»[25]. Taip pat yra atvejų, kur sąmoningai išsiskiriama, norint pabrėžti savo kalbos bei tautybės savitumą. Pavyzdžiui, Velse vieno sąjūdžio nariai viešai pasiryžta nevartoti anglų kalbos nedarbo laiku[26]. Apskritai manoma, kad civilizacijos formoms vis labiau panašėjant, kalbinis skirtumas įgaus dar daugiau svarbos tautinės savimonės išlaikymui[27].

---

22 J. G. REITZ, *The Survival of Ethnic Groups*, Totonto, 1980, p. 117.

23 B. B. KHLEIF, *Language as an Ethnic Boundary in Welsh-English Relations*, žr. *International Journal of the Sociology of Language*, 20 (1979), p. 69-70.

24 D. M. TAYLOR ir L. SIMARD, *Social Interaction in a Bilingual Setting*, žr. *Canadian Psychological Review*, 16 (1975), p. 240-254.

25 H. GILES ir P. JOHNSON, *The Role of Language in Ethnic Group Relations*, žr. *Intergroup Behavior*, red. J. C. TURNER ir H. GILES, Oxford, 1981, p. 203.

26 H. GILES, R. BOURHIS ir D. TAYLOR, *Toward a Theory of Language in Ethnic Group Relations*, žr. *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, red. H. GILES, p. 331.

27 B. B. KHLEIF, *Language as an Ethnic Boundary in Welsh-English Relations*, žr. *International Journal of the Sociology of Language*, 20 (1979), p. 59.

2. *Esminis kalbos vaidmuo.* - Kalbos ypatingas ryšys su tautine sąmone kyla iš jos pamatinio vaidmens žmogaus gyvenime. Peržengdama tikrovės ribas, kalba savyje apima visą žmogiškos patirties plotmę. Kalba saugo žmonių pracities išgyvenimus, padeda suvokti dabartį ir net įgalina žmogų kreiptis į ateitį[28]. Būdama žmogaus veiklos pasaulyje palydovė, kalba yra savyje sutelkusi ne tik patirtos tikrovės įprasminimą, bet ir įvairiausių jausmų sanklodas[29].

Nepaprastas kalbos vaidmuo pasireiškia ir tuo, kad per kalbą galima suvokti bei vertinti kitas žmogaus apraiškas[30]. Tad su kalbos pagalba mes galime nagrinėti tautos dailę, literatūrą, istorinius įvykius ir t.t., suteikdami šioms sritims naujus prasmės pavidalus. Kiek kalba sujungia įvairias tautinio gyvenimo sritis, tiek ji veikia kaip vienijantis veiksnys. O žadindama pilnesnį savos bendruomenės gyvenimo supratimą, kalba taip pat žadina ir tautinę sąmonę.

Kalba taip pat įgalina ir bendrą savitarpio veiklą[31]. Galėdami susikalbėti, galime jungtis ir į bendrus užmojus bei darbus. Tad kalbos dėka kuriasi žmonių santykiai ir organizuotas veikimas. Be abejo, šie žmonių santykiai patys gali būti kalbos įvertinti bei nušviesti[32]. Šitokiu būdu kalba iškelia žmonių santykius į savimonės plotmę, duodama jiems naujo pobūdžio supratimą.

Įdomu, kad net ir tuo atveju, kur tautos kalba prarandama, buvusi gyva kalba dar gali tautai turėti stiprų poveikį. Nors kalba čia jau nebesireiškia kaip susižinojimo priemonė, ji gali buvoti kaip svarbus simbolis. Todėl, pavyzdžiui, nėra visai tikslu sakyti, kad airiai savo kalbą prarado. Taip, keltų kalba jie retai vienas kitą beprašnekina, bet ši kalba jiems dar turi simbolinę reikšmę. Ji yra tarsi vėliava, kuri juos jungia, jiems primena, kad jie yra savita tauta[33].

Matant, kaip giliai kalba yra įsiskverbusi į tautos gyvenimą, nenuostabu, kad ir pati kalba dažnai įgauna vertybės pobūdį[34]. Ji yra išgyvenama kaip brangus turtas, kuris turi būti saugojamas ir perteikiamas ateinančioms kartoms. Tik įsisavindamos kalbą, būsimos kartos įsisavins ir visus tuos turtus, kurie yra tautos kalboje sutelkti.

---

28 Ten pat, p. 60; M. M. LEWIS, *Language in Society*, London, 1947, p. 100.

29 M. MERLEAU-PONTY, *Phenomenology of Perception*, London, 1962, p. 174-199.

30 R. C. KWANT, *Phenomenology of Language*, Pittsburg, 1965, p. 34; J. A. FISHMAN, *Language and Ethnicity*, žr. *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, red. H. GILES, p.25.

31 R. C. KWANT, *Phenomenology of Language*, p. 36.

32 M. M. LEWIS, *Language in Society*, p. 94.

33 J. EDWARDS, *Language, Society and Identity*, p. 17-18.

34 J. A. FISHMAN, *Language and Ethnicity*, žr. *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, red. H. GILES, p. 26.

3. Asmuo ir kalba. - Kalbos sąlytis su asmeniu pastebimas jau vaikystėje. F. Aboud atrado, kad jau darželio amžiaus vaikučiams kalba gali būti svarbus tapatybės ženklas. Pavyzdžiui, vaikučiai, paklausti, ar jie dar būtų tas pats asmuo, pasikeitus jų kalbai, neretai atsakydavo, kad ne, nebūtų[35]. Be abejo, esant kalbai ir tautinei tapatybei taip intymiai susijusioms, bet koks kalbos pažeidimas gali atsiliepti ir į asmens tapatybę. Pati F. Aboud mano, kad maži vaikai gali pradėti baimintis dėl tapatybės praradimo, jeigu staiga turi išmokti naują kalbą[36]. O prarasdami savą kalbą, jie gali prarasti ir savą tautinę tapatybę. Apskritai psichologai įsitikinę, kad bet kokia nepagarba vaiko kalbai, ypač mokykliniame amžiuje, gali sužaloti vaiko savimonę[37]. Žinoma, ir suaugęs pašaipą savai kalbai išgyvena kaip jo paties asmens pašaipą[38].

Ir jaunuolio amžiuje kalba gali būti svarbi tapatybės dalis. Štai vienoje studijoje paklausus lietuvių jaunuolių, kas juos padaro lietuviais, daugelis nurodė lietuvių kalbą, kaip vieną svarbiausių veiksnių, apsprendžiančių jų tapatybę. O paklausti, kas įvyktų, jei nustotų buvę lietuviais, daugumas pripažino, kad jie nustotų ir savo asmeninės tapatybės[39]. Aplamai yra pastebėta, kad, pradėjus kalbos nemokantiems tautiečiams mokytis tėvų kalbos, atgyja ir jų tautinė sąmonė[40]. Jie pradeda jaustis tiek pat savos tautos nariais, kiek ir tie, kurie jos kalbą gerai moka.

Vienas įdomesnių atvejų, parodančių artimą ryšį tarp kalbos ir savojo aš, iškilo W. Lambert studijoje, tyrusioje intensyvaus antros kalbos mokymosi poveikį asmeniui[41]. Šių tyrimų dalyviai buvo angliškai kalbą studentai, užsirašę mokytis prancūzų kalbos uždaruose šešių savaičių vasaros kursuose. Užsirašydami į kursus, visi studentai turėjo raštu pasižadėti, kad kursų metu jie visai nevartos anglų kalbos, o vien prancūzų. Kursams įpusėjus, ne vienas studentas pradėjo išgyventi *anomie* jausmus, t.y., tam tikrą abejingumą, svyravimą dėl savo asmens tapatybės. Čia atrodytų, kad, pradėjęs kita kalba persiimti, ir pats asmuo pradeda kitokiu jaustis, todėl ir iškyla netikrumas dėl savo paties asmens supratimo.

---

35 F. E. ABOUD, *Ethnic Self-identity*, žr. *A Canadian Social Psychology of Ethnic Relations*, red. R. C. GARDNER ir R. KALIN, p. 53.

36 Ten pat.

37 J. O. LUGO ir G. L. HERSHEY, *Human Development*, New York, 1974, p. 448.

38 B. B. KHLEIF, *Language as an Ethnic Boundary in Welsh-English Relations*, žr. *International Journal of the Sociology of Language*, p. 60.

39 A. NORVILAS, *Lietuviška jaunuolio sąmonė*, pranešimas skaitytas penktajame Mokslo ir kūrybos simpoziume, Chicago IL, 1985.

40 R. Y. BOURHIS, H. GILES ir H. TAJFEL, *Language as a Determinant of Welsh Identity*, žr. *European Journal of Social Psychology*, 3 (1973), p. 454.

Antra vertus, tyrimai yra atskleidę, kad kai kurie asmenys jaučia, jog svetimos kalbos išmokimas kelia pavojų jų tautinei tapatybei[42]. Toks asmuo paprastai turės sunkumų su kitos kalbos įsisavinimu. Yra žinoma, kad vienas geriausių kalbos išmokimo būdų yra dažnas susiėjimas su kitos grupės nariais. Šiuo atveju tokių susiėjimų bus vengiama.

4. Kalbą prarandant. - Nors kalba ir tautybė, kaip matėme, yra artimai susijusios, vis dėlto tiek atskiri asmenys, tiek tautinės grupės gali savo kalbą prarasti, ir dažnu atveju yra praradę. Kalbos praradimas visada įvyksta dėl staigių bei plačių gyvenimo sąlygų pasikeitimų: apleidžiama tėvynė, su kita kalba atsiveria ekonominės prošvaistės ir t.t. Susidūrus su naujomis sąlygomis, keičiasi ir žmogaus pažiūra į gyvenimą, įjungiant galimybę išmokti ir naują kalbą. Čia paliesime du atvejus, kur gali būti prarasta savos tautos kalba. Pirma, tai mums gerai žinomas išeivių atvejis, kur tautos dalis, apleidusi savo tėvynę, apsigyvena kitoje tautoje. Antras atvejis liečia visą tautinę grupę, kuri savo kalbą pakeičia kita.

Išeiviuose naujos kalbos įsisavinimas prasideda jau iš pirmos dienos, susidūrus su naujuoju kraštu. Tai nenuostabu, nes kur tik naujoje aplinkoje pasisukama, kiekviename žingsnyje sutinkama vietinė kalba su savom sąvokom bei išsireiškimo formomis. Be abejo, kuo dažniau šia kalba bendraujama, tuo sparčiau ji yra ir įsisavinama. Iš kitos pusės, atsivežta kalba paprastai menkėja. Jos kai kurie žodžiai naujai aplinkai nebetinka, neturima progos ją dažnai vartoti. Tokiu būdu gyvenamo krašto kalba ateiviams, ypač antroje kartoje, pasidaro ir jų pačių kalba[43]. Šis įsisavinimo procesas tampa dar spartesnis ten, kur pradedama siekti ir aukštesnio socialinio statuso. Tada sąmoningai stengiamasi naują kalbą kuo tobuliau išmokti, apleidžiant gimtąją kalbą[44].

Tačiau, įsisavinant vietinę kalbą, įsisavinama kur kas daugiau negu kita kalbos forma; su naujos kalbos išmokimu persiimama, kaip anksčiau esame minėję, ir nauja pasaulėžiūra bei pasaulėjauta, kurios yra su šia kalba susijusios. O pradėjus ateiviui kitaip į pasaulį žiūrėti, kitaip jį jaus-

---

41 W. E. LAMBERT, R. C. GARDNER, H. C. BRIK ir K. TUNSTALL, *Attitudinal and Cognitive Aspects of Intensive Study of a Second Language*, žr. *Journal of Abnormal Psychology*, 66 (1963), p. 358-368.

42 D. M. TAYLOR, R. MEYNARD ir E. RIHEAULT, *Threat to Ethnic Identity and Second Language Learning*, žr. *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, red. H. GILES, p. 99-118.

43 E. HAUGEN, *The Norwegian Language in America*, p. 74; M. CLYNE, *Transference and Triggering*, The Hague, 1967, p. 100-104.

44 S. GAL, *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*, New York, 1979; E. HAUGEN, *Bilingualism in the Americas: A Bibliography and Research Guide*, University of Alabama, 1956, p. 95.

ti, pradeda keistis ir pats ateivio asmuo, perimdamas naujos tapatybės bruožus. Einar Haugeno žodžiais, tada jau ateivis peržengia savo ateivišką padėtį, ir «jo istorija susilieja su vietinių gyventojų istorija»[45].

Kalbos pasikeitimas tautinėse grupėse yra artimai susijęs su grupės socialine padėtimi. Vienai grupei stovint aukščiau ekonominiu-kultūriniu atžvilgiu už kitą, žemiau stovinčios grupės nariai gali panorėt siekti didesnės gerovės arba iškilesnės padėties, prisitaikydami prie aukščiau stovinčios grupės[46]. Šį siekį gali paspartinti kilęs nepasitenkinimas nusistovėjusiomis gyvenimo formomis bei galimybių savo padėtį pakeisti atsivėrimas. Kadangi kalba yra tiesiausias būdas priartėti prie aukščiau stovinčios tautinės grupės, tai ir pradedama mokytis josios kalbos. Tikimasi, kad, išmokus kitos tautos kalbą, prasivers ir su ta kalba susijusios privilegijos bei naudos galimybės.

Dažnai kalbos pakeitimas, ypač tautinių mažumų atveju, reiškia tautinės sąmonės praradimą. Įsisavinus kitos tautos kalbą, persiimama ir kitos tautos tapatybe, pavyzdžiui, Austrijos vengrų atvejis[47]. Tačiau pasitaiko atvejų, kur išlaikoma savita tautinė tapatybė ir kalbą praradus. Čia geriausiai žinomas pavyzdys yra airių tauta. Airių atvejis yra ir tuo įdomus, kad čia dauguma prisitaikė prie mažumos. Tačiau, nežiūrint šio kalbinio prisitaikymo, jie nuo anglų dar pakankamai skyrėsi, ypač tikėjimo atžvilgiu bei geografine izoliacija, kad ir toliau save laikytų atskira tauta. Taip pat reikia pripažinti, kad, prisiimdami anglų kalbą, airiai vien šios kalbos nenukopijavo, o suteikė jai savitą tarseną bei išraiškos formą, kuri ir toliau juos išskyrė iš kitų, kad ir angliškai kalbančiųjų tautų tarpo[48].

Kokios bebūtų gimtosios kalbos praradimo aplinkybės, jos netekimas tautinei grupei turi gilų poveikį. Štai, pradėjus gimtajai kalbai silpnėti, o kitai stiprėti, keičiasi ir asmens nusiteikimas šių kalbų atžvilgiu. Sumenkusi gimtoji kalba jam pradeda atrodyti ribota, nesava. Jis šia kalba nebejstengia visiškai savęs išsakyti, patirdamas net savos asmenybės susiaurėjimą. O buvus svetima kalba jam dabar tampa sava. Jis šia kalba gali save sklandžiai bei natūraliai išreikšti. Su šia skirtinga kalbų patirtim keičiasi ir asmens santykis su pačiom kalbom, viena tampa vis artimesnė,

---

45 E. HAUGEN, *The Ecology of Language*, Stanford, 1972, p. 10-11.

46 S. GAL, *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria.*

47 Ten pat.

48 Žinoma, nebūtų teisinga sudaryti įspūdį, jog tautai prarasti savą kalbą yra paprastas dalykas. Taip nėra iš tikrųjų. Nuolatinis airių grįžimas prie kalbos klausimo rodo, kad kalbos praradimas yra palikęs atvirą žaizdą, kuri vis dar nenori užgyti, ir nežinia, ar kada pilnai užgis, žr. J. EDWARDS, The Irish Language: *An Annotated Bibliography of Sociolinguistic Publications 1771-1977.*

o kita tolimesnė. O kai vieną kartą asmuo psichologiškai nuo gimtosios kalbos nutolsta, jam pasidaro nepaprastai sunku prie jos vėl sugrįžti[49].

Kalbai išnykus, pastebimai pradeda nykti ir kitos tautinio gyvenimo apraiškos: papročiai, dainos, tautiniai simboliai ir t.t.[50]. Atrodo, kad jokios kitos tautinės apraiškos netekimas taip giliai tautinio gyvenimo nepaveikia, kaip kalbos netekimas. Tad kalba yra tarsi ašis, kuri tautines apraiškas jungia bei palaiko. Kalbos ašį pašalinus, suyra ir tautinio gyvenimo visuma.

Su kalbos praradimu vienoje kurioje tautos dalyje taip pat ateina ir susvetimėjimo pavojus. Čia tos pačios kilmės asmenys, kaip esame pirmiau pastebėję, jau nebejaučia vienas kitam artumo. Nežiūrint to, kad jie ir mokėtų bendrą svetimą kalbą, jiems vis tiek pasidaro sunku vienam su kitu susikalbėti, nes jie į pasaulį jau žvelgia iš skirtingų perspektyvų[51]. Šitokia padėtis gali atsirasti ne tik išeivijoje, bet ir atskiroje tautoje, pavyzdžiui, velsiečių atveju[52].

Išvados. - Grįžtant prie aukščiau minėtų kalbos-tautybės santykio aiškinimų, reikia pripažinti, kad idealistinė pažiūra teisingiau įžvelgia esminę kalbos reikšmę tautos gyvenime. Kaip matome iš pateiktų tyrimų, kalbos įtaka prasiskverbia į visas gyvenimo sritis, apimdama net ir patį asmenį. Kalba formuoja asmens tapatybę; ji buria žmones draugėn. Būdama prasmės nešėja, kalba ne tik puoselėja kultūrinę veiklą, bet ir padeda suprasti jos bendrus bruožus bei savitumą. Kalba yra tarsi raktas, kuris atskleidžia duris į visus tautos veiklos barus. Tačiau idealistinis požiūris tampa abejotinu, kai jis kalbą ir tautybę iškelia į ontologinę kategoriją, kurios pažeidimas suniekina ir patį žmogų. Juo reikia suabejoti

---

49 R. W. ANDERSEN, *Determining the Linguistic Attributes of Language Attrition*, žr. *The Loss of Language Skills*, red. R. D. LAMBERT ir B. F. FREED, Lowley, MA, 1982, p. 111; A. NORVILAS, *Kaip pasirenkama vartoti viena kalba vietoje kitos?*, žr. *Lituanistikos instituto 1981 metų suvažiavimo darbai*, red. I. UŽGIRIENĖ, Chicago, 1985; A. NORVILAS, *Wich Language Shall We Speak? Language Choice among Young Bilinguals*, pranešimas skaitytas Tenth Conference on Baltic Studies, Madison, WI, 1986.

50 GUBOGLO, *Linguistic Contacts and Elements of Ethnic Identification*, žr. *Language and Society*, red. W. C. MCCORMACK ir S. A. WURM, The Hague, 1979, p. 363; J. D. JACKSON, *The Function of Language in Canada: On the Political Economy of Language*, žr. *The Individual, Language and Society in Canada*, red. W. H. COONS, D. M. TAYLOR ir M. A. TREMBLAY, Ottawa, 1977, p. 69; B. B. KHLEIF, *Language as an Ethnic Boundary in Welsh-English Relations*, žr. *International Journal of the Sociology of Language*, p. 60.

51 H. GILES ir P. JOHNSON, *The Role of Language in Ethnic Group Relations*, žr. *Intergroup Behavior*, red. J. H. TURNER ir H. GILES.

52 GILES, D. M. TAYLOR ir R. Y. BOURHIS, *Dimensions of Welsh Identity*, žr. *European Journal of Social Psychology*, 7 (1977), p. 165-174; R. T. JONES, *The Welsh Language and Religion*, žr. *The Welsh Language Today*, red. M. STEPHENS, Llandysul, 1979, p.74-92.

jau vien dėl to, kad jis kategoriją stato virš paties žmogaus. Ne žmogus yra skirtas kalbai ir tautybei, o kalba ir tautybė žmogui. Todėl, kai žmogus persiima kita kalba, jis pats nepasikeičia; jis tik pakeičia savo kalbą. Ar toks pakeitimas yra tinkamas, ar pateisinamas, tai klausimai, kurie daugiau liečia žmogaus vertybes, negu jo būtį. Be to, jis yra problematiškas ir todėl, kad prasilenkia, žiūrint iš ilgesnio laiko perspektyvos, su istorine patirtimi. Teisingai proceso požiūrio atstovai pastebi, kad kalba ir tautybė laiko eigoje bemaž visur pasaulyje yra pakitę. Aplamai tautybė yra modernių laikų sąvoka, kuri anksčiau nebuvo net žinoma. Dar būtų galima pridurti, kad ir visuomeninių mokslų tyrimai neparodo kokių kenksmingų pasekmių dėl kalbos ir tautybės pakeitimo[53]. Todėl psichologiniu atžvilgiu vokietis, įsiliejęs į Brazilijos gyvenimą, nėra nė kiek menkesnis žmogus už vokietį, likusį gyventi Vokietijoje.

Iš kitos pusės, čia pateikti duomenys kelia abejonių dėl proceso požiūrio į kalbos-tautybės santykį. Visas bėda čia yra ta, kad, pavertus viską tik proceso tarpsniu, prarandamas ryšys su pačiu gyvenimu. Taigi ilgo laiko perspektyvoje kalbos vaidmuo gali atrodyti neesminis ir reliatyvus, tačiau, kaip matėme, jis jokiu būdu toks nėra konkrečiame žmogaus gyvenime. Užuot buvusi vienu iš veiksnių, sąlygojančių tautinę sąmonę, kalba yra pamatinis veiksnys. Persmelkdama visą gyvenimą, kalba giliai veikia paties asmens savimonę ir teikia prasmės jo suvokiamam bei kuriamam pasauliui. Tačiau šis požiūris teisingai iškelia apsisprendimo svarbą kalbos ir tautybės puoselėjime. Kalbai nesant kokiai įgimtai savybei, ji turi būti naujai įsisavinama iš kartos į kartą. Paprastai šis įsisavinimas vyksta savaimingai, tačiau, atsidūrus kraštutinėse aplinkybėse, kalbos įsisavinimas pareikalauja sąmoningų pastangų. Kaip tik šiomis sąlygomis ne kartą ir pereinama prie kitos kalbos. Išeivijos sąlygomis šis perėjimas vyksta natūraliu būdu, kur vaikams gyvenamojo krašto kalba pasidaro savesnė. Tik dalis kuriam laikui dar pajėgia sąmoningai išlaikyti gimtąją kalbą. Tačiau šis sąmoningas apsisprendimas įgauna aštresnę formą tautinėse mažumose, kurios paprastai didesnių tautų yra verčiamos savo gimtosios kalbos išsižadėti. Šiuo atveju yra keliamas klausimas, ar galima kalbą nužudyti, ar kalba miršta tik tada, kada įvykdoma savižudybė. Bendrai manoma, jog neįmanoma tautos kalbą nu-

---

53 Apie antros kalbos išmokimo pasekmes yra nemaža rašyta: žr. F. GROSJEAN, *Life with Two Languages*, Cambridge, MA, 1982; K. HAKUTA, *Mirror of Language*, New York, 1986. Net yra studijuotas ir mišrių vedybų poveikis vaiko psichologiniam stoviui: žr. C. ALLEN ir W. E. LAMBERT, *Ethnic Identification and Personality Adjustments of Canadian Adolescents of Mixed English-French Parentage*, žr. *Canadian Journal of Behavioral Sciences*, 1 (1969), p. 69-86.

žudyti; ji tik sunyksta ten, kur pati tauta dėl įvairių priežasčių jos išsižada[54].

Apskritai reikia pripažinti, kad tarp kalbos ir tautybės esama artimo ryšio ir net sąveikos. Kalba giliai veikia asmens tautinę savimonę, o apsisprendimas už kurią tautą paprastai skatina ir susidomėjimą tos tautos kalba. Tačiau šis ryšys nėra būtinas, nes tiek kalbą, tiek ir tautybę galima prarasti. Todėl tautybė, o ypač kalba, yra tarsi patikėtas turtas, už kurį mes esame atsakingi. Kalba tik tiek gyvuos, kiek mes patys ją branginsime bei puoselėsime, kiek mes sugebėsime ją perduoti ateinančioms kartoms.

Oak Lawn, JAV ALGIMANTAS NORVILAS

54 N. DENISON, *Language Death or Language Suicide?*, žr. *International Journal of the Sociology of Language*, 12 (1977), p. 13-22.

LANGUAGE AND NATIONAL IDENTITY

by

ALGIMANTAS NORVILAS

Summary

The relationship between language and national identity has been interpreted from two major theoretical perspectives. In the tradition of German romanticism, language has been considered an essential component of national identity. If a language should parish, then national identity would be lost too. A personal loss of language can even damage one's personal identity. In the process view, language is an important component of national identity, but not a decisive one. It is simply one variable among others that influences a group's understanding of itself. Beyond the various tangible factors: language, customs, national symbols and so on, the most important factor in determining national identity is group consensus itself.

In this study the relationship between language and national identity was explored in terms of recent findings of the social sciences. These findings offer a clear conclusion: language plays a fundamental role in the experience of national identity. Language acts as a centerpiece in relation to other variables: once it is removed, the whole national identity structure begins to crumble.

Four aspects of the role language plays in the formation of national identity were examined more closely. First, language binds speakers of the same language together and, at the same time, separates them from speakers of a different language. Second, by recording a groups's historical past, interpreting its present, and offering projects for the future, a language enhances group consciousness. Third, at the personal level a language is experienced as an intimate component of one's self-identity. Fourth, loss of language is often associated vith loss of national identity.

The findings of the social sciences generally support romanticism's view of the importance of language in the formation of national identity. However, the possibility of language loss suggests that language is not some fixed trait defining a particular group. Survival of language, as the process view holds, may require group consensus and effort. Language is a gift wich must be cherished and maintained if it is to be passed on to succeeding generations.

GAMTOS IR MATEMATIKOS MOKSLŲ SEKCIJA

INŽ. ANTANAS GIRNIUS

LAIKAS KAIP KETVIRTOJI DIMENSIJA

PROF. DR. JONAS B. GENYS

SOVIETŲ BIOLOGIJA LYSENKOS ŠEŠĖLYJE - 1940-1965 M.

LAIKAS KAIP KETVIRTOJI DIMENSIJA

Įžanga. - J. M. Hoene-Wronskis (1778-1853), filosofiškai žiūrėdamas į fiziškąjį pasaulį, skyrė pasaulio formą ir turinį: forma užsiima matematika, jo turiniu - fizika. Pasaulio formą sudaro *laikas* ir erdvė. Tuo būdu matematika yra laiko ir erdvės mokslas. Matuodami laiką ir erdvę, prieiname dydžio bei kiekio sąvokas. Pritaikytas laikui kiekis veda į skaičiaus sąvoką, pritaikytas erdvei - gamina tįsos (*étendue*) sąvoką[1].

Laiko matavimas yra mokslo šaka, turinti ilgą istoriją. Sunku suprasti dabartinį laiko ir dažnio matavimus be matavimo praeities pažinimo. Senovėje tariama Saulės padėtis danguje buvo vienintelė priemonė laikui sužinoti. Saulei nusileidus, nebuvo galimybės žinoti laiką, dar ir dabar kai kurios semitų tautos laiką skaičiuoja nuo saulėtekio iki saulėlydžio. Geresniam Saulės laiko apibrėžimui naudoti Saulės laikrodžiai. Vėliau išvystyti įvairūs švytuokliniai bei spyruokliniai laikrodžiai, chronometrai. Jie patenkino praktiškus reikalavimus, bet nebuvo tikslūs moksliniams tyrimams. Tik šiame šimtmetyje pradėti naudoti kvarco kristalų bei cezio atominiai laikrodžiai[2].

Laikas yra būties dimensija, kurioje įvykiai išsidėsto kaip ankstesni, bendramomentiški ir vėlesni. Griežtai laiką aptarti negalima[3]. Laiko apibrėžimas yra sutartinio pobūdžio[4]. Pagal Einsteiną laikas yra nei daugiau, nei mažiau, kaip laikrodžių pagalba gauti matavimai. Iš šešių SI pagrindinių matavimo vienetų: laiko, ilgio, temperatūros, elektros srovės ir šviesos intensyvumo, tiksliausiai nustatomas laikas[5].

Kas yra laikas? - klausė Longfellow - Šešėlis ant saulės laikrodžio, laikrodžio dūžis, smėlio tekėjimas, diena ir naktis, mėnesiai, metai,

---

1 A. DAMBRAUSKAS-JAKŠTAS. *J. M. Hoene-Wronskis - matematikas*, žr. *Užgesę žiburiai*. Kaunas, 1930, [2] Roma, 1975, p. 395-422.

2 Byron E. BLAIR, Editor. *Time and Frequency: Theory and Fundamentals*. Washington, D.C., 1974, p. 3.

3 Vytautas DONIELA. *Laikas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*. t. XIV, p. 54-56.

4 Brigadier G. BOMFORD. *Geodesy*. 3rd Ed. Oxford, 1975, p. 295.

5 BLAIR, Editor. *Time and Frequency: Theory and Fundamentals*. Washington, 1974, p. 140.

šimtmečiai - tai tėra sutartiniai ženklai, istoriniai įvaizdžiai, laiko matai, bet ne laikas.

Laikas yra įvykio momentas, arba Visatos[6] dimensija, reprezentuojanti įvykių sekas. Laikas gali būti matuojamas besikartojančiais fenomenais, pavyzdžiui, švytuoklės judėjimas, atomo virpėjimas, Žemės sukimasis apie savo ašį (paprastas laikas), Žemės apskriejimas aplink Saulę (efemerinis laikas), menamas žvaigždžių apsisukimas paros laikotarpyje (žvaigždžių laikas).

Laikas gali būti suprantamas kaip data (kai kur netiksliai sakoma epocha) ir kaip laiko tarpas - trukmė. Pirmuoju atveju laikrodis turi būti tiksliai nustatomas (patekti į traukinį), antru - gali būti nenustatytas (laiko tarpas atletui nubėgti tam tikrą kelią). Šios dvi sąvokos dažnai painiojamos.

Laikrodis yra natūralus ar dirbtinis objektas, judantis cikliniu ritmu. Du laiko intervalus galima laikyti lygiais, jei jie turi lygų laikrodžio ciklų skaičių. Natūraliausias laikrodis yra Saulės judėjimas padangėje (kas yra nejaučiamas Žemės sukimasis apie savo ašį). Vietinis regimosios Saulės laikas yra valandinis kampas, kuriuo ji pajudėjo nuo žemojo perėjimo per meridianą (valanda = 15°). Pradėjus naudoti Žvaigždžių laiką ir dirbtinius laikrodžius, nustatyta, kad regimosios Saulės laikas yra nereguliarus ir nepatogus; jis pakeistas vidutiniuoju saulės laiku, pagrįstu fiktyvia reguliariau judančia saule. Greenwich vidutinis laikas pavadintas universaliu laiku, UT[7]. Saulės stebėjimai nėra preciziški, vidutinioji saulė visai negali būti stebima, todėl laikas nustatomas stebint žvaigždes - regimųjų žvaigždžių laikas, analogiškai išvedamas vidutinis žvaigždžių laikas,

---

6 Antanas JUŠKA. *Visata I.* Vilnius 1968, p. 16-35.

7 Santrumpų paaiškinimas:

AST Apparent Solar Time - Tikrasis saulės laikas.
BIH Bureau internationale de l'Heure - Tarptautinis laiko biuras.
ET Ephemeris Time - Efemerinis l. (Žemės skriejimo laikas).
GAST Greenwich Apparent Siderial T - Greenwicho tikrasis žvaigždžių laikas.
GMST Greenwich Mean Siderial Time - Greenwicho vidutinis žvaigždžių laikas.
GMT Greenwich Mean Time - Greenwicho vidutinis laikas.
PZT Photographic Zenith Tube - Fotografinė zenito tuba.
SAO Smithsonian Astrophysical Observatory - Smithsono astrofizinė observatorija.
SI Systeme internationale d'Units - Tarptautinė vienetų sistema.
TAI Temps atomique internationale - Tarptautinis atominis laikas.
UT Universal Time - Pasaulinis (universalusis) laikas.
UTC Universal Coordinated Time - Pasaulinis koordinuotas laikas.
UTO AST koreguotas laikas - Vidutinis saulės laikas.
UT1 UTO koreguotas dėl Poliaus judėjimo - Pagrindinis laikas.
UT2 UT1 koreguotas dėl Žemės sukimosi periodiškumo.
UT1R UT1 koreguotas dėl Žemės siūbavimo.

kurio reguliarumas priklauso nuo Žemės sukimosi[8] reguliarumo. Žemės aplink Saulę apskriejimo laikas (efemerinis laikas ET) nesutampa su UT. 1902 metais ΔT buvo prilyginta nuliui. Iki 1961 m. ΔT padidėjo iki 34 sekundžių (ca 0,6 sekundes per metus).

$$\Delta T = ET - UT$$

Dimensija - matmuo - apibrėžia kūno tįsą erdvėje. Kiekvienam geometriniam kūnui apibrėžti reikia dimensijų: taškui - nulinė dimensija, linijai - viena, paviršiui - dvi, tūriui - trys dimensijos. Reliatyvumo teorijoje kalbama apie keturių dimensijų kontinuumą arba erdvėlaikį[9] (A. Jurskis, LE V, p. 42). Geodezijoje ketvirtoji dimensija - laikas - naudojama koordinačių sistemų surišimui bei kitiems matavimo uždaviniams. Šia prasme kalbama apie ketvirtą dimensiją šioje paskaitoje.

Laikas kaip dimensija yra naudojamas nuo seno, laivyboje Geografinis ilgis λ sutapatinamas su laiku. Laivų pozicijos nustatymui buvo naudojami sekstantai geografinės platumos suradimui, chronometrai - geografinės ilgumos. Tiksliau būtų laiką pavadinti pirmąja dimensija, nes laikas egzistavo, kai Visata buvo chaoso formos. Laiko kaipo dimensijos prijungimas prie erdvės kūnų apibrėžimo trimis dimensijomis (ilgiu, pločiu ir aukščiu) tėra matematinė priemonė, lengviau atlikti skaičiavimus.

Reliatyvumo teorija[10]

Fizinę erdvę ir laiką tiria reliatyvumo teorija[11], kurią pirmas iškėlė 1904 m. prancūzų matematikas Jules H. Poincaré (1854- 1912). XIX a. pabaigoje mokslininkai negalėjo kai kurių gamtos reiškinių išaiškinti klasikinės Newtono-Keplerio fizikos dėsniais. Fizikas Albertas A. Michelson (1852-1931) ir Edward W. Morley (1838-1923) bandė patirti Saulės skriejimo (240 km/sek) Heraklio žvaigždyno link eterio vėją[12]. Eksperimento nepasisekimas buvo aiškinamas kaip skriejančio kūno sutrumpėjimas.

---

8 L. Aardoom. *On the Interrelation of classical and Space Geodetic Systems of Position Reference. On Reference Coordinate Systems for Earth Dynamics.* (Eds.) Barbara Kokaczek and George Weifenbach, Warszaw, 1975, p. 445-452.

9 A. Jurskis *Dimensija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija* t. V, p. 42.

10 Matas Krikščiūnas. *Reliatyvybės istorija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, t. XXV, p. 109-112.

11 Ray Skinner. *Relativity*. Waltham, 1969.

12 Cornelius Lanczos. *Albert Einstein and the Cosmic World Order*. Interscience Publication, 1965.

Eliptinės geometrijos kūrėjas Bernard Riemann (1826-1866) teigė, kad tiesę tik reliatyviai galima laikyti tiesia, iš tikrųjų ji yra atkarpa kreivės, kurios spindulys labai didelis. Tiesi linija, kuria paremta Euclido geometrija, sakė Albert Einstein (1879-1955), atitiko senovės graikų vaizduojamą Žemės formą[13] - plokštumą. Einsteino vaizduojama Visata yra neigiamai kreivo paviršiaus. Jis įvedė ketvirtąją dimensiją - laiko koordinatę.

Judesio kelio nustatymas yra labai komplikuotas. Krintantį kūną mūsų atmosferoje veikia Žemės sukimasis aplink savo ašį, Žemės skriejimas aplink Saulę, Saulės sistemos kelionė į Heraklio žvaigždyną, visos mūsų Galaktikos sukimasis bei jos skriejimas erdvėje. Reliatyvumo teorijai matematinį pagrindą davė iš Kauno kilęs fizikas Hermann Minkovski (1864-1909). Iš James Clerk Maxwell (1831-1879) elektromagnetinio lauko[14] Einstein užbaigė Hendrik Antoon Lorentz (1853-1928) vestą lygtį, kuri suriša erdvę su laiku, ir nustatė judančios šviesos bangų paviršiaus lygtį, iš kurios vedama, kad šviesos greitis yra visų greičių riba[15]. Einsteinas yra eksperimentinės fizikos darbuotojas, jo matematiniai išvedžiojimai yra taikomosios matematikos ribose.

Į keturių dimensijų matavimus galima žiūrėti kaip į reliatyvumo teorijos fenomeną, atseit - platesne prasme, arba kaip geodezijoje naudojamą laiką - siauresne prasme. Pirmuoju atveju turime nelabai aiškią sąvoką, dar vis svarstomos jos teorijos (1988 spalio mėnesį Briuselyje vyksta svarstymai apie reliatyvumą). Antru atveju mes turime preciziškai apibrėžtą teoriją, nes kai reikia atlikti skaičiavimus, negalima skendėti teorinėse ūkanose, o reikia konkrečių duomenų. Keturių dimensijų problemą galima suskaldyti į trijų dimensijų sprendimus datų sekoje. Ypatingas dėmesys skiriamas kovariacinių funkcijų išvystymui, naudojant empirinį laiką, precizijos apskaičiavimams[16].

Reliatyvumo teorijos pasiekė savo kulminaciją senoje makroskopinėje fizikoje, o kvantų teorija tiria mikroskopinio pasaulio daleles ir atomus[17].

Reliatyvumo ir kvantų mechanikos teorijų suderinimą pradėjo vystyti daugelis mokslininkų, pavyzdžiui, Louis de Broglie[18], Paul A. M. Dirac, Erwin Schroedinger[19] ir kt. Einsteinas irgi nesėkmingai siekė jungtinės

---

13 M. KRIKŠČIŪNAS. *Reliatyvybės teorija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*. t. XXV, p. 109-112.

14 James Clerk MAXWELL. *Matter and Motion*. New York.

15 Albert EINSTEIN. *The Meaning of Relativity*. Princeton, 1955.

16 P. A. COLLIER, B. EISSFELLER, G. W. HEIN, H. LANDAU. *On a Four-Dimension Integrated geodesy*, žr. *Bulletin Géodésique*. t. 62, 1988, p. 71-79.

17 Louis DE BROGLIE. *Matter and Light*. New York, 1939, p. 213.

18 Ten pat, p. 262-272.

19 Erwin SCHROEDINGER. *Space-Time Structure*. Cambridge, 1963, p. 106-109.

teorijos tarp reliatyvumo teorijos ir kvantų mechanikos[20]. Vienas iš vėlesniųjų tų teorijų vienytojų yra anglų fizikas Stephen W. Hawking (g. 1942 m.). Jo teorinės fizikos bei kosmologijos darbai lyginami su Einsteino veikalais. Nepaisant jo totališko invalidumo (amiotrotinė sklerozė) su specialaus kompiuterio pagalba jis tiria Visatą. Jis ypač pagarsėjo tirdamas juodąsias skyles (*black holes*)[21]. Su mokslinių teorijų įvykius aprašančia sėkme, daugumas žmonių tiki, kad Dievas leido Visatai išsivystyti pagal tam tikrus dėsnius ir nesikiša į tų dėsnių keitimą, tie dėsniai nesako, kaip Visata atrodė, kai ji prasidėjo. Tą žino tik Dievas, kuris užsuko laikrodį[22].

LAIKO KLASIFIKACIJA

Filosofams, besiskverbiantiems į laiko esmę, laiko klausimas yra sunkus uždavinys. Mokslinė laiko problema iškilo jau senovėje, Zenono paradokse laiko savybėmis pripažįstama begalinis dalumas. Platonui laikas buvęs sukurtas drauge su dangaus kūnų judesiais. Newtonas aptaria laiką kaip absoliutų, dėl savo prigimties tekantį vienodai ir nepriklausomai nuo bet ko jam išorinio. Kas yra laikas? - klausė šv. Augustinas savo *Išpažinimuose*. Apie laiką rašė Imanuelis Kantas, M. Heidegger, V. v. Weizsaeker, O. J. Hartmann ir kt.

Fizikai į laiką žvelgia praktišku žvilgsniu. Einsteinas atmeta absoliutų laiką, jis priima tik tokį laiką, kurį galima matuoti. Fizikai laiką sujungia su erdve ir kalba apie erdvėlaikį. Kuo tikslesni matavimo prietaisai, tuo labiau reliatyvumo teorija randa pritaikymą. Ten, kur mažesnė traukos jėga, laikrodžiai sukasi greičiau, pavyzdžiui, New Yorko Empire State pastato viršuje per 70.000 metų laikrodis užskubėtų vieną sekundę. 1976 m. Wallops Island, Virginia, JAV, buvo iššauta Scout raketa, kurioje patalpintas vandenilio atominis laikrodis, parūpintas Robert Vessot (SAO). Raketa pakilo 9.600 km. Radijo signalai parodė, kad laikrodis toje aukštumoje užskubėjo vieną bilijoninę sekundės dalį per vieną sekundę[23]. Atominis laikrodis ant Saulės paviršiaus eitų žymiai lėčiau, negu ant Žemės.

Matematikams laikas gali būti skaičiuojamas ir atgal, tik reikia pridėti minuso ženklą, o šiaip žmonės supranta laiką tik «tekantį» pirmyn[24].

---

20 Clive KILMISTER. *The Nature of Universe*. New York, 1971, p. 65.

21 Charles W. MISNER, Kip S. THORNE, John Archibald WEELER. *Gravitation*. San Francisco, 1973, Skyrius 33.

22 Stephen W. HAWKING. *A Brief History of Time*. New York, 1988.

23 Nigel CALDER. *Einstein's Universe*. New York, 1979, p. 39.

24 Vytautas STRAIŽYS. *Astronominės naujienos*. paskaita 1986.V.22 d. Vilniuje.

Kosmologai laiką tiria įvairiais požiūriais. Aukščiau minėtas Hawking, žvelgdamas į Visatos sąrangą, rašydamas apie laiką, liečia labai plačias fizikos sritis. Pagal Einsteino gravitacijos teoriją kosminis laikas dt ir paprastas laikas ds sutinka kaip ds = f·dt, kur f yra dažnis (*frequency*)[25].

Astronomai gali tenkintis astronominiu laiku, fizikai - atominiu laiku, geodezininkams tenka naudoti ir astronominį Žemės (besisukančių), žvaigždžių (fiksuotų) ir palydovų (beskriejančių) koordinačių suderinime - palydovų geodezijoje bei atominį laiką - geoido nustatymui (žr. Priedą, gale).

Civiliniame gyvenime naudojamas juostinis laikas. Sovietų Sąjungoje naudojamas dekretinis laikas (juostinis + 1 val).

GREENWICH LAIKAS IR PIRMASIS MERIDIANAS[26]

Pašto ir geležinkelių tinklo išsiplėtimas Didžiojoje Britanijoje nulėmė Greenwich Vidutiniojo laiko (GMT) kaip legalaus laiko priėmimą 1888 metais. 1883 m. Septintoje Tarptautinės geodezijos konferencijoje Romoje buvo priimtas Greenwich meridianas, kaip Pirmasis meridianas. Anksčiau žemėlapiuose buvo naudojami įvairūs atskaitos meridianai: pavyzdžiui, Ferro sala (20° į vakarus nuo Paryžiaus), Beringo sąsiauris ir kt. Fernando Bosari davė įvairių standartinių meridianų išsamią apžvalgą[27]. Imperatoriškosios Pulkovo observatorijos direktorius Struve siūlė Pirmuoju meridianu priimti 180° nuo Greenwich, bet buvo dauguma balsų (21 prieš, 3 už) atmestas.

Galutinis oficialus Pirmojo meridiano Greenwich priėmimas įvyko, po stipraus prancūzų priešinimosi, 1884 metais Washington, D.C., konferencijoje.

ASTRONOMINIS LAIKAS[28]

Astronominio laiko matas yra Žemės sukimasis. Senovėje laiką skaičiuodavo nuo saulėtekio iki saulėlydžio, pavyzdžiui, babiloniečiai dalino dieną į 12 valandų. Senovės graikai padalino parą į 24 lygias valandas. Astronomijoje vidurdienis yra, kai Saulė pasiekia viršutinę kulminaciją

---

25 Hermann WEYL. *Space-Time-Matter*. New York, 1952, p. 246.

26 Humphry M. SMITH. *Greenwich Time and the First Meridian*, žr. *Vistas in Astronomy*. 1976, t. 20, p. 219-229.

27 Fernando BOSSARI. *Royal Greenwich Observatory Tracts, Geodesy* 02016/2.

28 Anonimas. *Astronominis laikas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*. t. I, p. 331.

(kerta dangaus meridianą). Saulės nuotolis nuo dangaus meridiano, vadinamasis valandinis kampas (t - kampas tarp kurio nors taško deklinacijos skritulio ir stebėtojo meridiano), rodo regimosios Saulės laiką (tikrąjį laiką). Betgi regimosios Saulės para nėra vienoda. Dėl to nepastovumo astronomai naudoja žvaigždžių (siderinį) laiką, kuris kasdieniniam gyvenimui irgi netinka, nes, pavyzdžiui, siderinė para kovo 21 d. prasideda vidurdienį, o rugsėjo 23 d. apie vidurnaktį. Šiam nepatogumui pašalinti naudojamas vidutinis saulės laikas. Siderinė para yra apie keturias minutes trumpesnė už vidutinę saulės parą. Vidutinė saulės laiko sekundė yra (ar bent buvo) pagrindinis laiko vienetas fizikoje.

Nuo vidurnakčio skaičiuojamas vidutinis saulės laikas vadinamas pilietiniu laiku; Greenwich pilietinis laikas vadinamas pasauliniu laiku.

LAIKO SKAIČIAVIMAS[29]

Laiko skaičiavimai remiasi periodiniais dangaus kūnų judesiais. Tie kūnai gali būti tikri arba fiktyvūs įsivaizduojami taškai, kurių judesiai nusako kampinį judesio greitį.

Išeities taškai būna tikrieji dangaus kūnai. Visiems laiko matavimo vienetams naudojami 3 arba 4 taškai. Trys taškai taip parenkami, kad jie periodiškai atsiduria vienoje tiesėje. Tokių taškų trijulių yra keletas, pavyzdžiui, Žemės centras - Pavasario taškas - Saulės centras (tropikinių metų nustatymui). Keturi taškai parenkami taip, kad trys jų nustato euklidinę plokštumą. Ketvirtas taškas juda erdvėje, ir jo perėjimas per šią plokštumą sudaro vieno laikotarpio pabaigą ir kito pradžią.

Stebėtojo dangaus meridiano plokštumai besisukant, Pavasario taškas periodiškai pereina per šią plokštumą. Šis periodas yra aukščiau minėta siderinė para, kuri yra trumpesnė negu saulės para. Tikroji saulės para skiriasi nuo vidutinės saulės paros 16 min. 20 sek. (lapkričio mėn.); vasario mėn. viduryje saulės laikrodžiai atsilieka apie 14 min. Skirtumas tarp tikrojo ir vidutinio saulės laiko vadinams laiko lygtimi.

MECHANINIAI LAIKRODŽIAI

Laikrodis yra prietaisas, kuris rodo laiko tarpus paprastai mažesnius, negu viena diena[30]. Vieni iš seniausių yra saulės laikrodžiai, kurie susideda

---

29 Česlovas MASAITIS. *Laiko skaičiavimas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*. t. XIV, p. 58-60

30 Česlovas MASAITIS. *Laikrodis*. ten pat, p. 64-65.

iš skaitmės ir rodyklės - gnomono. Jie terodo «saulėtas valandas», kartais užskubėdami arba vėluodami - žr. laiko skaičiavimas.

Laiką ir nakties metu rodė *klepsidra* (vandens vagis), persmaugta vaza, pagaminta iš permatomo stiklo su padalinimais; lašėdamas skystis atžymi laiką. Panašiu principu buvo padarytas smėlio laikrodis. Danas Tycho Brahe (1546-1601) pirmas panaudojo laikrodį astrometrijoje.

Vakarų pasaulyje IX a. pradėti naudoti mechaniniai laikrodžiai. Pradžioje jie buvo tik su viena rodykle. Vėliau buvo pradėti gaminti tobulesni laikrodžiai, kurie rodė savaitės ir mėnesio dienas. Pirmieji mechaniniai laikrodžiai turėjo tris pagrindines dalis: varymo svorius, stabilumo įtaisą (*escapment*) ir reguliatorius. Galileo Galilei (1564-1642) pradėjo naudoti švytuoklę kaip laikrodžio reguliatorių. Christiaan Huygens (1624-1695) nustatė švytuoklės matematinius dėsnius ir pradėjo naudoti laikrodžiuose kompensuotas švytuokles. Robert Hooke (1635-1703) pritaikė inkarinį reguliatorių. To meto laikrodžiai buvo labai dideli ir netiko kelionėms, todėl vietoje nepatogių svorių pradėtos naudoti spiralinės spyruoklės, o vietoje švytuoklių - balansavimo ratukai. Pradėti gaminti mažesni laikrodžiai. Vis dėlto visų tų laikrodžių tikslumas buvo nedidelis. Laivybai reikėjo didesnio tikslumo laikrodžių geografinės ilgumos nustatymui. Anglas John Harrison 1763 m. pagamino pirmąjį didesnio tikslumo laikrodį - chronometrą, laimėdamas 20.000 svarų už «laiko suradimą». (Chronometras yra prietaisas laiko matavimui sekundės dalių tikslumu).

Po II pasaulinio karo gaminti mechaniniai elektriniai laikrodžiai.

(Apie atominius laikrodžius bus kalbama vėliau).

Laiko skalės[31]

Sistema, kurioje nustatomos įvykių datos, vadinama laiko skale. Neapibrėžtas terminas «laikas» gali turėti įvairius laiko skalės aspektus, laiko matavimą, taipgi laiko trukmę. Laiko skalės egzistuoja geologijoje, biologijoje, fizikoje, astronomijoje. Regimas saulės judėjimas padangėje yra viena iš labiausiai žinomų laiko skalių. Pilnam šios skalės žymėjimui reikia skaičiuoti dienas (turėti kalendorių) ir dienų dalis: valandas, minutes, sekundes ar net sekundžių dalis. Kalendoriai yra grubios laiko skalės. Saulės, Mėnulio ir kitų padangių kūnų judėjimai yra laiko skalių prototipai, nors jų tarpai nėra vienodi (*uniform*). Vienodumas laiko skalėse yra svarbus moksliniu požiūriu. Plačiam laiko skalių naudojimui

31 Blair, Editor. *Time and Frequency: Theory and Fundamentals*. Washington, p. 4-10

laikrodžius reikia *sinchronizuoti*. Preciziškam laiko sinchronizavimui kaip bazė yra astronominis ir atominis laikas. Laikrodžių sinchronizavimas atliekamas su «skrajojančiu» laikrodžiu. Dviejų stočių laikrodžių palyginimui, trečias laikrodis transportuojamas į abi stotis, atominio laiko kontroliuojamos laiko skalės užrašomos ant magnetinės juostelės[32].

Universalus laikas (UTO). - Laikas pagal regimosios Saulės poziciją padangėje, vadinamas tikras laikas, rodomas saulės laikrodžio. Pagal Keplerio dėsnius, Žemė sukasi aplink Saulę elipse, kurioje per lygų laiką spindulys (Saulė - Žemė) apibrėžia lygų plotą, atseit nelygų lanką ant elipsės. Priesaulyje (*perihelion*) Žemė skrieja greičiau, o nuosaulyje (*aphelion*) lėčiau. Taigi, tikrasis laikas nėra vienodas. Vienodesniam laikui gauti naudojama fiktyvi Saulė - vidutinis saulės laikas. Skirtumas tarp tikro ir vidutinio saulės laiko yra apie 30 min. Saulės vietoje stebint daug tolimesnes žvaigždes, gaunamas žvaigždžių - siderinis laikas. Praktikoje astronomai nustato žvaigždžių laiką, kurį koregavę gauna vidutinį saulės laiką. Greenwich meridiano vidutinis saulės laikas (GMT) vadinamas Universaliu laiku (UTO).

Žemės skriejimo laikas (ET). - JAV astronomas Simon Newcombe (1835-1909) sudarė lenteles Saulės, Mėnulio ir planetų pozicijų padangėse nusakymui. Jas benaudojant pastebėta, lyg būtų laikas netvarkoje, surasta, kad Žemės sukimasis nėra pastovus. Vėliau tai patvirtino kvarco ir atominiai laikrodžiai. Tada astronomai pradėjo naudoti tas lenteles efemerinio laiko nustatymui. Efemeriniam laikui neturi įtakos Žemės formos kitimai.

Pasaulinis tikras laikas nuo 1884 m. buvo skaičiuojamas Greenwich astronominėje observatorijoje. Iki 1960 m. laikas buvo matuojamas mechaniniais laikrodžiais, tikrinant astronominiais stebėjimais. Nuo 1960 m. laiką matavo šeši atominiai laikrodžiai bilijoninės sekundės tikslumu. Nuo 1986 m. observatorija atsisakė nuo visuotinio laiko kontroliavimo, kadangi visame pasaulyje jau yra apie 150 elektroninių didelio tikslumo laikrodžių, kurie kooperuoja su Tarptautiniu Laiko biuru Paryžiuje (BIH), kuris derina pasaulinį laiką.

Koordinuoto universalaus laiko (UTC) sistema. - Tarptautinis radijo patariamasis komitetas 1971 m. Ženevoje nutarė, kad nuo 1972 m. sausio

---

32 Kurt ARNOLD. *Laserentfernungsmessungen zum Mond*, Radiointerferometrische Beobachtungen der Quasare und die Satellitenaltimetrie in ihrer Bedeutung fuer Geodaesie und Geophysik, žr. *Acta Geodaetica*. t. 10, Budapest, 1975, p. 207-238.

1 d. visi laikrodžiai būtų suderinti, nors ir neatitiktų pilno paros ilgio. Kad UTC sutiktų su vidutiniuoju saulės laiku, tenka pridėti ar atimti vieną sekundę, analogiškai kaip pridedama viena diena keliamiesiems metams. Dėl Žemės sukimosi[33] nevienodumo keliamoji sekundė negali būti numatyta iš anksto. UTC yra laikoma 0,7 sekundės skirtumo ribose, lyginant su laivybos laiko skale.

Atominio laiko skalė (AT)[34]. - Atominio laiko skalės gaunamos skaičiuojant signalo ciklus rezonanse su tam tikrais atomais. Pirmąjį atominį laikrodį pagamino Harold Lyons Tarptautiniame standartų biure (National Bureau of Standards). Apie 1950 m. jau keletas laboratorijų pradėjo naudoti AT skales. Tarptautinio Laiko biuro (BIH) AT skalė nuo 1971 m. pripažinta kaip Tarptautinė AT skalė - TAI (International Atomic Time). Ji bazuojasi 7 atominiais standartais. TAI skyrėsi nuo Universalaus laiko 1974 m. apie 12 sekundžių. Efemerinio laiko (vienas ciklas per metus) tikslumas apie 0,05 sekundės per 9 metus, UT gali būti nustatytas kelių milisekundžių tikslumu per vieną dieną, o atominis laikas - kelių bilijoninių sekundės dalių per minutę ar mažiau.

AT priklauso nuo pagrindinių atomo ypatybių, jis yra labai vienodas ir preciziškas. Atominio laiko viena sekundė iššaukia 9.192.631.770 ciklų cezio 133 atomo specialiose sąlygose. Šis skaičius parinktas taip, kad geriausiai sutiktų su efemeridine sekunde.

Rudolf L. Moessbauer 1929 m. surado, kad atomo branduoliai kristale gali išsiųsti ir absorbuoti radiaciją precizišku dažniu, - jie yra «branduoliniai laikrodžiai»[35].

ATOMINIAI LAIKRODŽIAI - CHRONOMETRAI[36]

Atominiai laikrodžiai plačiau pradėti naudoti 1955 m. Jų teoriją išvystė Einsteinas prieš penkiasdešimt metų. Atomai yra natūralūs laiko rodikliai, nes jie absorbuoja ir skleidžia šviesą preciziškai apibrėžtu dažniu[37]. Tikslūs dažnio matavimai gali būti atlikti automatiškai su palyginti paprastais instrumentais. Laiko ir dažnio signalai, siunčiami per

---

33 Kurt LAMBACK. *Progress in Gepphysical Aspects of the Rotation of the Earth*, žr. OSU Report nr. 280, Ohio, 1978, p. 1-11.

34 BLAIR, Editor. *Time and Frequency: Theory and Fundamentals*. Washington, 1974, p. 10.

35 CALDER. *Einstein's Universe*. New York, 1979, p. 43.

36 Ten pat, p. 27-32.

37 Ten pat, p. 27.

radiją, gali būti pagaunami visame pasaulyje. Šviesos dažnis priklauso nuo jo energijos. Aukštas šviesos dažnis reiškia, kad mes galime sekundę padalinti į didelę daugybę dalių ir tokiu būdu matuoti labai trumpas sekundės trukmes. Atomai netiktų kaip praktiški laiko matai, jei nebūtų padaromos tęstinės šviesos bangos. Tam reikia sudaryti pastovų atomų srautą taip, kad kiekvienas atomas skleistų šviesos dalelę preciziškai tiksliu momentu, ir pavieniai bangų pluoštai sudarytų vieną nuolatinę sutelktą bangą.

Vakarų Vokietijoje pradėti gaminti nauji Saulės energija varomi laikrodžiai, kontroliuojami radijo bangomis. Jų tikslumas, sekant cezio atominį laikrodį: 1 sekundė per 150.000 metų. Naujasis laikrodis, vadinamas RCS-1 (Radio Controlled Solar), turi mažą radijo imtuvą, kuris pagauna tikslaus laiko informaciją. Radijo bangas kontroliuoja *Master* laikrodis, bangos pasiekia apie 1900 km. RCS-1 laikrodis yra visiškai automatiškas, jį maitina saulės celės. Laikrodžio varymui užtenka 1/6000 vato, atsarginė energija sukraunama į kondensatorių laikrodžio varymui tamsoje (iki dviejų savaičių). Junghans Uhren bendrovė iki 2000 m. rengiasi pagaminti 156 tokius laikrodžius. Laikrodžio kaina daugiau kaip 20.000 dol.[38]

Standartiniai atominiai chronometrai naudoja nepertraukiamą cezio atomų srautą, skleidžiant bangas. Laikrodžio kiauryméje atomai žadina vienas kitą ir gamina nustatyto dažnio nuolatinę bangą, kuri reguliuoja kvarco kristalą, o tas varo elektroninį skaitmeninį laiko rodytuvą. Atominio laikrodžio stabilumas yra apie $1:10^{12}$ [39].

Tikslūs dažnio matavimai gali būti atlikti automatiškai su palyginti paprastais instrumentais. Laiko ir dažnio signalai siunčiami per radiją gali būti pagaunami visame pasaulyje.

Einsteinas 1916 m. teoretiškai nustatė, kad šviesos atomų sutelkimą galima lengvai gauti per sužadintos radiacijos skleidimą. Tuo remiasi LASER (Light Ampliphication by Stimulated Emission of Radiation).

Laiko pranešimai[40]

Laiko tarnybos įstaigos paprastai turi aparatūrą, susidedančią iš tokių komponentų: 1. Osciliatoriaus, kuris užtikrina laiko tarpų vienodumą, 2.

---

38 *Technikos žodis*. Chicago, 1988, nr. 2, p. 31.

39 Erich Hafner. *Outlook for precision frequency control in the 1980's*, žr. *Proceedings of the 7-th Annual Precise time and Time Interval*, Applications and Planning meeting, 2-4 XII, 1975, p. 101.

40 Ivan I. Mueler. *Spherical and Practical Astronomy*. New York, 1969 (Laiko pranešimai, skyrius 8).

Pagalbinio prietaiso, kuris rodo ar spausdina laiko duomenis, 3. Srovės šaltinio, užtikrinančio osciliatoriaus ir kitų komponentų nenutrūkstamą funkcionavimą. Jei turimos šios visos trys instrumentų grupės, aparatūra vadinama laikrodžiu ar chronometru. Laikrodžiai paprastai yra nejudomai įrengti, o chronometrai yra mažesni ir transportuojami. Jei trūksta laiko rodymo prietaisų, aparatūra vadinama osciliatoriumi arba dažnio standartu. Žinomiausios JAV atominių laikrodžių sistemos yra JAV Laivyno astronomijos observatorijoje, Washington, D. C. ir Tautinio Standartų biuro, Boulder, Colorado[41].

Sovietų Sąjungoje valstybiniai pirminiai laiko ir dažnio standartai nuo 1967 m. laikomi Visasąjunginiame fizikos ir radijo inžinerijos matavimų institute, netoli Maskvos. Sistema susideda iš šešių vandenilio ir vieno cezio dažnių standartų. Dažnio kartojimosi paklaida apie 10^{-11}. Palyginimo sistematinis uždelsimas trumpomis bangomis su kvarco osciliatoriumi 1974 m. buvo apie vieną mikrosekundę (žr. 7 iliustraciją).

Pagrindinė Tarptautinė Laiko tarnyba - Bureau International de l'-Heure (BIH)[42] yra Paryžiuje, Prancūzijoje. Ji veikia nuo 1912 m. Radijo komunikacijos tinklai yra tiek ištobulinti, kad laiko signalai galimi sugauti bet kurioje Žemės vietoje. Dabar pasaulyje yra virš pusantro šimto atominių laikrodžių sistemų. BIH koordinuoja jų pranešimus, koreguoja laiką dėl Žemės poliaus[43] judėjimo bei Žemės nevienodo sukimosi, siuntinėja laiko biuletenius.

KALENDORIAI

Kalendorius yra laiko skaičiavimo sistema, pagrįsta periodiniais gamtos reiškiniais. Septynių dienų savaitė yra pirmasis žmogaus padarytas laiko vienetas. Metai atitinka Žemės sukimąsi. Savaitė neturi jokio astronominio pagrindo. Oficialiai septynių dienų savaitė buvo priimta 321 metais (po Kr. gimimo) imperatoriaus Konstantino. Ji buvo vartojama senųjų civilizacijų. Mezopotamijos astrologai skyrė po dieną tų laikų žinomiems dangaus kūnams: Saulei, Mėnuliui ir penkioms planetoms. Žydai naudojo septynių dienų savaitę pagal Šventą raštą (pasaulio kūrimas). Kitos civilizacijos priėmė skirtingas savaites: romėnai 8 dienų, Vakarų Afrikos tautos - 4 d., Asirija - 6 d., Egiptas 10 d., Kinija - 15 d., senovės germanai - 5 d., pagerbdami deives: Tiw, Odin, Thor, Frigga,

---

41 Ten pat, p. 334.

42 Ten pat, p. 337.

43 Antanas GIRNIUS. *Žemės poliaus judėjimas*, žr. *LKMA Suvažiavimo darbai, XIII*. Roma, 1990, p. 497-521.

šeštadieniui skolinosi iš romėnų Saturną. Žodis *week* (savaitė) bene kilęs iš senųjų normanų žodžio vikja - suktis.

Julius Cezaris 45 m. prieš Kr. nustatė kalendorių, kuris vėliau pasirodė esąs netinkamas. Jo metai buvo 12 min. ir 14 sekundžių per trumpi. XVI a. antroje pusėje pavasarį ekvinokcija išpuolė kovo 11-tą, o ne kovo 21-ją dieną. Popiežius Grigalius XIII (1572-1585) pataisė kalendorių. Italijoje, Ispanijoje ir Portugalijoje 1582 m. po ketvirtadienio spalio 4 d. sekė penktadienis spalio 15 d. Iškrito 10 dienų. Britai Grigaliaus kalendoriaus nepriėmė iki 1752 m. Tada jau reikėjo pridėti 11 dienų, 1752 m. po rugsėjo 2 d., trečiadienio, sekė rugsėjo 14 d. ketvirtadienis.

Buvo bandyta atsikratyti 7 d. savaitės. Prancūzų revoliucionieriai 1793 m. įvedė naują kalendorių, dalindami mėnesį į tris dekadas; joms neprigijus, Napoleonas Bonapartas grąžino 7 d. savaitę 1805 m. Rusijoje Grigaliaus laiko skaičiavimas buvo priimtas 1907 m. Skirtumas buvo 13 dienų: rugpjūčio 1 d. (Juliaus kalendorius) atitiko rugpjūčio 14 d. (Grigaliaus kalendorius). Sovietai 1929 m. bandė įvesti 5 d. savaitę, dienas pavadindami spalvomis: geltona, oranžine, raudona, violetine ir žalia diena. 1932 m. sovietai persitvarkė į 6 dienų skaitmeninę savaitę, kuri irgi neprigijo; 1940 m. rusai grįžo prie nusistovėjusios 7 dienų savaitės.

Yra žmonių, kurie visada nori ką nors keisti. Tautų lyga 1936 m. pasiūlė pasaulinę kalendoriaus reformą. Iš 200 įvairių schemų parinkta 73 penkių dienų savaitės - metos. Dienų pavadinimai: Ano, Beno, Ceno, Deno ir Eno. Kai Britų parlamentas 1944 m. diskutavo kalendoriaus reformą, vienas parlamentaras pastebėjo: «Bloga būti gimusiam balandžio pirmą, bet turėti gimtadienį kasmet pirmadieniais - nepakenčiama».

SI sistemoje yra pasiūlyta datą ir laiką išreikšti kilo-, mega- ir gigasekundėmis, pavyzdžiui, 11:40 a.m. liepos 10 1974 m. būtų 62 278, 2756 Megasekundžių[44].

Skaičiavimų patogumui astronomijoje ir geodezijoje laikas skaičiuojamas, naudojant Juliaus dienų numerius[45], nuo 4713 pr. Kr. Greenwich vidurdienį. Juliaus šimtmetis turi 36.525 dienas, patogus ilgų laiko tarpų vienetas.

LAIKAS MATAVIMO INSTRUMENTUOSE

Moderniškuose matavimo instrumentuose, kurių vieną iš pirmųjų 1948 m. Pabaltijo Geodezinės komisijos darbuose paskelbė Eric Bergstrand

---

44 Charles E. CHAFFEY. *Clock and calendar in SI units*, žr. *Nature*. t. 250, rugpjūčio 30, 1974, p. 701.

45 MUELLER. *Spherical and Practical Astronomy*. New York, 1969, p. 153.

(1905-1987), *Measurements of Distances by High Frequency Light Signals* (Atstumų matavimas aukšto dažnio šviesos signalais)[46]. Laikas yra pagrindinis vienetas atstumų matavimuose. Iš matavimo instrumento tam tikru dažniu pasiųstas šviesos spndulių pluoštas būna reflektorių atmušamas, užtrukęs šviesos greitis duoda dvigubą atstumą. Tie instrumentai vadinami geodimetrais bei telurometrais, plačiai apie juos rašė Erwin Gigas[47]. Geodimetrų naudojimas išplitęs visame pasaulyje. Geologas Paul Mohr naudojo LASER geodimetrą Etiopijoje žemės plokščių slinkimo matavimams[48].

Taikomojoje geodezijoje naudojama automatizuota matavimo sistema, kurią sudaro kodinis elektroninis teodolitas, LASER tolimatis ir elektroninė skaičiavimo mašina (ESM). LASER tolimatyje gaunamas siauras labai intensyvios monochromatinės šviesos spindulių pluoštas. LASER prietaisų veikimas yra pagrįstas elektromagnetinio lauko ir medžiagos elementariųjų dalelių sąveika[49].

Santykis tarp Žemės ir padangių koordinačių sistemų išreiškiamas trimis kampiniais parametrais, kaip laiko funkcijos. Šis santykis susideda iš dviejų dalių: pirma - precesija, nutacija ir pastovus Žemės sukimosi greitis; antra - Žemės poliaus judėjimas, UTI-AT kitimai ir trys kitos kampinės komponentės, išvedamos iš stebėjimų.

Palydovų geodezijoje laikas, kaip ketvirtoji dimensija, yra pagrindinė jungtis žvaigždžių, palydovo orbitos ir terestrinės koordinačių sistemų[50]. Palydovų stebėjimo stotyse laikas buvo matuojamas 0,1 milisekundės tikslumu, naudota Universalusis laikas, koreguotas dėl Žemės poliaus judėjimo - UT1[51]. Palydovų geodezijoje, nustatant palydovo poziciją, naudojama signalo keliavimo laiko pataisa - planetarinio nukrypimo pašalinimui[52]. Naudodamas palydovus pirmasis geoidą nustatė Imre Izsak (1936-1965), paskelbdamas pasaulinį geoido žemėlapį[53]. Jo darbą tęsė Edward M. Gaposchkin.

---

46 Eric BERGSTRAND. *Measurements of Distances by High Frequency Light Signals*, žr. l'Activité de la Comission Géodésique Baltique. Helsinki, 1948, p. 101-111.

47 Erwin GIGAS. *Physikalisch-Geodaetische Messverfahren*, Bonn, 1966.

48 Paul MOHR, Antanas GIRNIUS and Jan ROLFF. *Present - Day Strain Rates at the Northern End of the Ethiopian Rift Valley*, žr. *Tectonophysics*. 44 (1978), p. 141-160.

49 A. RAŽINSKAS ir A. ZAKAREVIČIUS. *Taikomoji geodezija*. Vilnius, 1979, p. 324-325.

50 George VEIS. *General principles for the realization of Reference systems for Earth dynamics* (žr. 8 išn.), p. 261-267.

51 BLAIR, (žr. 2 išnašą), p. 6.

52 William M. KAULA. *Theory of Satellite Geodesy*. 1966, p. 72.

53 Fred L. WHIPPLE. *In Memoriam. Trajectories of Artificial Celes-Bodies*. Jan KOVALEVSKY (Editor). 1966.

Didelio tikslumo chronometrais galima nustatyti geoido nuotolį nuo optimalaus elipsoido. (Chronometras pasidaro matavimo instrumentu)[54]. Australų mokslo akademija su Tarptautine geodezijos sąjunga suruošė Keturių dimensijų geodezijos simpoziumą 1989 m. kovo 28-31 d. New South Wales universitete, Kensington, Sydney, Australijoje, pagerbdami geodezininką Ronald Mather (1933-1978), kuris, kaip ir Izsak, mirė konferencijų metu Paryžiuje.

Keturių dimensijų geodezija yra didelės precizijos geodezinių stebėjimų metodas pozicijų, gravitacijos bei jų trumpalaikių kitimų nustatymui. Ji duoda didelę reikšmę laikui, sužadina pagrindinių principų pervertinimą, parūpina atitinkamų referencijos sistemų nustatymą ir išlaikymą; taipogi įveda į artimesnį Žemės mokslų ir geodezijos bendradarbiavimą. Geodezijos duomenys naudojami geofizikoje, okeanografijos studijose bei geodinamikos problemų sprendime, kaip Žemės sukimasis ir siūbavimas[55].

Reliatyvistinėje geodezijoje preciziškieji chronometrai leidžia nustatyti geoidą, kurį naudojant, galima apskaičiuoti Žemės potencialą. Priede glaustai aprašoma ultimatiškiausias laiko dimensijos panaudojimas, siekiant picosekundžių (10^{-12}) tikslumo.

Septyniolika metų dirbant Smithsono astrofizinėje observatorijoje Cambridge, JAV, teko susidurti su laiko matavimais bei dalyvauti Tarptautinėse Precizinio laiko ir trukmės konferencijose. Ta patirtimi ir norėta čia pasidalinti, neinant į matematinį formulavimą ar technines detales.

Roslindale, JAV ANTANAS GIRNIUS

LITERATŪRA

ABBOTT Larry. *The Mystery of the Cosmological Constant*, žr. *Scientific American*. 1988 gegužė.

Anonimas. *Explanatory supplement to the Astronomical Ephemeris and the American Ephemeris and Nautical Almanac*. H.M.S.O. (1961).

BOREL Emile. *Space & Time*. New York, 1960.

BORN Max. *Einstein's Theory of Relarivity*. New York, 1962.

ČIURLYS J.. *Specialioji reliatyvybės teorija*, žr. *Technikos žodis*. nr. 3, 1957, p. 1-7.

DAVIS P. C. W.. *Quantum field teory in curved space-time*, žr. *Nature*. t. 263, rugsėjo 30, 1976, p. 377-380.

54 E. A. BJERHAMMAR. *On a Relativistic geodesy*, žr. *The Journal of the International association of geodesy*. t. 59, p. 207-220.

55 C. C. TSCHERNING (Editor). *Informations*, žr. *Bulletin Géodésique*. t. 62, nr. 2, 1988.

DEDES C. George. *Baseline Estimation from Simultaneous Satellite Laser Tracking*. Report no. 384, Columbus, Ohio, 1987.

DJUROVIC D.. *Determination du nombre de Lovek et du facteur affectant les obsservations du temps universel*, žr. *Astronomie & Astrophysique*. t. 47, 1976, p. 325-332.

EDDINGTON Arthur. *The Philosophy of Physical Science*. Ann Arbor, 1967.

EWING E. Clair. *Introduction to Geodesy*. 1970.

FRENCH. A. P.. *Einstein A Century Volume*. Harward, 1980.

FRISCH O. R.. *Time and Relativity*. Special Relativity Theory, 1962, p. 89-108.

Goddard Space Flight Center. *Proceedings of the 7th Annual Frecise Time & Time Interval Applications and Planing Meeting*. Greenbelt, Md, gruodžio 2-4, 1975.

GALLOP J. W.. *Outline of a Classical Theory of Quantum Physics and Gravitation*, žr. *International Journal of Theoretical Physics*. t. 14, nr. 4, 1975, p. 237-275.

GOLDMAN. Terry, Richard J. HUGHES and Michael Martin NIETO. *Gravity and Antimatter*. žr. *Scientific American*. 1988 kovas, p. 48-56.

HEISENBERGER W. K.. *The Physical Principles of the Quantum Theory*. 1930.

HELLWIG Helmut W.. *Atomic Frenquency Standards: A Survey*, žr. *Proceedings of the IEEE*. 1975 vasaris, p. 212-229.

HOTINE M.. *Mathematical geodesy*. Washington, 1969.

HUGHES David W.. *The Star of Bethlehem*, žr. *Nature*. t. 264, gruodžio 9, 1976, p. 513-517

JONAITIS Henrikas. *Gravitacijos bangos*, žr. *Mokslas ir gyvenimas*. nr. 8, 1973, p. 21-23.

LUO Shifang & Davei ZHENG. *Stability of Determination of Earth Rotation Parameters from VLBI*, žr. *Bulletin Géodésique*. 1988, p. 102-112.

NBS & International Union of Radio Sci. *Second Frequency Standards and Metrology Symposium*. 1976 liepos 5-7, Colorado, 1976.

PEKARSKAS Vidmantas. *Neįprastos Erdvės*, žr. *Mokslas ir gyvenimas*. nr. 10, 1973, p. 14-15

PLANK Max Karl E. L.. *The Notion of Causality in Physics*. 1947.

PILNIK G. P.. *Rounding errors in Universal Time*, žr. *Soviet Astronomy*. t. 18, nr. 2, 1974 rugsėjis-spalis, p. 252-256.

POUND R. V. & W. T. VETTERLING. *Acceleration and Clocks*, žr. *Science*. t. 191, 1976, p. 489.

PRICE Ricard H. & Kip S. THORNE. *The Membrane Paradigm for Black Holes*, žr. *Scientific American*. 1988 balandis, p. 69-77.

PROVERBIO Edoardo - Franca CHISTOVSKY. *Determinazione e comparazione delle scale di tempo atomico e rotazionale*. Catania, 1967, p. 135-147.

REKLAITIS Povilas. *Laikrodis meno požiūriu*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*. t. XIV, p. 65-68.

ROBERTSON D. S. & W. E. CARTER. *Relativistic deflection of radio signals in the solar gravitational field measured with VLBI*. National Geodetic Survey, NOAA, Rockville, Md. 1984.

ROSER, W. G. V.. *Relativity & High Energy Physics*. London, 1969.

RUGIS Jonas. *Einsteino mokslinis palikimas*, žr. *Aidai*, 1956 nr. 1, p. 35-39.

RUGIS Jonas. *Relatyvumo teorija šių dienų klausimuose*, žr. *Technikos Žodis*. (48) 1957, nr. 5, p. 1-3.

RUGIS, Jonas, *Revoliucija mokslo pažiūrose*, žr. *Aidai*, 1954, nr. 8, 354-361 psl.

VERMEER M.. *Chronometric levelling*, žr. *Reports from Finnish Geodetic Institute*. Helsinki, 1983.

WEBER J.. *General Relativity and Gravitational Waves*. Interscience. 1961.

WOOLARD Edgar W. and Gerald M. CLEMENCE. *Spherical Astronomy*. New York and London, 1966.

ZALUBAS Romualdas. Straipsniai *Aiduose* ir *Technikos Žodyje* kosmologiniais klausimais.

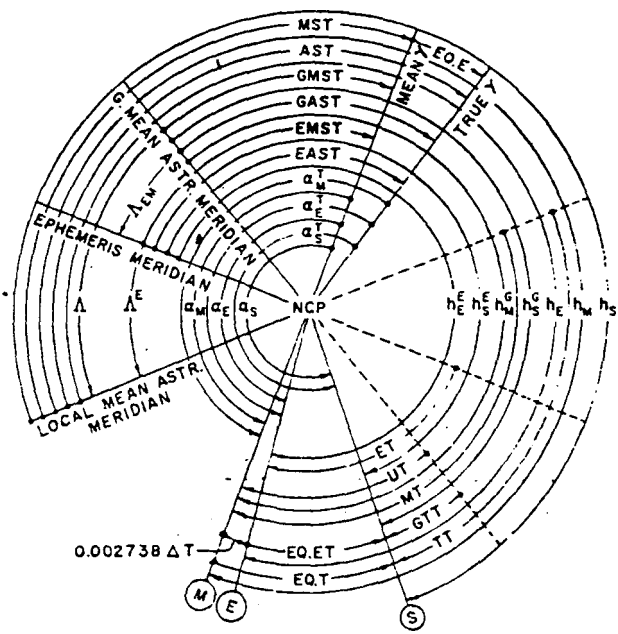

AST	APPARENT SIDEREAL TIME	α	MEAN RIGHT ASCENSION
MST	MEAN SIDEREAL TIME	α^T	TRUE RIGHT ASCENSION
ET	EPHEMERIS TIME	γ	VERNAL EQUINOX
MT	MEAN SOLAR TIME	h	HOUR ANGLE
UT	UNIVERSAL TIME	E	EPHEMERIS
TT	TRUE SÓLAR TIME	G	GREENWICH
EQ.T	EQUATION OF TIME	NCP	NORTH CEL. POLE (PROJECTED)
EQ.E	EQUATION OF THE EQUINOX	G	REFERS TO G. MEAN ASTR. MER.
EQ.ET	EQUATION OF EPHEMERIS TIME	M	REFERS TO FICTITIOUS SUN
Δ	LONGITUDE	S	REFERS TO TRUE SUN
Δ_{EM}	LONGITUDE OF EPHEMERIS MERIDIAN = 1.002738 ΔT	E	REFERS TO FICTITIOUS MEAN SUN (SUPERSCRIPT E TO EPHEMERIS MER.)

1. Astronominio laiko sistema.

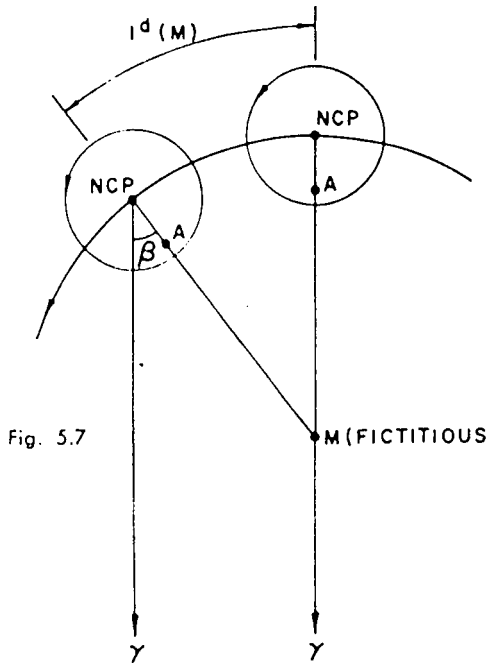

Fig. 5.7

$$1^s(M) = 86400^s(M) = [86636^s.5553605 + 0^s.000005087 t_M](S).$$

The ratio of a sidereal day of 86400^s (S) to this interval thus is

$$\frac{1^s(S)}{1^s(M)} = 0.997269566414 - 0.586 \times 10^{-10} t_M = \frac{(S)}{(M)}. \qquad (5.44)$$

Inversely

$$\frac{1^s(M)}{1^s(S)} = 1.002737909265 + 0.589 \times 10^{-10} t_M = \frac{(M)}{(S)}. \qquad (5.45)$$

By use of these ratios, neglecting the inappreciable secular variations, the following equivalent measures of intervals are obtained:

$$\begin{aligned}
1^d(S) &= 23^h56^m04^s.09054\ (M), & 1^d(M) &= 24^h03^m56^s.55536\ (S),\\
1^h(S) &= 59^m50^s.17044\ (M), & 1^h(M) &= 1^h00^m09^s.85647\ (S),\\
1^m(S) &= 59^s.83617\ (M), & 1^m(M) &= 1^m00^s.16427\ (S),\\
1^s(S) &= 0^s.99727\ (M), & 1^s(M) &= 1^s.00273\ (S).
\end{aligned}$$

2. Žvaigždžių ir vidutinio saulės laiko sistemų skirtumo schema.

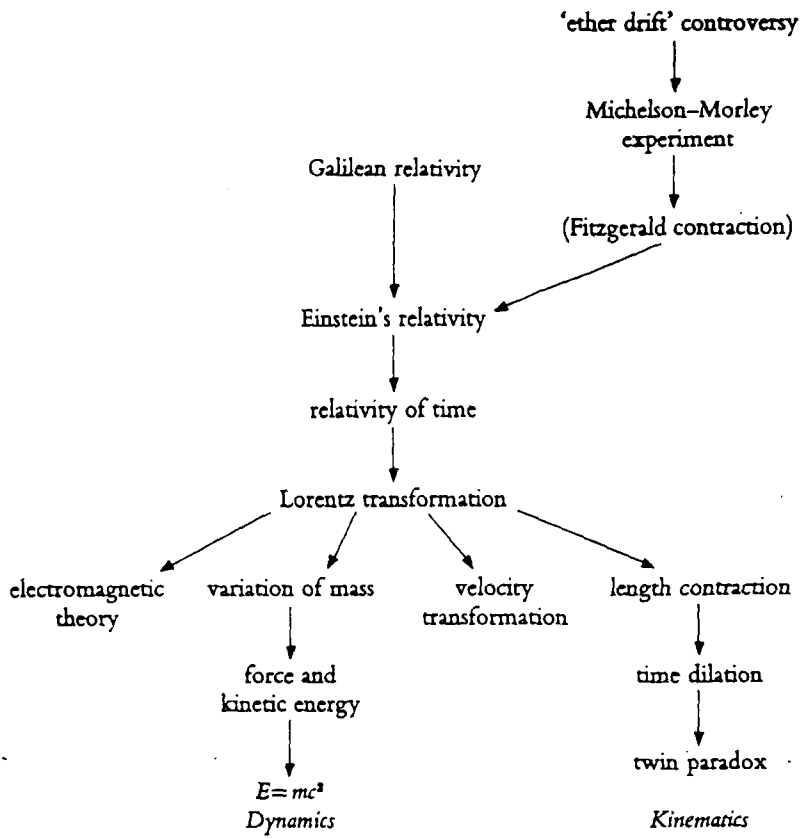

3. Laiko reliatyvumo atidengimo vystymasis.

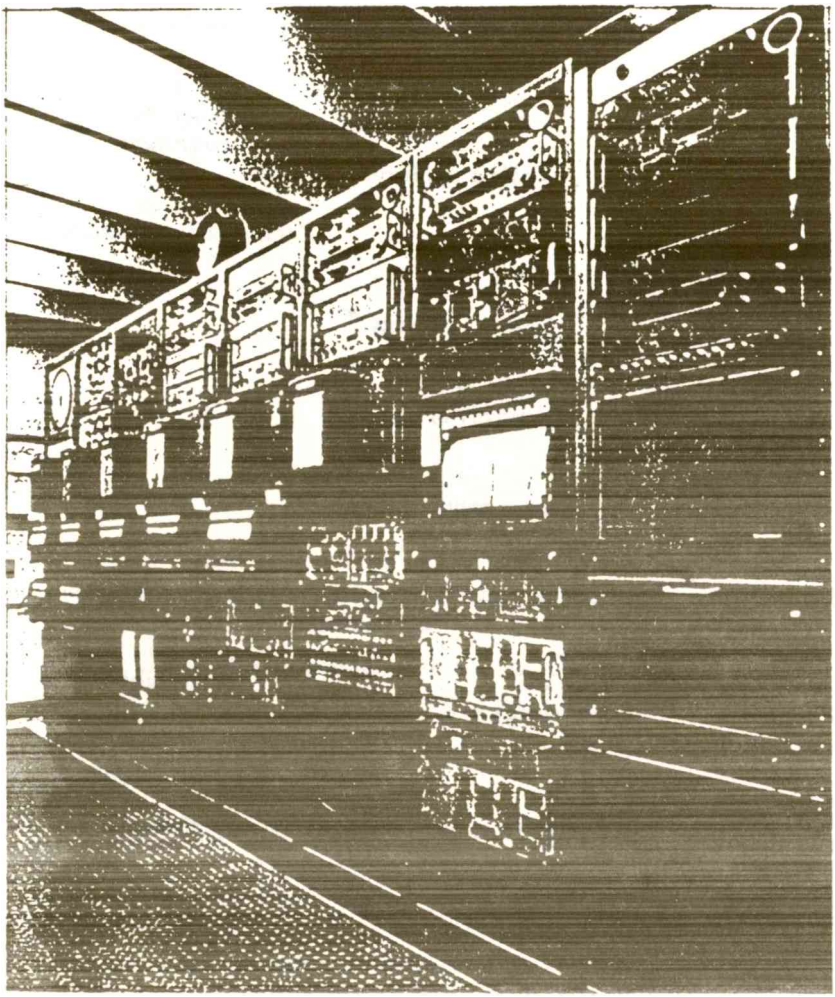

4. Atominių laikrodžių sistema JAV laivyno observatorijoje.

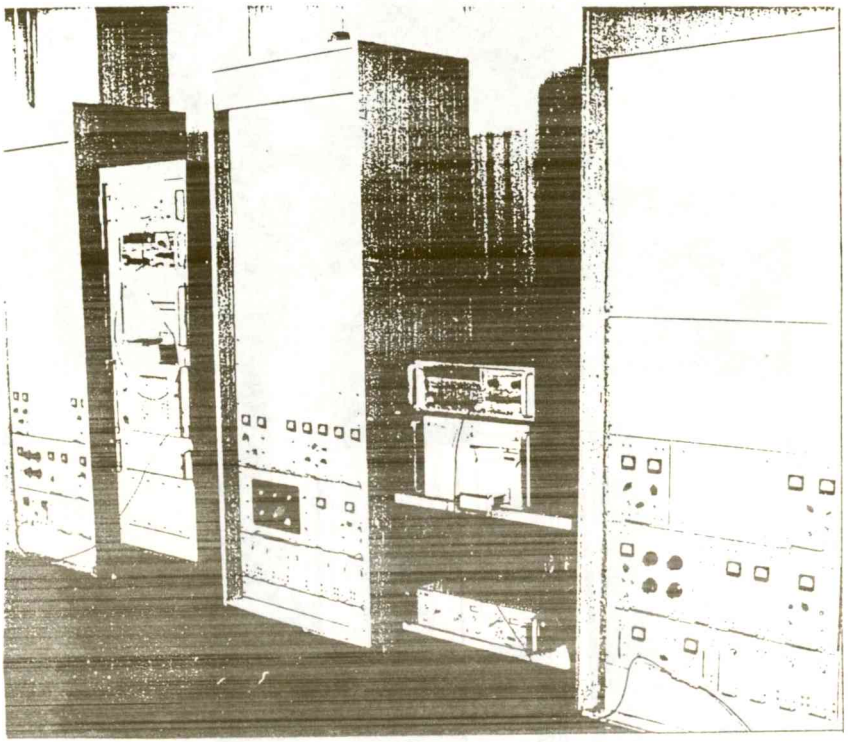

5. Atominių laikrodžių sistema Sovietų Sąjungoje.

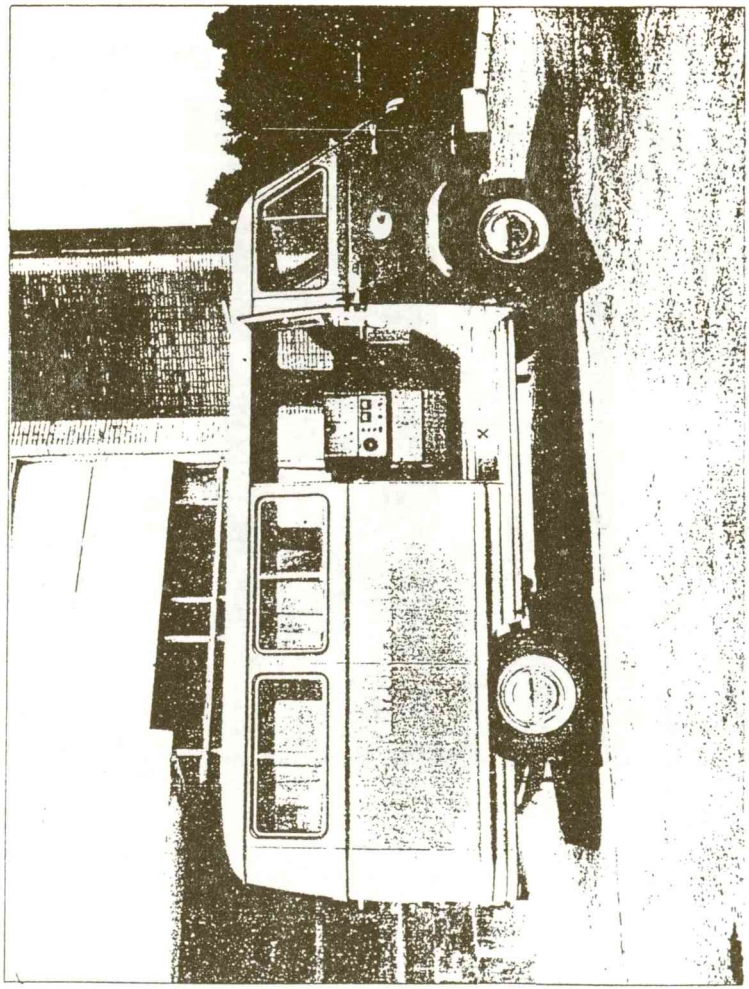

6. Judamas laiko standartas Sovietų Sąjungoje.

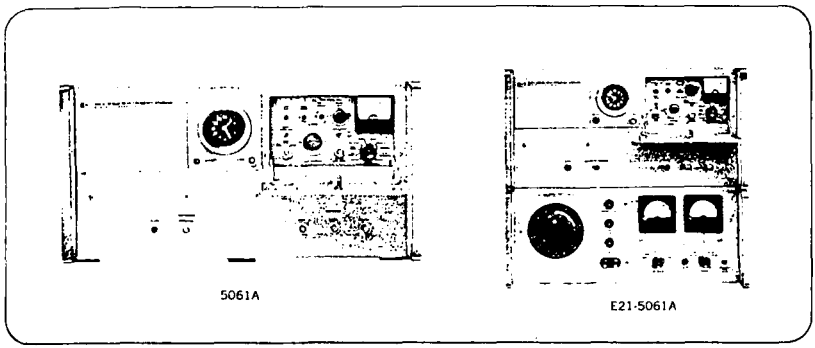

8a. Cezio dažnio pirminis standartas.

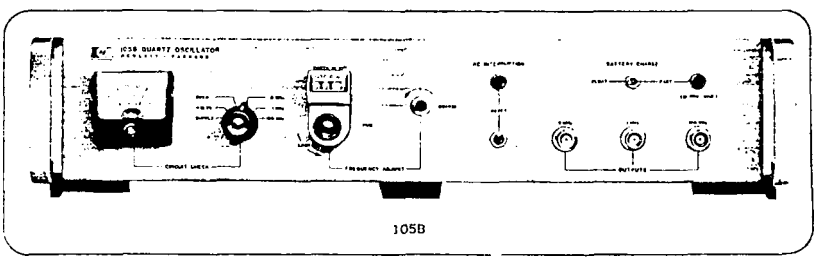

8b. Kvarco osciliatorius.

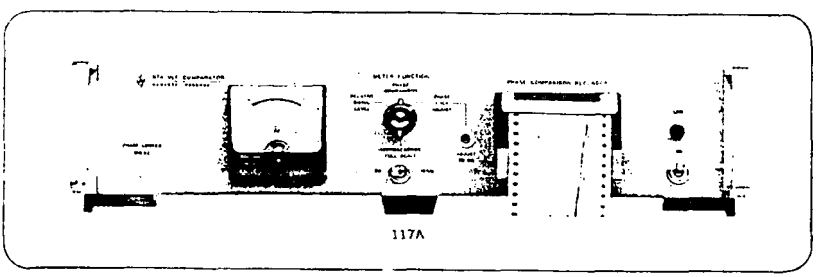

8c. VFL komparatorius.

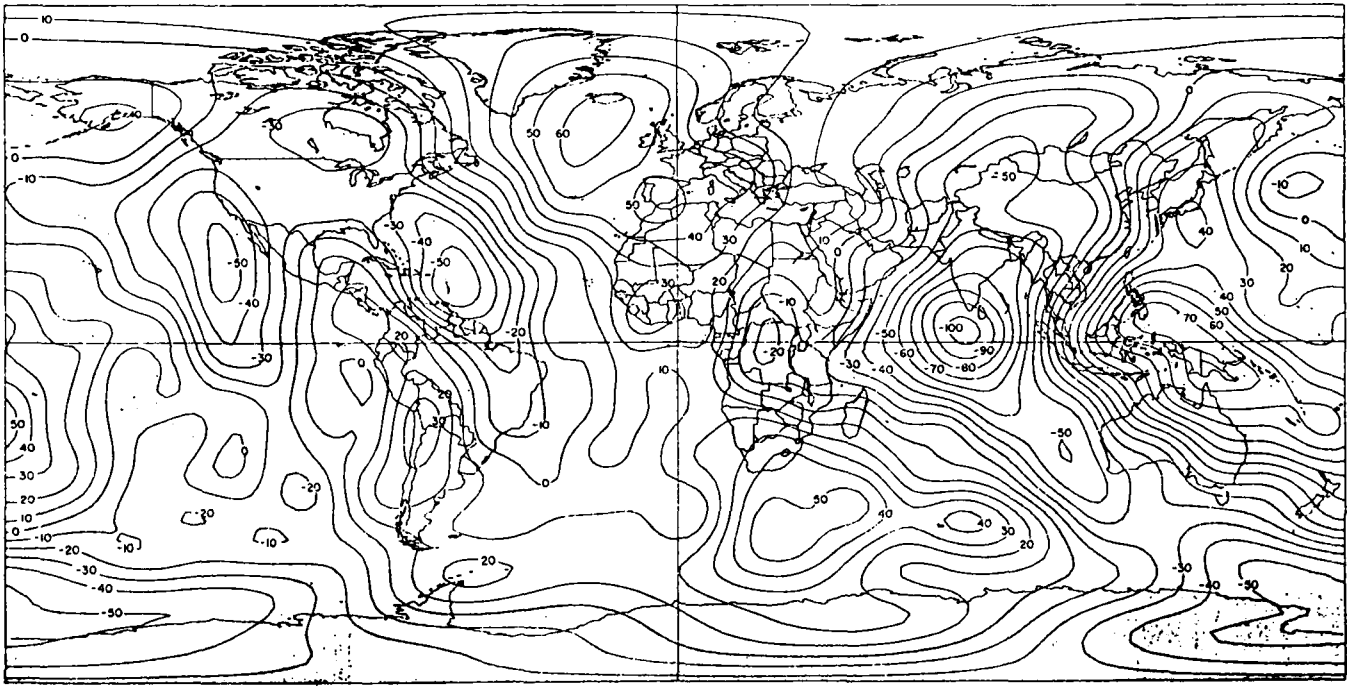

10. Pasaulinis geoido aukščių žemėlapis.

PRIEDAS

CHRONOMETRINIS ŽEMĖS POTENCIALO NUSTATYMAS

Bjerhammer davė teorines formules reliatyviniam Žemės potencialo skirtumų nustatymui, aprašydamas matavimo techniką, naudojant didelio tikslumo chronometrus. Šis metodas gali būti pritaikomas bet kokiems žemės atstumams (žr. 50 išnašą).

Dažnio paslinkimas (*drift*) tarp dviejų chronometrų yra įvertinamas naudojant uždarus ėjimus. Paskutiniais dešimtmečiais taškų koordinatės dideliems atstumams nustatomos panaudojant palydovus; ilgabazė interferometrija (VLBI) ir globalinė pozicijų sistema (GPS) gali būti kombinuojama su šiuo metodu. Aukščiau minėti modernieji matavimo metodai duoda tikslias geometrines pozicijas, bet neparūpina Žemės dinaminės informacijos. Kol dar nebuvo išvystyti preciziniai chronometrai, kokius turime dabar, dinaminė palydovų geodezija parūpindavo pasaulinius geoido žemėlapius.

Reliatyvi Žemės potencialų skirtumų technika naudoja signalus, einančius per atmosferą (eventualiai taip pat per jonosferą). Metodas yra komplikuotas ir dėl nereliatyvinių klaidų šaltinių. Totalinis uždelsimas jonosferoje yra apie 30 metrų dienos metu, naudojant 400 MHz dažnį. Šis būdas yra labai jautrus bet kokių signalų perdavimo požiūriu, uždelsimas mažėja su dažnio kvadratu; komplikuotumams išvengti reikėtų nešėjo jonosferoje virš 50 GHz, o tokių dažnių dar nėra pasiekta.

Chronometrai naudojami kaip reliatyviniai laiko spąstai. Fazės palyginimas atliekamas per koašinę trumpą jungtį, kada chronometrai yra toje pat vietoje. Metodo tikslumas apribojamas tik reliatyviu dviejų chronometrų stabilumu. To pasėkoje, Newtono fizikos Doplerio efektas neturi įtakos matavimo procedūroje, nes chronometrų slinkimus galima kompensuoti.

1. *Reliatyvinis geoidas.* - Klasikinėje geodezijoje geoidas apibrėžiamas kaip vienodo žemės potencialo taškų paviršius, arčiausias jūros lygiui. Reliatyvinė geodezija duoda naują geoido apibrėžimą: geoidas yra

arčiausias jūros lygiui paviršius, kuriame preciziniai chronometrai eina tuo pačiu greičiu.

2. *Techninkinis matavimo apžvelgimas.* - Reliatyvinis metodas duoda visai naują techniką Žemės potencialo skirtumams kontinentiniuose atstumuose nustatyti, stebint chronometrus be palydovų įjungimo. Geoido nústatymo išlaidos būtų keliolika kartų mažesnės, lyginant su palydovų sistemomis.

Matavimai gali būti kaip fazės stebėjimai su skyra (*resolution*) apie 10 Ps. Atitinkamas atlikimas (*performance*)

$$s_0 = \pm 1{,}1\text{m} \quad s_h = \pm 1{,}4\text{m} \quad 1\ \text{d}$$

$$s_0 = \pm 0{,}1\text{m} \quad s_h = \pm 0{,}4\text{m} \quad 10\ \text{d}$$

kur s_0 yra skyra, s_h - standartinis nukrypimas.

Daugumas vandenilio chronometrų negali operuoti transporte.

Išsitonavimas gali būti visai kompensuotas per dvi valandas 10^{-12}.

Reliatyviniai *potencialo tinklai* gali būti kontroliuojami Žemės potencialo skirtumų nustatyme, naudojant tradicinę precizinę niveliaciją.

Einšteino teorijos galiojimo klausimu žr. Robertson ir Carter (1984). Tensorių definicijų klausimu žr. Hotine (1969).

3. *Teorinė apžvalga.* - Gamtoje vykstančio proceso aprašymui reikalinga koordinačių atskaitos sistema, kurioje nustatoma dalelės pozicija erdvėje, ir chronometrai sujungti su ta sistema. Inercinėje atskaitos sistemoje laisvai judantis kūnas, neveikiamas išorinių jėgų, slenka pastoviu greičiu. Klasikinėje mechanikoje laikas nepriklauso nuo sistemos. Laiko tarpas tarp dviejų įvykių turi būti lygus visiems stebėtojams ir visoms atskaitos sistemoms. Reliatyvinėje mechanikoje naudojama 4-matė koordinačių sistema. Invariantinis tarpas ds apibrėžiamas kaip šviesos greičio, pozicijų ir laiko koordinačių funkcija. Bendresniam atvejui ds galima išreikšti tenzorių žymėjime

$$ds^2 = g_{ij}dx_i dx_j,$$

čia g_{ij} yra simetrinė matrica. Ši 4-matė koordinačių sistema, kurioje gravitacija ignoruojama, vadinama galilėjine. Schwarzschild (1916) apskaičiavo metrinį tenzorių centriškai simetriškam gravitacijos laukui. Kerr (1963) įjungė kūno sukimąsi gaudamas centriškai simetrišką gravitacijos lauką. «Juodoji skylė» gaunysi esant

$$R = 2Gmc^{-2}$$

(0,9 cm. Žemei); kur R - spindulys, G - Newtono konstanta, m - masė ir c - šviesos greitis. Šis sprendimas galioja ir taip pat stebėtojui, nesančiam ant Žemės paviršiaus. Mūsų naujas metrinis tenzorius turi taip pat ir nesimetriškų narių. Žemė sukasi palyginti lėtu greičiu, todėl sukimosi korekcijos yra mažos.

Formulės gali būti transformuotos stebėtojui besisukančiam su Žeme. Įvedamos naujos koordinatės, geodezinė ilguma.

$$\lambda = \Lambda - \omega t$$

Aprašomame metode naudojami du stacionariniai chronometrai skirtingose Žemės pozicijose.

4. *Elementarus reliatyvinis būdas geodezijoje.* - Visatos laikas yra invariantinis gravitacijos lauko atžvilgiu. Tikrasis laikas galioja aktualiam gravitacijos laukui.

Priimant, kad Einsteino reliatyvinė fizika yra galiojanti (metrinė sistema), turime sekančias lygtis Žemės potencialų W_P ir W_Q ir chronometrų dažnumų f_P ir f_Q dviems taškams P ir Q. Kadangi gravitacijos laukas yra silpnas, mes galime naudoti apytikrę lygybę

$$W_P - W_Q = (f_P - f_Q)\, c^2\, f^{-1}$$

$$f = (f_P - f_Q) / 2$$

Šiuo būdu nustatome Žemės potencialo skirtumus išmatavę chronometrų dažnių skirtumus dviejuose atitinkamuose taškuose. Tikrasis laikas kinta su Žemės potencialu (taigi ir dažniai).

Reliatyvus dažnio kitimas (*drift*) yra 10^{-15} / dieną dviem vandenilio maseriams NP-2 ir NX-3, kurie yra bene geriausi, NASA juos naudoja Žemės plutos judėjimui nustatyti VLBI programoje.

Tikro laiko skirtumų nustatymas didelių atstumų stotyse yra nepaprastai komplikuotas, todėl svarbu išvystyti tinkamą matavimo techniką.

5. *Reliatyvinio laiko spąstai.* - Matavimų procedūroje abu chronometrai kalibruojami pirmame taške, vienas chronometras paliekamas pirmame taške, o antrasis chronometras nuvežamas į antrąjį tašką, tada atliekama pirmoji matavimo fazė. Chronometras iš pirmojo taško perkeliamas į antrąjį tašką, ir abu chronometrai vėl kalibruojami, tada sukeičiami chronometrai ir atliekama antroji matavimo fazė. Po to abu chronometrai grąžinami į pirmąjį tašką ir vėl kalibruojami.

Transportavimo fazės būna identiškos idealiuose laiko spąstuose.

Kada du chronometrai būna skirtinguose Žemės potencialuose transporto metu, atsiranda generalinio reliatyvumo laiko skirtumas. Šis laiko skirtumas gali būti apskaičiuojamas

$$\Delta t = \int_0^T (g_1h_1 - g_2h_2)\, c^{-2}\, dt$$

Specialaus reliatyvumo laiko skirtumas taip pat iššaukiamas judomų chronometrų greičio skirtumuose.

$$\Delta t = \int_0^T \tfrac{1}{2}(v_1^2 - v_2^2)\, c^{-2}\, dt$$

Jei transporto fazė užtruktų 10.000 sekundžių, tada Δt būtų 1 metro sistematinė paklaida $\Delta t \cong (1\ \text{Ps})\,\Delta h$ (generalinis reliatyvumas). Jei judėtų pastoviu 30 km/val greičiu, Δt = 3,7 Ps (specialus reliatyvumas). Transportuojamo chronometro vandenilio dažnumas yra stipriai paliečiamas magnetinio lauko.

Nežinomas faktorius yra taipgi eventualus chronometrų išsitonavimas, kuris gali būti atidengiamas panaudojant trečią chronometrą.

TIME AS THE FORTH DIMENSION

by

ANTANAS GIRNIUS

Summary

This paper presents a comprehensive overview of man's perceptions of time. In historical scope, the disenssion ranges from the perspective of ancient Babilonians and Greeks, through the relativity theories made famous by Einstein's deep insights, up to and including the profound present-day contributions of S. W. Hawking.

As well as presenting a survey of the philosophical and physical problems that have arisen from man's contemplation of the subtleties of time, the author elaborates on the development of methods and instruments that measure it.

The evolution of techniques used to measure time is described briefly in the introduction. These range from primitive observations of the Sun's apperent motion in the sky, to the use of sundials, then to rudimentary spring chronometers and, finally, culminate with the development in this century of quarz crystal and cesium atomic clocks. All of these varied techniques rely ultimatelly upon some naturally occuring periodic phenomen.

The concept of time as a physical dimension is introduced. Although the early coupling of time with the three spacial dimensions in navigational and geodetic problems served principally as a useful tool for calculations, a far more intimate connection between time and space became apparent with the advent of the relativity theories. The contributions to these by several mathematicians and physicists are outlined in brief.

Several time-keeping devices are described in some detail. These range from archaic mechanisms, such as the «klepsidra», which have no practical utility today, to the most modern, high-precision atomic clocks.

The successful application of precise measurements of time to the solution of several problems in the Earth sciences is discussed.

SOVIETŲ BIOLOGIJA LYSENKOS ŠEŠĖLYJE - 1940-1965 M.

SOVIETŲ BIOLOGIJOS GERA PRADŽIA

Mokslų akademiją Rusijoje įkūrė Petras Didysis, ir Rusija davė pasauliui daug žymių mokslininkų. Po revoliucijos Leninas ieškojo naujų metodų kaip pakelti žmonių gerovę. Tačiau viskas vystėsi atbulai. 1920 metais prasidėjo didžiulis badas. Jo metu, ypač Ukrainoje, mirė milijonai žmonių. Leninas ieškojo pagalbos gamtos moksluose. Reikėjo pagerinti augalus ir naminius gyvulius, kad duotų gausesnį derlių. Ypač svarbu buvo išvystyti genetikos mokslą, ir tam buvo skiriami dideli fondai. Šių projektų vadovu buvo paskirtas žymus rusų mokslininkas N.I.Vavilovas (1887-1942). Jo žinioje buvo sudarytos didelio masto augalų kolekcijos, pravesti įvairūs augalų kryžminimai, išvedamos naujos vertingos augalų atmainos.

Vavilovas tapo pasaulinio masto mokslininku. - Nikolajus Ivanovičius Vavilovas buvo pirklio sūnus, gimęs 1887 metais. Baigęs Agrokultūros akademiją Petrovski-Razamovoskoje (arti Maskvos), vėliau studijavo ir tęsė tyrimus Cambridge universitete, Anglijoje. Jis ypač domėjosi kultivuojamų augalų kilme ir 1926 metais parašė klasikinį veikalą *The Centers of Origin of Cultivated Plants* (Kultivuojamų augalų genetiniai centrai). Ši studija buvo labai aukšto lygio, ir Vavilovas įgijo pasaulinio masto pripažinimą.

Po revoliucijos Vavilovas dirbo tris metus kaip profesorius, o 1920 metais buvo paskirtas Taikomosios botanikos biuro (Petrograde-Leningrade) viršininku. Vėliau ši institucija buvo pavadinta Visasąjunginiu taikomosios botanikos ir naujų augalų biuru ir turėjo padalinius nuo poliarinio regiono iki Kaukazo. Dirbo 20 000 mokslininkų ir tarnautojų. Vavilovas vėliau perėmė visą Sovietų Sąjungos mokslinę ir tyrimų sritį į savo rankas. 1921 m., būdamas tik 35 metų amžiaus, Vavilovas buvo paskirtas Lenino visasąjunginės agrokultūrinių mokslų akademijos vadovu. Taip pat jis (nors ir nebūdamas komunistų partijos nariu) buvo pakviestas į Centrinį Vykdomąjį Komitetą ir 1931 metais tapo Mokslų akademijos genetikos instituto direktorium.

Vavilovas buvo nepaprasto darbštumo žmogus. Jis keliavo ir rinko augalų sėklas visame pasaulyje. Lankėsi Jungtinėse Amerikos Valstijose, Vakarų Europoje, Persijoje, Vidurinėje Azijoje, Vidužemio jūros valstybėse, Etiopijoje, Somalyje, Kinijos Turkestane, Meksikoje, Centrinėje ir Pietų Amerikoje. Buvo pakviestas į Indiją, bet sovietų režimas jo ten neišleido. Šiose kelionėse jis surinko virš 25 000 sėklų pavyzdžių vien tik kviečių pagerinimui. Vavilovas mylėjo savo žmones ir norėjo pakelti jų gerbūvį.

1929 metais Vavilovas vadovavo Genetikos, augalų ir gyvulių pagerinimo kongresui, kuriame dalyvavo 1400 mokslininkų ir dalyvių. Buvo 348 paskaitos.

Vavilovo žlugimas. - Iš tikrųjų sovietų mokslinė pažanga buvo tokia aukšta, kad pasaulinio masto genetikai nutarė šaukti 1937 metų Tarptautinį kongresą Maskvoje. Tam buvo padaryti visi pasiruošimai. Staiga *Times* laikraštyje pasirodė šis pranešimas: Maskva atmeta genetikos kongresą... Nacistiškos teorijos nepriimtinos... Turėjo dalyvauti amerikiečiai... Profesorius Vavilovas, žymus augalų ekspertas, areštuotas... Kiti rusų mokslininkai apkaltinti... Iš tikrųjų Vavilovas dar nebuvo areštuotas. Areštuotas buvo profesorius Agolas, vyko įvairių mokslininkų areštai. Pats Vavilovas pranešė, kad kongresas atidedamas vėlesnei datai ir kad *Times* pranešimas buvo neteisingas. 1939 m. Vavilovas buvo pakviestas pirmininkauti būti prezidentu 7-tam Tarptautiniam genetikos kongresui, kuris įvyko Edinburge, Škotijoje. Tačiau jis atsakė, kad «Sovietų genetikai... neturi galimybės šiame kongrese dalyvauti...»

1939 metais spalio mėn. Maskvoje buvo sušaukta Genetikos ir selekcijos konferencija, ir čia Vavilovas turėjo apginti savo mokslinį darbą. Per jo paskaitą tam tikra «publika» švilpė ir kėlė triukšmą. Po to jį galutinai nutildė. Sekančiais, 1940 metais, Vavilovas buvo areštuotas. 1941-1942 metais kalėjo Saratovo koncentracijos stovykloje. Po to išsiųstas į Magadaną. Mirė Saratovo kalėjime 1943 metais sausio mėn. Kai 1945 metais Sovietų Akademija šventė 220 metų sukaktį, jo vardo neminėjo nė vienas Mokslų akademijos sąrašas.

Čia ir kyla klausimas, kas jį sužlugdė ir privedė iki kalėjimo ir mirties? To žmogaus pavardė, kaip žinome, yra Trofimas Lysenko.

Lysenkos kilmė

Lysenkos pilnas vardas buvo Trofim Denisovič Lysenko. Jis gimė 1898 m. Kolvokos kaime, Ukrainoje, baigė Uman'o hortikultūros mokyklą ir gavo darbą Bielaja Cerkov selekcijos stotyje. 1925 m. baigė

Kijevo agrokultūros institutą ir įgijo agrokultūros mokslų daktaro laipsnį. Iš pradžių jo darbovietė buvo Kirovobado (seniau Ganja) tyrimų stotis, kur jis dirbo iki 1929 metų. Po to gavo darbą kaip vyresnysis specialistas Ukrainos visasąjunginiame selekcijos ir genetikos institute Odesoje. Mirus Mičiurinui (1935 m.), 1937 m. Lysenko buvo paskirtas Odesos Instituto direktorium. Šių pareigų autoritetas leido jam tapti Sovietų Sąjungos «biologijos caru» ir sukelti audrą viso pasaulio mokslinėje istorijoje.

Pirmi Lysenkos pasirodymai. - Lysenko turėjo didelį tikslą: pasidaryti tuo, kuo buvo Vavilovas. Tam jis naudojo visas įmanomas priemones. Jau 1929 metais Lysenko dalyvavo genetikos kongrese (Leningrade) ir buvo jaunesnysis autorius paskaitos apie varpinių augalų fiziologiją ir jų vernalizaciją. Augalų vernalizacija buvo žinoma Amerikoje ir kitur jau 50 metų, tačiau Lysenko prisistatė, kad jis pirmas, kuris žieminius kviečius galėjo sudaiginti pavasarį, ir kad tokie laimėjimai turi sudaryti naujus Sovietų Sąjungos mokslo pagrindus. Tačiau jo rašytiniai straipsniai buvo labai prasti, o jam reikėjo geros propagandos. Tam pasisamdė tūlą I.Prezentą, kuris pats nieko nenusimanė apie biologiją, bet mokėjo rašyti įdomius straipsnius. Pagal Lysenkos planą Prezentas «maitino» visus sovietų laikraščius apie Lysenkos laimėjimus ir niekino viską, ką darė vakarų mokslininkai ir Vavilovas. Vakarų mokslininkų darbus vadino nacių rasinėmis teorijomis. Visa genetika esanti tik buržujų išmonė ir t.t.

Lysenkoizmas. - Žodynų apibrėžimu, «Lysenkoizmas» yra «genetinė doktrina, teigianti, kad paveldėjimas neturi ryšio su chromosomomis ir genais, ir organizmų įgytos savybės tampa paveldimos». Todėl Lysenkos laikotarpiu sovietų biologija tapo tarptautinės pajuokos objektu. Kai Lysenko tapo sovietų biologijos caru, užuot studijavęs genetikos pagrindus, jis nusprendė juos paneigti. Kad tam gautų pritarimą, prižadėjo pagerinti kviečius ir gauti 40% gausesnį derlių. Jis sakė, kad galima išvesti bananus, kurie augtų New Yorke, ir tropikinius augalus, kurie augtų ir žydėtų Maskvoje. Atseit, tam nereikės jokio genetikos mokslo, nes kur yra noras, ten bus ir rezultatai. Žurnale *Sovietų Agrikultūros Rekonstrukcija* jis rašė: «Genetika yra tik įdomus žaidimas, taip kaip šachmatai arba futbolas...» Ir jis tų «žaidimų» nemėgo. Todėl rašė: «Mes nepripažįstame chromosominės paveldėjimo teorijos ir mes nepripažįstame Mendelizmo bei Morganizmo». Tuo tarpu Dr. Gerbert Mulleris, žymus pasaulio genetikas, Lysenkos raštus pavadino *the merest drivel.*

The Washington Star editorialas teisingai rašė, kad Lysenkos įtaka Rusijos biologijai yra neįtikėtina ir tinka fantastinei novelei (11/26/76). Tiesiog negalima net patikėti, kad toks Lysenko galėjo paralyžiuoti visos didžiulės valstybės biologinius mokslus. Neabejotinai, jis buvo didžiausias šio šimtmečio mokslo pagrindų klastotojas.

Mičiurino įtaka Lysenkai. - Anuo metu Sovietai pripažino tris agrikultūros fazes: (1) darbininkų ir valstiečių revoliucija, (2) mechanizuotas kolektyvinis ūkis ir (3) naujo, kitaip galvojančio valstiečio išugdymas. Tam buvo sudarytas 15 metų planas, ir agrikultūriniai tyrimai pavesti V.I.Lenino visasąjunginei agrokultūros mokslų akademijai. Didelę rolę turėjo praktiškos biologijos puoselėtojas Mičiurinas.

Mičiurino teorija buvo pagrįsta tuo, kad «mes negalime laukti malonių iš gamtos; mūsų uždaviniai yra šiuos laimėjimus išgauti patiems», naudojant tokius metodus:.

1. Dviejų skirtingų variacijų skiepijimas ir šiek tiek skirtingų variacijų gavimas.
2. Gamtinių sąlygų kaitaliojimas, kad augalai pasikeistų ir tie pasikeitimai būtų paveldimi (vernalizacija).
3. Hibridizacija.

Lysenkai labiausiai patiko vernalizacija, t.y. metodas, kuris nieko bendro neturi su genetika. Tokie augalų «pakeitimai» yra nepaveldimi, nebent yra vykdoma sisteminė selekcija.

Lamarko įtaka lysenkoizmui. - 1809 metais Prancūzų gamtininkas Jean Baptiste de Lamarck parašė knygą, pavadintą *Zoologinė filosofija.* Čia jis įrodinėjo, kad aplinka gali iššaukti mažus organizmų pasikeitimus, kurie yra paveldimi ir vėliau perduodami į sekančias generacijas. Tam išaiškinti jis paėmė pavyzdį iš žirafos. Lamarko manymu, pradžioje buvo tik gyvuliukas, panašus į antilopę, su trumpu kaklu. Tačiau jam buvo sunku pasiekti lapus aukštuose medžiuose. Tą darydamas jis tempė savo kaklą ilgyn. Pailgėjęs kaklas buvo toliau paveldėtas iš generacijos į generaciją, ir pagaliau išsivystė žirafa.

Ši įdomi teorija sudomino vokiečių biologą Augustą Friedriką Leopoldą Weissmaną. Jis padarė bandymą su pelėmis. Nupjovė joms uodegas, ir vėl jų peliukams nupjovė uodegas, ir tą darė net kelioms generacijoms. Tačiau vis gimė pelės su uodegomis, o beuodegių pelių negalėjo išvystyti. Taip pat ir žydų tautoje, lytinių organų apipjaustymas neišvystė žmonių kitokių, negu jie buvo prieš keletą šimtų metų. Weissmanas pastebėjo, kad paveldimosios ląstelės, iš kurių vėliau išsivysto spermos arba ovarės, atsiskiria nuo kitų ląstelių jau embrioninėje organizmo stadijoje. Todėl

aplinka negali joms daryti jokios įtakos. Išvadoje jis padarė teisingą sprendimą, kad Lamarko teorija yra neparemta faktais ir kad paveldėjimą nulemia germoplazmos tęstinumas. Tačiau užimdamas labai kraštutinę poziciją ir Weissmanas buvo ne visai teisus. Kaip dabar žinome, radiacija ir kitos įtakos gali germoplazmą modifikuoti, bet ne taip, kaip aiškino Lamarkas.

Nepaisant kritikos lamarkizmas išsilaikė ligi XX šimtmečio ir buvo pasisavintas lysenkoizmo, tai yra teorijos, jog augalų genetines savybes galima pakeisti juos veikiant tam tikrais aplinkos pakeitimais. Šios formos biologinė interpretacija tęsėsi Stalino ir Chruščiovo viešpatavimo metu. Marksistai atmetė Darvino teoriją, kuri pripažino, kad žmonės turi paveldėtus skirtumus. Jiems daug artimesnės buvo Lamarko teorijos, kurios teigė, kad visi gimsta su vienodomis genetinėmis savybėmis, tik vėliau juos aplinka pakeičia. Lamarkizmas buvo labai priimtinas prancūzų revoliucijos metu ir buvo priimtas kaip biologijos pagrindas Sovietų Rusijoje. Jis pagrindė Lysenkos «mokslą», kuris vedė į tragiškus rezultatus, pagrįstus fantastiškais, nemokslišKais, neakademiškais duomenimis.

Lysenkos žala Sovietų Sąjungos biologijos mokslams. - 1. Tikrieji sovietų biologai buvo areštuoti arba buvo priversti pasitraukti iš savo pozicijų. V.Sacharovas pasitraukė į farmakologijos-chemijos institutą, J.Rapoportas buvo pašalintas iš komunistų partijos ir t.t.

2. Daugiau kaip 15 metų mokyklose ir universitetuose nebuvo pamokų apie genetiką. Penkiolika aukštųjų mokyklų abiturientų laidų nieko negirdėjo apie paveldėjimo mokslą, ir per 15 metų biologijos mokslo pažanga ne tik buvo slepiama, bet ir smerkiama. Užteko pacituoti Lysenkos raštų ištraukas, kad būtum paskelbtas «priešakiniu mičiurininiu biologu».

3. Lysenkos įtakos metu labai nukentėjo Sovietų Sąjungos žemės ūkio našumas ir augalų ir gyvulių pagerinimo vystymas.

Lysenkoizmo žala Lietuvos biologams. — Lietuvoje genetinės selekcijos pagrindus sudarė Prof. D. Rudzinskas, kuris įgijo praktiką dar carinėje Rusijoje. Grįžęs Lietuvon jis paruošė daug gerų mokinių, ir buvo pradėti įvairūs genetiniai tyrimai. Tačiau Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai, selekciniai projektai, kurie rėmėsi genetiniais metodais - poliploidija, mutagenine indukcija ir kt. - buvo uždrausti. Intensyvus Lietuvos «sulysenkinimas» prasidėjo 1948 metais. Tam buvo atsiųstas specialus atstovas iš «brolišKos» respublikos. Prof. P. Savickis buvo pašalintas iš universiteto. Docentė M. Natkevičiūtė-Ivanauskaitė, dėsčiusi genetiką, ir J. Dagys buvo apkaltinti «mendelizmu-morganizmu». M.

Natkevičiūtės darbas apie žiedų spalvos paveldėjimą buvo apšauktas kaip «mendelinis». Visose mokyklose buvo atrasti «mendelistai» ir išvalyti kaip «svetimas raugas». Dar kiti Lietuvos biologai išvertė savo kailinius ir pradėjo šokti pagal Lysenkos muziką. Šie «mičiurinės biologijos» žinovai net ėmė taisyti rimtų biologų darbus. Pagal jų instrukcijas buvo svarbu, kad «kalbant apie augalų kilmę būtų iškeliamas socialistinės visuomeninės santvarkos pranašumas»[1]. (Rubikas, 1966).

Lysenkos pašalinimas. - Visas procesas pašalinti vadinamas «nerealistines schemas» brendo per daugelį metų[2]. Lysenkos pašalinimo pradžia yra tiesiogiai susijusi su Chruščiovo pašalinimu. 1964 metų spalio mėnesį susirinko Sovietų Centro Komitetas ir apkaltino Chruščiovą, kad jis remia «nerealistines schemas», kurios yra viena iš pagrindinių priežasčių, vedančių į agrikultūrinę krizę. Kaip ir visada Sovietų susirinkimuose, niekas nesurašė šio susirinkimo protokolo, tačiau yra sakoma, kad pagrindiniai «lysenkoizmo» ir agrobiologijos kritikai buvo agrikultūros šefas Polianskis ir kultūros reikalų šefas Suslovas.

1964 metų pabaigoje sovietų spauda pradėjo rašyti antilysenkinius straipsnius. Galutinai lysenkoizmo knygas uždraudė Tulaikovas, kuris tuo metu buvo Maskvos universiteto Genetikos departamento viršininkas. Pats Lysenko buvo pašalintas iš Mokslų akademijos Genetikos instituto direktoriaus pareigų ir buvo paskirtas tik vadovauti Lenino vardo agrikultūrinių tyrimų ūkiui (kuris buvo Maskvos apylinkėje). Netrukus pats Genetikos institutas buvo uždarytas. Dar kai kurie agrikultūriniai žurnalai bandė ginti Lysenko, ir pats Lysenko siūlė sujungti tikrąjį biologijos mokslą su lysenkoizmu. Į šį pasiūlymą vieno žurnalo redakcija atsakė klausdama: «Ar jis nori sintetizuoti mokslą su absurdu?» Galutinis nutarimas pasmerkti Lysenkos teorijas buvo paskelbtas 1965 metais rugsėjo mėnesį, ir Lysenkos žurnalas *Agrobiologija* buvo uždraustas. Tačiau, bent tuo metu, buvo susilaikyta nuo agresyvios kritikos. Lysenko mirė 1976 metais, sulaukęs ilgo amžiaus.

Lysenkoizmo istorijos galas. - James Fyfe (1950) Didžiojoje Britanijoje parašė knygą, kuri buvo pavadinta *Lysenko is right* (Lysenko yra teisus). Pagrindinis jo teisumas yra, kad Lysenkos mokslą rėmė tėvas Stalinas, ir Lysenkos darbas buvo svarbus kuriant socializmą. Vokiečių mokslininkas J. P. Regelmanas parašė 353 puslapių *Lysenkoizmo istoriją*,

---

1 J. RUBIKAS, *Genetika vakar ir šiandien*, žr. *Pergalė*, Vilnius, 1966, nr. 3, p. 110-127.

2 D. JORAVSKY, *The Lysenko Affair*, Cambridge, 1970.

kurioje citavo net 1890 mokslinius straipsnius, kurie turėjo vienokį ar kitokį ryšį su Lysenkos teorijomis. Ten pat yra išvardinti visi 43 Lysenkos raštai. Žiūrint iš amerikiečių vertinimo skalės, būtų galima sakyti, kad Lysenko buvo produktyvus mokslininkas. Tačiau iš tikrųjų jis buvo žymiausias mokslinių faktų klastotojas.

1965 metais Sovietų Sąjunga atsikratė lysenkoizmo, ir laimingi dar gyvi likę biologai, J. Rapoportas, B. Astaurovas, A. Prokofjeva-Velgovskaja, N. Dubinas ir kiti nušvitusiais veidais pasirodė Brno, Čekoslovakijoje, švęsti genetikos mokslo 100 metų jubiliejaus. Tarp jų buvo ir lietuvis Jonas Rubikas. Kai buvo pakeltas Vavilovo portretas, šimtai mokslininkų kėlė ilgiausias ovacijas. *Naujoji Sovietų Enciklopedija*, kuri išversta į anglų kalbą, Lysenkos vardui nepaskyrė nė vienos eilutės. Tik biologijos skyriuje jis paminėtas, kad provokavo kontraversines teorijas.

Frostburg, JAV JONAS B. GENYS

LITERATŪRA

Lysenko Trofim Denisovič, žr. *The New Encyclopedia Britannica*. Chicago, 1987, t.7, p. 593-594.

Anonimas *Biology*, žr. *New Soviet Encyclopedia*. 1987, t.7, p. 80-105.

Editorial *Seeds of Lysenkoism*, žr. *The Washington Star*. 1987 (11.26.76).

Editorial 1987. *Vavilov's centennary*, žr. *Plant Genetic Resources Newsletter*. 1987, t.71, p. 2-3.

FYFE J., *Lysenko is right*. London, 1950, p. 65.

GENYS J. B., 1976. *Rise and fall of Soviet plant breeder Trofim Lysenko*, Ref. no. 77-5 IEL, CEES. University of Maryland, p. 2.

GENYS J. B., *Paveldėjimo mokslo pažanga*, Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos *Suvažiavimo Darbai*, t.12, Roma, 1987, p. 341-348.

JORAVSKY D., *The Lysenko affair*. Cambridge, 1970.

MACKAY A., *The rehabilitation of N.I.Bukharin*, žr. *The Scientist* (5.2.1988), p. 13.

LYSENKO T. D., *Agrobiologija*. 1950 (Lietuviškas vertimas).

MELAWERT P. B. and MEKAWAR J. S., *Lysenkoism, Aristotle to Zoos*, žr. *Philosophical Dictionary of Biology*. Cambridge, 1983, p. 176-178.

POVILAITIS B., *Lysenko, Trofim Denisovic*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*. 1958, t.16, p. 226.

REGELMANN H. P., *Die Geschichte des Lysenkoismus*. 1980, p. 393.

SKASKIN F. D. and LERMAN R. I., *T. D. Lysenko Leben und Werk (Die Theorie der Entwicklung der Pflanzen)*. Berlin, 1952, p. 115.

RUBIKAS J., *Genetika vakar ir šiandien*, žr. *Pergalė*. 1966, nr. 3, p. 110-127.

WITT S. C., *Soviet science set back*. Germplasm in the World and I:2-4. 1986.

VAVILOV N. I., *The geographic origins of cultivated plants*. 1926.

ZIRKLE C., *Death of a science in Russia*. Philadelphia, 1949, p. 319.

SOVIET BIOLOGY IN THE SHADOW OF LYSENKO - 1940/65

by

JONAS B. GENYS

Summary

The Russian Academy of Science was founded by Peter the Great. After Soviet Revolution, Lenin was concerned about improving agriculture and engaging scientists in production of geneticaly superior plants and domestic stock. A very successful effort in this direction was undertaken by Nicolas I. Vavilov (1887-1943) who traveled worldwide, made collections of thousands of valuable plant seeds, and wrote a book «The centers of origin of cultivated plants». However, Vavilov was arrested in 1940 and died in prison in 1943.

The vacancy was grandually filled by a Stalin's favorite Trofim. D. Lysenko (1898-1976). He held a degree from an agricultural institute but failed to study genetics. Furthermore, he directed most of his energy into an attempt to prove that genetics was a kind of heresy of Soviet enemies. He disagreed with all theories of Western scientists, such as Mendel, Morgan, Muller ant others. Rather, he believed in the teachings of Michurin and LaMark. In doing so, he became an advocate of a thesis known as «Lysenkoism» which was based on a theory that asquired traits of organisms are hereditary. He was in favor of vernalization, grafting and hybridization but opposed any genetic work related to genes, chromosomes, polyploidy, radiation, etc. Under his influence for 15 years no courses on genetics were taught in Soviet schools and universities, and some people recognizing the science of genetics were arrested or lost jobs. As a result, Soviet agriculture stayed at a stand-still. While new genetically improved crops helped in agricultural advancement of Western countries, the Soviet Union refused even to test them.

Finally, Lysenko's failures were identified and in 1965 he lost his title as a «czar of Soviet biology». The same year, Soviet scientists went to commemorate the 100-year anniversary of Mendelian genetics in Brno, Czechoslovakia. Long ovations arose when Vavilov's picture was displayed to the participants.

POLITINIŲ IR EKONOMINIŲ MOKSLŲ SEKCIJA

LIETUVOS ATSTOVAS STASYS LOZORAITIS

LIETUVOS IR LENKIJOS SANTYKIAI

INŽ. ANTANAS RUDIS

NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS KONSTITUCINIŲ TEISIŲ KAITA

DR. RIČARDAS BAČKIS

1992 METŲ EUROPA:
GALUTINIS BENDROSIOS RINKOS ĮGYVENDINIMAS

Ambasadorius Stasys Lozoraitis savo studijos *Lietuvos ir Lenkijos santykiai* teksto nė po pakartotinių paraginimų neatsiuntė.

Inž. Antanas Rudis į Suvažiavimą neatvyko nė savo studijos *Nepriklausomos Lietuvos konstitucinių teisių kaita* neatsiuntė.

1992 METŲ EUROPA:
GALUTINIS BENDROSIOS RINKOS ĮGYVENDINIMAS

Nedaug kas iš europiečių domisi ir galėtų pasakyti apie 1992 metų reikšmę Europos istorijoje. Tais metais bus įgyvendintas Nepaprastasis Europos Aktas, ir jis turės didžiausias pasekmes ne tik Europoje, bet ir viso pasaulio ekonominėje erdvėje.

VAKARŲ EUROPOS IŠŠŪKIS

Dvylika Europos kraštų - 320 milijonų gyventojų, - susijungę į Europos Ekonominę Bendiją (EEB), nutarė tarpusavyje įkurti plačią vidaus rinką su didžiausia vartotojų koncentracija industrializuotame pasaulyje (JAV 244 milijonai, Japonijoje 122 milijonai). Be jokio multiplikacinio efekto kiekvieno iš tų dvylikos kraštų Vidaus Produkto Brutto (VPB - Pridėtinės vertės prie žaliavos visuma) suma sieks 3700 milijardus ekiu (ecu - taip vadinsis europietiška valiuta, maždaug 10% didesnės kaip vieno JAV dolerio vertės), ir tai bus galima lyginti su JAV VPB 3900 milijardų ekiu ir Japonijos VPB 2100 milijardų ekiu.

Europos kraštų pramoninės gamybos augimas šiandien yra 9% mažesnis už JAV ir 15% mažesnis už Japonijos pramoninės gamybos augimą.

Darbo našumas Europoje yra maždaug trečdaliu mažesnis kaip Amerikoje (JAV) ir Japonijoje, bet pastebimi reikšmingi skirtumai pagal gamybos sritis. Mažiausias skirtumas yra su plataus vartojimo produkcija, tai yra su maisto produktais, gėrimais, tabaku, oda, nemetaliniais mineralais, statybinėmis medžiagomis, kurioms nacionalinės rinkos pakankamai didelės.

Didžiausias skirtumas yra aukštosios technologijos srityje, kur Europos susiskaldymas labiausiai atsiliepia - čia įeina elektriniai bei elektroniniai įrengimai, kompiuterizuotų biurų įrengimai, chemija, metalo produkcija. Japonai parodė, kad šioje srityje nėra ribų našumui, pralenkdami amerikiečius, o Europos kraštai tam kasdien praranda rinkas. Tai aiškiai pastebima tarptautiniuose importo-eksporto mainuose.

Imant iš esmės, egoizmas ir interesai vadovauja žmonėms bei valstybėms ekonominiuose reikaluose (taip pat yra ir politikoje, tik čia

lengviau ir gražiau viską paslėpti po idealų vėliavomis). Solidarumas dažniausiai atsiranda, kai ima grėsti pavojus.

Taip Europa ima jungtis, nes ji nenori tapti lyg kokia Afrika, praradusi aukštos technologijos produkcijos kontrolę ir priklausydama nuo kitų malonės bei norų. Kiekvienas Europos kraštas nori atsispirti prieš JAV ir Japoniją rungtyniavime ir to pasieks tik tuomet, kai visi sujungs savo jėgas. (Politikoje Europa dar jungiasi prieš Sovietų Sąjungą, nes nori būti gerbiama visame pasaulyje ir nori nulemti pasaulio istorijos eigą).

Jei Europa nori šiandien atsispirti prieš Ameriką ir Japoniją, jai reikia jungtis, žinant, kad ji pati lengvai gali pakelti savo įmonių našumą ir gyventojų gerbūvį, panaikindama nacionalinių rinkų užtvaras, koncentruodama bei racionalizuodama industrinius gamybos centrus ir prekių paskirstymo tinklus, sumažindama kiekviename krašte administracinę biurokratiją. Sujungtos jėgos kels tyrimų ir ieškojimų potencialą - tai jau parodė bendri Europos kraštų projektai ir pasiekimai aeronautikos ir astronautikos srityse. Taip pat kuklūs kiekvieno krašto makro-ekonominiai pasiekimai būtų patenkinami Europos Ekonominės Bendrijos (EEB) rėmuose ir vestų į pagreitintą ekonomikos augimą.

EUROPOS SUSIJUNGIMO SUNKUMAI

Pasiekti pasirinktą tikslą - nemenkas uždavinys. Jau prieš 30 metų buvo pasirašyta Romos sutartis, siekianti Bendros Rinkos Europoje. Jau 40 metų, kai Briuselyje kilo mintis jungtis, norint apsiginti nuo bet kokio karinio užpuolimo, o kartu įkurti ir suvienytą Europą.

Ekonominėje srityje šis procesas dabar eina į pabaigą, ir mes matome, kaip sunkiai kiekvienas kraštas, gindamas savo interesus, yra linkęs pripažinti, kad virš jo gali būti aukštesnis tikslas - Europa. Reikia pabrėžti, kad Europos Ekonominė Bendrija (EEB) nereiškia politinio susivienijimo - visi kraštai yra dar per daug prisirišę prie savo suverenių teisių. Iš kitos pusės, kiekvienas EEB krašto gyventojas jau gali įsigyti europietišką pasą, renka atstovus į Europos parlamentą ir puikiausiai jaučia, kad politiškai vieninga Europa dar greičiau kurtųsi esant laisvai galimybei jam ir įmonėms įsikurti bet kokiam EEB krašte, su laisvu prekių, kapitalo bei paslaugų judėjimu.

Vidaus rinkoje kliūtys Europai susivienyti dar didelės. Europos Bendrijos Komisijos (t.y. patiės aukščiausio EEB organo) *Baltoji knyga*, paruošta 1985 metais, numato, kad Europos kraštai iki 1992 metų pagal nustatytą kalendorių turės priimti 300 įvairių įstatymų panaikinti

kliūtims, kurios trukdytų įgyvendinti visus vidaus rinkos ekonominius potencialus.

Lengviausia bus pašalinti «fizines» sienas tarp kraštų ir panaikinti visus muitus bei kiekybinius suvaržymus (kvotas). Mažai jų ir beliko. Kontrolė visai nedings, nes reikės apsisaugoti, pavyzdžiui, nuo terorizmo ar nelegalios imigracijos.

«Techniškosios» sienos yra sunkiau griaunamos. Čia ypatingai svarbūs nacionaliniai įstatymai, kurie proteguoja rinkas, pavyzdžiui, įstatymai dėl produkto grynumo, reikalaujami saugumo pažymėjimai ant mašinų gamyklose, visokiausios gaminių normos, vaistų registracijos, skirtingos kiekviename krašte. Čia irgi priklauso vyriausybių šaukiamos varžytynės, kuriose gali dalyvauti tik to krašto piliečiai, valiutų kontrolė, leidimai įmonėms įsikurti. «Techniškos» sienos liečia ir žmones, pavyzdžiui, nepripažįstami kitų kraštų diplomai dirbti tam tikroje specialybėje arba yra įvairios profesinės ar korporatyvinės nacionalinės taisyklės.

Bet svarbiausios yra fiskalinės sienos ir mokesčių sistemos, kurias reikia suderinti, kad nebūtų kenkiama vieno ar kito krašto gyventojams ar nebūtų leidžiama plėstis konkurencijai tarp įmonių. Didelė pažanga buvo padaryta, kai visi Europos kraštai nutarė įvesti tą pačią mokesčių sistemą prekių pridedamajai vertei.

Kokie bebūtų sunkumai, juos verta šalinti. Tiesiogiai laukiamos esminės pasekmės atsiranda natūraliai, kai kiekvienas kraštas atsisako vyriausybės dirigavimo (sistema, kai valdžia vadovauja krašto ekonominiam tvarkymuisi), kuris tvarkė krašto ekonomiką, ir leidžia kuo laisviausiai rinkoms pačioms reguliuotis. Prie pagrindinių pasekmių priklauso reikšmingas kainų sumažėjimas, įmonių efektyvumas (X efficiency), industrijų suderinimas, naujovių srovės. Dar liktų susitvarkyti socialinėje plotmėje, bet čia Europos kraštai dar nepriėjo prie bendros politikos.

EUROPA NAUJOJE PASAULIO EKONOMINĖJE ERDVĖJE

Europos susivienijimas į Europos Ekonominę Bendriją (EEB) turės pasekmių pasaulio ekonomikoje ir pagreitins pasaulio ekonominės erdvės integraciją. Dėl to abejonių negali būti. Nors tas Europos susivienijimas dar tik prasideda, bet pirmieji ženklai rodo, ir jau galima numatyti, kad trys pagrindinės jėgos vadovaus ir keis pasaulinę ekonominę erdvę šio šimtmečio pabaigoje.

Pirmiausia, pačioje Europoje pagal Nepaprastąjį 1992 metų Aktą bus tvarkomasi naujai ir pasireikš naujas sąmoningumas, kokie bebūtų atskirų

kraštų nutarimų apribojimai ir vėlavimasis, nes naujoji dinamika reikalaus atidaryti naujas ir skaitlingas rinkas nebesuskaldytoje bei nebediskriminuojančioje Europoje. Be abejo, Europoje iš pradžių bus daug vidinių įtampų ir reikės išspręsti daug problemų - Europoje dar labiau pasireikš įcentrinės reakcijos, ypač kai gyventojų skaičius mažėja, o senstančių asmenų skaičius didėja. Toks istorinis pasikeitimas, ne tik ekonominis, bet kartu ir politinis bei kultūrinis, gali sukelti būgštavimą, kad didžiausia pasaulio rinka - Europos rinka - taps nežinoma jėga, kurios formų šiandien negalima numatyti.

Antra, reikia skaitytis su Japonija, kuri, be politinio vaidmens po antrojo pasaulinio karo, stengėsi pirma prisivyti kitų pažangesnių kraštų technologiją, o paskui vystyti pirmos eilės technologiją savo industrijoje. Šiandien Japonija globoja ir stengiasi jungtis su keturiais naujais industrializuotais kraštais, vadinamais keturiais drakonais (Pietų Korėja, Taivanis, Singapūras ir Honkongas), ir nori įkurti didelę industrinę integracijos zoną Azijoje. Jau pernai (1987 m.) Japonija padvigubino investavimus šiuose kraštuose iki 6 milijardų dolerių, o dabar ruošiasi padėti Azijos išsivystymui, investuodama 50 milijardų dolerių per 5 sekančius metus. Šiemet septynių industrializuotų kraštų viršūnių suvažiavime Toronte Japonijos ministras pirmininkas Takeshita jau ėmė kalbėti Azijos kraštų vardu.

Jei šiandien visi galėjo pastebėti Japonijos finansines ambicijas įsikurti visame pasaulyje, tai rytoj tos ambicijos remsis labai stipriu industriniu tinklu Azijoje, kur įmonės bus moderniškiausios ir darbo jėga liks pigi.

Trečia dominuojanti galybė yra JAV, kurios po ilgų pasyvumo metų pradėjo vėl atbusti, jose įmonės dabar racionalizuojamos ir modernizuojamos. Tačiau čia protekcionizmo jėgos ir iškreiptos įmonių vadovavimo taisyklės dar lieka gyvos ir net prie Reagano įmonių našumas nepadidėjo ir ekonominis augimas mažesnis, negu kituose industrializuotuose kraštuose (3-4%). Krašte, kaip pastebėjo L.C.Thurow, per mažai investuojama, per mažai tyrinėjama ir profesinis apmokymas per silpnas, ir tai veda prie to, kad JAV nebepasieks Šiaurės Europos gerbūvio lygio.

Natūralu, kad Reaganas paskyrė specialią komisiją tyrinėti Europos susivienijimo pasekmes JAV ekonomikai ir eksportui Europon. Bet daug svarbiau yra atkreipti dėmesį į JAV tikslą įkurti Šiaurės Amerikos Bendrąją Rinką (North American Common Market). Jau šią vasarą buvo pasirašyta JAV sutartis su Kanada. Jei pavyktų prie tos sutarties prijungti Meksiką ir kitas šešias Centrinės Amerikos valstybes, pirmenybė bei jėga

liktų Amerikai su 360 milijonų vartotojų ir Nacionalinio Produkto Brutto (NPB - Nacionalinės gamybos visuma) 4700 milijardų dolerių (palyginus su tuo, 12 Europos kraštų būtų 320 milijonų gyventojų ir 2600 milijardų dolerių NPB). Taip su Centrinės Amerikos pigia darbo jėga, JAV kapitalu ir Kanados žemės ištekliais susidarytų nepalaužiama galybė.

Susidūrimas trijų minėtų galybių, kurios viena kitą provokuoja, gali vesti tik prie dar didesnės pasaulinio masto ekonominės integracijos. Dar daugelį metų Europos, o taip pat ir Japonijos interesas bus palikti Amerikai pirmenybę. Galima spėti, kad stipri Japonija greičiau priartės prie Amerikos, negu stiprėjanti Europa. Ypač, kad ateityje Europa negali ribotis vien vakarine dalimi, užmiršdama Rytų Europos kraštų ekonominę erdvę. COMECOM'o kraštams priklauso 470 milijonų gyventojų su skaičiuojamu maždaug 2800 milijardų dolerių NPB.

Comecom'o kraštai, kaip visi kiti nesuminėti kraštai arba blokai, mėgina priartėti prie industrializuotų ir technologiškai pažengusių kraštų, kuriems suteiktų potencialias rinkas, kurias visi stengiasi ekonomiškai užkariauti. Visi šie kraštai daugiau ar mažiau gyvena reliatyvinėje autarkijoje arba iš specifinių natūralių žemės išteklių. Juos valdo daugiau ar mažiau totalitarinės sistemos, o Rytų Europoje - komunistinė sistema.

Komunistinių ir Rytų Europos kraštų padėtis

Du esminiai dalykai, kuriais grindžiamas EEB įkūrimas - mainų laisvė ir diktato mažinimas - yra sunkiai priimtini totalitariniam režimui. Liberalizmas, kuris vyrauja Vakaruose, visai prieštarauja administracijos kontrolei.

Visi žino, kokioje dramatiškoje padėtyje yra Rytų Europos ekonomika. Jokie Vakarų pinigai negalės padėties pagerinti. Vakariečiams greičiausiai reikės prarasti viltį atgauti duotus kreditus ir dabartinių skolų Comecom'o kraštai niekuomet negalės sugrąžinti. Ekonominės bei socialinės sistemos, kurios priėmė Vakarų kreditus, priklauso nuo valdžios, kuri tvarko tuos kreditus. Ką gali reikšti iš Vakarų gauti kreditai, kai Comecom'o kraštuose viskas nuspręsta pagal penkmečio planus ir grindžiama dirbtinėmis valiutomis, kurios nustatomos Maskvoje.

Vengrija, nurodoma kaip geriausios ekonominės padėties kraštas Rytų Europoje, yra prasiskolinusi 17 milijardų dolerių (*per capita* daugiau negu Lenkija!). Jei nori pragyventi, ten reikia sukombinuoti du tris uždarbius; jeigu seksi valdžios nurodymais - subankrutuosi. Tik įmonės, kurios išmoko apeiti įstatymus, išsilaiko. Vėl kalbama apie ekonominę reformą,

bet ji nebus labiau efektyvi, kol nebus minimalios laisvės įmonėms bei žmonėms tvarkytis.

Blogiausia padėtis yra Rumunijoje, kur visagalis Ceaucescu nesilaiko net elementariausių ekonominių taisyklių.

Žinant, kad ekonomika negali būti tvarkoma atskirai nuo politikos, ir stebint ekonominę padėtį Rytų Europoje, verta panagrinėti, kas vyksta viename komunistiniame krašte - Kinijoje, kur Deng Xiaoping jau prieš 10 metų pravedė ekonomines reformas, sėkmingesnes ir našesnes kaip Sovietų Sąjungoje ar Rytų Europos kraštuose.

Dabartinės reformos Kinijoje yra gilios, atitinka tradicinę kiniečių civilizaciją bei istoriją, skelbtos ne vien žodžiais, bet ir įgyvendintos pačių komunistų vadovų, kokį postą jie beužimtų. Valstybė kontroliuoja tik du pagrindinius totalitarizmo monopolius: Valdymo ir Tiesos (pastaroji susijusi su Prievartos monopoliu). Visi žemesni tarpiniai valdymo postai perleisti nekomunistams, 30 000 studentų mokosi užsienyje, kad parsivežtų naujausią technologiją, kad kraštas žengtų pirmyn. Reikia pastebėti, kad per paskutines studentų demonstracijas prieš 9 mėnesius tik kelios dešimtys buvo suimti. Du antraeiliai valstybės monopoliai yra smarkiai paliesti: tai ekonomikos organizavimo monopolis - dėl pravestos dekolektyvizacijos, ir propagandos monopolis, kuris iš tikrųjų pats savaime pakriko dėl apsileidimo ir inteligentijos laikysenos.

Oficialiai būtų įmanoma sugrįžti prie grynesnio komunizmo, bet šiandien socialinės bei psichologinės permainų pasekmės jau tokios, kad tai beveik neįmanoma: 80% gyventojų, t.y. ūkininkai, dirba savo žemę, o gero lygio komunistiniai kadrai užima valdymo postus ir, įjungti į krašto modernizaciją, vadovauja naujai įkurtoms privačioms įmonėms, atstovauja užsienietiškoms firmoms ir t.t.

Tai reiškia, kad totalitarizmas Kinijoje susilpnėjo visam kraštui pritariant, nes:

- krašto bazėje pravestos ekonominės reformos pakeitė gyventojų elgseną bei pažiūras,
- o krašto viršūnėje pastebima partinės ideologijos degradacija bei prievartos naudojimo sumažėjimas.

Istorija žengia pirmyn, bet ne taip, kaip Leninas numatė!

Gorbačiovas, priverstas kuo greičiausiai išbristi iš ekonominio sužlugimo, kuris plečiasi Sovietų imperijoje (1988 metais ekonominė padėtis dar pablogėjo), po metų valdymo 27-tame komunistų partijos suvažiavime paskelbė «Persitvarkymo - viešumo - demokratizavimo» šūkius, suprasdamas, kad be ekonominio pagrindo negalima nei siekti

politinių tikslų, nei išlaikyti politinę jėgą. Deja, jam kiniečių pavyzdys, kur tam tikra pusiausvyra yra išlaikyta, sunkiai prieinamas.

Be abejo, čia galima būtų atrasti tam tikrą partinės ideologijos degradaciją, bet iš kitos pusės, politikai per daug vyraujant, buvo neįvykdytos ekonominės reformos, kurių reikalingumą buvo pajutęs Chruščiovas, kai norėjo pasivyti Vakarus. Neparuošti ir menko lygio kadrai Sovietų Sąjungoje negali suprasti ir palaikyti ekonominių reformų, darbininkai, t.y. gyventojai, visiškai nepasiruošę vykdyti valdžios nurodymus ir pagaliau kainų sistema tokia antiekonominė, taip įsisenėjusi, kad įmonių pertvarkymas bei ekonominių balansų atstatymas kol kas lieka tik svajonė. Šiandien Sovietų Sąjungai reikalingas toks milžiniškas ekonominis persitvarkymas (ir tai yra daugelio metų uždavinys) kad galima abejoti, ar Gorbačiovui pavyks tai įvykdyti be svarbių politinių pasikeitimų, o šie dar stipriau atsilieptų Rytų Europos kraštuose, kur jie dėl aukštesnio žmonių išsilavinimo, tautinių aspiracijų bei didesnės laisvės troškimo gali pralenkti Gorbačiovo siūlomas reformas.

Esant tokiai padėčiai, sunku Europos Ekonominei Bendrijai (EEB) ieškoti suartėjimo su Rytų Europos kraštais, bet, galvojant apie ateitį, ryšius reikės palaikyti. Taip EEB vasarą (birželio mėnesį) nutarė užmegzti diplomatinius santykius su Comecom'u - jei nieko neatsitiks, Gorbačiovas laukiamas Strasburge ateinančių metų pradžioje ir numatoma pasikeisti delegacijomis tarp EEB ir Comecom'o. Bus bandoma komercinėmis sutartimis pralaužti Comecom'o autarkiją ir nejučiomis priartinti Rytų Europos kraštų įmones ir žmones prie Vakarų pasaulio.

Kaip su Lietuva?

Jau beveik pusė šimtmečio, kaip Lietuva prijungta prie Sovietų Sąjungos ir, nors ji laikoma viena iš turtingųjų respublikų, turi sekti *volens nolens* Sovietų Sąjungos ekonomikos tendencijas. Tad nenuostabu, kad ekonominė padėtis Lietuvoje šįmet pablogėjo. Lietuvos ekonomika 100% surišta su Sovietų Sąjunga, visi ekonominiai projektai vykdomi pagal Maskvoje priimtus ir net papildomai įpareigojančius planus. Tai reiškia, kad neįmanoma per vieną dieną nutraukti ekonominių ryšių su Sovietų Sąjunga. Nesusipratimas būtų svajoti apie Lietuvos ekonominę nepriklausomybę, kai tik ekonominės integracijos ir didesnio vieneto rėmuose galima planuoti Lietuvos ateitį. Pats pirmiausias ir mažiausias vienetas būtų Pabaltijo kraštų suartėjimas pagal Beneliukso pavyzdį Vakarų Europoje, t.y. Belgijos, Olandijos ir Luksemburgo ekonominę sąjungą.

Atsižvelgiant į tai, kas dabar Lietuvą skiria nuo Sovietų Sąjungos, pirmiausia reikia pasakyti, kad Lietuva yra mažas homogeniškas kraštas, iš esmės išsiverčiantis iš žemės ūkio išteklių ir po antrojo pasaulinio karo išsivysčiusios lengvosios pramonės, kas ir yra natūrali Lietuvos ekonomikos kryptis. (Neminėsiu atominių jėgainių, kurių Lietuva tikrai neprašė įkurti jos teritorijoje). Žemės ūkio našumas Pabaltijo kraštuose, atrodo, yra palyginti aukštesnis kaip kitose Sovietų Sąjungos respublikose, ir pabaltijiečių lengvosios pramonės kariniai ir civiliniai gaminiai Sovietų Sąjungoje labiau vertinami negu gauti iš kitų Sovietų Sąjungos kraštų.

Stipriausias Lietuvos ekonominės jėgos veiksnys yra žmonės - patys lietuviai. Jie parodė, kad Nepriklausomybės laikais buvo galima, neturint nieko, Vakarų įtakoje įgyvendinti stiprią ekonomiką. Tai aiškiai matoma ir šiandien Sovietų Sąjungoje, kur lietuviai parodė, kad kovingumas, iniciatyva, atsakingumas išliko, t.y. ne visos moralinės vertybės dingo taip vadinamame «Nenaudingumo Fakultete», kurį aprašo Turi Danbrovskis. Be to, lietuvio darbininko apmokymas yra aukštesnio lygio negu Sovietų Sąjungoje. Tiesa, Lietuvoje taip pat išplito alkoholizmas, tinginystė, vagystės, bet vis ne tokiu mastu kaip Sovietų Sąjungoje.

Kokios bebūtų politinės priežastys, Gorbačiovas neveltui nutarė suteikti Estijai ekonominę autonomiją ir, tikėkimės, suteiks ją ir kitiems Pabaltijo kraštams. Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje ekonomikos bruožai yra panašūs, tad galima tikėtis, kad visuose tuose kraštuose greičiausiu laiku bus pasiekta pozityvių rezultatų, kurie rems Gorbačiovo perestroikos politiką, ir tai bus pavyzdžiu kitoms Sovietų Sąjungos respublikoms. Kokia ji bebūtų, eventuali ekonominė autonomija artins Pabaltijo kraštus prie Vakarų, tvirtins Lietuvos tautinę sąmonę ir laisvės jausmą. Nepriklausomybė gali likti idealo siekimu, kurio Lietuva (kaip ir kiti Pabaltijo kraštai) nepasieks pati viena be didesnės ir bendros politinės evoliucijos visuose Rytų Europos kraštuose.

Tokiai padėčiai esant, mūsų pareiga būtų kuo daugiausia ir kiek tik galima labiau prisidėti prie mūsų tautiečių profesinio formavimo, plėsti ryšius su kraštu, kiekvienam susitikti su savo profesijos žmonėmis iš Lietuvos, aprūpinti tautiečius atitinkama literatūra bei medžiaga, parūpinti jiems kvietimus į Vakarus gilintis savo specialybėje. Kiekviename susitikime su lietuviais buvau nustebintas jų smalsumo ir noro apsirūpinti žiniomis apie Vakarų technologiją bei valdymo metodus.

Jei autonomizacijos procesas vystytųsi toliau, kaip, pavyzdžiui, Kinijoje, tai turėtume, kaip buvo pažymėta Pasaulio Lietuvių Bendruomenės

Seime Toronte (1988 m.), pasinaudoti proga ir pasiruošti Lietuvą «pirkti», t.y. Lietuvoje investuoti, kurti įmones, siųsti, jei būtų reikalinga, inžinierių bei menedžerių padėti tvarkyti įmones, įtikinėti Vakarų bendroves, kad nėra Sovietų Sąjungoje geresnės vietos įsikurti kaip Lietuva.

Tokie žingsniai tikrai prisidėtų prie tautinės laisvės, t.y. nepriklausomybės, ir kartu dar daugiau paruoštų Lietuvą integruotis į Europos ekonominę erdvę. Tie žingsniai iš vidaus palaužtų komunistinę sistemą.

Viskas priklausys nuo Gorbačiovo atvirumo, kiek ilgai jis liks valdžioje ir kiek toliau jis pajėgs tęsti savo persitvarkymo politiką.

Mareil-Marly, Prancūzija, 1988 m. RIČARDAS BAČKIS

L'EUROPE DE 1992: ACHÈVEMENT DU MARCHÉ INTÉRIEUR DE LA COMMUNAUTÉ EUROPÉENNE

par

RIČARDAS BAČKIS

Résumé

Douze pays européens ont décidé de s'unir et d'abolir d'ici 1992, les contraintes s'opposant à la création d'un vaste marché intérieur.

Après avoir rappelé l'enjeu de l'achèvement d'un marché intérieur dans l'Europe des Douze et ses difficultés de réalisation, l'auteur place le potentiel économique qui s'en dégage dans l'espace économique mondial. Une intégration économique toujours plus accentuée caractérisera cette fin de siècle, autour de trois pôles dominants, européen, asiatique et américain.

Mais l'Europe ne peut se limiter aux douze pays signataires de l'Acte Unique Européen de 1992. En nouant des relations diplomatiques et des échanges de délégations entre la Communauté Européenne des Douze et le Comecom, c'est l'avenir de l'Europe entière qui s'ébauche, malgré l'impossibilité actuelle d'union de deux systèmes économiques antinomiques dominant l'Europe de l'Ouest et celle de l'Est.

La dégradation permanente de la situation économique dans les pays de l'Est européen provoque une attraction d'autant plus grande de l'Occident et des valeurs de liberté qui y sont attachés. La recherche d'efficacité économique que visent les dirigeants, entraîne ipso facto, un délitage de l'idéologie totalitaire et communiste, et se trouve porteuse par contre-coup de liberté humaine et nationale.

Tel est cas en Union Soviétique des pays baltes et de la Lituanie en particulier, qu'il est possible d'aider de l'Occident.

ARCHITEKTŪROS IR MENOTYROS SEKCIJA

DR. POVILAS REKLAITIS

DAR PRIE ŠV. KAZIMIERO IKONOGRAFIJOS. APŽVALGA IR ŽIUPSNELIS DUOMENŲ APIE KŪRINIUS UŽ LIETUVOS RIBŲ

DAR PRIE ŠV. KAZIMIERO XVI-XIX AMŽIŲ IKONOGRAFIJOS

APŽVALGA IR ŽIUPSNIS DUOMENŲ APIE KŪRINIUS UŽ LIETUVOS RIBŲ

Šventasis Kazimieras gyveno viduramžių pabaigoje, bet jo garbinimas išaugo naujaisiais laikais: XVI-ame ir XVII-ame amžiuje. Tuose amžiuose krikščioniškasis menas ryškiai pasikeitė: nuo gotikos į renesansą-baroką. Betgi peržvelgę šv. Kazimiero vaizdavimą bažnytiniame mene, turėsime daryti išvadą, kad šv.Kazimiero ikonografija iš esmės susiformavo dar v i d u r a m ž i ų ikonografijos dėsniais. Ikonografijos terminas čia suprantamas jo dažniausiai vartojama prasme: istoriškojo bažnytinio vaizduojamojo meno dalykų aprašymas ir jų ištyrimas t u r i n i o požiūriu, į formą ir meninę kokybę atsižvelgiant tik tiek, kiek tai reikalinga turiniui išaiškinti. Ikonografija nedaro atrankos meninės vertės, kokybės požiūriu, o tai reiškia: kai kuris net ir menkesnės meninės vertės dalykas gali būti ikonografiniu atžvilgiu labai svarbus ir įdomus. Iš kitos pusės peržvelgiant vienos temos rėmuose didesnį kiekį meno objektų labai ryškiai išsiskiria vertingieji meno kūrybos darbai.

Žymi krikščioniškosios ikonografijos dalis aprašo šventųjų asmenybių vaizdavimą, kuriame atrasime dvi pagrindines kategorijas: 1) kultinį pačios šventosios asmenybės įvaizdžio kūrimą ir 2) jo gyvenimo bei pomirtinio veikimo įvykių išdėstymą. Pirmuoju atveju kūriniuose vaizduojamas vien tik šventojo veidas ir figūra, kas ir sudaro kultinį paveikslą, o antruoju - įvykio vaizdas - scena. Kultinis paveikslas krikščionybės ikonografijoje išsivystė iš vėlyvosios antikos realistinio p o r t r e t o, kurį kopijuojant ir stilizuojant ilgainiui nusistovėjo vaizdavimo schema. Rytų Bažnyčioje, vad. bizantiškame mene, ši schema klasiškai ryški ir pastovi, kai tuo tarpu Vakarų krikščionių viduramžių mene ji labiau varijuoja, kartais įgauna ekspresyvių bruožų. Šitokiu būdu nusistovėjo tipiškos formos vaizduojant šventosios asmenybės veidą, rūbus ir ypatingai vad. a t r i b u t u s, t.y. daiktus ir ženklus, kuriuos pavaizduotasis šventasis laiko savo rankose ar jie yra prišlieti prie figūros, ir tuomi simbolizuoja šventojo dorybes, nuopelnus, jo kančią, šventumą. Taigi, vidurinių amžių

mene laikomasi tam tikrų ikonografinių taisyklių arba tradicijų vaizduojant Kristų, Mariją, apaštalus ir šventuosius[1].

Kad šis dėsningumas galioja taip pat šv. Kazimiero vaizdavimui, kuris, nors vystėsi XVI ir XVII amžiais, savo pagrindiniais bruožais artimas vidurinių amžių ikonografijai, pirmasis nurodė lenkų istorikas, XV amžiaus specialistas, Fryderik P a p é e jau 1905 metais savo studijoje *Apie seniausius švento Kazimiero paveikslus*[2]. Pagal jį seniausi šv. Kazimiero paveikslai buvo sukurti pasiremiant šv. Kazimiero - Kazimiero karalaičio, deja, neišlikusiu p o r t r e t u, kuris kabėjęs Vilniaus katedroje, joje buvusioje Karališkoje Koplyčioje - *Capella regia* - virš ar šalia Karalaičio Kazimiero antkapio[3]. Jogailaičių giminės, Šventojo tėvų, ypač senelio Jogailos ir Šventojo brolių ir seserų išliko nemažas skaičius įvairių portretų. Netenka abejoti, kad ir karalaičio Kazimiero portretas egzistavo. Papée suponavo, kad jis buvo nutapytas 1481 metais. Šis portretas dar nebuvo savo forma kultinio pobūdžio, betgi jis jau galėjo būti gerbiamas tikinčiųjų. Švento Kazimiero šventumo reiškimasis jo kapo vietoje Vilniuje jau XV amžiaus pabaigoje paliudytas šaltinių[4].

Popiežiui Leonui X atidarius kanonizacijos bylą 1517 m., šv. Kazimiero šventumo faktams ištirti į Vilnių buvo atsiųstas popiežiaus nuncijus vyskupas Zaccaria F e r r e r i (gimęs 1479 Vicenzoje ir miręs 1524 m. Romoje), poetas ir labai originali italų renesanso asmenybė. Ferrerio misija turėjo platesnių tikslų: sustabdyti reformacijos gaisrą ir stiprinti Vakarų Bažnyčios frontą Rytuose. Ferreri 1520 metais rudenį buvodamas Vilniuje ne tik surašė ir sudarė pačią pirmąją šv. Kazimiero *Vita*, t.y. gyvenimo ir pomirtinio veikimo aprašymą, bet pasinaudodamas ten buvusiu karalaičio portretu ir kitais šventųjų garbinimo pavyzdžiais jis turėjęs nustatyti taip pat pirmąją šv. Kazimiero kultinio paveikslo formą, kurią Papée pavadino «Palaimintojo Kazimiero portretu ar paveikslu»[5].

---

1 Apie ikonografijos sąvoką ir terminus, plg. Povilas REKLAITIS. *Ikonografija*, žr. *Lietuvių enciklopedija*. t.8, South Boston, Mass. 1956, p. 390-391 su bibliografija.

2 Fryderik PAPÉE [1856-1940]. *O najstarscych wizerunkach Świętego Kazimierza*, žr. *Kwartalnik historyczny*, 19. Lwów, 1905, p. 428-438 su 3 pav.. Zenonas IVINSKIS [1908-1971]. *Šventas Kazimieras 1458-1484*, New York, 1955, p. 129-132: *Šv.Kazimiero paveikslai*. P. REKLAITIS. *Prie šv. Kazimiero ikonografijos. Pagrindai ir nauji duomenys*, žr. *Aidai*, Brooklyn, N.Y., 1984, nr. 3, p. 147-151.

3 Įtikinančių argumentų menamojo Šv. Kazimiero «epitafinio portreto» egzistavimui Vilniuje XVI a. pradžioje dabar nurodė Marija MATUŠAKAITĖ, žr. *Katalikų pasaulis*. Vilnius, nr. 3, p. 13.

4 Paulius RABIKAUSKAS, S. J.. *Lietuvos globėjas Šv. Kazimieras*. 13. *Garsėja stebuklais*, žr. *Europos lietuvis*. t.38, 1984 birželio 22 d., nr. 25 (1712), p. 2.

5 F. PAPÉE. *O najstarszych wizerunkach Św. Kazimierza*, žr. *Kwartalnik historyczny*, t.19, Lwów, 1905, p. 428-438 su 3 pav. P. REKLAITIS. *Prie šv. Kazimiero ikonografijos. Pagrindai ir nauji duomenys*, žr. *Aidai*. 1984, nr. 3. p. 147.

Tokį hipotetinį paveikslą Ferrerio nurodymais galėjo nupiešti kuris nors Vilniaus mieste gyvenęs tapytojas ant medinės lentos, tinkamos pastatyti Karališkosios koplyčios altoriuje. Šitas pats pirmasis šv. Kazimiero kultinis paveikslas nėra išlikęs, bet jo pobūdį atspindi du XVI amžiaus vaizdiniai dokumentai: visų pirma 1521 metais Krokuvoje pas spaustuvininką Hallerį išspausdintas Ferrerio surašytojo šv. Kazimiero gyvenimo *Vita Beati Casimiri Confessoris* titulinis, leidinio pirmasis lapas, turįs šv. Kazimierą vaizduojantį medžio raižinį, kuris, Papée nuomone, labiausiai artimas menamajam Vilniaus «Palaimintojo Kazimiero paveikslui». Šventojo atributai: lelijos, panašios į šakelę, ir rožančius rankose, kunigaikščio kepurė su spinduliuojančia galva, herbai - Lietuva ir Lenkija atskirai. Raižinyje galima atpažinti XV-XVI amžių sąvartos nešiojimo bei ornamentikos požymių. Nauji tyrinėjimai nurodo, kad kai kurių Hallerio spaustuvėje Krokuvoje publikuotų leidinių medžio raižiniams piešinius ruošė Dürerio mokyklos tapytojas Michael Lancz von Kitzingen, kuris iš Nürnbergo atvykęs Krokuvon darbavosi karaliaus dvarui Žygimanto Senojo Jogailaičio laikais (1506-1548) ir mirė Krokuvoje 1540. Pagal to paties M. Lancz piešinius ir maždaug tuo pačiu laiku pagamintieji Jogailaičių portretų raižiniai M. Miechowitos knygoje *Chronica Polonorum* (Krokuva, 1521) turi bendrų bruožų su šv. Kazimiero raižiniu; kiekvienu atveju ikonografinius metmenis šv. Kazimiero paveikslui M. Lancz bus gavęs iš Vilniaus[6] [Pav. 1, 2].

Antras XVI amžiaus paminklas yra garsusis trirankis šv. Kazimiero paveikslas, kelis amžius išsaugotas barokinės šv. Kazimero koplyčios prie Vilniaus katedros altoriuje, garbintas kaip stebuklingasis *Venerabilis icon*, kaip jį vadina 1678 m. diplomatas Tanner'is savo dienoraštyje[7]. Didelis panašumas su Ferrerio knygos

---

6 Maria GOETTL-KOPFFOWA. *Michal Lancz z Kitzingen a krakowska grafika książkowa* Przyczynek do badań nad twórczoscią Michała Lancza, žr. *Muzeum Narodowe w Krakowie*. Rozprawy i sprawozdania za lata 1954 i 1955, t.4. Kraków, 1956, p. 43-44, pav. 24. [Mykolas Lancz iš Kitzingeno ir knyginė grafika Krokuvoje]. Minėtoji M. Miechowitos *Chronica Polonorum* (Krokuva, 1521) Jogailaičių genealoginio medžio *De Jagellonorum familia* raižinyje turi mažai žinomą Šv. Kazimiero jaunesnės išvaizdos, bet galvos dalyje panašų pavaizdavimą, plg. Janina RUSZCZYCÓWNA. *Nieznane portrety ostatnych Jagiełlonow*, žr. *Rocznik Museum Narodowego w Warszawie*, 20. Warszawa, 1976, p. 6. [Nežinomi paskutiniųjų Jogailaičių portretai.]

M. «Lancz» vokiškai rašoma «L a n t z » arba «Lencz», kilęs iš Frankonijos Kitzingeno, savo kūryba sietinas su Nürnbergo, iš esmės Albrechto Dürerio mokykla. Jo grafinės ornamentikos pradai siekia A. Dürerio «Maksimilijono triumfo vartų» kompozicijas (1515). Plg. THIEME-BECKER. *Künstlerlexikon*, 22. Leipzig, 1928, p. 362.

7 Bernhard Leopold F. TANNER. *Legatio-Polono-Lithuanica in Moschoviam*. Nürnberg, 1689. Ištraukų paduoda J. I. KRASZEWSKI. *Wilno* t.2. Wilno, 1840, p. 142, išn. 8.

Pav. 1. Michael Lancz von Kitzingen. Krokuva, 1521 (Miechowita, Cronica)

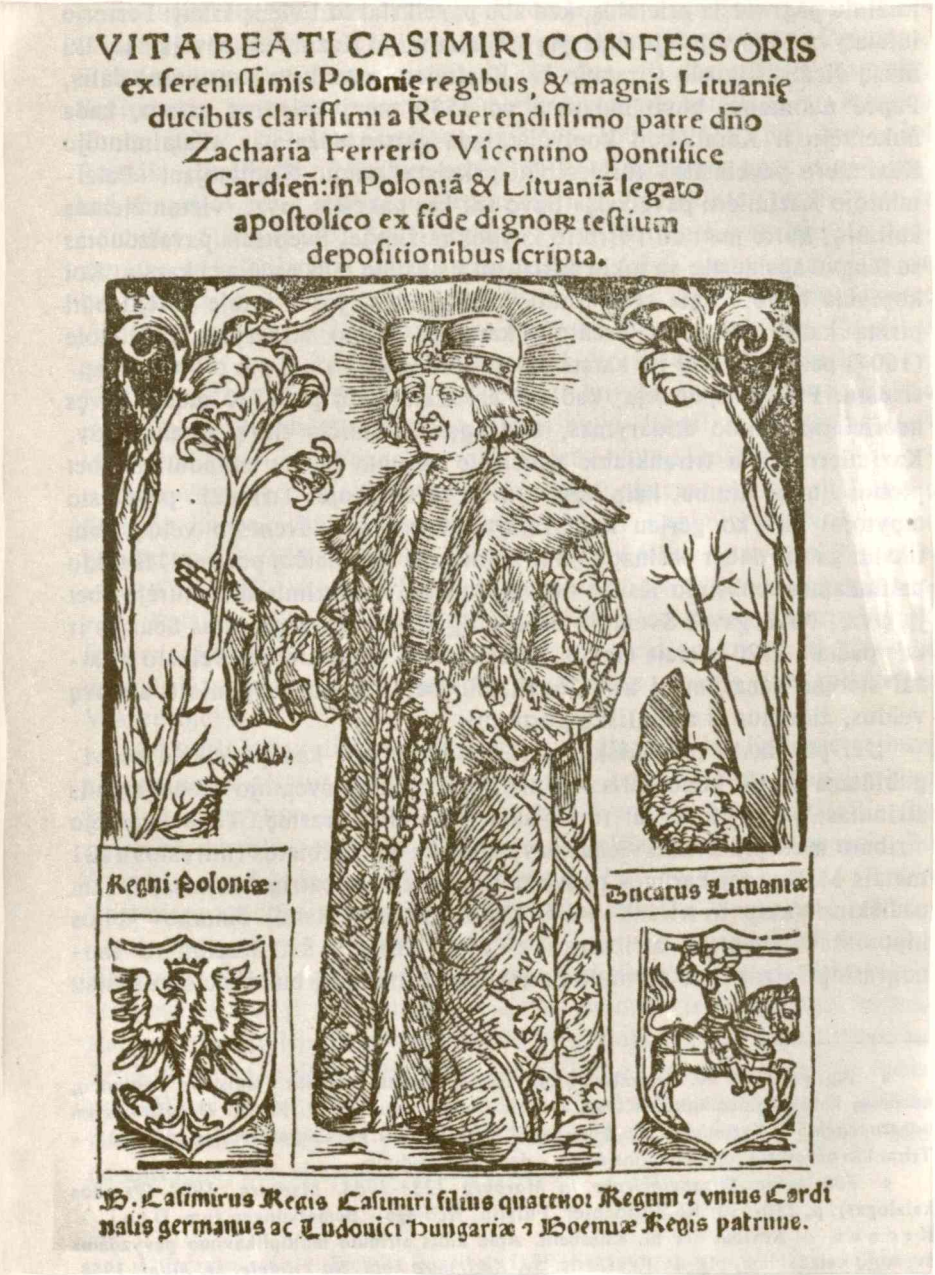

Pav. 2. Michael Lancz von Kitzingen, priskirtinai.
Krokuva, 1521 (Zaccaria Ferreri, Vita Beati Casimiri)

raižiniu pagrindžia prielaidą, kad abu paveikslai turi vieną šaknį: Ferrerio iniciatyva 1520 Vilniuje sudarytą «Palaimintojo Kazimiero paveikslą». Iki mūsų dienų išlikusio trirankio šv. Kazimiero paveikslo pagrindinė dalis, Papée nuomone, buvo nutapyta po 1530 metų katedros gaisro, kada nukentėjo ir Karališkoji koplyčia: tada gaisro sužalotas «Palaimintojo Kazimiero paveikslas» turėjęs būti pakeistas nauju. Kopijuojant «Palaimintojo Kazimiero paveikslą» buvo kai kas pakeista, pvz., vieton žiemos kailinių, kurie matomi Ferrerio knygos raižinyje, Šventasis pavaizduotas su lengvu apsiaustu: su tokiu apsiaustu jis galėjo būti padėtas į karstą. Kol koplyčia buvo baigta restauruoti 1536 metais, jos kriptoje galėjo būti pirmą kartą atidarytas šventojo karstas. Karsto atidarymo protokole (1604) pasakyta, kad jis karste rastas aprengtas r a u d o n o brokato apsiaustu. Papée suponuoja, kad dar anksčiau, tuoj po 1530 metų, buvęs neoficialus karsto atidarymas, atidengęs karalaičio tikrą aprangą. Šv. Kazimiero galva trirankiame paveiksle apsupta jau ne spinduliais, bet plonos linijos nimbu, kaip italų renesanso tapyboje. Trirankio paveikslo tapytojui pavyko geriau kaip raižytojui perduoti šventojo veidą, tam tikslui gal jis dabar pasinaudojo ir kokiu kitu Jogailaičių portretu, iš tokio paiimdamas Auksinio Kailio ordiną, kurio Šv. Kazimieras neturėjo, bet jį, pvz., buvo gavęs Šventojo brolis, ilgai gyvenęs Zigmantas Senasis ir tais pačiais 1520-aisiais metais. Trirankio šv. Kazimiero paveikslo bruožai stebina panašumu į kitų Jogailaičių bei Habsburgų giminių atstovų veidus, žinomus iš autentiškų portretų[8].

Dėl paveikslo trirankiškumo reikia pastebėti, kad paveiksle padvigubinama ne tik kūno dalis - ranka, bet sykiu ir šventojo ikonografinis atributas: l e l i j a, o tai turi aiškią simbolinę prasmę. Toks Šventojo atributo multiplikavimo vienas pavyzdys yra šv. Elžbietos (mirusios 1231 metais Marburge) karūnos padvigubinimas ar net patrigubinimas, ir tam paaiškinti (kaip ir trirankiui šv. Kazimiero paveikslui) žinomos kelios hipotezės[9]. Šventojo atributas l e l i j a, kurią į šv. Kazimiero ikonografinę vaizdavimo formulę Ferreri buvo įtraukęs, buvo jau nuo seniau

---

8 Plg. portretus Šv. Kazimiero brolio Jono Olbrachto ir dėdės Vladislovo Posthumo, kuriuose habsburginiai bruožai labai ryškūs, mažiau jo tėvo, žr. PAPÉE. *O najstarszych wizerunkach Św. Kazimierza*, žr. *Kwartalnik historiczny*, t.19. Lwów, 1905, p. 434-435. - Trirankio paveikslo reprodukcijos dabar - daugelyje leidinių.

9 *700 Jahre Elisabethkirche in Marburg 1283-1983*. Marburg, 1983 (Parodos katalogas), p, 110-113: Königstochter, Fürstin, Heiliege - Bemerkungen zum D r e i - K r o n e n - Attribut der hl. Elisabeth. Apie kitus atributo multiplikavimo pavyzdžius šventųjų vaizdavime, plg. P. REKLAITIS. *Šv. Kazimiero koplyčia Vilniuje*, žr. *Aidai*. 1958, nr. 4, p. 162-171 (Rytų dailės įtaka, graikų *Tricherussa* trirankės Marijos ikona, su pav. ir kt.); *Aidai*, 1984, p. 150, išn. 29-33.

panaudotas keliolikai kitų šventųjų: žinomiausias - šv. Antanas Paduvietis (šventuoju paskelbtas 1230 metais); prisimintinas taip pat šv. Česlovas, Silezijos patronas (kanonizuotas 1713). Bet tik dar vienas, kaip šv. Kazimieras, buvo karalaitis: šv. Emerikas, vengrų karaliaus šv. Stepono sūnus, miręs 24 metų amžiaus (gyveno 1007-1031). Kai kurie šv. Emeriko paveikslai nuostabiai panašūs į šv. Kazimiero, ypač iš tų laikų, kai Vengrijos soste sėdėjo du Gediminaičiai: Vladislovas (1490-1516) ir Liudvikas (1516-1526). Šv. Emerikas (vengriškai Imre, vokiškai Hl. Emmerich) vaizduojamas altorių paveiksluose labai jaunu karalaičiu su karūna, kairėje rankoje jis laiko baltą leliją, dešinėje karališkosios valdžios ženklą - rutulį su kryžium. Yra paveikslų, kuriuose šv. Emerikas pavaizduotas ne su karūna, o su kunigaikščio mitra: jų panašumas į šv. Kazimierą dar didesnis. Po vysk. Ferrerio knygos šv. Kazimiero raižiniu pažymėta, kad palaimintasis Kazimieras buvo Vengrijos karaliaus Liudviko dėdė (*patruus*). Vengrijos reikalai tada buvo aktualūs[10].

Nurodymas į šv. Kazimiero gimines turi ir platesnę prasmę. 1521 metų Ferrerio knygos tituliniame puslapyje po šv. Kazimiero paveikslu jau pažymėta: *B[eatus] Casimirus Regis Casimiri filius, quattuor Regum et unius Cardinalis germanus ac Ludouici Hungariae et Boemiae Regis patruus* (Palaimintasis Kazimieras karaliaus Kazimiero sūnus, keturių karalių ir vieno kardinolo brolis bei Vengrijos ir Čekijos karaliaus Liudviko dėdė). Dar būtų galima pridėti jo penkias seseris kunigaikštienes Vokietijoje[11].

Kai kurie mūsų dienų hagiografai pabrėžia, kad šv. Kazimieras buvo kanonizuotas dėl to, kad jis buvo šventas, bet ne dėl to, kad jis buvo karalaitis, tarytum apgailestaudami, kad šventasis buvo karalaitis (čia pasireiškia marksizmo įtaka mūsų dienų katalikų autorių galvosenai). Bet Šventojo dorybės ir jo aukšta kilmė a n ų l a i k ų s ą m o n ė j e darė Kazimierą specifiniu šventuoju - šventu karalaičiu (*Sanctissimus Princeps*), kas yra daugiau kaip tik šventumas, nes ne vien religiškai moralinis kilnumas, bet ir aukšta kilmė anais laikais buvo visai galiojančios vertybės. Karaliai gi titulavosi «Dievo malone» ir jų religijai artimas statusas buvo įteisintas ir visų žmonių pripažintas. Todėl suprantama, kad šv. Kazimiero, kaip karalaičio ir kunigaikščio, pavaizdavimas, jo luomo pabrėžimas ir atitinkamas jo aukštos kilmės akcentavimas - giminės genealoginis išdėstymas yra jo taip pat i k o n o g r a f i j o s jokiu būdu ne antraeilė, bet viena iš svarbiųjų dalių.

---

10 Daugiau apie šv. Emeriko paveikslą žr. P. REKLAITIS, ten pat (1984) p. 150 su pav. ir dokumentacija.

11 Z. IVINSKIS, *Šv. Kazimieras, 1458-1484*. New York, 1955, p. 35.

Šv. Kazimiero trirankis paveikslas išliko ir tebėra saugomas Vilniaus katedroje; neseniai publikuota jo spalvota reprodukcija ir aprašymas: esą buvusi padaryta paveikslo r e n t g e n o g r a m a, pagal kurią po «Aukso Kailio ordinu» matyti užtapytas medalionas su Dievo Motinos atvaizdu, o po vienos dešinės rankos plaštaka - neatpažintas «pailgos formos daiktas» (kopijuojant buvo padaryta pakeitimų!), gi abi dešinės rankos pagal šitą rentgenogramą esančios nutapytos sykiu (nėra dviejų dažų sluoksnių!)[12]. Visa tai simbolio multiplikavimo minties pritaikymo galimybę padaro labai realią.

XVI amžiuje buvo padėti šv. Kazimiero ikonografijos pagrindai, bet vaizdinių dokumentų skaičius yra minimalus: vos 3 paveikslai ir keli vėlesni, bet su neabejotinais XVI a. motyvų refleksais (pvz., paveikslas Krosno parapinėje, Galicijoje), be to, šiek tiek žinučių apie to laiko šv. Kazimiero atvaizdus rasime šaltiniuose. Priešingai XVII a m ž i u s nuo pat jo pradžios mums paliko skaitlingiausią šv. Kazimiero ikonografiją. Impulsas ir pagrindai atėjo, kaip ir XVI amžiuje, iš pačios Lietuvos. Vilniaus vyskupai Benediktas V a i n i u s (Voina) ir Eustachijus V a l a v i č i u s rūpinosi ne tik šv. Kazimiero kulto legalizavimu Romoje, bet ir konkrečiai įgalino naujos platesnės *Vitos* paruošimą ir surado menininką raižytoją, kuris sudarė naują ikonografinę šv. Kazimiero kultinio paveikslo redakciją. Vilniaus Vyskupas Benediktas V a i n i u s 1602 metais tuo tikslu pasiuntė Romon Grigalių S v i e n c i c k į, Vilniaus katedros prelatą (mirusį 1617 metais Vilniuje). Svencickis ne tik atliko savo misiją Vatikane, bet savo lėšomis išspausdino «Šv. Mišių propriją», kurioje yra šv. Kazimiero paveikslas, išraižytas Romos grafiko Giacomo L a u r o, jau dirbusio Lietuvos ir Lenkijos aukštuoliams. Dabar pasirodo kiek modifikuotas šv. Kazimiero ikonografinis vaizdas: vietoj rožančiaus šv. Kazimieras laiko - kaip tikėjimo simbolį - krucifiksą ar paprastą kryžių, netrūksta ir valstybinių herbų: dešinėje Lietuvos, kairėje Lenkijos, abu atskirai ir vienodo dydžio [Pav. 3][13].

Svencickis galop taip pat paruošė ir Vilniuje 1604 m. išspausdino naują praplėstą šv. Kazimiero gyvenimo aprašymą titulu *Theatrum Sancti Casimiri*, kuriuo vėliau buvo naudojamasi taip pat užsienyje ir kurį iliustruojant atsirado šv. Kazimiero ikonografinis c i k l a s, apimąs Šventojo garsingąją kilmę, jo Dievo Motinos viziją po pralaimėtojo Vengrijos žygio, jo dorybes, asketiško gyvenimo scenas, pomirtinius stebuklus: prie karsto atgijusio mirusio vaikelio ir du garsieji kariškieji

12 Marija MATUŠAKAITĖ. *Portretas XVI-XVIII a. Lietuvoje*. Vilnius, 1984, p. 148, išn. 17 ir 18. Lelija keičia karalaičio laikytą «valdžios simbolį» («pailgos formos daiktas» matomas rentgenogramoje), p. 69.

Pav. 3. Giacomo Lauro pagal G.Sviencickį. Roma, 1603 (officium S.Casimiri)

stebuklai, kur šv. Kazimieras pasirodo kaip Lietuvos kariuomenės globėjas. Tuos vaizdus matome augustinijono vienuolio Fra Hilarione knygoje, išėjusioje 1629 m. Neapolyje ir Michel Lauro graviūroje (1650) [Pav. 4][14].

Šv. Kazimiero karinių stebuklų dvi scenas, sujungtas į vieną ir iš knyginės iliustracijos perkeltas į monumentinį kūrinį, rodo nuostabus barokinio stiuko reljefas Šv. Petro ir Povilo bažnyčios Karžygių Koplyčioje Vilniuje, italų meistro darbo, kur garsusis įrašas virš «goreljefo» scenos byloja aiškiai: *Sancto Casimiro apparente in aere quasi duce exercitus Magni Ducati Lithuaniae vicit Moscos* (Šventam Kazimierui pasirodžius danguje lyg vadui, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenė nugalėjo maskviečius). Okupuotoje Lietuvoje tokio pobūdžio įrašą publikuoti pirmais dešimtmečiais po karo buvo nepatogu: Karžygių Koplyčios nuotraukos būdavo padaromos rakurse ar prietemoje, kad toks įrašas nebūtų įskaitomas[15].

XVII amžiaus šv. Kazimiero vaizdavimas pasižymi ne tik gausumu, bet ji davė ir pačius vertingiausius ir žymiausius meniniu požiūriu šv. Kazimiero tematikos kūrinius, kaip antai: visiems žinomas ir visur reprodukuojamas Carlo D o l c i *Casimiro in estasi*; paveikslas buvo Toskanos Didžiojo Kunigaikščio Cosimo III užsakytas pas Carlo Dolci 1670 metais ir 1687 metais įregistruotas į Galleria Palazzo Pitti Florencijoje inventorių, ir nuostabu, kad dar nėra atliktas šio mįslingo paveikslo tikslus aprašymas ir ištyrimas; be vienos Alinari juoda-balta nuotraukos, neeg-

---

13 Apie Grigalių Sviencickį (Swięcicki) žr. Paulius JATULIS. *Lietuvių Enciklopedija*, t.29. South Boston, Mass. 1963, p. 268- 269. Raižinio nuotrauka gauta iš Bibliotheca Vallicelliana Romoje. Raižinys yra tituliniame sekančio teksto: *Officium S. C a s i m i r i Confessoris Per totum Poloniae Regnum & magnum Lituaniae Ducatum.* Ex Decreto S.D.N. Clementis VIII. Pont. Max. Romae, Apud Carolum Vullicttum. 1603. Prie šventojo kojų įskaitomas įrašas: J.Lauro f[ecit] R[omae]. Apačioje tarp Lenkijos ir Lietuvos herbų įrašas: *S. Casimirus, de Regia Jagellonica Stirpe, Casimiri Regis filius, Poloniae ac Litvaniae Princeps et Patronus.* Labai smulkiu šriftu: *Giacomo Swencicky Canon. Vilnen. del[ineavit].* Paveikslo fone kalnų peizažas, kairėje Vilniaus [?] pilies kalnas ir kavalerijos dalinys su vėliavomis, dešinėje miestas pakalnėje.

14 Hilarijono knygos raižiniai žr. Z. IVINSKIO knygoje; Michel Lauro graviūra yra knygoje M. CEVOLI. *L'ambitione soggiata canzone di lode di S. Casimiro.* Roma, 1650. Nuotrauka iš T. Pauliaus Rabikausko S.J.

15 Stiukus sukūrė Pietro Peretti (figūros) ir Giovanni Galli (augmeniniai puošmenys) 1677-1686. Plg. St. LORENTZ. *O architekcie Janie Zaorze ir dekoratorach kościola Św. Piotra i Pawla na Antokolu w Wilnie*, žr. *Dawna sztuka*, 1. Warszawa, 1938, p. 51, 59-61; T. ADOMONIS, Klemensas ČERBULĖNAS. *Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija*, 1. Vilnius, 1987, p. 241. - P. REKLAITIS. *Šventasis Kazimieras karys. Šv. Kazimiero militariniai paveikslai*, žr. *Karys*. Brooklyn, N.Y., 1984, nr. 7, p. 289-294 su 8 pav.

Pav. 4. Michel Lauro. Roma, 1650 (Cevoli, Cansone S. Casimiro)

zistuoja (1984) ir jokia spalvota nuotrauka[16]. Spalvoti spausdiniai pagal Dolci têra jo koloruotos kopijos, nuo originalo mažiau ar daugiau nutolusios.

Lietuvos visuomenei ilgesnį laiką nebuvo žinomas kitas, kiek anksty-vesnis taip pat italo meistro Pietro N o v e l l i vad. Monrealese 1636 metais datuotas didingas *La Vergine incorona Casimiro* (Švenčiausioji Mergelė karūnuoja šv. Kazimierą) paveikslas, kurį Tėvas Rabikauskas surado Sicilijoje, Palermo muziejuje, ir publikavo savo straipsnyje *Casimiro di Lituania*, paskelbtame visų šventųjų enciklopedijoje *Biblio-theca Sanctorum*[17].

XVII amžiaus pirmoje pusėje šv. Kazimiero paveikslų pradėjo atsirasti ir Vokietijoje. Šv. Kazimiero seserų, nutekėjusių į Vokietijos kunigaikščių namus, palikuonys, virtę protestantais, negalėjo jų šventojo giminaičio kulto puoselėti, bet Pomeranijos, Saksonijos ir Ansbacho Hohenzollernų kunigaikščių giminėse pasitaiko Kazimiero (*Casimir*) asmenvardžių. Į Vokietiją visų pirma labai anksti pateko naujoji XVII amžiaus šv. Kazimiero kultinio vaizdavimo formulė; gražiai atliktą ją randame 1618 metų vysk. Eustachijaus Valavičiaus portreto aprėminime, Augsburgo raižytojo Lucas K i l i a n darbo [Pav. 5][18]. Šv. Kazimiero kaip šventojo kulto pėdsakų pavyko užtikti Bavarijoje. Ten jėzuitas Andreas B r u n -n e r paruošė veikalą *Festi Mariani*, kuris buvo išspausdintas Münchene 1630 metais, turi kovo 4 dienai trumpą šv. Kazimiero biografiją ir vieną vario raižinį; kompozicija su šv. Kazimiero mirties scena [Pav. 6, 7, 8][19].

---

16 Muziejaus laiškas - «Direzione della Galleria Palatina», Florencija, 1984 VII 7: «Il dipinto fu ordinato al pittore nel 1670 dal granduca Cosimo III de' Medici, ed esse è ricordato negli inventari di Palazzo Pitti a partire dal 1687». Günther HEINZ, *Carlo Dolci*, Studien zur *religiösen Malerei im 17. Jahrhundert*, žr. *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen Wien*, t. 56 (NF Bd 20). Wien, 1960, p. 197-234 linkęs datuoti apie 1576, priešingai Baldinucciui: 1570.

17 Paolo RABIKAUSKAS, S.J.. *Casimiro di Lituania*, žr. *Bibliotheca Sanctorum*, 3. Roma, 1963, skiltis 897-898 ir skiltis 905; P. REKLAITIS. *Prie šv. Kazimiero ikonografijos*, žr. *Aidai*. 1984, nr. 3, p. 146 ir nr. 4, p. 211 (pav.11).

18 P. REKLAITIS. *Prie šv. Kazimiero ikonografijos. Pagrindai ir nauji duomenys*, žr. *Aidai*. 1984, nr. 4, p. 209, pav. 6. Čia pavaizduotoji kultinė šventojo forma, reikia manyti bus paskusi 1605 Kölne pas Overadt išsp. *Icones et miracula sanctorum Poloniae*, autorius Martinus BARONUS, Polonus. Knygos nėra nei Vokietijos, nei Austrijos, nei JAV, nei Londono viešose bibliotekose (laiškas 1989.IV.12 d. iš Österreichische Nationalbibliothek Wien, Abteilung Wissenschaftliche Information).

19 Andreas BRUNNER, S.J.. *Fasti Mariani cum Illustrium Diuorum imaginib[us] & Elogijs prope DC. in singulos Anni Menses Diesq[ue] SS.Natales Distributis* [Auctore Andreas Brunner, S.J.]. Monachii 1630. Žiūrėtas egz. yra «Studienbibliothek Dillin-gen/Donau», kur gauta informacija ir apie A. Brunnerio tos pačios knygos laidą vokiečių kalba t. *Christliches Heldenbuch*. München, 1629. (Bibliotekoje turimas egz. trūktinis). Iš kun. dr. J.Vaišnoros gauta kopija panašaus raižinio vokiečių kalba bus iš dar vėlesnės laidos [Pav. 9].

Pav. 5. Lucas Kilian. Augsburg, 1618

Pav. 6. Nežinomas raižytojas. München, 1630 (Brunner, Fasti Mariani)

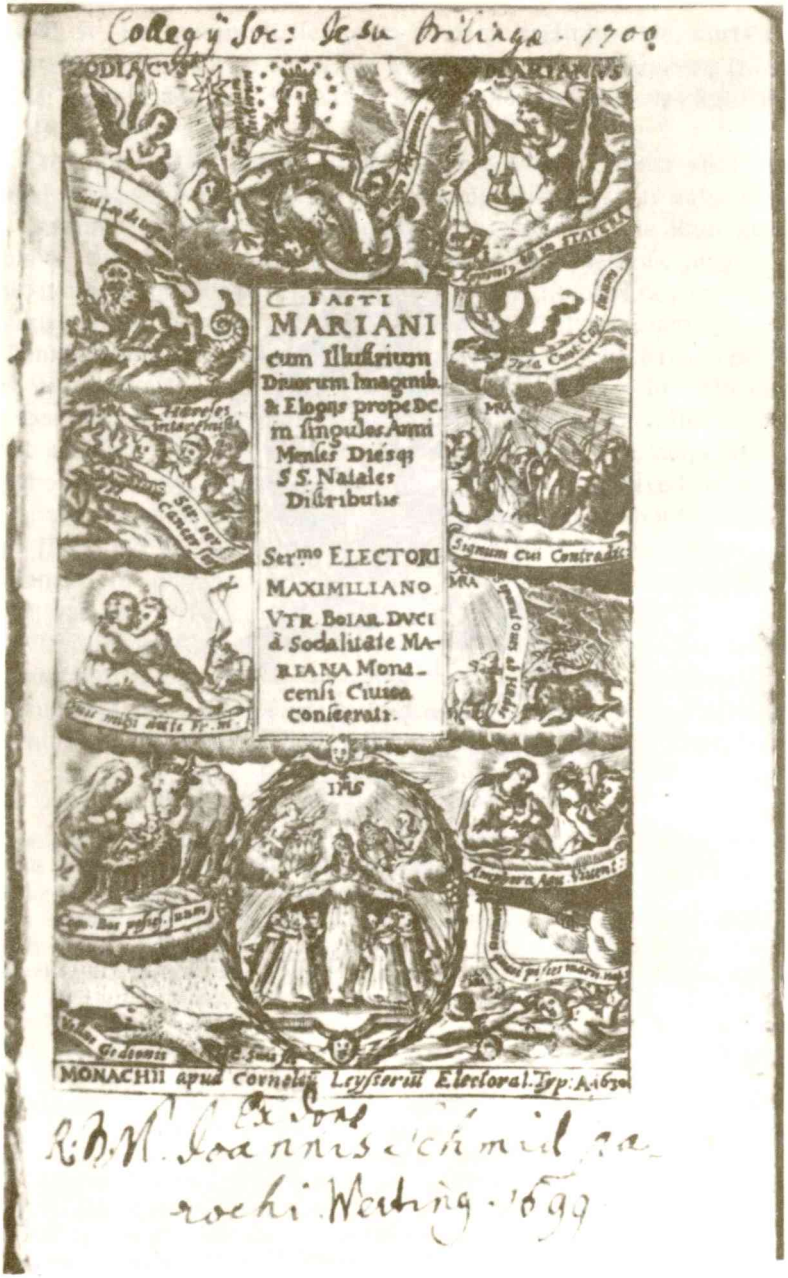

Pav. 7. Titulinis lapas A.Brunner, Fasti Mariani. München, 1630

Pav. 8. Iš vėlesnio Fasti Marian sekimo vokiečių kalba.

Panašią šv. Kazimiero mirties sceną randame raižinių cikle, kuris spausdintas flamų N e r r i n c q S. J. veikale apie šv. Kazimierą (Mecheln 1692); veikalą surado ir jo gausias iliustracijas aprašė Tėvas Rąbikauskas S.J. [Pav. 9][20].

Krokuvos pranciškonai, kurių bažnyčia seniau vadinta «Reformatų» (pagal vieną pranciškonų šaką), turi didelį XVII amžiaus aukštos vertės šv. Kazimiero paveikslą altoriuje, tapytą aliejumi. Jis ikonografiškai įdomus, subtilus koloritas ir psichologiškas turinys. Jame jungiasi kultinio net XVI amžiaus paveikslo elementai su tradicinio Lenkijos-Lietuvos didikų portreto kompozicija. XVI amžiaus paveiksluose esamieji Lietuvos ir Lenkijos herbai čia išsiuvinėti apsiausto brokate. Kaip Krosno paveiksle dešinioji ranka lyg laimina ir lyg atsisveikina, kaip ir liūdesio kupinas veidas, laikrodis ir skambalas ant stalo primena, kad gyvenimo kelias bus greit užbaigtas. Apie šį paveikslą parašyta stambi disertacija, o baroko tapybos Lenkijoje autoritetas Marijusz Karpowicz paveikslą priskyrė karaliaus Jono Kazimiero dvaro tapytojui Danieliui S c h u l z'ui iš Dancigo [Pav. 10][21]. Gan platus buvo šio paveikslo veikimas: jis buvo kopijuojamas, varijuojamas keliais atvejais provincijoje, Lenkijoje[22]. Vieną gražų variantą turi Lietuva Viduklės bažnyčioje[23].

Vilniuje, šv. Kazimiero kulto centre, XVII amžiuje prie katedros buvo pastatyta jo kapo relikvijoms saugoti prašmatni italų aukštojo baroko stiliaus koplyčia, joje talpinosi nemažai šv. Kazimiero ikonografinio ciklo kūrinių, gan didelės meninės vertės. Aiškiai matyti, kad koplyčia buvo

---

20 Plg. Paulius RABIKAUSKAS, S.J., žr. *Laiškai lietuviams*, t.10. Chicago, 1959, nr. 3, p. 70 ir t.t. Iš viso 9 raižinius pagamino Antverpeno raižytojas Gaspar B o u t t a d s (gim. 1625 ar 1640 Antverpene - kaip miręs minimas 1695/6, ten pat).

21 Krystyna BARTEL, *Obraz św. Kazimierza w kościele OO.Reformatów w Krakowie* žr. *Biuletyn historii sztuki*, Rok 30, no 1. Warszawa, 1968, p. 62-73 su 7 pav. (disertacijos santrauka); į D. Szulc autorystę nurodė Mariusz KARPOWICZ. *Malarz króla Jana Kazimierza*, žr. *Biuletyn historii sztuki*, R.35. Warszawa, 1973, no 3-4, p. 323-324.

22 Kopijų arba variantų gausumas Lenkijoje - Kazimierz Dolny, Lezajsk (Rzeszowo vaivadijoje), Luszczów (Lublino vaivadijoje), Pilica (Krokuvos vaivadijoje) ir kt. leidžia spėti, kad jų būta ir Lietuvoje.

23 Paveikslas išliko nenukentėjęs karo metais. Šiuo metu jis yra Kaune, paveikslų galerijoje, plg. Trečioji Bažnytinio Meno Paroda. Iš Bažnytinio Meno Muziejaus rinkinių: *Valst. M. K. Čiurlionio dailės muziejus*. Kaunas, 1990. Kat. nr. 5, pav. 10: drobė, aliejus, 200 x 123 cm. Apibūdinama, kaip Dan. Schultzo (1615-1683) paveikslo XVIII a. kopija. Užsienyje apie tą patį paveikslą (1984.IX.16) parašė Povilas REKLAITIS. *The Iconographic Origin of the Painting «St. Casimir» in the Parish Church in Viduklė*, žr. *Lituanus*, The Lithuanian Quarterly, t.32, nr. 3, Chicago, 1986, p. 68-78 su 5 pav. Translated by J. Z. [Jonas Zdanys]; tas pats, *Šv. Kazimiero paveikslo Viduklės bažnyčioje ikonografinė kilmė*, žr. *Aidai*. Brooklyn, N.Y., 1987, nr. 1, p. 21- 25 su 5 pav.; tas pats, žr. *Logos*, Religijos filosofijos ir bažnytinio meno žurnalas, Kaunas-Vilnius, 1990, nr. 1, p. 144-149 su 5 pav.

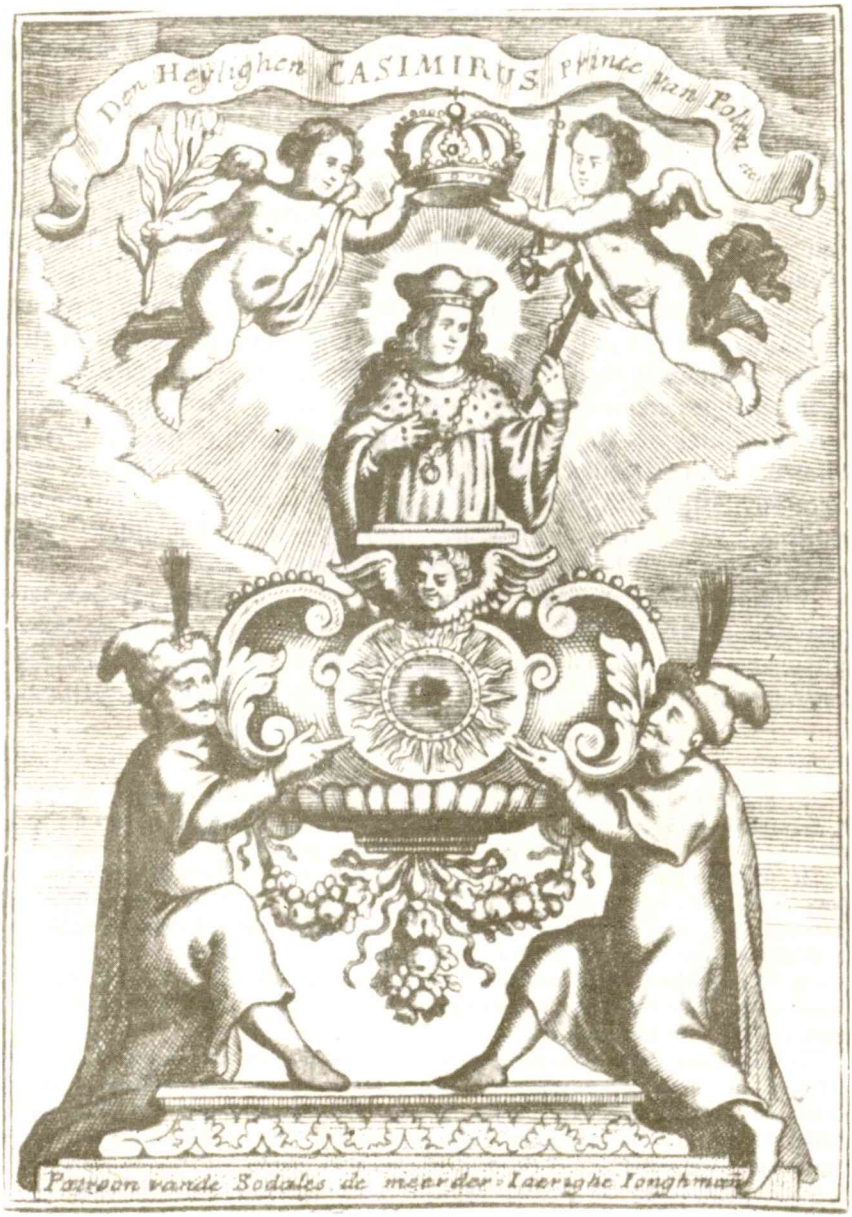

Pav. 9. Gaspar Bouttatf. Mecheln, 1692 (Nerrincq S.J.)

Pav. 10. Daniel Schulz iš Dancigo, priskirtinai. Krokuva, 1672

išpuošta pagal ikonografinį planą, kurio vientisumas nukentėjo per 1655 metų maskviečių invaziją[24]. Savo menine verte iškyla dvi didelės freskos, kurias tas pats Karpowiczius priskiria Pacų Lietuvos Pažaislin atkviestam italų meistrui Michelarcangelo P a l l o n i (apie 1690). Abi jos vaizduoja dramatiškiausias šv. Kazimiero *Vitos* scenas: «Mirusios mergelės prisikėlimas prie šv. Kazimiero kapo» ir «Šv. Kazimiero karsto atidarymas». Freskų fundatorius buvo Lietuvos etmonas Kazimieras Sapiega (freskoje matomas jo portretas)[25].

XVIII amžius šv. Kazimiero tematikoje davė mažiau, ypač pačioje XVIII amžiaus pradžioje stokojama pavyzdžių. Nors bendras viso amžiaus žinomų kūrinių skaičius nemažas, betgi ir jie neleidžia rekonstruoti pilno raidos vaizdo. Išaiškinti pavyzdžiai tėra tik atsitiktinai išlikę pavieniai buvusios daug skaitlingesnės produkcijos atvejai.

XVIII amžiui būdingas vadinamas «Mažasis maldaknygės paveikslėlis» (*Das kleine Andachtsbild*). Nors nurodoma, kad šio istorija siekia net XIII amžių, bet tik XVIII apčiuopiama jo masinė gamyba, kurios centras buvo A u g s b u r g a s. Čia devocionalinius paveikslus piešė, raižė ir leido vad. katalikiškieji (*Catholici*) raižytojai, priešingai kitiems gausiems Augsburgo raižytojams, kurie buvo evangelikai. Kai kurie meistrai evangelikai dirbo taip pat katalikams, iliustravo jų knygas, raižė autorių portretus[26].

Raižyba savo kilme ir technikomis rišosi su auksakalyste, kuria Augsburge vertėsi nuo seno didesnis skaičius šeimų, ypač altoriaus įrankių gamyboje: paauksuoto sidabro monstrancijos, kielikai, žvakidės, dramblio kaulo reliefai ir figūros buvo eksportuojami užsienin, taip pat Lietuvon. Šitų aplinkybių fone reikia pažvelgti į šv. Kazimierą dramblio kaulo ovaliniame reljefe, 8,9 × 6,5 cm dydžio [Pav. 11], kuris iš privataus rinkinio pateko į Bavarijos Nacionalinį Muziejų. Jokių duomenų apie šio vienišo kūrinio atsiradimą nėra, spėjama, kad buvo sukurtas apie 1700, Pietų Vokietijoje, gal pačiame Augsburge[27]. Viršutinė reljefo dalis nulaužta: turbūt nuplėšiant auksinį rėmą ir grandinėlę, ant kurios reljefą

---

24 Ikonografinės programos rekonstrukcijos bandymas, žr.: P. REKLAITIS. *Šv. Kazimiero koplyčia Vilniuje*, žr. *Aidai*. Brooklyn, N.Y., 1958, nr. 4, p. 162-166, «Šv. Kazimiero koplyčios monumentalinis ciklas».

25 Kazimieras Povilas Jonas S a p i e g a (1637-1720). Dėl portreto Pallonio freskoje autentiškumo, plg.: Mariusz KARPOWICZ. *Działalnosc artystyczna Michelangela Palloniego w Polsce*, Warszawa, 1967, p. 55 ir pav. [M.Palloni meninė veikla Lenkijoje (ir Lietuvoje)].

26 P. REKLAITIS. *Augsburgas, jo grafikai Lietuvos temomis XVII amžiuje*, žr. *Aidai*. Brooklyn, N.Y., 1991, nr. 2, p. 126-134 su 10 pav.

27 Rudolf BERLINER. *Die Bildwerke des Bayerischen Nationalmuseums*, 4. Augsburg, 1926, p. 86, nr. 374, pav. 278.

Pav. 11. Dramblio kaulo plaketė. Pietų Vokietija, apie 1700

nešiojo nežinomas reverendas. Atvaizduotų formų pobūdis leidžia spėti, kad piešinys šitam reljefui buvo gautas iš Lietuvos. Po šventojo kojomis pamesti guli Jo atmestas Vengrijos herbas, skeptras ir būdinga Didžiojo kunigaikščio kepurė (*Erzherzogshut*), kairėje šventojo laikoma lelija ir virš jos pavaizduota mažo dydžio Dievo Motina su Kūdikėliu, tai vis ypatingi motyvai, sutinkami Lietuvoje[28].

XVIII amžiaus pradžiai tenka įterpti dar vieną nedidelį kūrinėlį, skirtą šv. Kazimierui, vario raižinį, kurio piešinį pagal įrašą sukūrė Johann A s a m, apie 1710 m. dirbęs Augsburge, o patį raižinį atliko Gottlieb W o l f f g a n g [29]. Besišypsąs ir labai jauno veido šventasis pavaizduotas apsigobęs karalaičio apsiaustu ir dešine ranka atstumiąs ovalinį jaunuolės portretą: Jis sirgdamas atsisakė gydytojų patarimo vedybomis išgelbėti savo gyvybę, kaip nurodo lotyniškas įrašas[30] [Pav. 12]

Augsburgo grafika XVIII amžiaus penktame ir šeštame dešimtmetyje davė keletą įdomių, tiek turinio, tiek meninės vertės požiūriu skirtingų šv. Kazimiero raižinių. Pirma vieta šitoje eilėje priklauso iškiliam tapytojui bei grafikui Godefried Bernhard G o e t z (Göz) (1708 Moravijoje - 1774 Augsburge), sukūrusiam žymių freskų bažnyčioms ir namų fasadams, išraižiusiam virš 500 originalių vario raižinių ir dar atlikusiam virš 500 piešinių kitiems išraižyti[31]. Jo specialybė buvo miniatiūriniai raižiniai - mažame formate pasiekiant didelio subtilumo. Jį čia minime dėl vieno miniatiūrinio kūrinėlio, nedidelio formato maldaknygės paveikslėlio, 13,4 × 9,3 cm vario raižinio, išspausdinto ant 15,0 × 9,3 cm lakšto, pavadinto *S.Casimirus mundi et carnis victor*, kurį «G. B. Göz Katalikas nupiešė, išraižė ir išleido», kaip liudija paraštė[32]. Raižinį G. B. Goetz sukūrė 1741 metais mažoje 4 lakštų serijėlėje, paskirtoje 4-iems šventiesiems (S. Casimirus, S. Benedictus, S. Bernardus, S. Bruno)[33]. Raižinyje visiškai pancigtas simetriškumas, tačiau gausios detalės suderintos į vientisą išbalansuotos lygsvaros kompoziciją, kuri neatrodo

---

28 Konstantin TYSZKIEWICZ. *Pomniki Rytownictwa Krajowego*. Wilno 1858. Cit.pg. T. M. NAROLEWSKI, *O dewocjonaljach*, žr. *Arkady*, 2. Warszawa, 1936, z.3., p. 132.

29 THIEME-BECKER, *Künstlerlexikon*, 2, Leipzig, 1908, p. 173; t.p. 36, 1947, p. 222.

30 Originalas Bavarijos Nacionaliniame Muziejuje.

31 Rudolf WILDMOSER. *Gottfried Bernhard Göz (1708-1774) als ausführender Kupferstecher*, Teil 1. Untersuchung, žr. *Jahrbuch des Vereins für Augsburger Bistumsgeschichte* e.V. 18.Jg. Augsburg, 1984, p. 260. Pavardės forma «Goetz» pirmiau «Göz» rašoma THIEME-BECKER, *Künzlerlexikon*.

32 G. B. Göz Cath[olicus] del[ineavit], Sc[ulpsit] et exc[udit] A[ugustae] V[indelicorum]. Originalas Schwizerisches Museum für Volkskunde, Basel.

33 Rudolf WILDMOSER. *Gottfried Bernhard Göz (1708-1774) als ausführender Kupferstecher*, Teil 2, Katalog, žr. *Jahrbuch des Vereins für Augsburger Bistumsgeschichte*, e.V., 19.Jg. Augsburg, 1985, p. 264-265.

Pav. 12. Johannes Adam. Augsburg, apie 1710

apkrauta. Čia matome realizuotą Goetzo 1730 išrastą berėmio paveikslo formą grafikoje[34]. Raižinio ikonografinius šaltinius atsekti dar nepavyko. Šv. Kazimieras pavaizduotas bajoro rūbais, atsisukęs kiek į kairę žvelgia dangun, kur debesyse Dievo Motina su Kūdikėliu jį karūnuoja gėlių vainiku, kairioji šventojo ranka siekia skrendančio angeliuko laikomą rotulą su Marijos himno žodžiais, o dešinė atstumiančiu gestu rodo į po šventojo kojomis žemyn nuleistus - atmestus jo gyvenimo pagundų simbolius: rimbas su atgailos diržu, ovaliniais rėmais gražuolės portretas, Vengrijos karalystės herbas su jos bizantiškąja karūna, visai žemai viduryje Lietuvos V y t i s su fantastiška karūna Didžiojo Kunigaikščio kepurės vietoje, skeptras, kai rokokinio kriauklės ornamento rotacija dar išsviedusi lelijų šaką sujungia visą sudėtingą alegorijų telkinį į harmoningą judesį [Pav. 13].

G. B. Goetzo kūryba - tipiškas Bavarijos rokokas: kupinas linksmumo, pomėgio paslaptingai alegorijai ir žaismingam ornamentui. Kaisheimo cistersų vienuolyno viršininko vasaros rezidenciją Leitheim (prie Donauwörth) G. B. Goetz ištapė freskomis: salės plafone 1751 metais pavaizdavo šalia šeimininko abato - Cölestin I Meermoos - portreto ovalo, savo paties viso ūgio autoportretą [Pav. 14]. Ikonografijos paminklus kūrė dailininkas, konkretus žmogus. Čia tik vienas pavyzdys, *pars pro toto* už visus kitus[35].

Produktyviausia XVIII amžiaus Augsburgo dailės raižinių gamyboje buvo raižytojų ir leidėjų šeima K l a u b e r, ypatingai broliai Joseph Sebastian (1700-1768) ir Johann Baptist (1712-1787), kurie savo darbus žymėdavo sykiu: *Fratres Klauber Catholici* ir pan. Pagal savo pačių ir kitų dailininkų piešinius jie išraižė ir išplatino didelį skaičių įvairių katalikams skirtų devocionalių paveikslų didesniais lakštais, šventųjų paveiksliukų atskirai ir serijomis, stebuklaviečių vaizdų, kalendorinių lakštų, iliustracijų, portretų ir daug kito. Savo raižinius jie eksportavo į kitus miestus ir į daugelį katalikiškų kraštų, po 100 ir daugiau egzempliorių. Klauberių leidyklos įpėdiniai ją išlaikė iki 1840 metų[36]. Jai būdingas raižinys *S a n c t u s Casimirus* pažymėtas kaip dviejų brolių Klauberių bendras darbas[37]. Piešinys jam bus sudarytas apie 1750 metus, raižinys pagamintas ir išleistas kiek vėliau ir vaizduoja šv. Kazimiero

---

34 WILDMOSER, ten pat, Teil 1. p.261.

35 Dalis medžiagos apie G. B. Goetz gauta 1985 m. iš Leitheimo pilies savininko Albrecht Frhr. v. Tuchter (1922-1989).

36 THIEME-BECKER. *Künstlerlexikon*, 20. 1927, p. 411-413. Prekybos raižniais apimtį iliustruoja Klauberių pardavimo sąskaita iš 1768 m. (atsitiktinai autoriaus rinkiny).

37 Ios[eph] et Ioa[nnes] Klauber Cath[olici] Sc[ulpsint] et exc[udent]. A[ugusta] V[indelicorum]. Cit. pg. NAROLEWSKI. *O dewocjonaljach*, žr. *Arkady*, lentelė po p. 132.

Pav. 13. Gottfried Bernhard Göz. Augsburg, 1741

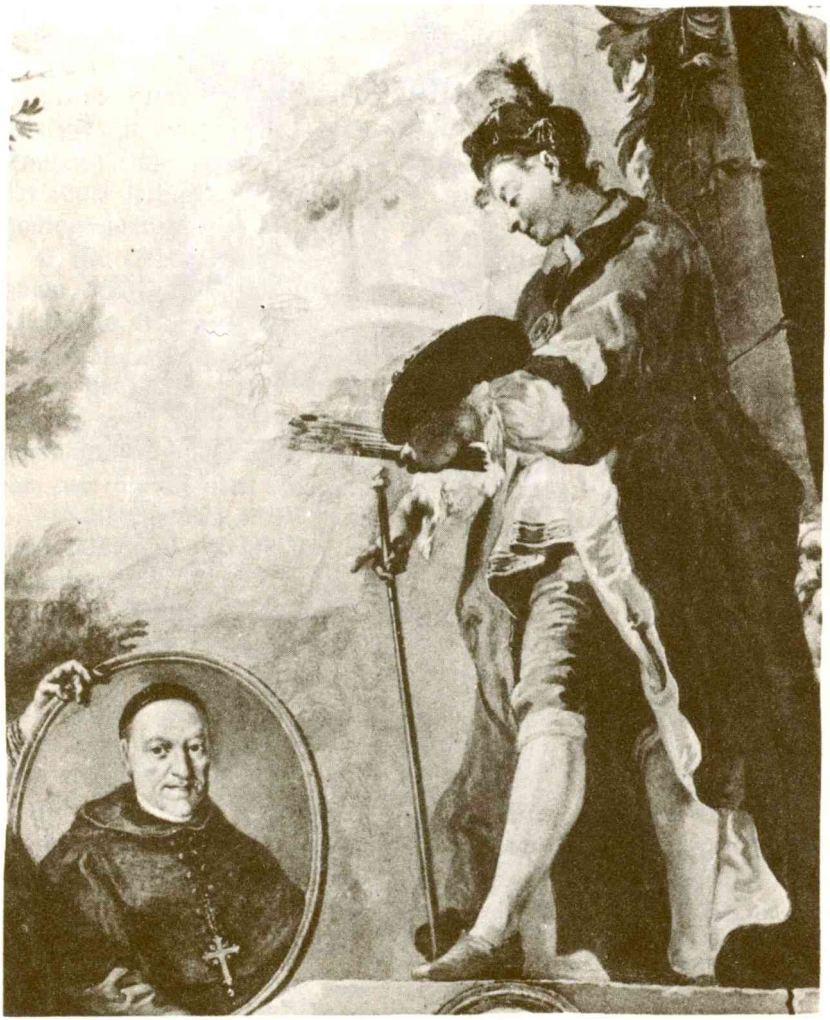

Pav. 14. G. B. Göz. Pats dailininkas su abato portretu. Schloß Leitheim, 1751

apoteozę, sukomponuotą iš įvairių atskirų ikonografinių motyvų, surinktų iš ankstyvesnių leidinių, juos sustatant «piramidės» forma, kaip buvo daroma baroko teatre ar cirke [Pav. 15]. Centre šventojo biustas: jo galva su nimbu, bet dėvi lietuvišką lapinę su plunksna ir bajoro kailiniais. Patį biustą ant pagalvės laiko iškėlę du priklaupę bajorai: lietuvis, šalia jo žemyn nuleistas Lietuvos V y t i s, kitoje pusėje vengras su atmestosios Vengrijos valdžios ženklu. Žemėje guli pamestos dvi karūnos: bizantiškoji, kurią turėjo Vengrijos karalius, ir senoji spindulingoji (plg. Goetz, pav. 13). Už šventojo stovi gydytojas, rodąs ovalinį jaunuolės portretą (plg. tokį Asam raižinyje, pav. 12). Kairėje angelaitis, laikąs šv. Kazimiero himno Marijai atvyniotą lapą ir gėlių vainiką. Simetriškąją kompoziciją su šventuoju, kurį iškelia «etniškų figūrų» pora, galima stebėti jau F. Nerrincq, S. J. (Mecheln 1692) veikalo tituliniame raižinyje [Pav. 9]. Klauberio leidykloje šioji kompozicija buvo pritaikyta ir kitų šventųjų raižiniams[38].

Klauberių leidykla Augsburge iš pradžių veikė bendrovėje su žymiuoju tapytoju ir grafiku G. B. Goetz, jau aptartu. Goetz ir vėliau talkino Klauberiams, ypatingai ruošiant jų didžiausią darbą *Annus dierum Sanctorum*, kuris apima 387 raižinius iliustruojant šventųjų gyvenimus. Darbas buvo įvykdytas per daugelį metų, todėl išleidimo metai nepažymėti, sprendžiama, kad buvo pradėtas apie 1750[39]. Šios serijos raižiniai gerokai skiriasi nuo kitos šios epochos ikonografijos: šventojo gyvenimo veiksmai ir simboliai pavaizduoti plačioje, lyg teatrinėje scenoje. Tuo principu sukomponuota ir kovo 4-tos dienos *S. Casimirus* tema. Gilios salės priekyje, kairiame krašte, matomas Šventasis, kuris save plaka, viduryje stovi tuščias sostas, o karūna - vėl bizantiškoji Vengrijos - padėta ant atskiro stalelio dešinėje. Šviesa krenta iš ovalinių angų lubose, kurių vienoje matyti Vengrijos herbas; Lietuvos herbo pasigendame [Pav. 16][40]

Pagal publikavimo datą šioje grupėje dėmesys priklauso dar raižiniui «Šv. Kazimieras maldoje», kurį pagal tapytojo Johann Wolfgang B a u m g a r t n e r (gimęs 1712 Kufsteine, Tirolyje - miręs 1761 Augsburge) piešinį išraižė Georg Daniel H e u m a n n (1691-1759 Nürn-

---

38 Pvz., šv. Pranciškaus Ksavero raižinyje jų biustą laiko japonas su kiniečiu ir t. t. pavyzdžiai Augsburgo miesto muziejaus Grafikos Kabinete.

39 Informacija gauta iš Stadt Augsburg. Staats- und Stadtbibliothek, kuri turi du *Annus dierum Sanctorum* rinkinius (laiškas 1984.VII.6); THIEME-BECKER. *Künstlerlexikon*, 20. 1927, p. 412.

40 Fotokopija pagal originalą Bavarijos Nacionaliniame Muziejuje. Grafikų signatūrų trūksta.

Pav. 15. Broliai Klauber. Augsburg, apie 1750

berge)[41]. Jis įterptas į 1753 metais Vienoje išleistą leidinį *Kasdienis pastiprinimas tikram krikščioniui*, paruoštą kun. Juozo G i u l i n i iliustruojant kovo 4-tai dienai šv. Kazimiero kaip kalendoriaus šventojo trumpą gyvenimo aprašymą[42]. Šventasis karalaitis, padėjęs į šalį karūną ir skeptrą, maldoje klūpo prie altoriaus, kuriame virš Nukryžiuotojo pasirodo Dievo Motina, dar aukščiau skrieja angelas. Šitoji kompozicija bus pastovi Šventųjų gyvenimų aprašymų knygose, įvairiose jų laidose, iliustruojant kovo 4 dienos šventąjį, taip pat XIX amžiuje. Skirtingumų rasime tiktai akcesorijose. Baumgartner-Heumanno raižiniui būdinga architektūriška scena išsivysčiusio vėlyvojo baroko, artėjančio į rokoką formos, ir jos fone pro angą matomas mūšio fragmentas. Raižinio apačioje esąs lotyniškas paaiškinimas klaidingai mini pergalę prieš turkus, kurios Šventasis savo maldomis pasiekęs [Pav. 17][43].

Iš XVIII amžiaus pirmos pusės ir jo vidurio, nepaisant karų ir kitų nelaimių, Lietuvoje ir Lenkijoje išliko nemaža įvairių dailės kūrinių, vaizduojančių šv. Kazimierą. Šios paskaitos rėmuose iškeltini jų tik keli pavyzdžiai: Lietuvos grafikoje šv. Kazimieras tebevaizduojamas tradicine forma, bet su Vilniaus pilių, katedros ir Trijų Kryžių kalno vaizdais fone. Pirmą pavyzdį sukūrė Vilniaus raižytojas Pranciškus B a l c e v i č i u s 1749 metais, savo šv. Kazimiero raižinį dedikuodamas Žemaičių vyskupui Antanui Tiškevičiui[44]. Kitą raižinį su šv. Kazimieru ir Vilniaus pastatais publikavo grafas Konstantinas Tiškevičius iš savo vario plokščių rinkinio[45]. Sprendžiame, kad liaudies meno raižiniai čia turi vieną savo šaknį.

Išliko keletas XVIII amžiaus monumentinės tapybos darbų. Tadas K u n t z e (gimęs apie 1731 Grünberge, Silezijoje - miręs 1793 Romoje), proteguotas Krokuvos vyskupo Zaluckio - buvo jo virėjo berniukas - mokslintas tapytoju Romoje 1754-1756 metais, apie tą laiką nutapė stamboką altoriaus paveikslą, kuris ir šiandien yra šv. Stanislovo katedroje Krokuvos pilyje. Tai čia šv. Kazimieras pavaizduotas ne karalaičio, bet tikrais bajoro rūbais su kontušu, su ilgu kardu prie šono: žiemos naktį šv. Kazimieras meldžiasi prie bažnyčios durų, kai virš jo skrendą angeliukai laiko lelijas ir gėlių vainiką. Stebėtojų figūros paveikslo dešiniame krašte traktuotos realistiškai: dėvi etnografiškai

---

41 THIEME-BECKER. *Künzlerlexikon*, 3., 1909, p. 84.

42 Joseph GIULINI. *Tägliche Erbauung eines wahren Christen, in Betrachtung seiner Heiligen auf alle Tage des Jahres*.... Wien und Augsburg, 1753, raižinys kovo 4 dienai, seka p. 207-208 su *Vita* ir malda.

43 Pagal originalą Austrijos Nacionalinėje Bibliotekoje.

44 Tadeusz LOPALEWSKI. *Między Niemnem i Dźwiną*. Bydgoszcz, 1937, p. 123 (ir kitur).

45 Žr. išnašą 28.

Pav. 17. Johann Wolfgang Baumgartner. Wien und Augsburg, 1753

teisingai nupiештą žiemos aprangą [Pav. 18][46]. Ši nauja forma sulaukė sekimų, Lenkijoje ir Lietuvoje tapyboje, o Augsburge - devocionalinėje grafikoje, kur pasekta jei ne betarpiškai, tai iš dar nežinomo kiek ankstyvesnio pavyzdžio.

Grafika, įvairūs raižiniai - tai vis maži, portatyvūs dailės darbai. Ar nėra XVIII ir XIX amžiais sukurtų monumentalios - su vieta surištos, tapybos šv. Kazimiero tematika už Lietuvos ar Lenkijos ribų?

XVIII amžiuje Romoje, šv. Stanislovo bažnyčioje: «Šv. Kazimieras lietuvių kariuomenės gelbėtojas prie Polocko»[47]. Čia viename iš šalutinių altorių stambaus dydžio drobę, dabar įmontuotą į sieną, nutapė Pranas S m u g l e v i č i u s 1765-1767 metais Romoje, kur gyveno nuo 1763 iki 1784 metų[48]. Veiksmas siejasi su 1518 m. įvykusiu karu. Polocko mūrų fone jaunuolis šv. Kazimieras, matomas su karalaičio apsiaustu ir karūna, žengia lietuvių karių būryje, taigi priešingai legendai, kurioje šv. Kazimieras prie Polocko pasirodo jojąs ant balto žirgo. Ištiesta ranka jis rodo lietuvių kariams brastą per Dauguvą. Upėje pasvirusios laivo burės. Maskviečiai jau bėga išgąstingais veidais. Debesyse angelai, vienas laiko alyvų šakelę.

XIX amžiuje, vėl Bavarijoje: N e u s c h w a n s t e i n «pilis», pastatyta nuostabaus kalnų peizažo fone 1869-1886 metais garsiojo karaliaus Liudviko II, kompozitoriaus Wagnerio draugo. Šita «pilis» kaip monumentalizuota neoromantizmo ideologija, neturėjo jokios funkcijos. Salių sienos ištapytos vokiečių mitologijos, epo ir istorijos vaizdais. Romaninės bazilikos formų «Sosto salėje» nėra jokio sosto, bet karaliaus užsakymu Wilhelm H a u s c h i l d joje 1885 ištapė didelę ikonografinę programą, vaizduojančią monarchijos nuopelnus krikščionybei, kurioje dominuoja apsidėje auksiniame fone pavaizduoti natūralaus ūgio šeši kanonizuoti monarchai: Lenkijos princas šv. Kazimieras [Pav. 19], Vengrijos karalius šv. Steponas, Vokiečių imperatorius šv. Henrikas II, Prancūzijos karalius šv. Liudvikas, Ispanijos karalius šv. Ferdinandas ir

---

46 *Malarstwo polskie. Manieryzm, barok.* Warszawa, 1971, p. 420.

47 Stanisław JANASIK, *Fr. Smuglewicz* [ir t.t.], žr. *Przewodnik katolicki*, Rok 40, nr. 39. Poznan, 1934, p. 614 su pav. (neryški išpjova).

48 *Lietuvių Enciklopedija*, t.28. Boston, 1963, p. 196-198. Šv. Kazimiero paveikslo Romoje nutapymo datą duoda: Michał MACIEJEK. OCD, *400 lat kościola i hospicjum św.Stanisława w Rzymie*. Rzym, 1978, p. 127 su (sek.p.) altoriaus su šv. Kazimiero paveikslo aplinkos vaizdu (pav. detalės neryškios). V. DRĖMA. *P. Smuglevičius 1745-1807*. Vilnius, 1973. Šio šv. Kazimiero paveikslo visiškai nemini, bet p. 50 ir 355 minimi kiti darbai šv. Stanislovo bažnyčioje Romoje pagal 1978 metų vadovą nekabo.

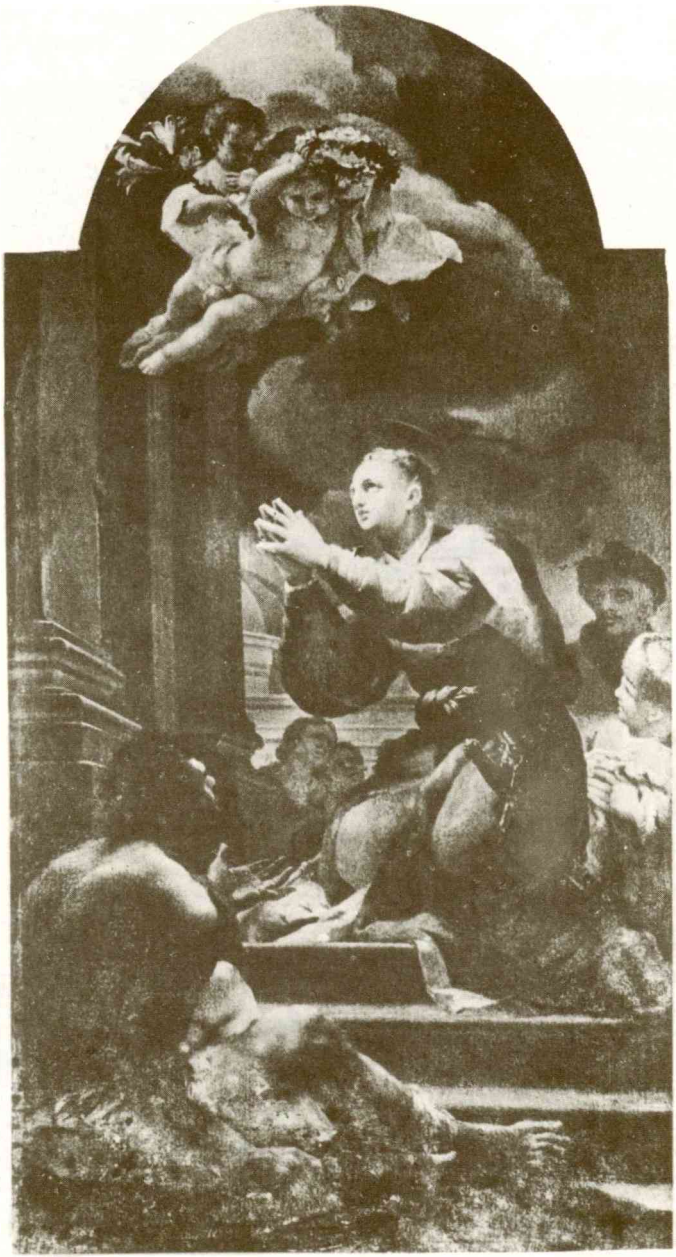

Pav. 18. Tadas Kuntze. Krokuva, 1754-1756

Pav. 19. Wilhelm Hauschild. Neuschwanstein, 1885 (apsidė)

Pav. 20. Wilhelm Hauschild. Neuschwanstein, 1885 (galerija)

Anglijos karalius šv. Eduardas[49]. Šalutinėje šios salės navoje po arkadomis sienų paveikslai rodo karalių šventumo įrodymus, atskirai «Šv. Kazimieras maldoje» [Pav. 20]. Be šio fantastiškojo Neuschwansteino Liudvikas II pastatęs dar daugiau 'pilių, bet 1886 dėl «per didelio išlaidumo» Bavarijos valdžios ir giminių buvo pašalintas nuo sosto, greit mirė. Anuometinis «pamišėliškas išlaidumas» šiandien virto racionaliausia investicija, nes milijonas turistų, kurie kasmet aplanko Neuschwansteiną - esą ypač amerikiečiai žavisi «pasakiškąja pilimi» - Bavarijai atneša nemažų pajamų.

Su šv. Kazimiero seselėmis - taigi Gediminaitėmis, kurios XV amžiuje buvo nutekintos į Bavariją, ši Neuschwansteino ir Liudviko II-jo istorija, aikšku, neturi nieko bendro, vargiai ir šitame pastate esą šv. Kazimiero atvaizdai[50].

Weimar bei Marburg P.REKLAITIS

---

49 Franz Prinz zu SAYN-WITTGENSTEIN unter Mitarbeiten v. Marina Freiin v.BIBRA. *Schlösser in Bayern. Residenzen und Landsitze in Altbayern und Schwaben*, München, 1972, p. 278-280 (Neuschwanstein).

50 Į ryšį su vestuvėmis Bavarijoje nurodo Z. IVINSKIS (*Šventas Kazimieras 1458-1484*, New York, 1955, p. 155-156; ten pat iliustracijų paraštės prieš p. 129 «Hohenschwangau» ištaisytinos į «Neuschwanstein»).

NOCHMALS ZUR IKONOGRAPHIE DES HL. KASIMIR VOM 16. BIS ZUM 19. JAHRHUNDERT DIE ÜBERSICHT UND HANDVOLL VON BELEGEN ÜBER DIE KUNSTWERKE IM AUSLAND

von

DR. POVILAS REKLAITIS

Zusammenfassung

Der hl. Kasimir ist Hauptpatron Litauens, einer der Schutzheiligen Polens, Leitbild gottesfürchtiger Jugend, Nothelfer gegen religions - und Vaterlandsfeinde. Geboren wurde er am 3. Oktober 1458 in Krakau als Sohn des Königs von Polen- Litauen, Kasimirs IV., aus dem altlitauischen Fürstengeschlecht der Jagellonen (Gediminiden), und der Königin Elisabeth, Tochter des Deutschen Kaisers Albrecht II. von Habsburg. Er starb am 4. März 1484 in Grodno und wurde zur letzten Ruhe gebettet in der Königlichen Kapelle an der Kathedrale in Wilna (Vilnius), in der Hauptstadt des Großfürstentums Litauen, das damals in Personalunion mit Polen verbunden war.

Die Darstellung des hl. Kasimir in der kirchlichen Kunst entwickelte sich im Rahmen der noch mittelalterlichen Ikonographie. Infolge des von Papst Leo X. 1517 eingeleiteten Kanonisationsprocesses weilte 1520 der Abgesandte des Papstes Bischof Zaccharia Ferreri in Wilna, um die Wunder am Grabe des hl. Kasimir su untersuchen. Es wurden dabei nicht nur die erste «Vita» des Heiligen zusammengestellt, sondern auch auf der Grundlage des in Wilna vorhandeten, später verschollen Porträts, das sog. «Bild des Seligen Kasimir» als die erste ikonographische Form geschaffen, auf welches einige erhaltene Bilder des Heiligen aus dem 16. Jh. zurückgehen - vor allem der Holzschnitt auf der Titelseite der 1521 in Krakau bei Haller gedruckten «Vita Beati Casimiri» von Z. Ferreri, sowie das später als wundertätig verehrte dreihändige «Venerabilis Icon» in der Kasimir-Kapelle an der Kathedrale in Wilna.

Während die Zahl der Bilder aus dem 16. Jh. nicht groß ist, entwickelte sich seit den ersten Jahren des 17. Jh. eine reiche Ikonographie des Heiligen, veranlaßt durch die Erlaubnis des hl. Kasimirs-Offiziums 1602 durch Papst Clemens VIII, und Aufnahme seines Festes in das Breviar und Missale der gesamten Kirche 1621 durch Paul V. Unter Verwendung von Hinweisen aus Wilna wurde 1603 in Rom die endgültige ikonographische Fassung des kultischen Kasimir-Bildes geschaffen und seine Heiligenattribute festgelegt:

Fürstenhut als Zeichen seiner fürstlich-königlichen Herkunft, Krucifixus und weiße Lilie als Symbol des Glaubens und der Keuschheit. In den folgenden Jahren des 17. Jh. entstanden Bilderfolgen, welche die Szenen des Leben und der Wunder des hl. Kasimir darstellen - sei es als Illustrationen zu Neuauflagen seiner «Vita», sei es als einzelne monumentale Kompositionen. Dem 17. Jh. gehören die künstlerisch wertvollsten monumentalen Bilder des hl. Kasimir an, welche bedeutende Meister wie Pietro Novello gen. Monrealese (Palermo), Carlo Dolci (Florenz), Daniel Schulz (Krakau), Michelarcangelo Palloni (Wilna) geschaffen haben.

Für das 18. Jh. ist die Entstehung des gestochenen «Kleinen Andachtsbildes» charakteristich, die die katholischen Stecherfamilien in Augsburg entwickelt haben: in ihren Serien von Heilligenbildern wird der hl. Kasimir wiederholt und originell dargestellt, wie die gefundenen Beispiele aus dem Werk von Joh. Asam, Joh. Wolfgang Baumgartner, G. B. Göz, Gebrüder Klauber u.a. zeigen. Thadäus Kuntze schuf 1754 in Rom ein großes Altarwerk (jetzt in Krakau), in dem der hl. Kasimir in der Tracht eines Landadligen betend kniet. In Wilna stach Franz Balcewicz 1749 ein Bild des hl. Kasimir in traditioneller Form aber mit den Bauten der Stadt Wilna im Hintergrunde. Diese neuen Motive wurden in den Volksholzschnitt und in die Volksmalerei in Litauen und Polen übernommen. Sehr zahlreich sind die holzgeschnitzten Figuren des hl. Kasimir in der Volkskunst Litauens und Polens. Die akademische Malerei Polens - insbesondere des Historismus im 19. Jh. - hat sich der Thematik des hl. Kasimir angenommen; aber auch in der Ausmalung des Schlosses Neuschwanstein des bayerischen Königs Ludwig II. begegnet man ihr.

MEDICINOS MOKSLŲ SEKCIJA

DR. MILDA BUDRIENĖ

VAIKŲ GYDYMAS - SOCIALINĖ GLOBA IR SANITARINĖ BŪKLĖ LIETUVOJE PRIEŠ NEPRIKLAUSOMYBĖS LAIKUS

Dr. Milda Budrienė savo studiją papildžiusi išleido atskira knyga.

SUVAŽIAVIMO DARBŲ EIGA

XIV LKM AKADEMIJOS SUVAŽIAVIMO DARBŲ EIGA

1988 metų spalio 3 - 6 dienomis netoli nuo Vatikano *Domus Pacis* puikiose, kongresams ir suvažiavimams pritaikytose, Italijos Katalikų Akcijos išlaikomose patalpose, kur viešbutis, restoranas ir paskaitų salės vietoje ir gražus sodas aplinkui, įvyko XIV Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos suvažiavimas. Suvažiavimo programa rūpinosi kun. Antanas Liuima, S.J., techniniu parengimu - prel. Algimantas Bartkus, padedamas Suvažiavimo Rengimo komisijos: mons. Antanas Jonušas rūpinosi reikalingų lėšų telkimu, mons. dr. Vytautas Kazlauskas ir p. Kazys Lozoraitis - spaudos informavimu, kun. Paulius Mališka - pamaldoms reikalingais daiktais, dr. Milda Danytė - registracija, dr. Barbora Vileišytė - parodomis, prel. Kazimieras Dobrovolskis ir Algirdas Žemaitis, M. A. (Oxon.), - atvykstančių svečių Fiumicino aerouoste sutikimu, mons. Antanas Jonušas ir mons. Vincas Mincevičius - banketu arkiv. dr. Audriui Juozui Bačkiui pagerbti, kun. dr. Robertas Skerys - koncertu. Audiencija pas Šv. Tėvą rūpinosi prel. Algimantas Bartkus.

Programoje buvo numatyta du pilnaties posėdžiai, 11 sekcijų ir 23 paskaitos.

Suvažiavimą raštu sveikino vysk. dr. Vincentas Brizgys, vysk. Antanas Vaičius, Nekalto Prasidėjimo Seserys (Putnam), dr. Vytautas Dambrava, inž. Antanas Girnius, kun. Rapolas Krasauskas, dr. Povilas Reklaitis, inž. Antanas Rudis.

PIRMOJI DIENA, pirmadienis, spalio 3 d.

REGISTRACIJA

Spalio 3 d. 15 val. prasidėjo Suvažiavimo dalyvių registracija, kuriai vadovavo dr. Milda Danytė. Pradžioje įsiregistravo 73 dalyviai, kitą dieną išaugo iki 84. Iš tikrųjų dalyvavo daugiau, nes ne visi, kaip paprastai, įsiregistruoja, nors Suvažiavime dalyvauja.

Dalyviai susirinko iš įvairių kraštų bent po kelis: iš Anglijos, Argentinos, Italijos, JAV, Kanados, Lenkijos, Lietuvos (net 7), Prancūzijos,

Šveicarijos, Vatikano, Vokietijos. Dar įvairesnės vietovės, gerai žinomi didmiesčiai ir niekada negirdėti miesteliukai, iš kurių susirinko Suvažiavimo dalyviai: Bad Wörishofen, Bonn, Boston, Bowie, Bronx, Brooklyn, Buenos Aires, Chicago, Davos, Domodossola, Feucht, Frascatti, Frostburg, Hüttenfeld-Romuva, Kaunas, Lemža, Londonas, Longboath Key, Madison, Milanas, Mareil-Marly, Marijampolė, Mississauga, Montréal, Münchenas, New York, Oak Lawn, Ottawa, Paryžius, Philadelphia, Punskas, Putnam, Roma, San Nicole, Stuttgart, Termen, Thompson, Tivoli, Toronto, Vatikanas, Viduklė, Vilnius, Washington, Žagarė.

Šis Akademijos suvažiavimas Romoje išsiskiria iš kitų suvažiavimų tuo, kad jo metu buvo vyskupu įšventintas vienas Akademijos narys - mons. dr. Audrys Juozas Bačkis, kad jame dalyvavo atstovai iš Lietuvos, kad jame proporcingai daugiausia dalyvavo Akademijos narių, net 50 nuošimčių įsiregistravusių, arba bent 40 nuošimčių visų dalyvių. Alfabetine tvarka Akademijos nariai Suvažiavimo dalyviai:

Dr. h.c. Angelė Avižonienė,
Arkiv. dr. Audrys Juozas Bačkis,
Dr. Ričardas Bačkis,
Diplomatijos šefas dr. Stasys Antanas Bačkis,
Mons. dr. Vytautas Balčiūnas,
Prel. Algimantas Bartkus, Šv. Kazimiero kolegijos rektorius,
Dr. Milda Budrienė,
Kun. Mečislovas Burba,
Kun. dr. Valdemaras Cukuras,
Dr. Kajetonas Čeginskas,
Dr. Adolfas Damušis,
Dr. Milda Danytė,
Vysk. dr. Antanas Deksnys,
Prel. Kazimieras Dobrovolskis,
Prof. dr. Jonas Genys,
Dr. Kęstutis Girnius,
Dr. Saulius Girnius,
Inž. Antanas Girnius,
Kun. dr. Vladas Jaskevičius, S.J.,
Mons. dr. Paulius Jatulis,
Kun. prof. dr. Jonas Jūraitis,
Kun. Dominikas Kenstavičius,
Dr. Juozas Lauška,
Kun. prof. dr. Antanas Liuima, S.J.,
Dr. Rasa Mažeika,

Mons. Vincas Mincevičius,
Dr. Jonas Norkaitis,
Prof. dr. Algimantas Norvilas,
Kun. Jonas Petrošius,
Kun. Kazimieras Pugevičius,
Kun. Vincas Pupinis, S.J.,
Kun. prof. dr. Paulius Rabikauskas, S.J.,
Prof. dr. Jonas Račkauskas,
Dr. Povilas Reklaitis,
Ses. prof. dr. Joyce Ridikaitė, S.S.C.,
Kun. dr. Jonas Sakevičius, M.I.C.,
Kun. Jonas Staškevičius,
Prel. dr. Ladas Tulaba, P.A.,
Dr. Andrius Valevičius,
Dr. Barbora Vileišytė,
Aleksis Žemaitis,
Algirdas Žemaitis, M.A. (Oxon.),
Marija Žemaitytė.

Iš 43 narių - 20 kunigų, 12 profesorių, 29 doktorato titulu, kiti su licenciato.

PAMALDOS

17 val. šv. Mišias į Šventąją Dvasią *Domus Pacis* koplyčioje atlaikė vysk. dr. Antanas Deksnys kartu su vysk. Pauliumi Baltakiu, koncelebruojant kunigams. Šv. Mišiose dalyvavo ir vysk. Julijonas Steponavičius su vysk. Juozapu Preikšu.

Vysk. dr. Antanas Deksnys pamoksle priminė mokslo piktnaudojimą materialistinės ideologijos ateistinėse valstybėse, pabrėžė tikėjimo reikšmę žmogaus gyvenime, krikščionybės įnašą į pasaulio kultūrą, Bažnyčios palankumą mokslui. Teigiamai vertino Akademijos darbus Lietuvoje ir išeivijoje.

Vasario 16 gimnazijos moksleivių choras giedojo religines giesmes.

ATIDAROMASIS PILNATIES POSĖDIS

18 val. prisirinko pilnutėlė salė, apie 100 asmenų, nors įsiregistravo tik 61 asmuo.

Posėdį atidarė Suvažiavimo Rengimo komisijos pirmininkas prel. Algimantas Bartkus, pakviesdamas vysk. Baltakį sukalbėti maldą.

Prel. Bartkus, sveikindamas Suvažiavimo dalyvius, ypač šiltai atsiliepė apie svečius iš Lietuvos: vysk. Julijoną Steponavičių, vysk. Juozą Preikšą, ilgametį kalinį kun. Alfonsą Svarinską ir Liturginės komisijos pirmininką kun. Vaclovą Aliulį, MIC. Taip pat pasidžiaugė Akademijos nario mons. dr. Audrio Bačkio iškėlimu į arkivyskupus, kurio nuopelnus katalikiškajai Lietuvai, jo, dirbančio Vatikane, tik istorija atskleis.

Toliau suminėjo, kad dėl nuotolių Suvažiavimo rengimas nebuvo lengvas, bet jau vyksta daug iškilmingiau negu buvo numatyta.

Suvažiavimo prezidiuman, dalyviams pritariant, prel. Bartkus pakvietė dr. Adolfą Damušį (Chicaga), kun. prof. dr. Vladą Jaskevičių, S.J. (New Yorkas), ir p. Aliną Grinienę (Münchenas).

Prezidiumo pirmininkas dr. A. Damušis, padėkojęs už pakvietimą pirmininkauti Suvažiavimui, pabrėžė, kad Suvažiavimas vyksta neeiliniu laiku, kad lietuvių tauta priešinasi priespaudai ir okupantas negali jos užgniaužti, nes tautos stiprybės pagrindas yra idealistinė krikščioniška pasaulėžiūra. Tada pirmininkaujantis pakvietė Akademijos pirmininką kun. Antaną Liuimą, S.J., tarti žodį.

Kun. Antanas Liuima, pasveikinęs Suvažiavimo dalyvius, tarsi nujausdamas, davė lyg apyskaitą ir kalbėjo: «Lietuviškas priežodis sako: visur gera, o namie geriausia. Taigi ir Akademija, pradėjusi suvažiavimus Romoje ir apkeliavusi pasaulį, sugrįžo į Romą. Nenuvargusi iš kelionės, bet išaugusi, sustiprėjusi.

Pirmasis Suvažiavimas išeivijoje įvyko 1957 m. šv. Kazimiero kolegijos patalpose, Romoje. Antrasis - 1961 m. Chicagoje, jėzuitų Jaunimo Centre. Trečiasis - 1964 m. New Yorke, Fordhamo Universiteto patalpose. Ketvirtasis - 1967 m. Romuvoje, Vasario 16 gimnazijos patalpose, Hüttenfelde, Vokietijoje. Penktasis - 1970 m. Toronte, Prisikėlimo lietuvių parapijos patalpose. Šeštasis - 1973 m. Bostone, Jėzuitų univesiteto patalpose. Septintasis - 1976 m. Southfielde (prie Detroito) Dievo Apvaizdos lietuvių parapijos Kultūros Centre. Aštuntasis ir Vilniaus Akademijos-Universiteto 400 metų minėjimas - 1979 m. antru kartu Chicagoje, Jaunimo Centre. Devintasis - 1982 m. St. Petersburge Floridoje, Delfino viešbutyje. Dešimtasis - 1985 m. Los Angeles mieste, Californijoje, Ambassador viešbutyje, o parodos - lietuvių šv. Kazimiero parapijos mokyklos patalpose. Pagaliau šis jau yra vienuoliktasis Suvažiavimas išeivijoje, o įskaitant Lietuvoje prieš karą įvykusius tris Suvažiavimus, yra jau keturioliktasis. *Domus Pacis* - Taikos, Ramybės namuose, išskirtinis tuo, kad jame pirmą kartą dalyvauja atstovai iš Lietuvos: Jo Ekscelencija vysk. Julijonas Steponavičius, Jo Ekscelencija vysk. Juozas Preikšas, kun. Vaclovas Aliulis, MIC, kun. Alfonsas Svarinskas, kun. Jonas Grigaitis, gerb. Virgilija Aleknavičiūtė iš

Marijampolės ir Elena Tumaitė iš Vilniaus, taip pat kad šis Suvažiavimas vyksta *Domus Pacis* - Taikos ir Ramybės namuose, tarytum simboliškai nurodydamas Lietuvos artėjančios nepriklausomybės taiką, ramybę, ypač kad Akademija yra gavusi kvietimą ateinantį suvažiavimą rengti Varšuvoje. Gal tai jau būtų paskutinis etapas į Vilnių. O gal Ekscelencijos be tarpinio etapo pakvies ateinantį Akademijos suvažiavimą tiesiog į Vilnių».

Šis posakis buvo palydėtas gausių, ilgų, entuziastingų plojimų.

Tada pagal jau susidariusią tradiciją Akademijos pirmininkas priminė mirusiuosius Akademijos narius po paskutinio Akademijos suvažiavimo. Išvardijo juos pagal mirimo datą:

Prel. dr. Petras Celiešius mirė 1986.I.1 d.,
Prof. dr. Pranas Jucaitis - 1986. VII. 9 d.,
Prel. dr. Kazimieras Gečys - 1986. VII, 15 d.,
Kun. dr. Jonas Gutauskas - 1986. XI. 6 d.,
Prof. dr. Romas Viesulas - 1986. XI. 7 d.,
Dr. Antanas Jasys - 1986. XII. 11 d.,
Prof. dr. Antanas Maceina - 1987. I.27. d.,
Kun. Adolfas Stašys - 1987. II. 4 d.,
Kun. Jonas Krivickas - 1987. II. 7 d.,
Kun. dr. Juozapas Vaišnora, MIC - 1987. III. 18 d.,
Prof. dr. Juozas Zaranka - 1987. IX. 15 d .,
Prof. inž. Vytautas Izbickas - 1988. I. 28 d.,
Ist. adv. Kostas Rudaminas Jurgėla - 1988. II. 29 d.,
Kun. Bronius Liubinas - 1988. VIII. 7. d.

Visi Suvažiavimo dalyviai buvo kviečiami rytojaus dieną į šv. Mišias už mirusiuosius narius.

Toliau pirmininkas pranešė, kad per tą laiką priimta 12 naujų Akademijos narių. Iš viso tuo metu buvo 261 narys. Išleista *Suvažiavimo Darbų* XI ir XII t., Ivinskio *Raštų* II ir IV t. bei prof. Juozo Navicko *Vertybės ir dorovė*. Iš viso 2570 puslapių.

Kun. A. Liuima, S.J., savo įžangos žodį baigė įprastiniu kreipimusi į Šventąją Dvasią: «Šventoji Dvasia, Tiesos, Meilės ir Kūrybos bei Susiklausymo Dvasia tevadovauja šiam Suvažiavimui, telemia nutarimus ir tesuteikia šimteriopus darbams ir pastangoms vaisius. Gausi Dievo palaima telydi visus Akademijos darbus ir užsimojimus !».

Po pirmininko A. Liuimos kalbos buvo kun. prof. Jono Jūraičio (Šveicarija) paskaita: *Religijos ir teologijų sąveika: Į du Vatikano II dokumentus pažvelgus* (žr. p. 3-10). Paskaita buvo išklausyta su dideliu susidomėjimu ir dėmesiu.

Po paskaitos buvo atidarytos dvi parodos. Viena iš mons. Vinco Mincevičiaus turtingo istorinių Lietuvos žemėlapių rinkinio, kita - Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos leidinių. Ši paroda turėjo net kelis skyrius: vienas skyrius pačios Akademijos leidinių, kitas - Akademijos narių, bet ne Akademijos išleistų, atskirai ar bendrai su kitais ne nariais. Toliau kitas skyrius: plati visuomeninė Akademijos narių veikla: žurnalų ir savaitraščių redaktorių, organizacijų vadovų, kunigų-klebonų veikla sielovados, liturgijos, pastoracijos ir kitose srityse. Dėl tinkamų patalpų trūkumo, apie du trečdaliu parodai sukauptos medžiagos liko sandėlyje. Parodą organizavo dr. Barbora Vileišytė.

SUSITIKIMO VAKARONĖ

Pirmosios dienos vakare, 21 - 23 val., netoli nuo *Domus Pacis* esančio viešbučio Holiday Inn salonuose - svetainėse įvyko Suvažiavimo narių susitikimo vakaronė. Susirinkusiems iš įvairių kraštų buvo malonu susitikti pažįstamus, susipažinti su nepažįstamais. Vakaronėje dalyvavo iš Lietuvos atvykusieji vysk. Julijonas Steponavičius, vysk. Juozas Preikšas ir kiti. Jaukia nuotaika greit prabėgo pora valandų.

ANTROJI DIENA, antradienis, spalio 4 d.

8 val. koncelebruotose šv. Mišiose kun. A. Liuima, S.J., aukojo šv. Mišias už mirusiuosius po paskutinio suvažiavimo Akademijos narius. Po to buvo Teologijos, Gamtos ir Matematikos mokslų bei Architektūros ir Menotyros sekcijų posėdžiai. Popietė buvo skirta dalyvauti Akademijos nario mons. dr. Audrio Juozo Bačkio konsekracijos iškilmėse.

TEOLOGIJOS SEKCIJA

Teologijos sekcijai vadovavo prel. dr. Ladas Tulaba, P.A. Sekcijos darbas prasidėjo 9 valandą. Į sekciją įsiregistravo 24 asmenys. Kun. dr. Valdemaras Cukuras savo paskaitą *Išlaisvinimo sąjūdžio teologija ir Lietuva* susiaurino ir patikslino į temą *Išlaisvinimo teologijos šaknys ir ištakos* (žr. p. 13-42).

GAMTOS IR MATEMATIKOS MOKSLŲ SEKCIJA

Tą pačią 9 valandą kitoje salėje paraleliai pradėjo posėdį ir Gamtos ir matematikos mokslų sekcija, kuriai vadovavo prof. dr. Jonas Genys. Į sekciją įsiregistravo 13 dalyvių.

Inž. Antanas Girnius, svarbių priežasčių sutrukdytas, į Suvažiavimą atvykti negalėjo, bet jo paruoštą paskaitą paties autoriaus pavedimu perskaitė dr. Saulius Girnius *Laikas kaip ketvirtoji dimensija* (žr. p. 197-227).

Prof. dr. Jonas Genys savo paskaitos temą *Sovietų biologija Lysenkos laikotarpiu, 1936-1965 metais*, patikslino į *Sovietų biologija Lysenkos šešėlyje - 1940-1965 metais* (žr. p. 229-236).

ARCHITEKTŪROS IR MENOTYROS SEKCIJA

10 val. 30 min. (po teologijos sekcijos) turėjo įvykti Architektūros ir menotyros sekcija, kuriai turėjo vadovauti mons. dr. Stasys Žilys, prelegentui dr. Povilui Reklaičiui dėl nesveikatos neatvykus, be to, besirengiant popietinėms konsekracijos iškilmėms, posėdis neįvyko. Autoriaus atsiųstoji paskaita nebuvo perskaityta. Autorius savo temą *Šv. Kazimiero ikonografija* patikslino ir išplėtė, pavadindamas *Dar prie šv. Kazimiero ikonografijos. Apžvalga ir žiupsnelis duomenų apie kūrinius už Lietuvos ribų* (žr. p. 251-288).

PREL. DR. AUDRIO JUOZO BAČKIO KONSEKRACIJA

16 val. Suvažiavimo dalyviai autobusu ir automobiliais išvyko į Šv. Petro baziliką, kur 17 val. 30 min. prasidėjo iškilmės, kurios vyko intymioje atmosferoje, uždaroje Šv. Petro bazilikos dalyje, už konfesijos altoriaus, pačiame bazilikos gale. Iškilmėse dalyvavo netoli altoriaus, pagal *L'Osservatore Romano*, 16 kardinolų, 36 arkivyskupai ir vyskupai, tarp kurių buvo lietuviai vyskupai : arkiv. Paulius Marcinkus, vysk. dr. Antanas Deksnys, vysk. Paulius Baltakis, OFM, labai lietuviams palankus Lomžos vysk. Julius Paetz ir kiti aukštieji Vatikano pareigūnai bei buvę jo bendradarbiai Vatikano diplomatinėje tarnyboje. Kitoje altoriaus pusėje - arkiv. Bačkio tėvai, brolis su šeima, diplomatinio korpuso prie Vatikano atstovai bei specialioje vietoje vysk. Julijonas Steponavičius ir kun. Alfonsas Svarinskas. Prieš altorių suoluose - Suvažiavimo dalyviai ir arkiv. Bačkio artimieji pažįstami italai.

Pontifikalinių šv. Mišių metu pats Šv. Tėvas asmeniškai įšventino mons. Audrį Bačkį vyskupu, asistuojamas kardinolo Achille Silvestrini, Viešųjų bažnyčios reikalų Sekretoriaus Vatikane, mons. Bačkio tiesioginio viršininko, ir vysk. Juozo Preikšo, atvykusio iš Lietuvos savo vyskupijos kunigo konsekracijai. Giedojo Vasario 16 gimnazijos mokinių, apsirengusių tautiniais drabužiais, choras, ir pakaitomis kitas choras italų parapijos, kurioje mons. Bačkis sekmadieniais padėdavo vietos klebonui.

Šv. Mišių metu, po Evangelijos, Šv. Tėvas savo kalboje itališkai pirmiausia apibūdino prel. Bačkio asmenį, jo tarnybą Bažnyčiai, išreiškė džiaugsmą, kad gali asmeniškai jį įšventinti vyskupu ir taip išreikšti savo dėkingumą jam. Popiežius kalbėjo: «Džiaugiuosi, kad galiu asmeniškai rankų uždėjimu tau suteikti kunigystės pilnatvę ir tave įvesti į apaštalų įpėdinių bendruomenę. Džiaugiuosi, nes šiuo būdu turiu galimybę tau išreikšti dėkingumą už daugelį darbų, kuriuos pastaraisiais metais esi atlikęs Apaštalų Sostui». Toliau Šv. Tėvas dėkojo «brangiam bendradarbiui» už uolų darbą tarnaujant Apaštalų Sosto atstovybėse Maniloje, San José Kostarikoje, Ankaroje, Lagose, o paskutiniu metu Vatikano Valstybės sekretoriate einančiam aukštas ir atsakingas diplomatines pareigas. Širdingai sveikino jo tėvus, gimines bei Akademijos Suvažiavimo dalyvius.

Po Šv. Tėvo kalbos, sugiedojus Visų Šventųjų litaniją, įvyko visų iškilmėse dalyvavusių kardinolų, arkivyskupų ir vyskupų rankų uždėjimas, po to vyskupo insignijų įteikimas. Tada buvo tęsiamos šv. Mišios, kurių pabaigoje naujai įšventintas vyskupas perėjo baziliką, laimindamas tikinčiuosius.

Mons. Bačkiui buvo suteiktas Metos arkivyskupo titulas, jis paskirtas Pronuncijumi į Olandiją, tikybiškai neramų kraštą. Šv. Tėvas tuo parodė labai didelį pasitikėjimą arkiv. Bačkio patyrimu ir pajėgumu.

Priėmimas Vatikane

Po iškilmių, užtrukusių pusantros valandos, visi dalyviai buvo pakviesti į Šv. Petro bazilikos senojo Sinodo salę priėmimui: pasveikinti naująjį arkivyskupą, pasivaišinti ir pasisvečiuoti. Priėmimą surengė arkiv. Paulius Marcinkus. Vaišės džiugia, pakilia nuotaika užtruko iki gana vėlyvo vakaro.

TREČIOJI DIENA, trečiadienis, spalio 5 d.

Po įspūdingų vakar dienos iškilmių ir 8 valandą koncelebruotų šv. Mišių vėl prasidėjo intensyvus darbas sekcijose, kurių paraleliai buvo po dvi priešpiet ir popiet.

LIETUVIŲ KALBOS IR LITERATŪROS SEKCIJA

Lietuvių kalbos ir literatūros sekcijos darbas prasidėjo lygiai 9 val. Sekcijai vadovavo dr. Barbora Vilcišytė. Į sekciją įsiregistravo 19 asmenų.

Prof. dr. Birutė Ciplijauskaitė skaitė savo studiją *Gamtos rolė Krėvės ir Vaižganto raštuose*, kurią patikslino: *Gamtos vaidmuo Vaižganto ir Krėvės kūryboje* (žr. p. 59-73).

Prof. dr. Birutė Žindžiūtė-Michelini parengė studiją tema *Pastabos dėl Bretkūno «Postilės» leksikos didžiajame «Lietuvių kalbos žodyne»* (žr. p. 75-82). Jos paskaitą perskaitė Kubilienė, nes autorė tuo metu buvo Vilniuje, kur tą dieną jos vyras prof. Guido Michelini universitete gynė lituanistikos disertaciją.

Prof. dr. Pietro U. Dini Akademijos suvažiavime nedalyvavo.

POLITINIŲ IR EKONOMINIŲ MOKSLŲ SEKCIJA

Taip pat 9 val. paraleliai su Lietuvių kalbos ir literatūros sekcija prasidėjo Politinių ir ekonominių mokslų sekcijos darbai. Sekcijai vadovavo dr. Juozas Laučka. Tai buvo pati gausingiausia sekcija - įsiregistravo 60 dalyvių. Į sekciją labiausiai patraukė atstovo prie Šv. Sosto Stasio Lozoraičio paskaita apie *Lietuvos ir Lenkijos santykius*, nes jau buvo viltingai laukiama Lietuvos nepriklausomybės atgavimo.

Lietuvos atstovas prie Šv. Sosto Stasys Lozoraitis skaitė paskaitą tema: *Lietuvos ir Lenkijos santykiai*. Po paskaitos buvo gyvos diskusijos ir ypač daug klausimų prelegentui. Pagaliau prieita prie diskusijų Vilniaus arkivyskupijos padėties - statuso klausimu. Paskaitos teksto redakcija negavo.

Inž. Antanas Rudis į Suvažiavimą neatvyko, nė savo studijos *Nepriklausomos Lietuvos konstitucinių teisių kaita* redakcijai neatsiuntė.

Dr. Ričardas Bačkis skaitė paskaitą tema *1992 metų Europos galutinis bendrosios rinkos įgyvendinimas* (žr. p. 239-248).

LIETUVOS ISTORIJOS MOKSLŲ SEKCIJA

Popiet, 15 val., įvyko Lietuvos istorijos mokslų sekcijos posėdis. Sekcijai vadovavo dr. Saulius Girnius. Į sekciją įsiregistravo 26 asmenys.

Kun. prof. dr. Paulius Rabikauskas, S.J., skaitė paskaitą tema *Naujausi Lietuvos istorijos šaltinių leidiniai tėvynėje ir išeivijoje* (žr. p. 85-103). Smarkiai kritikavo su moksliniais trūkumais išleistus šaltinius.

Dr. Rasa Mažeika savo studijos *Lietuvių prekybinių santykių poveikis į užsienio politiką XIV amžiuje* temą patikslino: *Prekyba ir taika mirties zonoje: prekybinės taikos sutartys tarp lietuvių ir kryžiuočių XIV amžiuje* (žr. p. 105-118).

Dr. Milda Danytė skaitė studiją *Vatikano ir Laisvosios Europos radijų lietuviškųjų programų siekiai.* Autorė paskaitos teksto redakcijai neatsiuntė.

SOCIALINIŲ IR TEISĖS MOKSLŲ SEKCIJA

15 val. paraleliai su Lietuvos istorijos mokslų sekcija vyko darbas Socialinių ir teisės mokslų sekcijoje, kurios vadovas inž. Antanas Rudis į Suvažiavimą neatvyko. Į sekciją įsiregistravo 17 klausytojų.

Mons. dr. Vytautas Kazlauskas skaitė paskaitą tema *Visuotinio Tautų solidarumo enciklika* (žr. p. 121-141).

Dr. Adolfas Damušis savo paskaitą *Lietuvos gyventojų skaičiaus kaita* patikslino *Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai* (žr. p. 143-176).

Prof. dr. Bronis Kaslas į Suvažiavimą neatvyko, nė savo studijos *Šių dienų tarptautinės teisės pobūdis* redakcijai neatsiuntė.

BANKETAS ARKIV. BAČKIUI PAGERBTI

Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija naujai konsekruotam arkiv. dr. Audriui Bačkiui pagerbti surengė banketą Midas Palace Hotel (800 via Aurelia). 19 val. 30 min. kokteilis ir 20 val. banketas. Bankete daugiau dalyvavo negu pamaldose ar visumos posėdžiuose, gal iki pusantro šimto.

Be arkiv. Bačkio, prie garbės stalo dar buvo arkiv. Paulius Marcinkus, vysk. Julijonas Steponavičius, vysk. J. Preikšas, vysk. Paulius Baltakis, vysk. Antanas Deksnys, didelis lietuvių draugas Lomžos vysk. Julius Paetz, dr. Stasys Bačkis, p. Ona Bačkienė, dr. Juozas Laučka ir Akademijos pirmininkas kun. Antanas Liuima, S.J. Bankete dalyvavo svečiai: atstovas pie Šv. Sosto Stasys Lozoraitis, Grigaliaus universiteto rektorius Gilles Pelland, S.J., Grigaliaus universiteto namų viršininkas Antón

Queralt, S.J., T. Marijonų generalinis viršininkas Donaldas Petraitis, M.I.C., toliau Akademijos nariai ir kone visi Romos lietuviai.

Programai vadovavo prof. dr. Jonas Račkauskas. Pagrindinę kalbą pasakė dr. Juozas Laučka, ypač pabrėžęs Arkivyskupo nuopelnus lietuvių tautai einant atsakingas pareigas Vatikane. Ilgesniu žodžiu sveikino vysk. Deksnys, vysk. Baltakis ir vysk. Pactz, taip pat perdavęs sveikinimą lietuvių, gyvenančių Lenkijoje, išvardydamas keliolika lietuvių labiau apgyvendintų vietovių.

Trumpu žodžiu sveikino prof. dr. Jonas Račkauskas Lietuvių Bendruomenės vardu, prof. dr. Jonas Genys - VLIK-o, ALT-o ir Jungtinių Amerikos Valstijų Pabaltiečių komiteto vardu, dr. Adolfas Damušis ir prof. dr. Algimantas Norvilas - Ateitininkijos ir Dainavos stovyklos vardu.

Buvo gauta daug sveikinimų raštu, kurių nebuvo įmanoma visų perskaityti. Buvo perskaityti tik iš Lietuvos gautieji, rašyti puikia kaligrafija. Vysk. Juozas Preikšas perskaitė sveikinimą Lietuvos Vyskupų konferencjos ir Kauno arkivyskupijos kunigų bei pasauliečių vardu:

«Apsilankydami Romoje, turėjome laimės ne kartą patirti Jūsų brolišką palankumą bei naudotis visokeriopa Jūsų pagalba. Dėl to šiandien ypatingai džiaugdamiesi sveikiname Jus su kunigystės pilnatve - vyskupišku išaukštinimu bei paskyrimu labai atsakingoms Nuncijaus pareigoms.

Šiais Marijos metais mūsų tauta patyrė ypatingai daug Dangiškosios Motinos dovanų bei malonių. Jūsų išaukštinimas - tai nauja Dangiškosios Motinos dovana, apie kurią galima pasakyti: Tu palikai, kas geriausia iki dabar.

Mūsų tauta maža, bet ji vyskupiška: turime 7 vyskupus namuose ir 7 išeivijoje. Jūsų ir arkivyskupo Jono Bulaičio dėka, mūsų tauta misijonieriška ir aukštos diplomatijos tauta.

Jūsų konsekracija Romoje su Lietuvos kardinolu tebūna pranašišku ženklu Jūsų koncelebracijai ateityje kardinoliškose pareigose».

Pasirašė kardinolas Vincentas Sladkevičius, arkiv. Liudas Povilonis, vysk. Antanas Vaičius, vysk. Juozas Preikšas, vysk. Vladas Michelevičius, prel. Kazimieras Dulksnys, prel. Algirdas Kazimieras Gutauskas ir vysk. Julijonas Steponavičius.

Vysk. Julijonas Steponavičius, be Lietuvos tikinčiųjų bendro sveikinimo, dar perskaitė asmenišką Lietuvos jaunimo sveikinimą:

«Su meile sveikiname Jus, garbingą lietuvių tautos sūnų ir didelį Lietuvos katalikų globėją, vyskupu konsekracijos dieną.

Mes, Marijos žemės vaikai, dvasia būsime Amžinajame Mieste ir savo kuklias maldas jungsime su visos Dievo Tautos prašymu, maldaudami

Jūsų Ekscelencijai gausios Viešpaties palaimos, nuolatinės Švenč. Mergelės Marijos globos Visuotinės Bažnyčios tarnyboje.

Su gilia pagarba - Lietuvos jaunimas».

Banketą paįvairino Vasario 16 gimnazijos moksleivių, šešių berniukų ir šešių mergaičių tautiniais drabužiais, choras dainomis ir deklamacija.

Arkiv. A. Bačkis padėkojo sveikinusiems, banketo rengėjams ir banketo dalyviams. Džiugios ir palaimingos nuotaikos pagauti, banketo dalyviai nesiskubino skirstytis, bet ilgai kalbėjosi ir fotografavosi salėje.

Spalio 7 d. Amerikos ambasadorius prie Šv. Sosto Frank Shakespeare surengė arkiv. A. Bačkio garbei pietus ambasadoje; į juos pakvietė įžymesnius lietuvius ir aukštus amerikiečių dvasiškius.

KETVIRTOJI DIENA, ketvirtadienis, spalio 6 d.

Kadangi šiandieną Suvažiavimo uždarymo proga bus popietinės padėkos šv. Mišios, sekcijų programa pradėta anksčiau, jau 8 val.

Filosofijos mokslų sekcija

Sekcijai vadovavo kun. dr. Valdemaras Cukuras. Į sekciją įsiregistravo 24 asmenys.

Pirmąją paskaitą skaitė dr. Kęstutis Kazimieras Girnius, tema *Tautiškumas ir dorovė*. Autorius savo paskaitos *Suvažiavimo Darbams* neatsiuntė.

Antrąją paskaitą skaitė doktorantas Andrius Valevičius, tema *Maceina tarp filosofijos ir poezijos*, kurią pakeitė *Antanas Maceina tarp religijos ir filosofijos* (žr. p. 45-55). Ne visi klausytojai sutiko su autoriaus mintimis. Buvo gyvos diskusijos apie laisvę. Diskusijose dalyvavo kun. Vaclovas Aliulis ir kiti.

Dr. Algirdo Statkevičiaus paskaita *Bendra žmogiškos kultūros teorija* neįvyko, nes autorius į Suvažiavimą neatvyko nė savo paskaitos teksto neatsiuntė.

Psichologijos ir pedagogikos sekcija

Paraleliai su Filosofijos mokslų sekcija vyko ir Psichologijos ir pedagogikos sekcijos posėdis, kuriam pirmininkauti buvo numatytas prof. dr. Antanas Paškus, bet jis į Suvažiavimą neatvyko. Į sekciją įsiregistravo 32 klausytojai.

Prof. dr. Algimantas Norvilas skaitė paskaitą tema *Kalba ir tautinė sąmonė* (žr. p. 179-194).

MEDICINOS MOKSLŲ SEKCIJA

9 val. įvyko Medicinos mokslų sekcijos posėdis. Sekcijai skirtas vadovas dr. Algirdas Statkevičius į Suvažiavimą neatvyko. Į sekciją įsiregistravo 6 asmenys.

Dr. Milda Budrienė savo paskaitą *Vaikų gydymas, socialinė globa ir sanitarinė būklė Lietuvoje prieš nepriklausomybės laikus* papildė ir išleido atskira knyga.

AUDIENCIJA PAS ŠV. TĖVĄ

11. val. visi Suvažiavimo dalyviai išvyko į Vatikaną susitikti su Šv. Tėvu. Audiencijoje dalyvavo apie 100 asmenų : Lietuvos vyskupai, arkiv. A. Bačkio tėvai ir giminės, Akademijos Suvažiavimo dalyviai. Į audiencijų salę įeinantį Šv. Tėvą Vasario 16 gimnazijos choras sutiko su giesme «Marija, Marija». Šv. Tėvas ypač dėmesį atkreipė ir pagerbė savo buvusį artimą bendradarbį, Segreteria di Stato vicesekretorių arkiv. Audrį Bačkį, didesnę savo kalbos dalį skirdamas jo asmeniui. Kalbėjo itališkai, o baigė lietuviškai:

«Gailestingumo Motina, šiuo meilingu vardu garbinama Aušros Vartuose Vilniuje! Pažvelk į savo sūnų, Tau patikintį savo pareigas, į kurias jį šaukia Bažnyčia: apšviesk jį, palaikyk jį, išmelsk jam gausių Dievo malonių.

Gailestingumo Motina! Laimink ir stiprink monsinjoro Bačkio tėvą ir motiną, jo giminaičius ir draugus.

Gailestingumo Motina! Su meile pažvelk į tą tautą, kurios sūnumi yra monsinjoras Bačkis, palaimink prieš šešis šimtmečius Lietuvoje šaknis įleidusią Bažnyčią, palaimink jos Ganytojus ir padėk, kad ji ir toliau, kaip praeityje, visada būtų tauri ir ištikima!

Telydi jus mano apaštališkasis palaiminimas».

Po to Šv. Tėvas su kiekvienu audiencijos dalyviu pasisveikino, nusifotografavo ir atminimui kiekvienam įteikė po rožančių. Tada kitoje salėje nusifotografavo su visais kartu. Kol fotografas tvarkė fotografuojamuosius, Vasario 16 gimnazijos choras padainavo keletą lietuviškų dainelių.

BAIGIAMASIS PILNATIES POSĖDIS IR SUVAŽIAVIMO UŽDARYMAS

15 val. prasidėjo baigiamasis pilnaties posėdis, skirtas prel. Aleksandro Jakšto-Dambrausko, buvusio Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos ilgamečio pirmininko, 50 metų nuo jo mirties pagerbimui. Posėdžiui vadovavo dr. Adolfas Damušis. Įsiregistravo 50 dalyvių, nors salėje buvo daug daugiau.

Posėdžio pradžioje pirmininkaujantis posėdžiui dr. Adolfas Damušis perskaitė gautą Šv. Tėvo sveikinimo ir laiminimo telegramą (žr. tomo pradžioje p. VII).

Tada dr. Saulius Girnius skaitė paskaitą *Prel. Aleksandras Dambrauskas - Adomas Jakštas*. Prelegentas savo kruopščiai parengtoje paskaitoje išryškino prel. Dambrausko asmenį, jo mokslinius laimėjimus, tautinę veiklą, jo įnašą į literatūrą, publicistiką, visuomeninį gyvenimą. Gaila, redakcija paskaitos teksto negavo.

Suredaguota padėkos telegrama Šv. Tėvui (žr. p. VII)

Bagiamajame žodyje Akademijos pirmininkas kun. Antanas Liuima, S.J., pasakė, kad Akademija neatsirado savaime, bet buvo Dievo įkvėpta steigėjams ir jo malonės lydima. Lėtais žingsniais ji ėjo pirmyn, augo, stiprėjo iki užimamų pozicijų. Nepalankiomis sąlygomis Akademija išleido daug mokslo veikalų. Dvasinė krizė metai iš metų pasaulyje gilėja, kova už žmogaus grąžinimą į Apvaizdos kelią didėja. Tad Akademijos laukia dideli uždaviniai. Šis Suvažiavimas, didinga šventė, įrodo mūsų bendradarbiavimą ir dvasines vertybes.

Dėkojo prel. Algimantui Bartkui, Suvažiavimo organizatoriui, Rengimo komisijos nariams, prelegentams, visiems dalyviams, mecenatams, rėmėjams.

Prezidiumo pirmininkas dr. Adolfas Damušis posėdį uždarė padėkos žodžiais rengėjams, dalyviams, Lietuvos vyskupams, min. dr. Stasiui Bačkiui, atstovui prie Šv. Sosto Stasiui Lozoraičiui, pridurdamas, kad lietuvių idealistinė-krikščioniška kryptis labai išryškėjo, dalyvaujant tremtiniui vyskupui Julijonui Steponavičiui ir kankiniui kun. Alfonsui Svarinskui.

Sugiedotas Lietuvos himnas.

PADĖKOS ŠV. MIŠIOS

Po baigiamojo pilnaties posėdžio, 16 val. 30 min. *Domus Pacis* koplyčioje buvo atlaikytos padėkos šv. Mišios, kurias celebravo naujai konsekruotasis Akademijos narys arkiv. Audrys Bačkis, asistuojamas vysk. Juozo Preikšo ir vysk. Pauliaus Baltakio, OFM, koncelebruojant

kunigams Suvažiavimo dalyviams. Pamokslą pasakė prel. dr. Ladas Tulaba, P.A. Pamaldose dalyvavo ir vysk. Julijonas Steponavičius.

Suvažiavimo dalyviai skirstėsi per keturias dienas atsigaivinę dvasiškai ir praturtėję intelektualiai.

Remdamasis dviejų pilnaties posėdžių protokolais, registracijos duomenimis ir kitais užrašais, Suvažiavimo darbų eigos aprašymą parengė

kun. Antanas LIUIMA, S.J.

ASMENVARDŽIŲ IR VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Asmenvardžiai atspausdinti didžiosiomis raidėmis, vietovardžiai ir kita įprastiniu šriftu

ARDOOM L. 199
ABASEMIS Carlos H. 35
ABOUT Frances 185, 188
ABRAOMAS 46, 53, 54, 121
ADAM Johanes 273
ADAMKUS Valdas 103
ADLYS P 157, 166
ADOMAS 51
ADOMONIS T. 260
Afrika 32-36, 42, 50, 107, 240
AGOLAS 230
AHN Byung-Mu 35, 36
AISTIS J. 65
AKVINIETIS 101
ALBERIGO J. 106
ALBRECHT II 287
ALEKNAVIČIŪTĖ Virgilija 296
ALEKSANDRAS 97
ALEKSANDRAS IV, pop. 108, 111
Alensk 154
ALEXIEV A. 161
ALGIRDAS 116
Ališava 94
ALIULIS Vaclovas, kun. teol. lic. 296
ALLEN C. 192
ALMINAS Kazys, prof. dr. X
AMBRAZIEJUS, kun. X
Amerika 180, 184, 186, 231, 239, 243, 304
ANDERSEN R. W. 191
Anglija 183, 184, 229, 285, 293
Ankara 300
Ansbachas 262
Antverpenas 93
ARGENTAS Jonas 100
Argentina 184, 293
ARNOLD Kurt 205
ARISTOTELIS 45
ASAM Johann 272, 277
Asyžius 37
Atlantas 15
Augsburgas 262, 263, 270, 272, 275, 277, 279, 281, 282
AUGUSTAS III 92
Australija 176, 184, 211
Austrija 35, 38, 190
AVIŽONIENĖ Angelė, dr. 294
Azija 32, 33, 35, 37, 42, 242

BABINOVSKIS M. 102
BAČKIENĖ Ona 302
BAČKIS Audrys Juozas, arkiv. dr. IX, XIV, 293, 294, 296, 298, 299, 300, 302, 304-306
BAČKIS Ričardas, dr. XIII, XVI, 237, 247, 248, 294, 301
BAČKIS Stasys Antanas dr. 294, 302, 306
Bad Wörishofen 294
BAEDEKERIS 63
BALASURYJA Tissa 35, 36
BALCEVIČIUS Pranciškus 280
BALČIŪNAS Vytautas, mons. dr. 294
BALTAKIS Paulius, vysk. 295, 299, 302, 303, 306
Baltarusija 88, 89
Baltgudija žr. Baltarusija
BANFIS F. 100

Baptist Johann 274
Banionis E. 86
Baranauskas A. 65, 66
Barnaul 154
Baršys J. 101
Bartel Krystyna 267
Batoras Steponas 92
Bartkus Algimantas, prel. XV, 293-296, 306
Baumgartner J. W. 277, 280, 281
Bavarija 262, 270, 274, 282, 285
B(eatae) V(irginis) 101
Belgija 38, 245
Bergstrand Eric 210
Berliner Rudolf 270
Bielaja Cerkov 230
Bielinis Kipras 153, 160
Bijsk 154
Biržai 156
Bjerhammar E. A. 211, 223
Blanchard Francis 140
Blair Byron E. 197, 204, 206, 210
Blum William 19
Boff Leonardo 13-15, 25, 28
Bogušević̆ius A. 101
Bologna 106
Bomford G. 197
Bonifacas VIII, pop. 109
Bonn 294
Born Max 212
Bosari Fernando 202
Bostonas 85, 86, 294, 296
Bourjiis R. Y. 183, 187, 188, 191
Bouttaff Gaspar 268
Bowie 294
Bradūnas Kazys IX
Brahe Tycho 204
Brazaitis J. 65, 66
Brazilija 15, 25, 32
Brender F. 76
Bretkūnas J. XI, XII, XVI, 57, 75-78, 80, 81, 82, 301
Brixen 15, 22, 28
Briuselis 200, 240
Brno 235
Bromage M. C. 181
Bronx 294
Brooklyn 294
Brudzenis 96
Brunner Andreas 262, 264, 265
Budreckis Algirdas M. 154
Budrienė Milda, dr. XIII, 289, 290, 294, 305
Buenos Aires 294
Bühlmann Walbert 35
Bultmann Rudolf 29
Burba Mečislovas, kun. 294
Burghardt Walter J. 27
Butėnas D. 90
Buthelezi Manas 33

Calder Nigel 201, 206
Californija 296
Calvez Jean-Yves 140
Cambridge 211, 229
Campiglio Luigi 140
Carrier Herve 140
Carter W. E. 212, 224
Cassaroli A., kard. VII
Ceaucescu 244
Ceilonas 35
Celiešius Petras, prel. dr. 297
Centrinė Amerika 230, 242, 243
Cezaris Julius 209
Chaffey Charles E. 209
Chicago 13, 89, 168, 294, 296
Chruščiovas 233, 234, 245
Ciplijauskaitė Birutė, prof. dr. XI, XVI, 57, 73, 301
Clemence Gerald M. 212
Collier P. A. 200
Cōlestin 274
Cosimo III 260
Cukuras Valdemaras, prel. dr. XI, XVI, XVII, 11, 13, 41, 294, 298, 304

Čeginskas Kajetonas, dr. 294
Čekija 257
Čekoslovakija 156, 235
Čerbulėnas K., dr. 260
Černobylis 50

Čiurlionienė S. 60
Čiurlionis M. K. 66
Čiurlys J. 212

Dachau 155
Dagys J. 233
Damušis Adolfas, dr. XII, XVII, 119, 144, 168, 171, 194, 296, 302, 306
Danbrovskis Turi 246
Dancigas 267
Danija 183
Danytė Milda, dr. XVII, 83, 84, 293, 294, 302
Dar es Salaam 33
Darvinas Č. 233
Daugava 114, 282
Daukša M. 77
Daukša V. 101
Daumantas Juozas 160
Davis P. C. W. 212
Davos 294
De Broglie Luis 200
Dedes C. George 212
Deksnys Antanas, vysk. dr. XV, 294, 295, 299, 302, 303
Deng Xiaoping 244
Denison N. 193
Detroitas 33, 296
Didžioji Britanija 202, 234
Dini Pietro U., dr. XVI, 57, 58, 301
Dirac Paul a. m. 200
Djurovic D. 212
Dobilas (Lindė-Dobilas J.) 71
Dobrovolskis Kazimieras, prel. 293, 294
Dolci Carlo 260, 262
Domodossola 294
Donauwörth 274
Donelaitis K. 60
Doniela Vytautas 197
Donders Joseph G. 34, 35
Doplerio efektas 223
Dovydas 121
Dniepropetrovskas 156
Driedger L. 185
Drohičinas 116
Dubinas N. 235
Dulksnys Kazimieras, prel. 303
Dumin S. V. 89
Dūreris A. 253
Dzialinskis 94

Eddington Arthur 212
Edinburgas 230
Edwards J. 179, 181, 182, 187, 191
Egiptas 30
Eitkūnai 156
Eglininkai 156
Einstein A. 197, 200, 202, 206, 207, 215, 224, 227
Eissfeller B. 200
Eišiškės 156
Estija 105, 157, 246
Etiopija 210, 230
Eugenijus, pop. 122
Europa XIII, XVI, XVII, 15, 18, 20, 25, 83, 84, 87, 96, 127, 171, 180, 237, 239-343, 245, 247, 248, 301, 302
Ewing E. Clair 212
Ezekielis 121

Falkenhanas V. 75
Ferreri Zaccaria 252, 253, 255-257, 287
Ferro 202
Feucht 294
Fichte Johann 179
Fishman J. A. 186, 188
Fitzgerald 215
Fyfe James 234, 235
Florencija 260
Florida 296
Flossenburg 155
Fordhamas 296
Forstreuter Kurt 109
Fraenkel E. 76-78, 81
Frascatti 294
French A. P. 212
Frenz T. 98
Frisch O. R. 212

Gal S. 190
Galicija 115, 258
Galilean 215
Galilei Galileo 204
Gallop J. W. 212
Gaposchkin Edward M. 211
Gaučas P. 158, 166, 167
Gečys Kazimieras, prel. dr. 297
Gediminaičiai 257, 287
Gedminaitės 285
Gediminas 112-114
Geevarghese Mar Osthathios 35
Genys Jonas B., dr. prof. XIII, XVI, 195, 235, 236, 294, 299, 303
Genuja 106
Gidžiūnas Viktoras, dr. X
Giessler 156
Gigas Erwin 210
Giles Howard 183, 186, 188, 191
Gineitis L. 66
Girnius Antanas XII, XVI, 195, 210, 227, 294, 299
Girnius Juozas, prof. dr. 185
Girnius Kęstutis Kazimieras, dr. XVII, 42, 43, 160, 294, 304
Girnius Saulius, dr. XVI, XVII, 1, 2, 294, 299, 302, 306
Giulini Juozas 280
Giusti M. 98
Glušauskas Jurgis 154
Goettl Maria 253
Goetz (Göz) G.B. 272, 274-277, 279
Goldman Terry 212
Gorbačiovas M. 244-247
Graikija 183
Greenwich 202, 203, 205, 209
Gregoriano universitetas 35
Grigaitis Jonas, kun. 296
Grigaliaus kalendorius 209
Grigaliaus universitetas 302
Grigalius IX, pop. 98, 106
Grigalius XIII, pop. 209
Grinienė Alina 296
Grinius Jonas, prof. dr. 61, 66
Grodno 287
Grosjean F. 192
Grūnbergas 280
Guboglo M. 191
Gudavičius E., dr. 94
Gudija 146
Gutauskas Algirdas Kazimieras, prel. 303
Gutauskas Jonas, kun. dr. 297
Gutierrez Gustavo 15, 22, 27, 28, 32, 39

Habsburgai 256
Hafner Erik 207
Hageneder O. 98
Haight Roger 30, 32, 37, 42
Hakuta K. 192
Harm 156
Harrison John 204
Hartmann O. J. 201
Haugen E. 180, 189, 190
Hauschld Wilhelm 282, 284, 286
Hawking Stephen W. 207, 227
Hegelis G. V. F. 48
Heidegger M. 201
Heidelbergas 35, 76
Hein G. W. 200
Heisenberger W.K. 212
Helsinkis 127, 132
Helwig Helmut W. 212
Hennelly Alfred T. 30, 42
Herbačiauskas J. A. 60
Herderis Johann 179
Hershey G. L. 188
Heumann G. D. 277, 280
Hingstas 156
Hoene-Wronskis J. M. 197
Hohenzollernai 262
Halleris 253
Honkongas 242
Honorius III, pop. 108
Hooke Robert 204
Hotine M. 212, 224
Hough William J. H. 160
Hugnes Richard J. 212
Huygens Christiaan 204
Humboltas Wilhelm von 179
Husserlis 45

Hüttenfeld 294, 296

Idzelis Augustinas 150, 159, 167
Ignalina 133
Indija 35, 183, 230
Innocento IV, pop. 105
Innocento VI, pop. 107, 115
Ispanija 38, 209, 282
Italija 22, 28, 81, 209, 293
Ivinskis Z., prof. 88, 89, 108, 110, 113, 252, 257
Izaijas 122
Izaokas 54
Izbickas Vytautas, prof. inž. 297
Izraelis 121, 122
Izsak 211

Jakovlevas Aleksandras 93
Jakštas Juozas 112
Jalštas-Dambrauskas Adomas XVII, 1, 2, 107, 197, 306
Janasik Stanislaw 282
Japonija 239, 242
Jasys Antanas, dr. 297
Jaskevičius Vladas, S. J., kun. dr. 294, 296
Jaspers K. 5
Jatuls Paulius, mons., dr. XV, 294
Jean Paul II, pop. žr. Jonas Paulius II, pop.
Jenisiejus 153
Jeremijas 121
Jėzus 16, 26, 27-36, 40, 123, 125, 139
Jogaila 96, 102, 117
Jogailaičiai 252, 253, 256
Johnson P. 186, 191
Joyce Ridikaitė, prof. dr. 295
Jonaitis Henrikas 212
Jonas XXIII, pop. 29, 138
Jonas Kazimieras 267
Jonas Paulius II, pop. VII, XVI, 15, 34, 121, 123-130, 134, 138, 139, 141
Jonas Iš Salisbury 103
Jonušas Antanas 293
Joravsky D. 234, 235
Jucaitis Pranas, prof. dr. 297
Jučas M. 90, 93
Jucevičius F. 181, 182
Juliaus kalendorius 209
Jungtinės Amerikos Valstijos 41, 168, 176, 193, 201, 205, 211, 216, 230, 231, 235, 239, 240, 242, 243, 245, 303
Juozaitis A. 126, 130
Jūraitis Jonas, kun. prof. dr. XI, XV, 1, 8, 9, 294, 297
Juras Pranciškus, P. A., prel. X
Jurgėlė Kosta-Rudamina, ist. adv. 297
Jurginis J., prof. dr. 90, 93, 96, 97
Jurskis A. 199
Juška Antanas 198

Kanada 50, 54, 117, 176, 242, 243
Kanarų negrai 122
Kantas Imanuelis 38, 48, 201
Karaliaučius 75
Karalius Juozapas, prel. X
Karpowicz M. 267, 270
Kaslas Bronius, prof. dr. XVII, 119, 120, 302
Kašauskas S. 92, 140
Kaukazas 229
Kaula William M. 210
Kaunas 155, 200, 294, 303
Kazickas Juozas, dr. X
Kazimieras IV 287
Kazimieras Didysis 115
Kazlauskas Vytautas, mons. dr. XII, XVII, 13, 119, 139, 141, 293, 302
Kensington 211
Kenstavičius Dominikas, kun. 294
Kepleris J. 199
Kerala 35
Kerr 224
Kerulis Leonardas 154
Kęstutis 116
Kileif B. B. 186-188
Kijevas 231
Kilian Lucas 262, 263
Kilmister Clive 201
Kinija 244, 246

Kinijos Turkestanas 230
Kirovobadas (Ganja) 231
Klaipėda 144-146, 148, 152, 158, 161, 163, 164
Klauber 274, 278, 279
Klevičius 156
Klimas Petras 66
Kojelavičius A. 93
Kolvoka 230
Kolumbija 21
Konopnicka M. 61
Korsakas K. 61, 68
Kostarika 300
Kosuke Koyama 35, 36
Krėvė (Krėvė-Mickevičius Vincas) XI, 57, 59-61, 63, 68, 69-73, 301
Krikščiūnas Matas 199, 200
Kristus 8, 15, 17, 26, 28, 29, 31, 33, 35, 40, 100, 105, 123, 125, 127, 139, 209, 252
Krivickas Jonas, kun. 297
Krokuva 96, 117, 253-255, 267, 269, 280, 283, 287
Kubilienė 301
Kubilius Jonas, prof. 97
Kudzinowski C. 77
Kufsteinas 277
Kumor B. 102
Kuntze Tadas 280, 283
Kurländ 106, 107, 111
Kuršas 86
Kwant R. C. 187

Lagosas 300
Lamarkas Ž. B. 232, 233
Lamback Kurt 206
Lambert William 184, 188, 189, 191, 192
Lancz Michael 253, 254, 255
Lanczos Cornelijus 199
Landau H. 200
Lankutis J. 68
Larry Abbott 211
Lateranas 106, 107, 110
Latvija 105, 113, 246
Laučka Juozas, dr. XVI, 295, 301, 302, 303
Lauras Giacomas 258, 259
Lauras Michel 260, 261
Laurynas 94
Lazutka S. 90, 93
Lebedys Jurgis 75
Leitheim 274, 276
Leninas 229, 232, 236, 244
Leningradas 229, 230
Lenkija XVI, 89, 92, 102, 115, 130, 146, 158, 159, 161, 163, 167, 176, 237, 253, 255, 258, 259, 267, 280, 282, 287, 293, 301
Leonas X, pop. 252
Leonas XIII, pop. 121, 140
Lerman R. J. 235
Levin Dov. 155, 157, 158
Lewicki S. 117
Lewis M. M. 187
Lidiče 156
Lieberson Stanley 185
Lietuva IX, X, XII, XVII, 63, 65, 82, 85-97, 100, 102, 105, 106, 112, 115, 117, 118, 125-127, 130, 132, 136, 138, 139, 141, 143-146, 148-150, 153-156, 159-176, 233, 234, 237, 238, 245-247, 251, 253, 255, 258-260, 262, 267, 270, 272, 274, 277, 280, 282, 287, 289, 293-298, 300-305
Lietuvos Brasta 116
Lieuvos Didžioji Kunigaikštystė 87, 90
Lima 15, 227
Linde S. 79
Lysenka T. XIII, XVI, 195, 229-236, 299
Liubartas 116
Liubinas Bronius, kun. 297
Liudvikas 257
Liudvikas II 282, 285
Liuima Antanas, kun. prof. dr. S. J. V, VII, X, XV, 293, 294, 296-298, 302, 306, 307
Livonija 86, 105-110, 113, 118

Lizijus XVI, 57, 58
Lomėa 294, 299, 302
Londonas 294
Longboath Key 294
Lopalewski T. 280
Lorentz H. A. 200, 215
Los Angeles 296
Lotynų Amerika 21, 28
Lozoraitis Kazys 293
Lozoraitis Stasys, min. XVI, 237, 238, 301, 302, 306
LTSR 130-133
Luckas 86, 93, 116
Lugo J. O. 188
Luo Shifang 212

Mackay A. 235
Madison 73, 294
Madrid 107
Magadanas 230
Magnani Giovanni 140
Malburgas 256
Maleczek W. 18
Mališka Paulius, kun. 293
Malovist M. 115, 117
Mambasa 33
Manila 300
Malburg 285
Marcinkus Paulius, arkiv. 299, 300, 302
Mareil-Marly 247, 294
Marija X, 100, 101, 252, 262, 277, 303-305
Marijampolė 294, 297
Marynnoll 28
Maritain Jaques 127
Marksas Karlas 38, 48
Martynas V, 102
Masaitis Česlovas, dr. 203
Maskva 91, 94, 229, 231, 234, 243, 245
Mašiotas Pranas 89
Mather Ronald 211
Mattai Giuseppe 140
Matuškaitė Marija 258
Maxwell Clerk 200
Mažeika Rasa, dr. XII, XVII, 83, 107, 113, 117, 118, 294, 302
Mbiti John 33
Mears R. 183
Mecheln 267, 268, 277
Medellinas 21
Medininkai 102
Mėginaitė-Klimienė Br. 66
Mekawar J. S. 235
Meksika 242
Melawert P. B. 235
Melnikas 116
Memel 105
Mercer E. 183
Merleau-Ponty M. 187
Mesori Vittorio 15, 28
Metz J. B. 20, 21
Michelevičius Vladas, vysk. 303
Michelini Guido 301
Michelson Albertas A. 199, 215
Mičiurinas J. 231, 232, 236
Miechowita M. 253
Mikalojus 102
Mikalojus IV 107, 109
Mikelinskas J. 135, 136, 140
Milanas 81, 294
Mincevičius Vincas, mons. 293, 295, 298
Minkovski Hermann 200
Minskas 86
Misner Charles W. 201
Mississauga 294
Moessbauer Rudolf L. 206
Mogiliovas 86
Mohr Paul 210
Molotovas V. 129, 133
Moltmann Jurgen 20
Monrealese 262
Montreal 54, 117, 186, 294
Moravija 272
Morley Edward W. 199, 215
Mozė 121, 122
Mozūrija 92
Mueller 209
Mulleris Gerbert 231
Müller Johannes 140

Münchenas 262, 264, 265, 294, 296

Nahirny V.C. 186
Napoleonas Bonapartas 209
Narolewski M. 272, 274
Natkevičiūtė-Ivanauskaitė M. 233, 234
Navickas Juozas, prof. 6, 297
Neapolis 260
Nell-Breuning Osvald von 138
Nemančius 156
Nemunas 105
Nerrincq S. J. 267, 268, 277
Neuschwanstein 282, 285, 286
Newcombe Simon 205
Newman John 38
Newton I 199, 201, 223, 225
New York 201, 294, 296
Nyamiti Charles 33
Niedermann M. 76
Nieto Michael Martin 212
Norilskas 153, 162
Norkaitis Jonas, dr. 295
Norvilas Algimantas, prof. dr. XII, XVII, 177, 188, 191, 193, 194, 295, 303, 305
Novak Michael 27
Novelli Pietro 262
Nürnbergas 253

Oak Lawn 193, 294
O'Connel D. 182
Odesa 321
Olandija 20, 183, 245, 300
Omskas 154
Ottawa 294
Otto Rudolf 6
Ožeškova E. 61

Pabaltijis 106, 107, 109, 110, 133, 210, 245, 246
Paberžė 156
Pabradė 156
Pacai 270
Patz Julius 299, 302, 303
Pajaujis-Javis I. 152, 153, 158
Pakarklis P., prof. 95, 97
Pakštas K., prof. 149
Palermo 262
Palionis J. 75, 78
Palloni M. 270
Papee Fryderik 252, 253, 256
Paryžius 202, 205, 211, 294
Paszkiewicz Henryk 113
Paškus Antanas, dr. XVII, 304
Pašuta Vladimir T., prof. dr. 112, 113
Paukštys J. 155
Paulius III, pop. 122
Paulius VI, pop. 21, 34, 123-126, 138, 139
Paulus Vladimiri 96
Pažaislis 270
Pekarskas Vidmantas 212
Pelland Gilles 302
Penkauskas Pranas, kan. 85, 86, 88
Perloja 156
Persija 230
Peru 15, 27
Peterburgas 89
Petraitis Donaldas 303
Petras Didysis 229
Petrogradas 229
Petrošius Jonas, kun. 295
Petrovski-Rozamovskoje 229
Philadelphia 294
Pietų Amerika 13, 15, 16, 18, 20, 23, 25, 26, 28, 32, 33, 35, 38-40, 42, 176, 230
Pietų Korėja 33, 242
Pietų Velsas 183
Pietų Vokietija 270, 271
Pijus X, pop. 38
Pijus XI, pop. 138
Pijus XII, pop. 100, 101, 125
Pilypaitis J. 93
Piltenė 86
Pirčiupis 156
Pisa 106
Pitti 260
Planas Ricardo 27
Plank Maz Karl E. L. 212
Platonas 201

Plechanovas G. 47, 49
Poincare Jules H. 199
Polianskis 234
Polockas 282
Pomeranija 262
Portugalija 209
Pound R. V. 212
Povilaitis B. 235
Povilonis Liudas, arkiv. 303
Požėla Juras 130
Prancūzija 20, 38, 247, 282, 293
Preikšas Juozapas, vysk. IX, 295, 296, 298, 300, 302, 303, 306
Price Ricard 212
Prokofjeva-Velgovskaja A. 235
Proverbio Edoardo 212
Prunskis Juozas, prel. dr. X
Prūsija 75, 92, 94, 102, 105-107, 110, 112, 117, 118
Ptašnik J. 113
Pugevičius Kazimieras, kun. 295
Puida K. 59, 60, 72
Pulkovo observatorija 202
Punskas 294
Pupinis Vincas, S. J., kun. 295
Putinas (Mykolaitis-Putinas Vincas) 66, 70
Putnam 41, 294

Quebec 184
Queralt Anton, S. J. 303

Rabikauskas Paulius, kun. prof. dr. S. J. XII, XVI, 83, 103, 252, 262, 267, 295, 302
Raciiuba A. 89, 90
Račkauskas Jonas, prof. dr. 295, 303
Radvilų archyvas 90
Raiiner Karl 3, 20, 35, 46
Rapoportas J. 233, 235
Raštikis Stasys 153
Ratzinger Josef, kard. 13-15, 22, 28-30
Ražinskas A. 210
Reaganas R. 242
Regelmanas J. P. 234, 235
Reimeris V. 134, 140
Reitz J. G. 186
Reklaitis Povilas, dr. XIII, XVI, 212, 249, 252, 262, 270, 285, 287, 295, 299
Rexin 156
Reval 106
Ribentropo-Molotovo paktas 133, 141
Riemann Bernard 200
Riešė 156
Rievė 156
Ryga 105, 106, 109-113, 116, 154
Rytų Europa 87, 243, 245
Rytų Prūsija 144
Robertson D. S. 212, 224
Rocco Buttiglione 140
Rodzevičiuvna 61
Rolf Jan 210
Rokiškis 156
Rolvaag O. E. 180
Roma IX, X, XV, 13, 15, 20, 35, 50, 85, 86, 88, 100, 103, 139, 202, 240, 252, 258, 280, 282, 294, 296, 303
Roser W. G. V. 212
Roslindde 211
Rubikas J. 234, 235
Rudamina 156
Rudis Antanas XVI, XVII, 237, 238, 301, 302
Rudzinskas D. prof. 233
Rugis Jonas 212
Rumunija 244
Rusija 63, 71, 92, 93, 113, 115, 144, 153, 157, 209, 229, 232, 233
Ruthenija (Ukraina) 115

S. Benedictus 272
S. Bernardus 272
S. Bruno 272
Sachiarovas V. 233
Sayn-Wittgenstein 285
Saksonija 262
Sakevičius Jonas, kun. dr. 295
Salys A., prof. X, 76
San Jose 300

San Nicole 294
San Salvadoras 38
Sapiega Kazimieras 270
Sapir Edward 185
Saratovas 230
Sartre J. P. 5
Savickis P., prof. 233
Schall James V. 27
Schasching Johannes 140
Scheleris Mxas 6, 7
Schilleckx Edw. 20
Schroedinger Erwin 200
Schulz Daniel 267, 269
Schwarzschild 224
Sebastian Joseph 274
Segundo Juan Luis 26, 30
Seinai 86
Semkovicz W. 114
Senn A. 76
Serapiim A. 109, 110-112
Setton Kenneth M. 107
Shakespeare Frank 304
Sholl Sölle Dorothea 21
Shusaku Endo 36
Sibiras 151, 153, 154
Sicilija 257, 262, 280
Sydney 211
Simard Lise 186
Singapūras 242
Silvestrini Achille 300
Sirvydas Konstantinas 94
Skaskin F. D. 235
Skardžius P. 78
Skerys Robertas, kun. dr. 293
Skinner Ray 199
Sladkevičius Vincentas, kard. 303
Slavočinskis M. 94
Slavogorod 154
Slawski F. 77
Smith Humphry M. 202
Smolenskas 86
Smuglevičius Pranas 282
Sniečkus Antanas 152
Sobrino Jon 38
Somalis 230
Southfielde 296
Svietų Sąjunga 89, 92, 93, 144, 146, 148, 150, 153, 154, 155-157, 159, 162, 202, 217-219, 231, 233, 235, 236, 244-247
St. Petersburgas 296
Stalinas 129, 140, 150, 153, 233, 234
Stanaitis A. 157, 166
Stankaitienė E. 158
Stašys Adolfas, kun. 297
Staškevičius Jonas, kun. 295
Statkevičius Algirdas, dr. XVII, 42, 43, 304, 305
Staurovas B. A. 235
Steponavičius Julijonas, vysk. IX, 295, 296, 298, 299, 302, 303
Straižys Vytautas, prof. dr. 202
Strnad A. A. 98
Strasburas 127
Struve 202
Stuttgart 98, 294
Sūduvis N. E. 152, 153, 156
Suslovas M. 234
Suvalkija 144, 156
Svarinskas Alfonsas, mons. 296, 299, 306
Sviencickis Grigalius 258-260
Svyriai 156

Šatrijos Ragana 59-61, 64, 72, 73
Šeinius I. 59, 60, 71, 72
Šestovas 46, 54
Šiaurės Amerika 25, 27, 35, 37, 242
Šiaurės Europa 242
Šiaurės Korėja 35
Šiaurės Velsas 183
Šidlauskas A. 95
Šiluva 126
Škirpa 155
Škotija 230
Šri Lanka 33, 35
Šveicarija 8, 294
Švenčionys 156
Šv. Antanas Paduvietis 257
Šv. Ambrozijus 122
Šv. Augustinas 8, 17-19, 122, 201
Šv. Bazilijus 122

Šv. Česlovas 257
Šv. Eduardas 285
Šv. Elžbieta 256
Šv. Emerikas 257
Šv. Ferdinandas 282
Šv. Henrikas II 282
Šv. Jonas X, 78
Šv. Jonas Auksaburnis 122
Šv. Kazimieras XIII, XVI, 101, 251-253, 256-258, 260, 262-267, 270, 272, 274, 277, 278, 280, 282, 285, 287, 288, 296, 299
Šv. Paulius 17
Šv. Petras XVI, 122, 260
Šv. Petro bazilika 299, 330
Šv. Povilas 260
Šv. Stanislovas 280, 282
Šv. Steponas 101, 257

Tailandas 36
Taylor D. M. 183, 184, 186, 187, 189, 191
Taivanis 242
Tajfel H. 188
Takeshita 242
Tanner B. L. F. 253
Tanzanija 33
Tarbato (Tartu) 110
Tautu Aloysius L. 102
Termen 8, 294
Theiner Augustin 109, 115
Thieme-Becker 272, 274, 280
Thompson 294
Thorne Kip S. 201
Thurow L. C. 242
Tirolis 15, 22, 227
Tyszkiewicz 272
Tiškevičius Antanas, vysk. 280
Tiškevičius Konstantinas 280
Tiubingenas 38
Tivoli 294
Tokijas 35
Tomskas 154
Tornas (Torun) 115-117
Torontas 30, 247, 294, 296
Toskana 260
Trakai 156
Trench Odena J. 107
Trijų Kryžių kalnas 280
Trudgill P. 183
Trueta M. S. 183
Truska L. 133
TSRS 131
Tscherning C. C. 211
Tulaba Ladas, prel, dr. 295, 298, 307
Tulaikovas 234
Tumaitė Elena 297
Tzavaras G. A. 183

Uhren Junghans 207
Ukraina 88, 229-231
Ulčinaitė E. 95, 100
Uman 230
Uragvajus 26
Urbanas IX, pop. 107
Utena 156

Vagneris R. 282
Vaičius Antanas, vysk. 303
Vainius Benediktas 258
Vaišnora Juozapas, kun. dr. 297
Vaitiekūnas Vytautas 154
Vaitiekūnienė A. 65
Vaitkevičius B. 90
Vaižgantas XI, XVI, 57, 59-73, 301
Vakarų Europa 19, 22, 28, 109, 230, 239, 245
Vakarų Vokietija 35, 207
Valančius M. 60
Valavičius Eustachijus, vysk. 258, 262
Valera Eamon De 181
Valevičius Andrius, dr. xi, 42, 54, 55, 295, 304
Valkininkai 156
Van Der Plank P. H. 182, 183
Varakauskas Rokas 105, 113, 116
Vardys Vytautas, prof. dr. 160
Varėna 156
Varniai 102
Varšuva 89, 90, 297

Vatikanas VII, XV, XVII, 3, 13, 14-16, 20-23, 25, 28, 29, 34, 35, 38, 42, 83, 84, 98, 123, 124, 138-140, 258, 293, 294, 296, 297, 299, 300, 302, 305
Vavilovas N. I. 229-231, 235, 236
Vaza Vladislovas 92
Veis George 210
Velsas 184, 186
Vembra Juozas X
Venclova Antanas 61
Venecija 106
Vengrija 115, 243, 257, 258, 272, 277, 282
Vermeer M. 212
Vessot Robert 201
Vetterling W. T. 212
Vicenza 252
Viduklė 267, 294
Vidurinė Azija 230
Vidaržemio jūra 230
Viena 280, 281
Viesulas Romas, prof. dr. 297
Vygriai 86
Vileišytė Barbora, dr. XVII, 293, 295, 301
Vilkas Eduardas, prof. dr. 140
Vilnensis žr. Vilnius
Vilnius IX, X, 79, 85, 89-97, 99, 100, 102, 113, 129, 130, 144, 145, 148, 152, 156, 158, 164, 252, 253, 258, 260, 267, 280, 294, 296, 297, 301, 305
Vingio parkas 126, 129
Virginia 201
Visconsin 73
Vytautas X, XI, 92, 102, 117
Vladislovas 257
Vokietija 13, 20, 38, 112, 143, 144, 146, 148, 153, 155-158, 161, 162, 164, 176, 183, 262, 294, 296
Volinija 115, 116
Vorgrimmler Herbert 3
Vroclavas 116

Wallops Island 201
Warabi 33
Washington 202, 294
Wasilewski T. 90
Weber J. 212
Weeler J. A. 201
Weyl Herman 202
Weymann S. 115
Weimar 285
Weissmanas A. F. L. 232, 233
Weizsaeker V. 201
Wiipple Fred L. 211
Witehead A. N. 5
Wigand von Marburg 116
Wildmoser Rudolf 272, 274
Witt S. C. 235
Wolffgang Gottlieb 272
Woolard Edgar W. 212
Wulf 156

Zaborskaitė V., prof. dr. 66
Zakarevičius A. 210
Zalatorius A. 60, 71
Zalubas Romualdas 212
Zaluckis, vysk. 280
Zaranka Juozas, prof. dr. 297
Zarasai 156
Zeller Otto 109
Zenonas 201
Zheng Davei 212
Zinkevičius Z. 78
Zirkle C. 235
Zundė P., dr. 153, 161

Žagarė 294
Žemaitė 59, 60, 61, 70
Žemaitis Aleksis 295
Žemaitis Algirdas, dr. 293, 295
Žemaitytė Marija 295
Ženeva 205
Žiežmariai 156
Žygimantas Senasis 253, 256
Žilys Stasys, mons. dr. XVI, 299
Žindžiūtė-Michelini Birutė, prof. dr. XI, XVI, 57, 81, 82, 301
Žukauskaitė J. 75